INCENDIUM
MECHLINIENSE
SIVE
LUNA ARDENS
NOCTE INTER 27 & 28 JANUARII MDCLXXXVII
COSS.
FRANCISCO COSMA A WACHTENDONCK
ET
IOANNE DOMINICO STALINS
TOPARCHA DE ROLLEGHEM
LUSUS POETICUS.
AUCTORE
LIVINO DE MEYERE S. J.

DE TORENBRAND
VAN
MECHELEN
IN DE NACHT VAN DEN 27 EN 28 JANUARY 1687.
ONDER HET BURGEMEESTERSCHAP VAN
FRANCISCUS COSMUS VAN WACHTENDONCK
EN
JOANNES DOMINICUS STALINS
HEER VAN ROLLEGHEM;
VRY GEVOLGD NAER HET LATYN
VAN
LIVINUS DE MEYER, Jesuiet,
DOOR
E. Willems.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE GRONINGANAE

AFGESCHAFTE DUBBELEN
ACAD. GRON. BIBL.

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

Meyerus instituit reges et dedocet iram
Falsaque Mechliniæ deceptæ incendia ridet.

Het luimig Gedicht, hetwelk ik hier, met myne vertaling, den lezer aenbiede, heeft eene ware gebeurtenis tot onderwerp, voorgevallen binnen Mechelen, en wordt onder de latynsche *Poëmata* van Livinus De Meyer, naer de uitgaven van 1701 en 1727, welke ik bezit, niet gevonden. In een handschrift van Foppens, ter bibliotheek van Bourgonje binnen Brussel berustende, en getiteld *Mechlinia Christo nascens*, heeft men het feit op de volgende wyze verhaeld : « *Ad ann.* 1687, *nocte inter* 27 *et* 28 » *Januarii, contigit Mechliniæ historia lepidissima, per totam* » *Europam non sine risibus divulgata : quæ et Romæ audita,* » *gravissimum Pontificem Innocentium* XI *exhilarasse perhibetur.* » *Civis quidam semipotus, è tabernâ egrediens, prospexerat* » *lunam plenam, turri sancti Rumoldi inter nebulas incumbentem.* » *Mox ignem et fumum suspicatus, vicinos omnes è somno excitat :* » *illi eadem phantasiâ delusi, cum scalis, situlis, aliisque* » *instrumentis accurrunt undique : ignemque imaginarium extin-* » *cturi, turrim aquarum diluviis inundant ; par vigilantia* » *excitavit vicinos seminaristas, P. P. Oratorii, F. F. Minores,* » *Carmelitas ac Capucinos, qui et siphones suos advehere para-* » *bant.* »

« *Verùm paulò post, ubi luna orbitam suam prosequitur,* » *confusi omnes, ad propria redierunt. Divulgatâ comœdiâ, ubique* » *fabricatæ sunt cantilenæ, carmina, jcones ridiculæ, etc. Infima* » *autem extraneorum plebecula exindè Mechliniensibus cogno-*

» *mentum* Maneblusschers *impertiebatur: quod hodiedùm in ore*
» *est. Atque illi patienter hæc dicteria digerere coacti sunt: longè*
» *tamen feliciores iis, quorum turres reali incendio vel collapsu*
» *dejectæ fuerunt.* »

« *Eâ occasione elegans atque amœnum prodiit carmen R. P.*
» *Livini De Meyere S. J. Poetæ celeberrimi: quod ne à*
» *memoriâ hominum intercidat, hisce duximus interserendum. Ad*
» *augmentum Comœdiæ facit, quod Consul Joannes Domini-*
» *cus Stalins, Toparcha de Rolleghem, falso rumore excitatus,*
» *campanam pulsari mandaverit.*» In't nederduitsch: «In de nacht
» van den 27 tot den 28 January 1687 had er te Mechelen een
» zonderling geval plaets, dat, door gantsch Europa verhaeld zyn-
» de, niet weinig spotlust opwekte, en te Rome aen Paus Inno-
» centius den XI. verteld, Zyne Heiligheid in een vrolyken luim
» bracht. Een beschonken Burger, uit zyne herberg komende, zag
» de volle Maen door nevelige dampen op den Toren van St.
» Rombaut schynen, en waende er vuer en rook te bespeuren. Hy
» riep alle de geburen wakker, die, door de zelfde verschyning
» bedrogen, van wyd en zyd met ladders, emmers en andere
» bluschtuigen aensnelden om den brand te stuiten, den toren in
» een vloed van water zettende; terwyl de opgestormde Semi-
» naristen, de Paters van het Oratorie, de Minderbroeders, de
» Karmelieten en de Kapucynen, niet min ieverig, hunne brand-
» spuiten in gereedheid brachten. Zoo dra men echter, by af-
» wykender maen, het bedrog erkende, ging elk verlegen naer
» huis. »

« Men maekte het geheele land door, van deze klucht, lie-
» dekens, gedichtjens, spotprinten enz. Van daer, dat het ge-
» meene volk van andere steden, tot op den dag van heden, den
» toenaem van *Maneblusschers* aen de Mechelenaren geeft, het
» geen deze met geduld moeten verduwen, gelukkiger nogthans

» dan zoo vele anderen, die hunne Torens door het vuer, of
» door het omvallen, werkelyk verloren hebben. »

« De beroemde dichter Livinus De Meyer, Jesuiet, vervaerdigde
» te dier gelegenheid een voortreffelyk en geestig gedicht, dat wy
» hier, om het der vergetelheid te ontrukken, zullen inlasschen
» Tot de belachelykheid van het gebeurde droeg niet weinig by
» dat de Burgemeester Jan Dominicus Stalins, heer van Rolleg-
» hem, door het valsche gerücht verleid, de brandklok had
» doen luiden. »

Dit dichtstuk is eerst in losse bladen gedrukt, zoo als wy er een exemplaer van voor ons liggen hebben, in 12°, opgevolgd van den *Muggenbrand* van Turnhout. Vervolgens is het zelve nog met andere stukjens te Leuven gedrukt, in 1807, welke zeer zelden voorkomen, en werd ons eindelyk door den geleerden Baron De Reiffenberg, naer het Brusselsche handschrift, eerst in den *Mercure Belge*, en laetstelyk in de *Archives Philologiques*, medegedeeld; terwyl dit zelfde voorval ook behandeld is geworden door myn' vriend, den dichter Oosterwyk Bruyn, in zyne *Luimige Dichtstukjes*, bl. 8.

Wy hebben reeds elders Livinus De Meyer (geboren te Gent, en overleden te Leuven den 19 Maert 1730 in den ouderdom van 75 jaer) als een' zeer verdienstelyken nederduitschen Dichter doen kennen (1). Doch zyne latynsche *Poëmata* hebben hem veel meer roem verworven. De hooglecraer P. H. Peerlkamp, een bevoegd Rechter in dezen, zegt van de zelve: « In his ego singulis
» et universis, si numeros et modos spectem, habent aures quo
» delectentur; si cultum, animus quo capiatur; si sententias,
» quo corroboretur; si judicium, quo acuatur; si curam, quo ad
» æmulationem accendatur; si artem quo ab æmulatione deter-

(1) Verhandeling over de Nederduytsche Tael, opzigtelyk de zuydelyke Provincien, deel II. bl. 157 en volgg.

» reatur (*De vita ac doctrina belgarum, qui latina carmina* » *composuerunt*, p. 446).» Zie verder nog, over hem, Burman *ad Propert.* III. El. VI. 3 & 4. — *Acta eruditorum Lipsiæ*, ad ann. 1694—Heerkensius, *de valet. literatorum* p. 130 — J. H. Hoevfft *Parnassus Latino belgicus*, pag. 197.

Wy meenen dan den nederlandschen Lezer geen ondienst te doen, door hem eene Vertaling te leveren van de *Luna Ardens*, in welke vertaling wy echter, tot opkleuring van sommige trekken, en tot vermeerdering van het komieke, ons eenige vryheden aengematigd hebben, hetgeen ons den Schryver niet overal even getrouw heeft doen blyven. Zoo brachten wy, onder andere, de uitroeping van den schipper: *proh Jupiter!* niet over, daer ons dit onvoegzaem toescheen op den Toren van den heiligen Rombaut. Men weet, dat de latere latynen, gelyk onze vroegere nederduitsche dichters, meest gewoon waren in hunne poëzy den heidenschen Olympus en den hemel der christenen zoo wat door elkander te verwarren; 'twelk thans buiten de mode geraekt is. De Meyer heeft daerin het gebruik van zynen tyd gevolgd, en zulks doet niets af op zyne verdiensten.

Gaerne hadden wy hier ook eene vertaling bygevoegd van den *Turnhoutschen Muggenbrand;* doch (wy moeten het bekennen) de Pispotten en Lollepotten der Turnhoutsche Beggynen:

> Stragula namque ferunt, pispotque et lollepot ipsum
> Extinguendo igni,

hebben ons daervan afgeschrikt, terwyl ook dit laetste Gedicht in verre na niet die opmerkzaemheid verdient, welke de liefhebbers van de latynsche Poëzy eenparelyk aen de *Luna Ardens* toekennen. Om de kortheid, willen wy het niet te min hier *in originali* laten volgen:

TURRIS ARDENS

INCOMBUSTA

ECCLESIÆ COLLEGIATÆ S. PETRI

TURNHOUTI,

IN CAMPINIA AC DIOECESI ANTVERP.

MEDIANTIBUS RADIIS SOLARIBUS,

DIE VI JUNII 1755.

Expressa per Epistolam familiarem amici Mechliniensis (D. Baronis de Pellenberg, Hovorst.) ad amicum canonicum Turnhautanum.

Turnhauto mittit Mechlinia nostra salutem,
Urbs famosa, potens astrorum extinguere flammas,
Atque ignes fatuos altâ de turre repellens.
Fama volans retulit, passim quæ crescit eundo,
Turnhauti ingentem stragem (heu, miserabile dictu!)
Ac periisse domos centum cum principe Templo.
Sed laus sit superis! succedens fama secunda
Nuntia fausta tulit; tantumque pericula turris
Attigit a radiis ferme solaribus ustæ.
Quærendum superest, quæ tanti causa timoris?
Authores variant, rem narrat & unus & alter.
Sole sub occiduo, dum junii sexta cadit lux,
Turnhauti turris vix non est passa ruinam.
Per solis radios agitata animalcula quædam,
Assimilant fumum: mox conclamatur ad omnes:
Ignis ubi est? quo flamma volat? quæ damna secuta?
Namque ubi fumus adest, ignem experientia monstrat.
O Deus, affer opem, turri succurre cadenti!
Tuque tuêre tuàm, cæli bone claviger, ædem!
Undique Presbyteri currunt, Fratresque minores;

Unus aquam defert ; hamos capit alter aduncos ;
Alter fert scalas ; quartusque aptare syphonem
Nititur : unà omnes non absque timore laborant.
Et pavor & sudor tremebundos occupat artus.
Tum Franciscani meditantur scindere turrim,
Ut servent templum, nec serpat longius ignis.
Spemque metumque inter cives his vocibus instant :
Durate & vos-met rebus servate caducis !
Fortè culex prudens reliquos impellit, ut unâ
Evolet inde cohors, flammis peritura vel undis.
Moxque aliquis primo (reliquis audentior) ictu
In cumulo culicum prostravit millia mille.
Dissipat hic tenebras ; sole apparente sereno,
Fumus abit, turris salva est, redeuntque quieti.
Confusi tamen apparent, cupiuntque sileri ;
Sed lepidum nimis hoc facinus fama ipsa revelat.
Præmia debentur Patribus, de gente Minorum,
Nec non Canonicis, quorum vigilantia turrim
Illæsam custodivit, retulitque bravium.
Nec Begginarum præclarum defuit agmen :
Stragula namque ferunt, pispotque & lollepot ipsum
Extinguendo igni ; quin & vicepastor earum
Pignora sancta crucis domini (miracula sperans)
Ferre paratus erat, subito ni flamma stetisset.
Ergo stat (ast multo pertusa foramine) turris,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Non secus ac Protheus formam mutatus in omnem.
Adfuit his (cui nulla subest exceptio) testis,
Illustris Præsul, qui sacrum munus obibat ;
Dumque Nosocomii Nonnarum visitat ædem,
Irrisit culicum turbatos agmine cives.
Et Brabantini cœtûs Pater atque Senator
Adfuit, auxilium præbens, firmansque timaces :
Pro Patria præstare operam dulce atque decorum est.
O felix error ! turrim qui servat ab igne !

Felices urbes, quæ talibus ignibus ardent !
O utinam Andreæ turris tali igne flagrasset !
Staret adhuc, neque defleres, Antverpia, casum.
Nec nova res agitur ; nam Thenis, Disthemiique,
Brugisque ad turrim, quæ dicitur Ægidiana,
Atque ad scaldis aquas Bernardi Abbatis inæde,
Par ignis fatuus fuit ; ac timor addidit alas :
Hæc saltem faciant aliena pericula cautos.
Sic quoque servata est à luna ardente Malina,
Ast quia sol superat radiorum lumine Lunam,
Hinc tibi Turnhauto cedit Mechlinia palmam.
Parvula sed variat quia circumstantia casum,
Responsum cito, sincerum & breve mitte malinam :
Ne si inter partes litis contentio fiat,
Forte recurrendum foret ad Gelense tribunal ;
Aut pro more *loci* nova *visio* decernatur.

Incendium

MECHLINIENSE

SIVE

LUNA ARDENS.

Ne cito credideris. Quantum cito credere lædat,
Luna per oppositas simulans incendia nubes,
Et turris vicina docet. Prudentia, factum
Ignosce. Ipsa tuam quamvis Mechlinia sedem
Vindicet, et docto leges examine pendat, (1)
Credulitas nocuit. Rides? subitoque disertum
Te facit hæc hærens alieno fabula mento?
Proxima te forsan simili caligine scena
Involvet. Quis enim tam providus et celer, ut se
Casibus eripiat subitis, vitetque cachinnos,

(1) Geschreven op een' tyd, dat 's lands groote Raed te Mechelen was.

De Torenbrand

VAN

MECHELEN.

Gelooft niet al te licht! De waen doet velen dwalen
En zy bezuren 't lang. Dit leeren ons de stralen
Der maen, en 't wolkenvuer op Mechlens torentin.
O Gy, Voorzichtigheid! der menschen Schutsgodin!
Verschoon den mechlenaer door Febe's licht bedrogen!
De lichtgeloovigheid blindt vaek des sterflings oogen,
Ook waer uw zetel staet, en Gy uw wetten stelt. (1)

En Gy, die 't feit verneemt, dat Meyers zangnimf meldt,
Betoomt uw spotlust vry, en onbedachtzaem razen!
Licht spot men dra met u, en telt u by de dwazen
Door 't eigenst kwaed behebt. Want waer is toch de man
Die zich in alles zoo verstandig toonen kan

Numquam apparentis deceptus imagine veri?
Commendat sors ista deos: nos plurimus error
Implicat incautos, et plurima fallit imago.

Quare da veniam, Mechlinia, si tua rara
Simplicitas nostris veniat celebranda Camœnis.
Utilis est aliis tua sors, meliusque cavetur
Error in exemplo positus: venturaque discent
Sæcula fallacem melius cognoscere lunam;
Judiciumque animi præceps, cæcosque tumultus
Negligere, et primos vulgi trepidantis hiatus.

Nox erat: et seris lucebat ab ignibus æther,
Lunaque securos suadebat candida somnos
Mechliadis, nullos positis factura timores
Cornibus, et plenos referens argentea vultus.
Quam neque turbabat trepidanti nimbus ab austro,
Turbinibusque frequens aquilo, aut Orionis atri
Impetus, hibernis sidus fatale carinis;
Pura sed errabat tacitis per inania bigis:
Jamque quies late campos urbesque tenebat.
Forsitan e pratis, errans qua Dylia circum
Volvitur, ascendit tenui caligine fumus,
Inque globum crevit; paulatimq; occupat urbem
Spissior, auctus aquis, terræque vaporibus udæ.
Et jam tecta super zephyris tollentibus actis,

Dat niemand met hem lacht, en die geen schyn voor waerheid
Kan nemen? 'T Godendom, in al zyn hemelklaerheid,
Bedriegt zich nog wel eens, laet staen de zwakke mensch,
Die vol begoochling zit, en meest, in daed en wensch,
Een dwaellicht grypen wil, onmooglyk te achterhalen.

Ik zal, ô Mechelen! den Torenbrand verhalen,
Waer aen gy u vergaepte, in uw onnoozelheid.
Hoe was dat mogelyk! Doch ja, gy waert misleid.
De maen alleen heeft schuld: men leer ze beter kennen!
Uw voorbeeld zal den mensch aen wyzer doorzicht wennen,
En ryper oordeel. En zoo leere een volgende eeuw
Wat blinde schrik vermag, by 't angstig volksgeschreeuw.

'T was nacht. Het ether blonk van glinstrend stargewemel.
De maen vertoonde zich aen d'onbetrokken hemel:
Zy stak geen horens op, maer pronkte in volle schyf
En noodde tot den slaep het afgematte lyf
Van al wat adem haelde in Mechlens stille muren.
Geen wind, geen vlaeg verbrak de rust der nachtlyke uren.
Geen norssche Orion, die der schepen onheil spelt
In wintertyden, dreigde aen 't effen hemelveld,
Langs waer het span der maen kwam rustig voortgereden.
Een diepe slaep beving de dorpen en de steden;
Toen zich van uit de wei een zwartgekleurde domp
Verhief, naby de Dyle, en, warlend tot een klomp,
Den stadswal oversteeg, verdikt, in 't opwaertzwellen,
Door 't wasemvocht der aerde, en lichte waterbellen.

Lunam inter turrimque, globo remorante, pependit.
Turris ab adversa contraxit nube colorem,
Pictaque subrubuit radiis lunaribus: ut si
Mensus iter, pronoque hærens jam margine mundi,
Delius obliquo respexit lumine, montes
Purpureum adverso traxerunt sole ruborem,
Cespitibus fulvis, radiisque inscripta refulsit
Silva omnis, multo foliis rutilantibus auro.

Interea civis, media sub nocte, taberna
Egreditur titubans, subitoque cacumina turris
Summa rubere videt: simul et clamoribus altis
« Auxilium! auxilium! conclamat, et increpat omnes.
» Saxa micant flammis; ruit alto a culmine turris:
» Auxilium mox ferte, viri; flammæque furorem
» Sistite, et instantem tectis arcete ruinam. »

Turbantur clamore animi, laxisque fenestris
Prospectant. Sua cuique domus flagrare videtur.
Ut vero ad celsam sustollunt lumina turrim,
Demisêre oculos, gemitusque dedêre profundos;
Atque aliquis tacitus Rumoldi numen adorat.
Interea clamor crebrescit, et alta per urbem
Æra sonant: vacuis concurritur undique tectis.
Densum humeris vulgus glomerat, veniensq; priorem
Urget, et augustæ populum pressêre plateæ.
Dumq; ruunt, quâ parte, rogant, incendia primum
Visa, vel in quantas ierint sublata favillas.

De zefir stuwt dien rook, die langs de daken dryft,
Tot by den torenmuer, alwaer hy hangen blyft.
De maen, wier stralen nu door 't luchtverschynsel booren,
Kleurt met een vurig rood den overstaenden toren,
Gelyk de zonnegod, wanneer hy, in 't verschiet,
Nog zydlings met een blik zyn dagreize overziet,
Den top der bergen, met de planten die er groeien,
Door 't purprend avondrood doet tintlen en ontgloeien,
Wyl 't woud zyn licht weerkaetst, dat wegsterft voor de nacht,
Met gouden loof getooid, in onbeschryfbre pracht.

Intusschen komt een man, dien Bacchus vocht doet stronklen,
Zyn herberg uit. Hy ziet de torenspitse fonklen,
En deinst verschrikt terug, en schreeuwt uit vollen mond:
« Brand! brand! de toren brandt! hy waggelt op zyn grond!
» Op, mannen! burgers, op! de vlam bedreigt uw daken!
» Stuit, stuit hare eerste woede, of heel de stad zal blaken! »

De burgers, opgestormd door 't jammrend klaeggeluid,
Zien met verbleekt gelaet ter open' vensters uit,
En denken dat het vuer reeds knettert door hun' panden.
Zy heffen d'oogen op naer kerk- en torenwanden,
Doch sluiten ze weêr dicht voor 't yslyk schouwtooneel.
Elk zucht, in 't hart bedroefd, of schreit met luider keel.
Er zyn er die geknield den heilgen Rombaut smeeken
Voor stad en haef. 't Gerucht loopt voort door alle streken.
De holle brandklok klept de menschen op de been.
De huizen worden leeg. Men loopt en schoolt by een,
En propt de straten vol, verdrongen d' een door d'ander.
Men luistert, gluert in 't rond, en vraegt met angst elkander,
Waer toch de brand begon, en waer hy 't hevigst woedt;

Pars monet, ascensu caveant, ne forte ruentis
Ignibus infirmæ feriantur culmine turris.
Collucent facibus vici; tuba multa pavorem
Ingeminat: discurrit equo, populumque pererrat
Prætor, et antiquæ facies redit æmula Troiæ.

Quis cladem illius noctis, quis carmine flammas
Explicet? heu, cur non terris redit alter Homerus,
Belgiacis postquam redit Ilias altera fatis?
Turris sacra ruit, multos servata per annos,
Mechliadûm decus, et sublimi vertice tangens
Sidera, quam medio prospectant æquore nautæ;
Rarum opus, et fastu quondam Babylonia vincens
Culmina. Ferte, viri, lymphas, et vincite flammas
Fontibus: ipse aderit pulchris conatibus auctor
Rumoldus, turrimque suam defendet; et olim
Hæc etiam ad seros pertingent facta nepotes,
Raraque sedulitas longo memorabitur ævo.

Talibus inflammati animum, formidine pulsa,
Corripiunt scalas; pars vasa capacia portant;
Mille urnas, totidemque cados labor improbus implet.
Fervet opus: Danaûm digni succedere pœnæ,
Tartareasque apti penitus siccare paludes.
Omnia tecta madent; et plurima machina longas
Ejaculatur aquas, et nubes vincere certat.
Felices! modo si valeant adspergine lunam
Tangere, et albentes lymphis extinguere currus.

Men maent zich aen om niet te klimmen by den gloed,
Waerdoor het stortend wand de blusschers kon verpletteren.
De trommel wordt geroerd, wyl klep en ratel knetteren.
Men steekt de noodtrompet. De schrik groeit meer en meer.
De Burgemeester springt te paerd; rydt op en neêr
Door 't saemgevloeide volk, by 't licht der fakkelvuren.
En Mechlen ziet de nacht van Trojen in zyn muren!

Welk dichter geeft die ramp in zyn gezangen weêr?
Waerom, helaes! waerom heeft Braband geen Homeer,
Terwyl 't een Ilium in Mechlen heeft gevonden?
« Hy valt, de toren valt, sints eeuwen ongeschonden!
» Dat sieraed van de stad, dat kunstwerk, grootsch van styl!
» Die zeekre baken voor de schippers op de Dyl'!
» Dat hemelhoog gevaert', waerby heel Babylonen
» Zyn roem verliest! welaen, o Mechlens echte zonen,
» Brengt water! temt het vuer door 't opgepompte nat!
» De heilge Rombaut zelf, beschermer van uw stad,
» Ziet op u neder — wil zyn' toren ondersteunen.
» Eens zal men van uw vlyt het heldenvers doen dreunen,
» En 't nakroost zal verbaest staen luistren naer 't verhael!»

De bange vrees verdwynt door klem van zulke tael.
Men haelt de ladders, sleept de buizen, vult de tonnen,
En pompt den voorraed leêg van duizend waterbronnen.
'T is al in rep en roer (als 't kroost van Danaüs,
Aen 't putten in den poel des zwarten Tartarus!)
Men hoost het water op door slangen en door buizen,
En schiet het in de lucht. Het overstroomt de huizen.
Gelukkig zoo 't de maen bereiken — blusschen mocht;
Of zoo haer wagenglans verdoofd wierd met dat vocht!

Pars summam ascendunt turrim, lunæque propinqui
Penè ardent, tergumque putant allambere flammas;
Turbatique metu, atque alacres propiore periclo,
Effundunt cæcas per aperta foramina lymphas.
Unda redit, præcepsque gradus ceu flumen inundat:
Nautarumque aliquis: « Celsa, proh Jupiter! inquit,
» Mergimur in turri; qui tot discrimina ponti
» Sprevimus, et vastum toties tranavimus æquor! »

At quæ turba fori spectatrix tecta tenebat:
« Vincimus, exclamat; de culmine rarior ignis
» Evolat: en vigiles apparent undique stellæ,
» Quas dudum ex oculis ater caligine turbo
» Abstulit. » Exsultant animis, minuique favillas
Nepe vident, postquam prono devexior orbe
Cœperat obliquo discedere Cynthia curru,
Lucifero spargente diem. Quin, luna, moraris?
Postulat, Herculeam, mihi crede, hæc fabula noctem,
Et duplices tenebras iterum, et dispendia lucis.

Ergo instant; penitusque omnem victricibus undis
Tollere festinant flammam, lunæque ruborem.
Hydria multa sonat præceps, terræque resultat.
Incauti caput atque humeros pulsantur, et ægro
Corpore mane gemunt, medico ridente tumorem.
Non secus æstivi multa vi, nube soluta,
Præcipitant nimbi, subjectaque gramina pulsant.
Turris tota madet; properant per compita rivi;
Turbaque per medias genuum tenus ambulat undas.
Flumina deficiunt exhausta, timetque ruinam

Een deel der burgery, geklommen op den toren,
Denkt, nader by de maen, van vuer en rook te smoren.
Zy lossen in hun' angst de brandspuit om zich heen.
Langs alle gaten stroomt nu 't water naer beneên.
Het plast langs trap en gang. Een schipper roept: « och armen,
» 'T is uit met ons! helaes! wat God zal ons beschermen?
» Wy tartten vaek den storm in 't ruime pekelzop:
» En nu verdrinken wy hier op een' torentop! »

Doch 't volk roept van het dak, waer 't gapend zit te kyken:
« Victorie, mannen! 't lukt! de rook begint te wyken.
» Wy zien geen enkle sprank meer vallen op de kerk.
» Daer zyn de starren al! En heldrer wordt het zwerk. »

En inderdaed de brand is met de wolk verdwenen,
Want de afgeweken maen werd bleek — heeft uitgeschenen,
En deinst al meer en meer voor 't licht der morgenstar.
Weêrhou! ô maen! weêrhou het zwenken van uw kar!
De dag is voor Alcmene eens later opgerezen:
Ook deze nacht verdient een dubble nacht te wezen.

Zy houden dapper aen. Het overwinnend nat
Wordt op den laetsten schyn van 't maenrood uitgespat,
En de emmers vallen met dozynen naer beneden,
En ploffen op den grond, of kneuzen kop en leden
Van menig mechlenaer, die, na deez' droeve nacht,
Zyn builen toonen zal aen d'arts, die met hem lacht.
Met minder woede slaên de losgeborsten vlagen
Op 't rypend koren neêr, in zwoele zomerdagen.
Het water zypelt van den toren, vult de straet;
Zoo dat men halverlyfs als in rivieren waedt.

Aridus in magnis decurrens Dylia ripis ;
Et penitus limo senior propiore resedit ,
Numquam solstitio tantum majore laborans.

Parte alia gemini , magno comitante tumultu ,
Urgentur currus , postquam prudentior alter
Tergora multa boum , madefactaque vellera quæri
Jusserat , extremum (quid enim præsentius illis ?)
Præsidium tectis ardentibus. Humida pellis
Multa super turrim , supremaque culmina fertur.
Nec plebeia manus tantum tulit impigra summis
Rebus opem , magnique etiam venêre Catones
In partem auxilii , et veteris pars magna senatûs ,
Consilioque manuque sacris arcere parati
Culminibus flammam. Hinc longis pars fulva cucullis.
Tecta caput , ruit in summas interrita scalas ,
Francisci soboles ; veterisque pericula barbæ
Non timet , ardenti crepitet licet arida mento.
Tantus amor procul errantem depellere lunam ,
Et radios arcere procul , lucemque fugare
Ætheream ! Ecce autem subito , miserabile visu !
Nescio quid vacuo quasi corpus in aëre pendet ,
Delapsum turri media. Fit clamor , et omnis
Intremuit turba ; et lacrymis miserata cadentem :
Heus ! quis , ait , cœlo præceps per inania fertur ?
Ah ! matris pignus miseræ , qui sanguine primus
Sparget humum , et vitam patriæ contemnet amore !
Mox aliquis sacros clamat se agnoscere vultus ,
Ora videre viri : Francisci ex ordine proles

Daer is geen druppel meer in putten of in grachten.
De Dyle, gantsch verdroogd, vreest in haer slyk te smachten.
Zy duikt in 't enge bed, kruipt hygend door het zand,
Gelyk toên Faëton den hemel stak in brand.

Twee wagens komen nu, door macht van volk gedreven,
Aen d'afgesloofde schaer een' nieuwen bystand geven.
Zy zyn met vochtig leêr en huiden overlaên,
Die, (zoo een wyze meent,) om dak en muer gedaen,
Het vuer weêrhouden, en de vlammen kunnen dooven.
Dat was de laetste hoop! Men draegt en sleurt ze boven.
Niet slechts 't gepeupel, maer de vaders van den Raed,
Slaên handen aen het werk, en toonen met der daed
Dat ze, om er leêg te staen, in Mechlen niet regeeren.
Zoo doen de scheepnen ook, en andre hooge heeren.
De kloosterbroeders, met de witte en bruine kap,
Zyn ievrig aen hun taek op ladders en op trap.
De kapucynen zelfs, die by den hoop zich schaerden,
Verzengen willig hier hun' achtbre stekelbaerden.
Zoodanig is de drift, zoo hevig is de zucht,
Om maen en maneschyn te dryven uit de lucht.

Maer ziet (en 't droef verhael moet elk met schrik bevangen!)
Daer valt iets van den top, dat in de lucht blyft hangen,
En naer een lichaem zweemt. Zy yzen die het zien,
En schreeuwen: «Groote God! wat zal ons nog geschiên!
» Wie is de ellendeling die neêrkomt uit den hoogen?
» Hy heeft de moedermelk ter kwader uer gezogen.
» Hy stort het eerst zyn bloed voor 't dierbaer vaderland!»
Doch iemand van het volk roept van een' andren kant:
« Myn vrienden! 'k merk het al wat uit de lucht komt nadren:

Lapsa cadit præceps; en funis pensilis ima
Veste fluit, tortusque apparet in æthere nodus.
Fit propius terræ interea; jamque ingruit horror
Omnibus, eliso funus spectare cerebro,
Colligere et fractis pendentia crura lacertis.
Multi oculos retro flectentes, atque ora tulerunt.
Ecce autem vetulæ cum cornibus humida vaccæ
Vellera ipsa jacent, longa fluitantia cauda.

Credula gens! nimiumque levi perculsa periclo!
Quis furor est homines cauda spectare volantes,
Et procul humano concrescere cornua vultu?
Sed levis hic error, venia dignusque videri
Jure potest, postquam ætheream restinguere lunam,
Et vigiles multo voluiste flumine stellas,
Fontibus illatis cœlo, magnoque fragore
Undique vibratis maduit Mechlinia rivis;
Posteritas quod sera neget: tamen inter amœnos
Temporibus nostris veniet tua fabula plausus.

» 'T eerwaerdig aengezicht van een' der vrome vadren !
» Zyn langen baerd ! zyn kap ! de koord van zyn habyt !
» Ja, 't is een kapucyn ! »

Elk schrikt en vlucht en mydt
Den val des heiligen, die nu zyn hoofd en beenen
Gaet breken op den grond, en morzlen op de steenen.
De burgers sluiten 't oog, en wenden het gezicht.
Doch, daer het voorwerp nu reeds neêrgevallen ligt,
Wie stortte dus omlaeg van d'oppermuer des torens?
Een vochtige ossenhuid met langen staert en horens.

O lichtgeloovig volk, voor ydlen waen vervaerd !
Hoe kunt ge toch een mensch verwarren met een staert—
De horens van een beest met d'achtbren kop eens Paters?
Doch neen, het luidt niet vreemd. Gy hebt wel met de waters
Der uitgeputte Dyle een zondvloed op doen gaen,
En 't hemellicht bestormd, in 't blusschen van de maen.

De dichter zal het feit aen later eeuw doen hooren,
En 't nakroost zal nog lang staen lachen by uw toren !

Twee

Oude Hekeldichten.

In den voorzomer van het jaer 1825 werd ik eigenaer van eenige zeer oude Handschriften op perkament, afkomstig uit de abtdy van *St. Bernard ad Schaldim*, waeronder zich bevond eene berymde nederduitsche vertaling van den *Roman de la Rose*, opgesteld door Hein Van Aken, van Brussel, welk stuk, eenig in zyn soort, aen onze nederduitsche taelgeleerden tot dus verre is onbekend gebleven. Het behoort, door tael en schriftletter, tot de eerste en beste tyden der vroegere nederduitsche Dichtkunst. Achter het zelve, doch van eene latere hand geschreven, en wel op de laetste bladzyde, onmiddelyk na een fragment van den Roman *Alexander de Groote* (1), treft men de 94 eerste regels aen van een satyriek gedicht, dat waerschynlyk veel grooter zal zyn geweest, maer waervan het vervolg er afgesneden, er afgevallen, of om den inhoud vernietigd is.

(1) Over dezen, misschien oorspronglyk-nederduitschen, Roman, zie het voorbericht der tweede Klasse van het koninglyk nederlandsch Instituet (die thans dat stuk in eigendom bezit) op het derde deel van Maerlants *Spiegel Historiael*, bladz. xx. Doch het is niet waerschynlyk, wat daer ondersteld wordt, dat namelyk Maerlant voor den *dichter* van dien Roman te houden zy. Hy was al te afkeerig van zulke *Boerden* en Boerdenschryvers,

Die vrage ystorien vermorden
Met scouen rimen / met schoenre tale.

Verg. Bilderdyk, *Tael en Dichtk. Verscheidenheden*, I. bl. 161. en W. De Clercq, *Verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde op de onze*, in het derde deel der *Verhandelingen van de tweede klasse van het Instituet*, bladz. 64.

Het beslaet nog alzoo eene enkele bladzyde in 4.to van twee kolommen, en draegt aen het hoofd het opschrift Dit es de Frenesie/ benevens de afbeelding van eenen Vos, die met een geldbeurs gaet loopen. Dit gedicht wordt hier den lezer in de eerste plaets medegedeeld.

Wat den inhoud van het zelve betreft : Een Nederlander, die te Parys studeert, waerschynlyk in de rechtsgeleerdheid, schryft aen zyne liefste om haer met den armoedigen toestand, waer zyn ongebonden leven hem in gebracht heeft, bekend te maken, en waerdoor hem byna geen uitzicht meer overblyft op een goed bestaen in zyn vaderland, ten zy de titel van Rechtsgeleerde, hoe weinig verdiend, hem daertoe den weg bane. Tegen den bisschop van Bremen vaert hy hevig uit, als die voor geld alles *in de vouwen* wist te leggen. Wy denken dat men hiermede bedoeld heeft den twee en dertigsten bisschop dier stad, *Joannes*, wien de geschiedenis een' groven woeker te last legt, en die daerom in 1314 Bremen moest verlaten. *Van daer*, zegt een friesche Kronykschryver, *togh he na Norden in Frieslandt, da wurdt he gefangen und met einer kuilen geschlagen van ener frouwen* (1). Het geheele stuk strekt om aentetoonen, dat men voor geld overal en in alles kan te recht komen, welke waerheid in 1827 nog evenzeer van toepassing is, als in 1314. Tael en spelling zyn vry zuiver en regelmatig; ofschoon de overbodige *e* in sommige woorden, als *daede*, *scaede*, *maegen*, *claegen*, (die in de oudste handschriften meest met de enkele vokael, *dade*, *scade* enz. gespeld zyn) een' lateren afschryver schynen te verraden.

Het andere Gedicht, dat wy vervolgens mededeelen, is getrokken uit een' klein vierkanten perkamenten bundeltjen van zedelyke Gedichten, afkomstig uit de Bibliotheek der abtdy van Tongerloo, en het eigendom van den heer Heber, esq. te Londen, die het my gunstelyk ter afschryving heeft medegedeeld. Ik houde 't voor het beste gedicht van Jacob van Maerlant, den Vader der Nederlandsche dichteren, (in 1300 te Damme by Brugge overleden); volkomen in den smaek van zyn' *Wapen*

(2) Wiarda, *Ostfriesische Geschichte*, Aurich 1791. in 8.° I Th. s. 265.

Martyn. Het is in 18 clausulen of coupletten afgedeeld, van 13 regels elk, zynde een soort van rymen, welke men ook *Balladen* noemde, en die tot in de zestiende eeuw zeer in de mode waren, met de *Referynen* en *Cedullen* (1):

De Balladen / welc clausen zijn net ẽn eerbaer /
Wijst ons al klaer Martiael onsen kock /
Banden Epigrammen hebben wij dat voorwaer /
Ghelijck een Balade den zin sluut in haer /
Als d'Epigramme ghelijcket metten zelven frock (2):
Dus ghaven ons Poëten in de handt den stock
Om spzinghen / over onbevvimelicke grachten (3).

De inhoud heeft veel overeenkomst met de *Frenesie*; en daerom geven wy het met dat stuk te samen uit.

Van Maerlant, als leek eene vertaling van de *Biblia Scolastica* hebbende durven ondernemen, en ten uitvoer brengen (4), werd deswege van sommigen vervolgd en aengeklaegd, *zoo dat hy*, (verhaelt de Aertsbisschop van Armach, Jacob Usserius (5)) *bevel kreeg zich voor den Paus te verantwoorden, en zyn boek aen een onderzoek te onderwerpen; hetwelk eindelyk voor zeer goed gekeurd, en hem wederom ter hand werd gesteld, tot beschaming van zyne vyanden* (6).

Deze vervolgingen schynen den dichter meermaels de pen in de hand te hebben doen nemen, en hem de gelegenheid aengeboden

(1) In het Plakkaert van Karel den V. van 12 7ber 1544, *op tfait van den Lutherianen, Ketters ende Herdoopers, Prenters, Schilders ende Boucvercoopers*, wordt van de *Cedullen* nog gewaegd, doch in latere afkondigingen niet meer.

(2) 'T zelfde als het fransche woord *Froc*. Zie *Kiliaen*.

(3) M. De Casteleyn, *Konst van Rethoriken*, nº 170.

(4) Voltooid in het jaer 1270. Ik bezit er een fraei exemplaer van, op perkament in 4º; gelyk ook van zyne *Naturenblome*, of *Bestiaris*, blykbaer vóór 1321 geschreven.

(5) In *Histor. dogmatica*, pag. 165.

(6) Wie meer hier van lezen wil kan in de *Boekzael der Nederduitsche Bybels*, van Lelong, te recht komen. Zie ald. bl. 155 en volgg.

om de gebreken van zyne vyanden te gispen, en hen eens duchtig over den hekel te halen. Dat hy zulks, in het onderwerpelyke stuk, met veel geest, en gemak van versificatie gedaen heeft, zal elk met ons moeten instemmen.

Voor het gemak van den minkundigen lezer hebben wy in beide stukken de verkortingen van vele woorden, als *d'*, *dz*, *mz*, *d9*, en andere, aengevuld, althans voor zooveel de duidelykheid zulks vorderde; en hebben wy er de interpunctie bygebracht, welke tot eene goede lezing zoo noodzakelyk is.

Tot eene proeve van den text voegen wy er een *fac simile* by, in hetwelk men het schrift van dien tyd met deszelfs verkortingen zal leeren kennen. Wyders konden wy ons, ten nutte van den belgischen lezer voóral, hier en daer niet onthouden, eenige taelkundige en andere aenmerkingen te maken, ter opheldering van enkele plaetsen, die anders aen velen duister zouden voorkomen. Of wy den regten weg zyn ingeslagen valt ons moeilyk te zeggen, en kan alleen door hen beslist worden, wier spoor wy in onze taelkennis trachten te volgen. Wy zyn, intusschen, geen liefhebbers van breede commentarien, en stellen het ons overzulks tot plicht, om by volgende gelegenheden, na hier eenigzins den weg gebaend te hebben op het grondgebied der ouden, den lezer met onze uitlegkunde zoo weinig mogelyk lastig te vallen.

Dit es de Frenesie.

Yet birſh al dat lepel lect:
Waende dat ic hē bergect /
Dat ic oec niet dichte en malie /
Deſ nachts alſ ic niet en balie?
Menichgē / alſ hi ſlaept /
Sijn ers herde wide gaept /
Ēn hlaeſt alſe ene hoſine.
Ay / bte bercozne ſine!

V. 1. Yet birſh / voor *het dicht.*

2. Waende / voor *waendy, waent gy*, van het oude *du* (*tu*). Dagelyks hoort men zoo nog: *zegde dat? hoorde dat?* enz. — bergect / zooveel als *overgegaen tot den staet van gekheid;* zynde het voorzetsel *ver, over.*

4. *Als ik geen vaek heb,* zouden wy thans schryven. By Kiliaen vindt men *Vakeren, dormitare.* Zie ook Weiland, op *Vaak.*

6. Ers / aers. Herde wide / hard wyd. Het woord *hard*, in den zin van *zeer* (*valde*) wordt in Braband nog overal gehoord: *eens hard vrolyk zyn*, zegt men er; het beteekent eigenlyk *sterk*, en is met het spaensch *harto* verwand. Meer voorbeelden kan men aengehaeld zien in Clignetts *Bydragen tot de oude niederlandsche letterkunde*, bl. 321 en Kremsiers *Urteutsche sprache nach ihren stammwörteren*, s. 134.

7. Alſe / als, gelyk *tote, omme, dore*, thans scherper uitgesproken en dus verkort.— Baſine / voor *basune*, bazuin; — een dialektverschil.

8. Bte bercozne / uitverkorene; ſine / fyne, een oud Epitheton van vereering, dat *schoon, bevallig, vroom*, beduidt.

Des es leden menichgen dach /
Dat mi u minne nt herte lach ;
Ēn gine wilt mijns niet ontfarmen !
Dicken hebbedi doen verwarmen
Mijn herte / ēn gemaert cout ;
Om u riem ic worden out
Ēn gaen / alse ene catte ;
Ēn gine achtes dit no datte !
Ocht u minne mi ſſnē daede /
Wie soude mi betren die scade ?
Lachtijs ? maecti u sceren ?
Jo willics mi af kieren ;
Want hine duit algader niet

V. 9. Des es leden / het is geleden. *Des* is verbogen van het aenwyzende *dé, die*. Zie BILDERDYKS *Spraakleer*, bl. 104, 121, enz. Hiervan : *desgelyks*, *deswegens*, enz.

10. U voor *uw*, welke slot-*w* blootelyk eene verlenging is van *u*. — Nt / in plaets van *in 't*. De *t* voegde zich aen het vorige of aen het volgende woord: *in therte* ware nogthans ruim zoo goed geweest.

11. Gine wilt / gy *en* wilt, met de oude *negatie*, die men thans (jammer genoeg !) verwaerloost, behalven in *ten ware, ten zy*, (het en ware, het en zy) en in sommige andere spreekwyzen. — Mijns / een oud genitivus. Wy bidden nog: *ontferm u myns* of *myner*, naer 't latynsch *miserere mei*.

12. Dicken hebbedi / dikwyls hebt gy. *Dicken* is *dickend*, van *dik*, d. i. *veel*, *menig*, gelyk *dikwyls*, *veeltyds* is (zynde *wyl*, tyd).

14. Jem / zeer gemeen by de ouden voor *ben*. Men leze over dit woord BILDERDYKS *Nieuwe taal- en dichtkundige Verscheidenheden*, IV. 180, enz.

16. *En gy en acht het voor dit noch dat*, voor niets. Men schreef *no* voor *noch* (nec, neque) en *noch* voor *nog* (adhuc).

17. Ocht / d. i. *ofte*, indien; de *ch* in *f* verwisselende, gelyk in *gracht* — *graf; heldaftig* — *heldachtig*. Hiervan, naer ik denk, ook de uitroeping *och !* hetgeen *of!* (emphaticè uitgesproken) schynt te wezen. Sſne daede / *sterven dede*.

18. Betren die scade / de schade vergoeden.

19. Lachtijs lacht gy des, daerom. — Maecti u sceren / *scheren maken* of *houden* is den spot dryven :

Die esel loech ēn hilt sijn sceren.

(*Fabels van Esop*. XI. 3. naer de uitgave van CLIGNETT, bl. 67).

Die ten haluen wege weder tiet:
Anders waric in dole.
Nu liggic te Parijs ter scole /
Eñ hem baer een studant;
Selden coemt mi hoet in die hant /
Maer ic lere ontgimmen pasteiden:
Dem ic dan ter quader weiden?
Ic wedde sinc ttr sijs /
Es een quaet dozp dan Parijs?
Nachtan eyscli ic toe thwee aes.
Die seide dat ic ware i dwaes /
Hine ware mi niet willecome.
Als ic dan weder thus come /

v. 20. So willics mi / zoo wil ik my des.

21. Hine fult algader niet / hy *doolt* niet *altegader*, niet geheel en al. Men weet dat de *u* eertyds ook als *oe* klonk, gelyk by Duitschen en Italianen. *Dol zyn*, *dolen*, en *doelen* d. i. *do-elen* (zoeken, iets zoeken te treffen) zyn met elkander naeuw verwand.

22. Weder tiet / *wedergaet*, wederkeert; van *tien*, *tyen*, d. i. *trekken*, *voorttrekken*. *Laet me betyen*, zeggen wy Brabanders, voor *laet me begaen*.

23. Waric / ware ik. Dole is *doling*, zonder de participiale vervorming *ing*. Zie Bilderdyks *Verh. der geslacht.* bl. 238. 245 & passim.

24. Liggic / voor *ligge ic*, de scheva *e* weggelaten zynde, gelyk in waric.

27. Ontgimmen pasteiden / pasteiden *opsnyden*.

29. Sinc ttr sijs / fransch: *cinq contre six*; met een zeker voordeel opspelen, waerby nog *twee aes* geëischt wordt. Het laet zich aenzien dat deze regel en v. 30 door den afschryver in orde verwisseld zyn, en dat men zou moeten lezen:

Dem ic dan ter quader weiden /
Es een quaet dozp dan Parijs?

32. i dwaes / een dwaze.

33. Hine ware / hy en ware.

34. Thus / t'huis; de tweeklank *ui* of *uy* was aen onze vroegere schryvers onbekend; zy stelden *u* of *uu*, welk laetste echter geen verlengde *u*, maer een tweeklank was.

Ja hem ic meester bamber arten /
En wille eten vleesch ēn tarten /
En hebbe gewonnen den croec.
Ic soude node stoeten een loec /
Maer ic songe wel een montet :
Nu leste hebbic an een net /
En hem een Everardyn.
Ik dranke gerne gaeven wyn /
Maer ic en weet waer met copen :
Dus moet ic achter lande lopen /
Te minen moyen / te minen maegen /
Die myn ongenal luttel claegen.
Ja hebbic die vrouwe met gewelde

V. 35. Meester bamber arten : *Maitre-es-arts.*

37. Gewonnen / gewonnen ; zynde *winden*, even als *winnen*, *glomerare*. 'T aloude *Winne*, hoef, zal wel niets anders geweest zyn dan *zamelplaets van den oogst*, en *Winner*, *oogster*. Verg. Weiland op *Winnen*, bl. 213. — Over *den croec winnen* (in 't fr. *gagner la crosse*), zie aen het einde.

38. Ic soude node (niet lichtelyk) stoeten een loec (look stooten, look stampen, d. i. schreien) ik zou niet gaerne verdriet hebben. *Node* is van *ode* (lichtelyk) gelyk *n'-iet* van *iet*, *n'-iemand* van *iemand*, *n'-ooit* van *ooit*, *n'-ergens*, van *ergens* enz. Melis Stoke, IV. V. 1492.

39. Montet / Mottet. Liever zoud' ik een Mottet zingen. Onder een *mottet*, thans een kerkgezang, werd eertyds ook wel een drinklied verstaen : *chantons, beuvons, ung motet entonnons*, treft men in de *Propos des buveurs* van Rabelais aen (*OEuvres* I. p. 127, naer de Prachteditie van Esmangart en E. Johanneau, Paris, 1823).

40. Nu leste hebbic an een net / eindelyk heb ik een net aen, draeg ik een net-kleed, en

41. *Ben ik een Everardyn.* Zie onze aenmerkingen hierachter.

43. Maer met / waermede ; doch aen de *t* van *met* is voor het gehoor nog eene andere *t* vast ; en daerom schreef de dichter niet *mede*.

44. Achter lande loopen / dat is, *rondzwerven*, schooien, gelyk *achter straten loopen*. Voorbeelden zyn hiervan aengehaeld by Clignett, *Bydragen*, bl. 362 waertoe nog mag gebracht geworden *achter weg*. *Ik heb het achter wege gelaten*, beteekent : *ik heb het* op *den weg laten liggen, vergeten.*

Tusschen couden bergε ẽn bieſter velde;
Ja coemt een ander ende wilſe mi nemen/
Gaet ten biſcop van Bzemen!
Yi ſal u te rechte houden;
Soe leecht ment inde bouden
Dat ic en behoude niet.
Dus es den menichgε geſchiet/
Die ſonder recht tſine verloes;
Want dat paepſcap es al loes.
En conſtu ſpzeken geen latijn?
Ay/ here! een flozijn
Es baer beter/ geloeft mi bes/
Dan een ſac bol latijns es.

¥. 45. By myne mooien, by myne magen.

47. Prouende / Provande (Kiliaen: *Commeatus*), wat wy in Braband *Proviant* noemen. — *Met gewelde*, met macht; doch hier in den zin van *met moeite*, met aenwending van kracht.

48. Tusschen koude bergen en bystere velden.

50. Of de schryver antwoordt hier zichzelven, of er is een tusschenspreker ingevoerd, gelyk by ¥. 69.

52. Leecht / d. i. *legt*, op zyn vlaemsch uitgesproken: *zoo legt men 't in de vouwen, dat ik niets behoude*. — Soe / tegenstelling van *so* ¥. 49, en daerom verschillig geschreven: anders beteekent het *zy* (*illa*) onderscheiden van het meervoudige *zy*. De zin is hier niet duidelyk.

54. Den menichgε / aen menigen.

55. Tſine verloes / 't zyne verloor, van *verliezen*.

56. Paepſcap / de geestelykheid. *Paep* was eertyds geen scheldwoord; gelyk, onder andere, blyken mag door een' schepenbrief, thans voor my liggende, en eigenhandig geschreven door den Secretaris van Antwerpen, den dichter Niclaes De Clerk, zelf een Priester, onder dagteekening van 27 *merte* 1340, by welken Jan Duystmont verkocht « *Yden Jan Bods wiue* ter papelecker prouenden behoef *twelf pond*, » enz. — Al loes / zeer loos; want *al* is *wel*.

57. En conſtu / en kunt gy; gelyk boven met de oude tutoyering *du*. *Kunnen* had twee beteekenissen; in de eene was het *konnen, konden*, kennen, te kennen geven; in de andere *kinnen*, listig zyn. *Gy konst*, gelyk *gy kost*, is nog niet geheel in onbruik.

Dit coemt al vp synnonien!
Nv willic scone vzauwen vzien/
Ēn moet gelt costen mede
Al . . . . . .
. . . . . .
Die duuel soude mi bet hebben;
Want ic ben al sonder goet/
Ēn ligge onder boet.
Ik bien sza bien ara:
Waendi dat ic dat niet en verste?
Yetz walsch dat gi spzeect.
Gi hebt mi vten slape gewect:
Wel leede moet v gescien!
Ik hebbe in minen vzome gesien
Een calf singen messe/

v. 62. Vrien/ vryen, doch hier *boeleeren*.
63. Ende moet/ latynsche constructie.
64 en 65. Uitgekrabd, misschien om de onbetamelyke woorden. Ofschoon het moeilyk valt op *hebben* te rymen, zoo beproefde ik toch het ontbrekende aldus aen te vullen:

Al te Parys in die stede/
Ocht klederen dan sinen wiven.

Het *vrien* kostte namelyk *geld* — of *schoone kleéren*.
66. Niet: *de duivel zou my beet hebben*, maer: *beter* (veeleer) *zou my de duivel hebben!* Het woord komt in dezen zin ook voor in het Nibelungenlied, v. 8608.

Daz kunde nimmer wesen,
Daz ir deheiner lebte von des viwers not:
Ich wil des baz *getruwen, daz si alle ligen tot.*

69. *Qui bien fera, bien aura,* een fr. spreekwoord. De schryver voert hier wederom een' tusschenspreker in, en antwoordt hem: dat *bien faire* of *goed leeren* juist niet veel afdoet, want dat hy een kalf in zynen droom heeft gezien, enz.
76. Het kende geen zes letteren.
79. Sire suster kint/ het kind zyner (oudt. *synre*) zuster. Tegen het Nepotismus gericht!

En kenbe lettren niet sesse/
Eñ het wazt Cazbinael te Kome /
Eñ was den Paeus willecome /
Want het was sire suster kint!
Dus es die werelt nu gescint.
Yet verachte om gelt pardoen.
Ik sach een kint kerstin doen
Dan enen pape / in kempin lande;
Eñ onder des papen hande
So wort dat kint een geet:
Yine gaver niet omme enen dzeet
Dattie dinc hat boze.
Wat wijt mi dese hoere?
Si claxt mi mijn hoest ontwee;
(Deus! mi es herde wee!)

v. 80. Gescint / geschend, geschonden; hy wil zeggen: zoodanig is de wereld nu verloopen.

81. Kerstin doen / (kersten doen, christen maken, doopen), nog algemeen gebruikelyk, in Braband.

83. Dan is hier *door*, want de paep doopte zyn eigen kind niet.

85. *Geet*, geit; zie Plantyns en Kiliaens woordenboek. De dichter wil zeggen: *iet dat goed om melken is, daer voordeel is van te halen.* Ik moet hierby opmerken, dat Kiliaen alle soortgelyke woorden met *gh* spelt, terwyl zyne voorgangers Plantyn en Sasbout die noodelooze *h* reeds verworpen hadden.

86. 87. Hy gaf er geenen draet om dat het ding, het kind (door den doop) bat (beter) voere: d. i. hy bekreunt er zich weinig over wat het uitwerksel of de gevolgen van den doop zyn mogen. Misschien heeft *dinc* hier de beteekenis van *leven*, als by Van Maerlant, *Spieg. hist.* I. P. VII. B. XLVI. C. *v.* 64 en by Melis Stoke, IV. *v.* 182.

88. Wat wijt / wat verkondigt, van *witten, verwittigen*, als op *wyttigen* en *wytticheit* in den *Teuthonista* van V. D. Schueren te zien is. — Deze hoere (de Frenesie?)

89. Si claxt / zy slaet my het hoofd ontwee (*aen* tweeën.) Ons *klappen*, voor *praten*, is eigenlyk met ons geklap iemand het hoofd *breken*, of, wiltge? het is, *met de tong slaen*: klankna-bootsend.

90. Deus! God! eene uitroeping by onze vroegste dichters zeer gemeen. Mi es herte wee / het doet my hard wee, het doet my zeer.

Eñ ſegt mi ouer banber ſide.
Mi bunct altemẽ bat it ride /
Alſe nu langes / alſe nu bwers /
Op eens gzaeus moencs ers. . . . . .

¥. 91. Ouer banber ſide / over d'ander zyde. *Over* is de comparativus van *op*. Zie Bild. *Spraakleer*. bl. 247. Men versta derhalve: *zy keert my om; — changement de décoration*.

92. Altemen / al t' eenen, met een, eenpaerlyk. Wy zeggen nu *altemet*. — Ride / ryde.

93. *Nu langs en nu dwars*, als of men zeide: nu in de *lengte* en dan in de *breedte*.

94. Op den rug van een' graeuwen monnik, van eenen graeubroeder.

Hier eindigt de bladzyde van het H. S., doch waerschynlyk niet het stuk zelve.

Laten wy nu een oogenblik terug keeren tot de woorden *Croec*, *Net* en *Everardyn*, (¥. 37, 40 en 50) als waerin de staet of de waerdigheid, die door den briefschryver beöogd werd, gelegen was. Dat hy ter universiteit van Parys studeerde (gelyk zoovele Nederlanders vóór het oprichten der Leuvensche hoogeschool, dat is, vóór 1425), blykt uit ¥. 24 en 25; en dat hy een onderdaen van den Bisschop van Bremen kan zyn geweest, alhoewel zyne tael dit niet stellig medebrengt, zou men kunnen opmaken uyt de verklaring dat hy by dien vorst moest te recht staen (¥. 50 en volgg.) Maer studeerde hy nu in de godgeleerdheid, of in de rechten? — Hy wilde een *Everardyn* worden; doch wat is dat? Ik heb geleerden geraedpleegd, boeken en charters onderzocht, doch geene voldoende verklaring van dit woord kunnen opdoen. In de *Analyse historique et critique de l'origine et des progrès des droits civiles, politiques et réligieux des Belges et Gaulois*, van den heer Raepsaet, (een werk, dat onmisbaer is voor de kennis van onze oude geschiedenis) heb ik er vergeefs naer gezocht,

hetgeen my dan ook met dien geleerden doet gelooven, dat hier aen geene byzondere waerdigheid moet worden gedacht.

In het *Glossarium* van DUCANGE vindt men *Ewaria, officium aquarii ab anglico Ewer,—vel ejus* (voegt er D. CARPENTIER by) *qui reditus ex aquis percipit;* welk waterrecht ook in eene charter van *Margaretha*, Gravinne van Vlaenderen, 1274, aldus voorkomt: *No feuage par tiere et par ewe . . . nos thrones, nos cambages et nos ewages de Valenchienes:* en zoo zoude een *Ewaredyn* of *Everdyn* een bediende of de ontvanger van eenigen watertol of inkomst kunnen geweest zyn. Dan, aengezien onze student eerst verscheidene graden van verdiensten moest hebben verkregen om, *ten leste*, Everardyn te kunnen worden, zoo gelooven wy niet dat hier aen de *Ewarage* of *Ewage* te denken zy.

Wilde hy misschien den geestelyken staet aenveerden? — Zyn ongebonden studenten leven, en zyn smalen op het *Paepscap*, leveren juist geen doorslaende blyken op, om het tegendeel vast te stellen, terwyl het *winnen van den croec* (staf, kruk, ook wel *kroetse* geheeten) in den gewoonen zin de pastorele waerdigheid aenduidt. *Een net* mag dus het geestelyke gewaed geweest zyn (DUCANGE, verbo *Rete*); doch waertoe dat kleed, *na* dat hy reeds *den croec* al gewonnen had? — eene tegenstrydigheid die my ook van het denkbeeld doet afzien, dat de geestelyke staet zyne bedoeling geweest zy.

Hy leidd'er zich dan op toe om *Rechtsgeleerde* en daerna *Everardyn* te worden, en dit laet zich opvolgelyk uit zyn eigen woorden opmaken. Den eersten graed, dien men in de Rechten behaelt, is dien van *Magister artium, Meester van der arten;* den tweeden, het *Baccalaureäet*, hetwelk gegeven werd *per baculum* (stok, staf, kruk, en dus *croec;* vergel. DUCANGE, v. *Croca, Crucca,*— CARPENTIER, *Croça;*—WACHTER, op *kruk*, enz. (1)) en

(1) Ik weet wel dat men doorgaens door *Baccalaureatus, baccâ laureâ donatus* wil verstaen hebben; doch *Rhenanus, Menage* en anderen leiden het woord van *Baculus* of *Baccillus* af, *parceque à la promotion des bacheliers on leur mettoit en main un baton, pour marquer l'autorité qu'ils recevoient, qu'ils avoient achevé leurs études, et qu'ils étoient remis en liberté, à-peu-près comme les anciens gladiateurs, à qui l'on mettoit à la main un baton pour marque de leur congé.* (*Encyclopédie, art. Bachelier*).

eindelyk (*in't leste*) verkrygt men het *Licentiaet* of het *Doctoraet*, d. i. de bevoegdheid om den *Tabbaert* te dragen, dien men in de middeleeuwen *Rete*, net, noemde, *ornamentum sericum quod vulgo* Rete *vocatur* (Ducange v. *Rete*. Het *Gemmula vocabulorum*, Antv. 1490, en het *Diction. triglot.* van Servilius, ib. 1551, verklaren *Rete* door *een gestricte oft gebreyde huyue*).

Wat bleef dus onzen schryver nog verder over, dan *Wethouder* zelf te worden? En ziedaer de beteekenis, welke wy aen het woord *Everardyn* hechten, vermits wy daerenboven onder de bisschoppen van Bremen geenen *Everard* vinden, naer wien hy zich *Everardyn* kon hebben geheeten, als tot diens hof of raed zullende behooren (gelyk men naer den H. Augustinus zich *Augustyn*, naer den H. Benedictus zich *Benædictyn* noemde, enz.)

E, Ewe, is *wet*, landrecht; *nach ritterlicher e*, zegt het *Nibelungenlied*, ŷ. 139; en Claes Willems (aengehaeld door Huydecoper op Melis St. Deel III. bl. 159):

Het heeft oec inder ouder ee
Veel gheweest, en̄ huden mee.

Zie ook op *Ewa, Eva, Euva,* Ducange, Carpentier, Wachter, Vredius (*Vetus Flandria*, p. 263) en anderen. En daer het geen twyfel lydt dat *Waerd, Waerde*, zoo veel is als *Bewaerder*, *custos*, vanwaer *Kelderwaerd* in de kloosters, *Muntwaerd*, *Muntwaredyn*, enz. (*Vredius* l. c. p. 321), zoo houde ik my verzekerd dat *E-waerd, Ewaerder* of *Ewarer* en dus *Euarerdyn* (zynde de verwisseling van *a* in *e* een dialektverschil, en de *w* eene dubbele u), niets anders zal beduid hebben dan *Wetbewaerder*, *Wethouder*.

Die dichte ter iacob vā vaerlant

Indirgedichte letter voorē: Die dz doget heeft bī
coorē: Dāt hē ē cōr negeene blame: Neest dz hē de
qde stoorē: Dn hebbē dī" at hē raet bel oorē: Oaer bi
siuigic haterē name: Die i tgeinneeue sayt sijn
egorē: Op dē steeneū ōd dē doorē: Duuilde dit" goede
vdsre afquame: Dat mach die sayere dī yborey:
Biq dē sdē blue die scape vloorē: Die bne tet houech
vī brame: Dats d coppē obeqme: O a" wijgat .2.
iues eñedel coorē: Dalleb" staē dustelē eñ doreñ:
Dst t" welt endde gat: Odyc ā dst nues geboorē:
Cūsime iōgēy laepē voorē: Dzstut leggē ic wame
iet: Been dorp stat vsuoorē: Dach hgeuē mē
salue hoorē: Dpzelue id" sen t at: Dheest eeysot
op thaet gelcoorē: Inebzeedē ne toorē ceren:
Iues te ved" heen sat: Ines verdriewel vstaet:
Hiuechrech god staz ōb ustadē: Cūhulpt mi in .3.
uū genadē: Sc sude gne dē gewach: Hoe dreuste
ene wes vlinadē: Die ēre pere was gelade: Dan
thoch hey dē hi lach: Hpeuat lo d" alle mel daden:
Ome dz hi thoe mi gheradē: Tē wege dz hi ver-
doelt lach: Augstē hopdie ene bladē: Die giere
ge die mene ē mochte bladē: Sc wane noyt
mā ē lach: Volc so gierech ōme berach: Si
dē hen alse meest hoorē: Bi hē ōb die uote voorē:
Belue suehē sit carnel: Ald" deus thoe bdoē
Die sil oudē lenē voorē: Cū benuse goet
epepet hoe vele staet dz blyst vloorē: Op dē steen

Dit dichte oec Jacob van Marlant.

18 clauselen.

I.

1. In dit gedichte settic doren :
Wie dat doget heeft verloren /
Dan hem en comt negeene blame ;
Al eest dat hem de quade stören /

¥. 1. Settic doren / zet ik vooruit; *je mets en avant.*

2. Doget / *deugd.* Het woord is saemgetrokken van *dogede*, præteritum of verbale van *dogen*, *deugen*, (Bild. *Geslachtlijst*, I. bl. 92). De ouden schreven meest altyd *o* in plaets van *eu*; — *roke*, reuk; *cokene*, keuken, enz.

3. Negeene / *geen.* Onze voorvaders geen onderscheid makende tusschen *gene* en *geene*, zoo was *gene* op zichzelf by hen affirmatief, hetgeen dus in het negative *ne-gene* vorderde. Zie Bild. *Nieuwe* T. *en* D. *Verscheid.* I. bl. 138.

4. Al eest / d. i. *al is't*, op zyn vlaemsch uitgesproken. De quade / in 't meervoud, gelyk by ons nog wel geschreven wordt, en, onder andere, in de Prysverhandelingen der Brusselsche Akademie te zien is. Men zal in het vervolg nog menig voorbeeld van die schryfwyze aentreffen; doch wy achten het onnoodig er telkens by stil te staen. Stören / *vernielen, verdrukken.* (vergl. Huydecoper, op Melis Stoke, deel I. 19. 170.)

5. Si hebben daer af haer toebehoren.
Daer bi swigic haren name.
Die in tgemeene sayt sijn coren
Op den steen ẽn ander den boren /
Hi wilde datter goede vzochte af quame :
10. Wat mach die sayere dan verboren ?
Bi quaden herden bliuen die scape verloren ;
Die bie trect honech vter vzame /
Dats der coppen onbequame.

II.

Daer wijngaert wies / ẽn edel coren /
15. Sal selder staen distelen ẽn doren /
Alst ter werelt endoe gaet.

V. 5. Daeraf / *daer van ;* nog in het spreken dikwyls gehoord. Haer / werd zoowel als *hun* voor beide de geslachten gebruikt. In het *Thesaurus theutonicæ linguæ* van Plantyn heeft men nog : *haer vrouwen , leurs femmes ;* zie ald. op *Heur ,* dat het oude *hore* is, en Bild. *Spraakl.*, bl. 119. By Anna Byns ontmoet men het op byna alle bladzyden :

Eest wonder dat men nu feeste groot « maect ?
De selc hen *verblijden eer dat* haer *doot » naect.*

(*Onuitgegevene Referijnen en Gedichten*, onder my berustende , bl. 8. b.)

6. Daerbi swijgit / bovendien verzwyg ik.

9. Vzochte / *vruchten.*

10. Verboren / *verbeuren ,* verliezen.

11. Bi quaden herden / *by kwade,* slechte, *herders* (Kil. op *Herde* en *Herde-man*) Bliuen heeft hier de beteekenis van *achter blyven.*

12. Honech vter vzame / honig uit den braem of brem.

13. Dats der coppen onbequame / dat is aen de spinnekop niet mogelyk, daer is zy niet goed, niet geschikt toe. *Onbequame* komt van het oude werkwoord *bekomen ,* d. i. *goed zyn, aengenaem zyn , behagen,* waervan : *zyn bekomst eten,* enz. (vergel. Huydec., in zyne *Pr. van T.- en Dichtk.* II. bl. 406). Maerlant spreekt nog elders van der koppen onbekwaemheid , in den zin van onbehagelykheid :

Aranea / dat es der coppẽ name /
Een seker wurm / ẽn onbequame ;
Si weuet hut harẽ bulle ·1· net /
Daer si die vliegẽ mede vecet.
(*Naturenblome*, bl. 74, kol. d., van myn H.S.)

Ocht antkerſt nv es geboren /
Ēn ſine iongren loepen boren /
Dazſtict ſeggen / ic wane iaet.
Es een bozper ſcalc berſworen /
Mach hi geuen / men ſalne haren
Zyzelken / in der heren raet.
Al heeft een ſat op thoeft geſcoren
Ene kzeebe crune / taten oeren /
Hines te bzoeder niet een ſaet :
Hi es bzoet die wel verſtaet.

III.

Almechtech God ! ſtaet ons in staden /
Ēn hulpt mi / hi uwer genaden !
Ic ſoude gerne doen gewach

v. 14. Wies / *wastte.*

17. Ocht Antkerſt / *of Antechrist.*

18. Aen de achterste *n* van *jongren* (apostels) is wederom eene drukking (*n'*) vast; waerdoor men lezen moet, als of er stond : ēn ſine jongren-ne loepen boren / *en zyne Apostels* HEM *vooruitloopen.* (Wegens *ne*, zie HUYD. op MELIS ST. I. 471.)

19. Jaet / *ja het;* eene wyze van spreken, die men in Vlaenderen, vooral in't land van Waes, nog algemeen gebruikelyk vindt. Men zegt er : *ja-ek, ja-ge, ja-ze, ja-he, ja-we,* enz. waervan eens nader !

20. Dozper ſcalc / plompe knecht of slaef. (Men leze over dorper de aenteekeningen op het tweede deel van MAERLANTS *Spiegel Historiael*, bl. 99. — CLIGNETTS *Bydragen*, bladz. 327 ; en over *Schalk* WEILAND S. bl. 300). Berſworen. By KILIAEN is een *versworen eed, perjurium;* doch ik denk dat men er hier moet onder verstaen *een beëedigd persoon, schepen, wethouder*, of iets van dien aerd.

21. Mach hi geben / als hy maer kan geven.

24. Crune / *kruin.*

25. Hines / *hi ne es* versta: *hy is er geen zaedtjen,* geen beetjen, *te wyzer om.*

27. Staet ons in staden / *staet ons by.* Het woord komt van *Staden, bestaden* of *besteden,* waertoe ook *Stad, stede* (d. i. plaets) behoort. *Wel besteden* is *wel plaetsen,* en wy zeggen nog: *te stade komen.*

Yoe dierſte crune was verſmaden /
Die ſente Petere was geladen /
Canthiachen / daer hi lach
Ghedaen / ſonder alle meſdaden /
Omme dat hi tſolc wilde geraden ;
Ten wege dat hi verboelt sach.
Nu gaen ſi op die crune hladen /
Die gierege / die niemen en mochte verſaden!
Ic wane nopt man en sach
Volc ſo gierech omme heiach.

IV.

Si doen hen alſe meeſters horen;
Si crakten ons die note boren ;
Selue ſueken ſi tcarnel :
Albus doen ſi tſolc verboren /
Dien ſi ſouden leuen boren /
En bewiſen goet exempel.
Yoe vele ſaets dat hilft verloren /

v. 30. Dierſte crune / *de eerste kruin*, d. i. de eerste priester, St. Peter.

31. Geladen / *beladen*, belast. Eigenlyk : *die op sinte Peter was geladen;* die hy *droeg*.

33. *Gevangen, zonder eenige misdaden* bedreven te hebben.

34. Geraden / *raden*, goeden raed geven. *Ge*, is een augment. *Geraedsels* zeggen wy nog, voor *Raedsels*.

35. Ten wege / wegens, dat hi verboelt sach / dat hy 't volk verdoold zag. De *t* achter *hi* schynt vergeten.

36. Bladen / *oogsten*, vruchten zamelen, genieten, by ons nog overig in *boomen blaien*, enz.

37. *Die gierigen* (inhaligen) *die niemand zoude verzaden.*

38. Ic wane / ik denk. *Waen* duidt niet alleen de *verbeelding*, de *meening* aen, maer ook het *verstand*. Zie Bild. *Verscheid*. IV. 142. En zoo leest men by Otfried, V. 7. 55. *Ni uuanes*, voor *gelooft niet*. (Verg. Ten Kate, *Aenleiding*, II. bl. 540.)

39. Tu gierich omme heiach / *zoo begeerig ter vangst;* want *bejach* is *aucupatio*.

Op den steen ẽn onder den doren /
Dat seit die euangeliste wel.
Om dat die herden nu sijn doren /
Eñ met weelden hen versmoren /
Soe sijn die wolue nu rebel /
Niderh / giererh / ẽn sel.

V.

Hoe menerh wolf es nu herde
Onder die scaep van gzoter werde /
Dacr Xps omme storte sijn heilege bloet /
Die de waerheit niet en sparde /
Eñ sprake als die onuerbarde /
Hẽ gname menerh sel gemoet !
Cozte rocke / bzeede swarde
Sijn nu mutse / en lange haerde /
(Czoutse es getzocken onder doet ;)
Ghiererheit ẽn houarde /
Dierre cleedre / hoege parde.
Opter heileger kerken goet

V. 42. Sueken / *zoeken* ; tramet / de *kern*, het beste.

43. Verdoren / verdwazen, *infatuare*. Een *door* is een *dwaze*, een gek. In den *Roman de la Rose*, V. 9:

Na wie dat wille houden in dien / (*het daervoor houden*)
Dat ic doer sien ẽn sot.

En ziedaer den Antwerpschen scheldnaem *Manneken Door* verklaerd !

49. Verden. . . doren. Zie op V. 11 en 43.

52. Niderh / *nydig*.

54. Onder die scaep / voor *onder de schapen* ; gelyk men zegt *onder den man*, voor *onder de menschen* ; *op de been*, voor *op de beenen*, enz.

55. Xps / Christus.

56. Sparde / *spaerde*.

58. Hem gname / verstaet: *al kwam hem* of *al kwam by hem*.

62. Houarde / *hoovaerdigheid*.

65. Coent nv menech ſieren moet.

VI.

Ic peiſe dickwile / alſic wake /
Dat luciſer / die hellſche dzake /
Heeft geſtozt dit quade benijn.
Eic eꝑ nv gierech omme wzake /
Beſmet met menegerande ſake /
Eñ niemen en wilt ſculdech ſijn:
Dach roepen ſi / met luder ſpzake /
Om diere ſpiſe dan goeden ſmake /
Eñ waermen coept den beſten wijn:
Ihesus hinc an deꝑ crucen ſtake /
Dozſtech / met gzoten ongemake;
Hem ſinctemen galle ẽn azſijn /
Omme te makene onſen ſijn.

VII.

Hi eꝑ onbzoet / die metten boge
Cſtzael ſchietet dan goeden vlooghe /
Daer hi hem ſeluen met geraect.
Wat helpt / dat ic waerheit toge /

v. 69. Gierech / *begeerig*.

78. *Om ons fyn te maken*, wil zeggen: *om ons heilig*, *zalig te maken*. *Fyn* is *vroom*, in den zin gelyk de Hollanders het laetste woord opvatten; want wy Brabanders verstaen er door *dapper*, *kloek*, *sterk*, gelyk Hooft.

80. Cſtraei dan goeden vlooghe/ den pyl die goed vliegt.

82. Coge van *toogen*, betoogen, voor oogen stellen (*te-oogen*; waervan *toog*, enz.).

84. Mijn rocke gercect/ myn kleederrek wel voorzien. Ih's/ *Jesus*.

85. Sich/ *ziet*, van 't oude verbum *zichten*, waervan wy nog *bezichtigen* hebben.

88. Doge / *lyde*; gelyk *mede-dogen* en *medelyden* het zelfde is.

90. Cettel nemen / *luttel iemand*, byna niemand.

91. Byna niemand is er meer wien het licht smaekt, waer myn oog op gevestigd is. — Recht dichterlyk.

Ēn ic ſelue na bozbeel ꝑoge / —
Mĳn recke gerleebt / ēn Ih's naect?
Zich / hoe Ih's clam in thoge /
Hangende an dat cruce bzoge /
Die onſen ꝑayꝰ heeft gemaert.
Meeſt dat ic met hertē doge /
Welde verhlent menege oge;
Tettel ꝑemē eꝰ die ſmaert
Dlicht / daer mĳn oge op waert.

VIII.

Noch hadbic lieuer ruumbic blant /
Dan ic ſelbe wie dat ꝑant
Der heileghet kerken heuet gedaen:
Maer dus ſpzect hi / die bware bedant:
Dat niemen en mach met buelre hant
Eens anders anſchĳn ſchone bwaen.
Ocht dan een gierech tierant
Ane bzaget ſchĳn biere gewant /
Salic hem te rade gaen?
Jae ic willic ſchĳn geſchant /
Ghewapen in der hellen bzant /
Ēn daer elkelec binnen ſtaen /

¥. 92. Nog hadde ik liever het land te ruimen.

94. Gedaen / d. i. *verdaen*, van *verdoen*, verkwisten.

95. Die bware bedant / *die 't ware bevond*, die de waerheid kende.

96. Met buelre hant / *met vuile* (oudt: *vuilder*) *hand.*

97. Schone bwaen / *schoon vegen, wasschen.* Een *Dwaen* is een Handdoek, een Servet, waertoe ook *Dweil.*

99. Al draegt ook een inhalige dwingland (een onverlaet) zyn kostbaerst gewaed.

101. Jae ic willic / tweemael *ik*, gelyk men in Braband spreekt, waer men ook wel *ja, ik wil ik ik*, hoort, om 't welk de Hollanders ten onrechte lachen; want het strekt om de aendacht op *ik* te trekken, hetgeen onze vluggere uitspraek vordert. *Je veux, moi*, zegt de Franschman.

Ja antwoordt niet op de vraeg van het laetstvorige vers, maer slaet op ¥. 104. en is dus zooveel als *voorwaer.*

Ẽn ſijn bedzogen in bommen waen.

IX.

Wat ſagic in den ſpiegel claer
Mijn oude leuen / mijn graeu ha';
Yoe ſteruen eg met mi geboreu!
Yet eg nu menech logenaer /
Die ſmeeken ẽn decken dwaer /
Als hen die heren ſouden horen.
Cfozheel ſueken ſi appenbaer /
Sine willen niet ſteruen martelaer;
Leefden doch alſe confeſſoren /
Dat ware hen te doene ſwaer;
Si willen volgen den heren naer /
Sitten in die tafele boren:
Yeeſſe God albus bertoren?

X.

Eg deſe redene waer / ſo gieg /
Die beſoren dzaget ſijn dries /

ẏ. 104. Verzekering, die wel wat sterk luidt, en waerby alleen kan worden vergeleken hetgeen men van Jan Van Ruysbroeck, Prioor van Groenendael (overl. 1381.), verhaelt. Deze geestelyke en nederduitsche schryver (zyne HSS. werden in de genoemde Abtdy bewaerd) betuigde bereid te wezen om alles te onderstaen, zelfs de hel, indien God zulks begeerde, *fixum et certum habe*, zeide hy, *me ex animo paratum esse ad perferenda omnia, quæ Dominus mihi accidere volet, sive mors sit, sive vita, sive etiam ipsi intolerabiles cruciatus inferorum.*

106. Ya' *hair.*

109. Smeeken is hier, gelyk *smeyken* in den *Teuthonista*, *fascinare*, en dus het *mala fascinare lingua* van Catullus, VII. 12. Dwaer / *het ware.*

110. Dat wil zeggen: die valsche of verbloemde getuigenis geven voor de heeren (het Magistraet) wanneer deze hen verhooren.

112. Sine / zy en.

113. Leefden. Ik onderstel dat hier een verzinning of *lapsus calami* van den afschryver heeft plaets gehad; en dat er moet gelezen worden leefden / leven.

Een dorper / daer die heren saten
Ter tafelen / heeft hi sijn verkies
Gheset in tsorgheel / euen ries /
Hine sal hem selven niet gematen.
Alse hem auonture op vlies /
Ên hem tgelue toe wies /
Hine volchde niet ter rechter straten :
Ic hadde onrecht / storbic mi dies ;
Ic hore hen clagen hare verlies /
Als si tsorgheel moeten laten /
Die in weelden rebenen haten.

XI.

Rebene es nu sere versmaden /
Hare es so swaren last gheladen /
Daer si onder leit verplet ;
Woudic met rebenen mi beraden
Het soude tallen steden schaden :
Daer es soe menech op gheset !
Die noede clemmen / acht diepe graben /

---

v. 116. Aen de tafel voorzitten, er de beste plaets bekleeden, gelyk de heeren.

118. Ries. Ik denk niet dat dit woord hier *gy des* beteekent, maer dat het het fransche *guise* (modus ratio) is; weshalve ik er *in dier voege*, aldus, door versta.

120. Dorper / *gemeene vent*, als v. 20.

121. Heeft hi slaet zoowel op den geschoorne (Priester) als op den *dorper*. Heeft hi sijn verkies gheset in tsorgheel / zoo veel als: *is zyn verkiezing op voordeel, op het beste uit.*

122. Vlies / verwaend, roekeloos. (Kil. *temerarius*).

123. Gematen / matigen.

124. Auonture / het toeval, de fortuin.

125. Toe wies / toegroeide.

126. Hy zou toch den rechten weg niet volgen.

132. Hare / versta: *op haer;* als *Sente Petere*, v. 31.

135. De goede reden zou my t'allen steden, overal, schadelyk wezen.

136. Zoo velen *verzetten* zich daertegen (tegen de goede reden); zy hebben namelyk eene boos *opzet*.

137. Die noede clemmen / die ongaerne klimmen.

Die gaen in Gods wijngaert bidden /
Eñ snijden af die druve tet :
Dat sijn si / ën hare gegaden /
Die tsalc leeren han goeden daden /
Eñ en becommeren hen niet daer met
Wie es der heilegher Kerken let.

XII.

Die selden dan rouden verwarmen /
Eñ oec dan hongere carmen /
Daer men hen cleene genade doet /
Dat es dat roepen dan den armen :
Ay / here! en saels u niet ontfarmen /
So dat mijn lichame swerde geboedt?
Dus roepen si / met pijnelen barmen /
Met sieken leden / met naecte armen :
Ghi sit in welden bi d' gloet ;
Ghi en laetse niet bi u geharmen ;
Ghi iaechse / die ghi soudt bescarmen ;
Eñ hebt der heileger Kerken goet /
Dat u te rechte nooit en bestoet!

XIII.

Nu waeght uwes rechts ; gi wert gedaget!

v. 138. Bladen / zie boven, v. 36.

140. Gegaden. *Gaden* is *paren*, *verzamen*, waervan *Gade*, *vergaderen*, enz. *Gegaden* is dus *makkers*.

141. Die het volk goede daden, goede werken, voorpreken.

143. Wie es / verstaet : *wie dat is*. Let / lid.

144. Die selden dan rouden verwarmen / die zelden in de koude zich verwarmen kunnen, namelyk de behoeftigen.

147. Dat es dat roepen / dat is de oorzaek van het roepen.

148. Zie op v. 11 van de *Frenesie*.

152. Bi der gloet / *by het vuer*, terwyl het koud is.

153. Geharmen / bewegen (zie Kil.). De zin is: Gy laet ze niet by u de verstyfde leden ontdooien : 't zelfde als *ver*-KWIKKEN.

154. Ghi iaechse / gy verjaegdze.

156. Nooit en bestoet / *nooit en bestond*, dat u van rechtswege nooit toebehoorde.

Ø recke der armen cleedre draget;
Ø poegen eꝑ te gaderne srat.
Wie eꝑ soe roene / die ü bzaget:
Wanent ü roint / dat gi beiaget?
Ø hant eꝑ altoeꝑ sonder gat;
Menerh arm mensche hẽ berlaget /
Dat gi hen niet en gaest / daer ghise saget;
Ghi wondet bolgen der heren pat?
Ø hoerheit sal nach sijn gelaget:
Hoe was die rike man geplaget /
Doen hi den armen Lazarusse bat
Te makene sine tonge nat?

XIV.

Siet / hoe es dit rechte berkeert!
Die te boren was geeert
Leit nu geballen in die scande;
Hadde hi ontfermerheit geleert /
So ware hi bleuen onuerseert;
Nu moet hi in den helschen bzande.
Wie heest den bozper daer gemeert /
Ant dal daer die dunel reert?
Wat doen nu sijn lecker tande?
Oft gi in weelden sijt berweert /
So dat ü al die wereit eert /

v. 161. Wanent / van waer.

162. Sonder gat / d. i. gesloten.

164. Dar ghise saget / waer zy by u kwamen. *Hy zag hem, hy ontmoette hem*, overdrachtelyk het zelfde als *hy sprak hem.*

166. Uwe hoogheid, uw hoogmoed zal worden verlaegd.

169. Zie het Evang. van Lucas, Cap. XVI. v. 24.

176. Gemeert / *vastgemaekt. Meeren, maren* (*een schip meeren*) is vastmaken, vasthechten; zie Huyd. *Proeve*, III. bl. 245.

177. Reert. De verkorting van *regeert*? Ik geloof neen, en dat het van *reren* is, een woord dat by Van der Schueren in den *Teuthonista* voorkomt, waer hy 't door *bulken* (*belken als koe, kalver, ossen; mugire, boare,*) verklaerd heeft.

179. Berweert / *verweert*, versterkt.

Ynebt u vore des viants viande!
Yi iaerht altoes in sine varande.

XV.

Yine derf nochtan niet vele iagen/
Noch oer leggen te nauwe lagen/
Yet staebs so vele in siere hoede!
Al woude God die werelt plagen/
Svolcs es so vele verslagen/
Ēn versmoert in den vloede/
Sine sjus te beter niet diet sagen:
Elc es gierech om veiagen/
Ēn onuerbart van Gobs roede.
Ic dart wel seggen/ sonder dzagen/
Si doen suare lozdenen dzagen:
Van dzagene w'dic lichte moede/
Al waert dat men mi saechte loede.

XVI.

Die suelen om te sittene louen
De quade in hare sette louen.
Si hebben nu die roskene net;
Alsi metten sjeren houen/
Diepe drinken/ dat si slouen/
Sine slapens maer te bet;

v. 183. Yine derf nochtan / *hy behoeft nogthans.*

185. Daer staet zoo veel onder zyne hoede, dat hy byna niet noodig heeft op de zielenjacht te gaen, of zyne lagen te leggen.

189. Al wilde God ook de wereld met plagen bezoeken; er zyn reeds zoo vele volken ten onder gebracht en in bloed versmoord; doch die 't zagen zyn er niet beter om geworden.

192. Ic dart / *ik durf het;* van het oude *darren, audere.*

193. Dzdenen / *lasten.* Zie Kil.

195. Van 't dragen word ik licht moede, al ware 't ook dat men my zacht laedde (belaedde).

197. In hare sette / in hunne verkeerdheid.

198. Coskene / *keuken.*

199. Houen / *hof houden, epulari.*

201. Zy slapen er maer des te beter om.

Sine scelden die heren niet om rouen;
Si cunnen hemelrike gelouen/
Die selue met sunden sijn besmet!
Dus maken si tsolc verscouen/
Als si singen gaen den douen/
Ēn men den doouen kersen set/
Die baer onder leit geplet.

XVII.

Dits der heileger kerken clagen/
Van den iammerliken slagen/
Die de menege op hare slaet!
Eest dat gi sijt van haren magen/
So moetti nbuue wapene dzagen/
Keeren/ ēn luzeken dese ouerdaet:
Des en laet u niet versagen/
Ghine set u in d' wagen;
God sal sijn u toeverlaet.
Die dit quade noch sal veriagen/
Hem sal een salech dach behagen/
Doet hi der heileger kerken raet/
Als die in getrouwen dienste staet.

XVIII.

Nu siet of hi niet dal/ ēn minde/

v. 202. Zy schelden, zy vermanen de heeren niet, om (wegens) hunne roofzucht.

203. Gelouen/ *beloven.*

205. Verscouen/ verlaegd, achterlyk, dom.

206. Den douen/ voor den doove.

207. Kersen/ *kaersen.*

211. De menege/ gelyk wy nog *de sommigen*, *de die*, enz. zeggen, met het artikel, door de Hollanders verworpen.

216. Laet u des (dierhalve) niet vertsagen, om u in den oorlogswagen te zetten, of, *om u te wagen*, in de waeg te stellen.

220. Doet hi/ indien hy doet.

221. Als die/ als iemand die.

222. Minde/ *vermindere.* *Minderen*, is het frequentativum van *minden.*

Die Godsſcape noyt en kinde:
Yi wilt dat ickene herde ſcrine!
Dus gaen ſi voore / alſe die blinde /
En leiden die ſcape in gzote alende /
Alſe hen volgen die leytiue.
Hier met malkic mijns dichtens inde.
Wi bidden hem / die dware bekinde /
Dat hi die quade noch verdzine /
En ons ſinen heilegen Geeſt toe ſinde /
Die ons troeſte / in dit ellinde /
Dor ſijn heilege wonden viue;
Soe dat de heilege Kerke in eeren bliue!

AMEN.

v. 223. Die godsſcape noyt en kende. Waerschynlyk moet het zyn die gods ſcape noyt en kende / gelyk de volgende regel doet gelooven. Anders zou *godschap* zoo veel beteekenen als *gods zaek*, godsdienst.

224. Yi wilt dat ickene herde ſcrine. Hy wil dat ik hem als herder te boek stelle, hem die *gods schapen* nooit kende!

227. Als hen volgen die leytiuen / indien *die leytiven* hen volgden. *Leytiven* vind' ik nergens geboekt; doch ik denk dat het een fransch woord is, *laitives*, en *zooglammeren*, volglammeren, beteekent.

228. Mijns dichtens inde / het einde van myn dichten.

229. Dware / de waerheid.

233. *Door zyne vyf heilige wonden* slaet niet op *heiligen Geest*, maer op *hem*, *die dware bekende* (d. i. *bekend maekte*, namelyk, op den Zaligmaker. Vergel. Melis Stoke, IV. B. v. 114).

BRIEF

VAN

KEIZER KAREL DEN VYFDEN.

KEINER KVRIER DER ALDEA

BRIEF

VAN KEIZER KAREL DEN VYFDEN.

De veelvuldige oorlogen waerin zich keizer Karel de V. van jongs af gewikkeld zag, inzonderheid met Frankryk, brachten hem meermalen in geldsgebrek, en in de noodzakelykheid om door zware schattingen en beden zynen onderzaten de kosten er van te doen dragen. De goudmynen van America leverden nog weinig op; en het was dus zeer natuerlyk, dat hy in nood zich tot zyne medevaderlanders, de ingezetenen van zyne Provincien van *herwaerts over*, gelyk men de Nederlanden noemde, by voorkeur wendde. Toen de fransche koning François I, in den jare 1521, de vyandlykheden tegen dien keizer had begonnen, eerst in Navarre, en, kort daer na, door ophitsing van den hertog van Bouillon, ook in de Nederlanden, waer de franschen Bapaume, Landrechies en Bouchain bemagtigden; toen moesten de nederlandsche steden, volgens eene byzondere wyze van werving (1), een groot getal manschappen in het veld brengen, en groote sommen gelds bydragen.

(1) Wagenaer deelt ons het ontwerp dier werving, een zeer merkwaerdig stuk, mede, in het vierde deel zyner *Vaderl. Historie*, bl. 430, en volgg.

De rykdommen van Antwerpen, destyds de eerste handelstad van Europa, blonken den Keizer al te zeer in het oog, dan dat hy de zelve by zulke gelegenheden zoude hebben verwaerloosd of gespaerd. Meermalen deed hy in die stad groote geldlichtingen, en vond 'er by de kooplieden van alle natien, wier Residentiehuizen 'er met vrydom van tol en accyns in grooten bloei waren, gereedelyken bystand. De volgende brief strekt ten bewyze van het vertrouwen, dat Karel in het Magistraet en de Inwoonders van Antwerpen stelde; weshalve wy denzelven met een *fac-simile* hier mededeelen, zynde de vier laetste regels door de eigene hand des keizers geschreven.

De par l'Empereur.

Chers et bien amez. Nous envoyons présentement notre amé et féal Conseillier et Chevalier de notre ordre, le S.r De Bergues, et Jehan Micault notre Receveur Général, devers vous, pour les causes que d'eulx à-plein entendres. Si vous requerons les croire pour ceste fois comme nous mesmes, et en ce qu'ilz vous diront de notre part vous emploier, comment (1) en avons en vous l'entiere confidence et que nos afferes le requierent. Et avec ce que n'y pouves riens perdre, Nous feres service très agréable, que ne mettrons en oubly. A tant, chers et bien amez, notre S. soit garde de vous. Escript en notre ville de Mons, ce v.e d'octobre a.o `xxi.

(1) Voor *comme*.

(1) Het in curcyfletters gedrukte is van de eene hand van KAREL.

(1) Voor *comme*.

Vous m'aves tousiours secouru au besoing; je vous porte faire le semblable, car il touche à mon honneur et au bien de tous mes pais, et vous ne m'en trouveres ingrat (1).

CHARLES.

HANNART.

A nos chers et bien amez les Bourgmaistres, Eschevins, Conseil et Rentemaistres de notre ville d' Anvers.

Letterlyk in 't Nederduytsch :

Van wege den Keizer.

Lieven en welbeminden. Wy zenden by deze tot U onzen waerden en getrouwen, den heer DE BERGUES, Raedsheer en Ridder onzer orde, mitsgaders JAN MICAULT, onzen Ontvanger Generael, ter zaken als Gy van hen ten volle vernemen zult. Dies verlangen wy, dat Gy hen in dezen gelooft, gelyk ons zelven, en dat Gy, wegens hetgene zy U van onzentwege zeggen mogen, u bevlytigt, zoo als wy ten vollen vertrouwen dat Gy doen zult, en onze aengelegenheden het vereischen. Zoo doende, en mits Gy 'er niet by verliest, zult Gy ons een zeer gewichtige dienst bewyzen, die wy nimmer stellen te vergeten. Hiermede, lieven

(1) Het in curcyfletters gedrukte is van de eigene hand van KAREL.

en welbeminden, neme de Heer U in zyne hoede. Geschreven in onze stad van Bergen, den vyfden october, 1521.

Gy hebt my altyd in den nood geholpen; ik ben genegen om voor U het zelfde te doen; het betreft myne eer en het welzyn van alle myne landen, en Gy zult my des niet ondankbaer vinden.

KAREL.

HANNART.

BIBLIOGRAPHIE.

VONDEL.— MARIA TESSELSCHADE VISSCHER.

In den jare 1764 werd door de boekverkoopers Varon en Gaillard, in den Haeg, eene openbare verkooping van boeken gehouden, wier eigenaer men gelooft te zyn geweest de in Holland ook onder andere opzichten vermaerd geworden Van Damme, en waervan een Catalogus gedrukt is, in drie deelen in-8°, onder den volgenden titel : *Catalogus van eene uytmuntende bibliotheek bestaende in de gewigtigste keurlykste en zeldsaemste boeken..... waeronder eene menigte van de eerste oudste en allerraerste drukken, kostbaerste handschriften, enz., gedeeltelyk geborgen uit de befaemde Abtdye van Egmont en uit andere Gestichten, enz. Nagelaten door wylen de geleerde en*

beroemde heeren VAN WESTPHALEN, MEYERUS, CHIFLETS, BUTKENS, LEROY, etc., etc., *en zederd merkelyk vermeerderd, welke publicq verkogt zal worden in den Hage op maendag* 8 *october* 1764, *en volgende dagen, ten huize van* J. GAILLARD, *in de gortstraet, door* M. F. L. VARON *en* J. GAILLARD, *Boekverkoopers.*

Tot deze onvergelykelyke, en, ten aenzien van onze nederlandsche letterkunde, onschatbare verzameling, behoorde, onder andere, een handschrift van VONDEL, hetwelk by geen' zyner levensbeschryvers vermeld, hier, onder het N.r 1592, aldus is omschreven: TORQUATO TASSO *Hierusalem verlost, vertaelt uyt het italiaens door* JOOST VAN DEN VONDEL, *en van den zelven eygenhandig geschreven*, in-folio.

Ofschoon het nu wel mogelyk, ja zelfs waerschynlyk is, dat dit handschrift de vertaling van MARIA TESSELSCHADE VISSCHER zal hebben bevat, door VONDEL gecorrigeerd en afgeschreven, zoo ware het toch der moeite waerd, dat onze hollandsche Geleerden dit stuk poogden optesporen, hetwelk, als gevloeid uit de dichtader van de lieve *Tesselschade, Roemer* VISSCHERS bevallige dochter, hun niet min belangryk zyn moet dan of het een opstel van VONDEL ware. Ontelbaer, immers, zyn de lofspraken, aengaende dit haer werk by gelyktydige schryvers gevonden. De heer SCHELTEMA bericht (1) dat VOLLENHOVE by den zoon en erfgenaem van hare zuster ANNA eenige boeken van TASSO's *verlost*

(1) ANNA en MARIA TESSELSCHADE, de dochters van ROEMER VISSCHER, door M.r JACOBUS SCHELTEMA. — Amst. 1808, in-8°, bladz. 45 en 161.

Jerusalem gezien had, noemende dezelve *een onvoltrokken werk, en zulks op het papier gesteld, dat het naeuwelyks leesbaer was.* Ik ben echter genegen om te gelooven, dat *Anna* slechts de klad van eenig gedeelte dier vertaling zal hebben bezeten; dewyl de vermelde omschryving een compleet werk aenkondigt, en het bovendien te onderstellen is, dat *Tesselschade,* eerst na afgewerkte taek, haer gedicht ter correctie en overschryving aen VONDEL zal hebben overgeleverd.

« Voldoende bleek het mij, (verhaelt de geleerde « SCHELTEMA), dat deze geschriften van Maria in 1712 « alsnog in den Haag voorhanden waren bij een' « procureur VAN WEZEL; flaauwer is mij gemeld, dat « alles in 1717 zoude verkocht zijn. Eens erlangde « ik berigt, dat deze papieren in eigendom waren « geraakt van den geleerden en beroemden G. VAN « PAPENBROEK, en dat dezelve na 's mans overlijden « waren gekomen in de Bibliotheek van een zeer aan- « zienlijk en kundig regent te Haarlem; dan deze « stukken zijn vergeefs aldaar gezocht. Ik kan, na « niets verzuimd te hebben om dezelve te ontdekken, « nu niets meer doen, dan alle liefhebbers der va- « derlandsche letterkunde hartelijk uit te noodigen, « om met mij naar deze dierbare gedenkstukken te « blijven zoeken. Heuschelijk beveel ik mij tot ver- « wittiging, indien iemand dezelve ergens mogte « ontdekken. »

Ten narichte van den heer SCHELTEMA, en van alle liefhebbers onzer oude letterkunde, die 'er belang in stellen dat dit werk van VONDEL of van TESSELSCHADE

worde teruggevonden, zy hier nog bygevoegd, dat het door ons vermelde handschrift, volgens aenteekening, op den Catalogus gesteld, gekocht is door Dubois, tegen den prys van fl. 28-15.

BERICHT

WEGENS

DE ANTWERPSCHE BOEK-PRINTERS

DER VYFTIENDE EEUW,

EN DEN DRUKKER

VAN HET

Breviarium Tornacense.

Het is bekend, dat DES ROCHES het gevoelen heeft aengekleefd dat er reeds vóór of in den jare 1442 eenige boekdrukkers te Antwerpen bestonden. Hy heeft daerover eene Verhandeling voorgelezen in de Akademie van wetenschappen te Brussel (1), en meende dit zyn gevoelen te kunnen staven door eene Privilegie van 22 july 1442, gegeven aen het *St. Lucas-Gild* van eerstgenoemde Stad, in welke, benevens de *Scilders*, *houten Beeltsnijders*, *Metzelrysnijders*, *Gelazemakers* en *Verlichters*, ook de *Printers*, vermeld zyn, als leden van dat Gild. Tegen deze verhandeling zyn de heeren GHESQUIÈRE en MERCIER DE SAINT-LÉGER in het *Esprit des journaux* opgekomen (2), beweerende, dat door dit woord *Printers* geene *Boekdrukkers* te verstaen zyn, te minder, dewyl deze eerst

(1) Zie *Memoires de l'Académie de Bruxelles*, Tom. I. p. 515.
(2) Année 1779, mois de Juin, p. 224, et Novembre, p. 236.

met het jaer 1557 of 1558 in S^t. Lucas Gild zyn getreden.

Laetstelyk heeft nog de heer JACOBUS KONING, in zyn voortreffelyk werk *over den oorsprong en de uitvinding der Boekdrukkunst*, dit punt in een afzonderlyk hoofdstuk behandeld (1), in 't welk hy, het een en andere bybrengende, wat voor en tegen hetzelve was worden aengevoerd, naer zyne wyze van zien het besluit trekt, en het daervoor houdt:

1°. Dat men geen het minste geloof kan slaen aen het aenwezen van eene vereeniging van Boekdrukkers of Boek-*prenters* ten jare 1442 binnen de stad Antwerpen, vermits het *Psalmboek* van *Fust* en *Scheffer* van 1457 de kunst van Boekdrukken als eene *nieuwe* wetenschap, *die lang geheim is gehouden*, vermeldt; hetgeen toch zoo niet zyn kon, indien, *twintig jaren te voren*, dit handwerk reeds zoo zeer bekend ware geweest, en het getal der Boekdrukkers zoodanig aengegroeid (N. B. in één Stad) dat deze zich reeds in een Gild zouden hebben vereenigd;

2°. Dat ook zelfs de Registers van St *Lucas-Gild*, alsnog te Antwerpen voorhanden, en in welke de Leden van gezegde Corporatie zyn opgeteekend, het gevoelen van DES ROCHES niet aennemelyk maken, aengezien, van den eenen kant, in de zelve onder de *Prenters* worden opgeteld MARTIN GERARD, 1485, KERSTIAN, en HENNEKEN D. 1486, *geen van welken eenig gedrukt werk geleverd heeft*; en er, aen den anderen kant, de Antwerpsche Boekdrukkers THEOD. MARTENS, MATTHYS VAN DER GOES, GERARD LEEU, CLAES

(1) Bladz. 449 en volgg.

LEEU, en vele andere, te vergeefs in gezocht worden; ten blyke, alzoo, dat de Prenters dier Broederschap, vermoedelyk andere dan de werkelyke Boekdrukkers zullen zyn geweest; en

3°. Dat het ongerymd zoude zyn één oogenblik te vermoeden, dat het woord *Prenters* of Boekdrukkers in het origineel Privilegie van 1442 zou zyn uitgedrukt; daer het buiten tegenspraek is, dat de St. *Lucas-Gild*, zoo te Antwerpen, als in andere Steden en gewesten, aenvanglyk alleen uit *Schilders*, *Teekenaers*, *Glasschryvers*, *Verlichters*, enz. zal hebben bestaen.

Ik hael de eigen woorden van den heer KONING aen.

Het is voorzeker niet te betwisten, dat het woord *Printers*, in een algemeenen zin genomen, niet enkel de *Boekdrukkers*, maer ook de Plaet- en Speelkaert-drukkers, en andere soorten van Drukkers, kan hebben aengeduid; doch, ik stel my voor te bewyzen, dat toch de *Boekdrukkers* ook, van de vroegste tyden af, onder die benaming zyn begrepen geworden.

Reeds by het eerste lezen der Verhandeling van den heer KONING, (dien ik het genoegen heb onder myne letterkundige Vrienden te tellen, en aen wiens diepe kennis in dit vak ik anders gaerne myne hulde toebrenge), toen ik nog dit punt geen opzettelyk onderzoek waerdig kende, kwamen my de boven opgegevene middelen, ter bestryding van DES ROCHES, ik moet het bekennen, al zeer zwak voor. Het was er toch niet om te doen geweest, om in 1442 een *geheel Gild van Boekdrukkers*, gelyk de heer KONING het geliefd te

noemen (1), te zoeken, vermits het Privilegie zelve aentoonde dat het St. *Lucas-Gild* in de eerste plaets voornamelyk uit Schilders bestond, en verders uit Houtenbeeldsnyders, Metzelrysnyders, Glasmakers, Verlichters *en Printers.* De Printers zyn achteraen gesteld, ja het laetst opgenoemd, ten blyke, zoo my dunkt, dat zy nog maer weinig in getal waren, in vergelyking van de andere handwerkers. Daer nu het Antwerpsche Gild, waervan wy spreken, vermoedelyk tusschen 1430—1440 werd opgericht (er is althans geen spoor van eene vroegere samenkomst), zoo is het niet waerschynlyk, dat deze inrichting reeds in 1442 een groot aental leden hebbe geteld. De bewyzen zyn er integendeel voorhanden, dat zeer vele Antwerpsche Schilders en Beeldhouwers er nimmer van geweest zyn; ja, de *Baron* Van Ertborn heeft het grootelyks betwyfeld, of zelfs Rubens wel ooit tot de leden van dat Genootschap hebbe behoord (2). Alleen de Boekdrukkers zyn allen *gedwongen* geworden om er deel van te maken in 1557; en wy zullen straks zien waerom.

Dat de kunst van boekdrukken in 1457 als eene *nieuwe* wetenschap, *die lang geheim is gehouden* (N. B. in Duitschland en door duitsche drukkers) zy vermeld geworden, zal wel niet sterker tegen Antwerpen (1442), dan tegen Haerlem (1423), getuigen.

(1) Zie zyne Verhandeling, bladz. 458. De titel van zyn 23ste hoofdstuk is: *Prenters-Gild te Antwerpen, in* 1442.

(2) Zie zyne *Geschiedkundige aenteekeningen aengaende de St. Lucas-Gilde*, nieuwen druk, bl. 25 en 26.—Intusschen, het is my uit het Register van aennemingen dier corporatie gebleken, dat P. P. Rubens er in 1598 is ingeschreven: « Peeter Rubbens, *Vrymeester Scilder.*»

Zoô noemen wy in onze dagen de kunst van Stoomwerktuigen te vervaerdigen, *nieuw*, ofschoon WATT die reeds vele jaren ten nutte der engelsche fabrieken heeft aengewend. Zeker ligt Antwerpen (waeruit KOSTER zyn papier schynt getrokken te hebben) veel dichter by Haerlem, dan Mentz of Straetsburg. Indien men aenneemt dat het woord *Printers* in de vyftiende eeuw algemeenlyk voor *Boekdrukkers* gebezigd werd, gelyk hierna zal worden bewezen, en de heer KONING het erkent (1), en dat er dus te Antwerpen op het gemelde tydstip een paer van dezelve, benevens hunne werkgasten, kunnen hebben bestaen, dan vind ik daerin een nieuw vermoeden voor Haerlem, van waer misschien deze Printers, na den dood van KOSTER, gekomen zyn, gelyk later een *Gerard Leeu* van Gouda zich binnen Antwerpen (destyds de eerste handelstad van Nederland) heeft nedergezet; en dan zie ik ook niet, dat de bekendheid van deze *Printers*, by het Magistraet van Antwerpen, in de letterkundige wereld *van dien tyd*, meer gerucht moete hebben gemaekt, dan het Proces van GUTTENBERG van 1439, of de diefstal by KOSTER.

Natuerlyk toch was het, dat de Boekdrukkers, van de eerste tyden af, zich in eenig gild hebben laten inschryven; want elk ambachtsman vereert by de Roomschen een patroon onder de Heiligen: en wie weet niet dat St. Lucas de patroon der schilders en der litteratoren is? zullen nu juist de eerste Printers

(1) « Het woord *Boekdrukker* behoort niet tot de vyftiende eeuw », zegt hy in zyne nota, bl. 448.

er niet op bedacht zyn geweest om zoodanigen Patroon te verkiezen? De *boekschryvers* waren toch Leden van het Lucas-Gild ; zelfs de Rederykers zyn er in 1480 bygekomen. Zoo lang men dus niet zal hebben bewezen dat de boekprinters een anderen Heilige vereerden, en tot een ander gild behoorden, zoo lang ook zullen wy het daervoor houden, dat het grootste deel derzelve altyd onder de vaendelen van S^t^. Lucas-Gild heeft gestaen, *mits de vereischte bekwaemheid bezittende.*

Wat nu, in de tweede plaets, het voorgeven betreft, dat *geen* der bekende boekdrukkers van Antwerpen (als MATTHYS VAN DER GOES, GERARD LEEU, enz.) gedurende de vyftiende eeuw, in de Registers der gedachte Corporatie zouden zyn ingeschreven geweest, terwyl er daerentegen van MARTIN GERARD, KERSTIAEN en HENNEKEN, die er als *Printers* in vermeld zyn, geen enkel gedrukt werk bestaet;- hierop zal ik antwoorden: vooreerst, dat de heer KONING toch uit de Verhandeling van DES ROCHES (bl. 520) hadde moeten zien, dat MATTHYS VAN DER GOES er op het jaer 1487 wel degelyk als *Prentere* in voorkomt; ten tweede, dat de naem van MARTIN GHEERAERT *Printere*, 1485, verkeerdelyk opgegeven of gedrukt is, als moetende zyn MESTER GHERART *Printer* (GERARD LEEU) gelyk in het register duidelyk staet uitgedrukt; en eindelyk, dat HENNEKEN *de Printere* niet minder een drukker blykt geweest te zyn; waerdoor dus de gemaekte tegenwerping al haer gewicht verliest, en het dan ook nog te gelooven overblyft, dat vele andere Drukkers der vyftiende eeuw tot dat Gild hebben behoord, wier voornamen alleen, zonder byvoeging van het woord *Printer*, op het Register kunnen zyn geschreven.

Doch de heer KONING wil volstrekt niet erkennen dat het woord *Printers* in het origineel der Privilegie van 1442 gestaen hebbe, ofschoon hy nogthans, op bladz. 519 der Verhandeling van DES ROCHES ook had gelezen, dat de kopy van C. GRAPHEUS, GECOLLATIONEERT *metten originalen brieve, opten rugge gheteekent A, is bevonden concordeerende*, VAN WOIRDE TOT WOIRDE (1). Wel hoe! eene geauthentiqueerde kopy van den secretaris der stad Antwerpen zou geen geloof verdienen! wat zou er dan van de Registers en Thesauriers-rekeningen van Haerlem te gelooven zyn?

Het stuk geteekend A (dat is, nº 1 der Privilegien van Stᵗ. Lucas-Gild) schynt in de omwenteling der zestiende eeuw, of door andere omstandigheden, verloren te zyn geraekt; ik heb althans vergeefsche poogingen gedaen om het zelve in de Archieven der stad Antwerpen, welke nog maer voor een gedeelte geklasseerd zyn, of in die der Koninglyke Akademie van beeldende kunsten aldaer, optesporen. Mogelyk, dat het in den brand van het Stadhuis van het jaer 1576 zy weggeraekt. Wat er van zy, het stuk A zal vast datgene geweest zyn, hetwelk aen het Stᵗ. Lucas-Gild is afgegeven, bekleed met het zegel der stad; zynde men alstoen niet in het gebruik zoodanige stukken *in originali* voor de stad te behouden, of anders, dan alleen met het handteeken van stads *Clericus*, te expedieren. Dergelyke Privilegien of Octroien werden ten Raedhuize in een Protokol overgeschreven, tydens

(1) In de aenhaling dezer woorden, by KONING, bladz. 448. is het woord *gecollationneert* uitgelaten, waerdoor de kopy van GRAPHEUS enkel als *concorderende* voorkomt.

de vergunning of het aengaen der akten, van welk protokol men zich in voorkomende gelegenheden als van originelen bediende. Zoo bewaert men nog in het Antwerpsch Archief een aental Registers van onderscheidene seriën, waer stads resolutien, vonnissen, schepenakten, enz., van de veertiende tot diep in de achttiende eeuw, achtervolgelyk in geboekt zyn; en zeer laet eerst werden dezen met eenig handteeken voorzien.

Nu zyn ons ook alzoo de originele *Ambachtsboeken* van Antwerpen overgebleven, in welke de vergunbrieven en reglementen der Ambachten getrouwelyk zyn overgeschreven, in het schrift van den tyd der vergunning. In het eerste en oudste dier Ambachtsboeken, bl. xxxv, vond ik het Privilegie *van den Scilders*, van 22 july 1442, en daerin woordelyk *hoe dat de goede mannen ende tgheselscap gemeynelik van den Scilders, houten Beeldsniders, Metselrisnyders, Gelasmakers, Verlichters,* PRINTERS *ende alle die der Gulde van S*te *Lucas aencleven, ons te kennen hebben gegeven*, enz. (1).

Het is derhalven uitgemaekt, en onbetwistbaer, dat er te Antwerpen in 1442 *Printers* bestaen hebben, en dat de persoonen, welke op de Registers van St. Lucas met vermelding van dat beroep het allereerst voorkomen, als met name GHERAERT LEEU en MATTHYS VAN DER GOES, werkelyk boekdrukkers geweest zyn. Vroeger dan dezen teekende men het beroep niet aen.

(1) De heer VAN ERTBORN, wiens afschrift van *Boekdrukkers, Boekverkoopers, Spiegelstoffeerders*, enz. spreekt (t. a. p. bl. 7.) zal, noch dit origineel, noch de kopy van GRAPHEUS gevolgd zyn.

Doch is het wel zeker, zegt men, dat men door het woord *Printers* bepaeldelyk de *Boekdrukkers* hebbe willen aenduiden?

Ik kan volstaen, met hierop te antwoorden, dat, *en* de Souvereinen van het land, *en* de plaetselyke Overheden, *en* de Boekdrukkers zelven, tot diep in de zestiende eeuw, *nooit* een anderen term daervoor gebruikt hebben (1); ja, dat PETER SCHEFFER zelf zyne kunst met den naem van *Prentery* bestempeld heeft (2); terwyl, van een anderen kant, de vroegste plaetdrukkers (als b. v. PHILERY van Antwerpen) zich *Figursniders*, *Prentesnyders*, *Houte-Printsnyders*, *Figuersnyders op houte*, of *Figuerdrukkers* noemden, en aldus in het Register van *St. Lucas-Gild* zeer onderscheidenlyk gekenmerkt zyn.

Dan, ik wil my in geen opzettelyk onderzoek, wegens de oude, of de veelvuldige, beteekenissen van het woord *Printer* verdiepen, en beken gaerne, dat er ook nog iets anders kan door verstaen zyn geweest. Genoeg is het my, dat er ten jare 1442 binnen Antwerpen *Printers* aenwezig waren, en dat de Registers van St. *Lucas - Gild* dit woord alleen aen de

(1) In den *Teuthonista* van 1475 wordt het woord *Prenten* door dat van *Drukken* verklaerd. Zie ook het *Plakkaert* van Karel V, gepubliceerd den 17 December 1544, hetwelk, te dezen opzichte, zeer merkwaerdig is.

(2) In een HS. van MOLS, het welk my door jonkh. F. GEELHAND, alhier, ter leen verstrekt is, vind ik, bl. 62 » Extrait d'un livre ayant pour titre *Bibliotheca Hohendorfiana*, La Haye, 1720, chez Abr. De Hondt, pars 1. p. 194, nº 1257: *Kronicke van keyseren und andere fursten, unde Steden der Sassen, mit oren wapen.* In fol...*Heft* GEPRINT *Peter Schœffer von Gernsheim, inder edele stad Mentz, die eyn anefangh is der* PRENTERY, *indeme jare na Christi gebort* 1482. »

Boekdrukkers toevoegden. Slaen wy nogmaels die Registers op, en zien wy hoeveel *Printers* er vóór 1557 reeds in opgeteekend waren. Ik tel er *vyf en dertig*, en daeronder *Peeter Coeck van Aelst* (1527) *Hendrik Peeters*, *Jacob Lysvelt* (1536), CHRISTOFFEL PLANTYN (1550), en meer andere bekende namen. *Mathias Crum* word, in 1542, het eerst als *druckere* opgegeven.

Het is dan buiten twyfel, dat *vele* boekdrukkers in het St. Lucas-Gild al waren opgenomen geweest, toen *alle* de Boekdrukkers, ten jare 1557, by ordonnantie van den Souverein en het Magistraet, gedwongen zyn geworden er deel van te maken.

Maer waerom dien dwang? — Omdat sommigen zich de kosten en moeiten wilden besparen, die met de inschryving gepaerd gingen (1); en omdat de overheid vele andere drukkers, die de gereformeerde godsdienst waren toegedaen, begeerde in de noodzakelykheid te stellen, den volgenden eed van St. Lucas-Gild aftelleggen: « *Dat zweer ick, daer ick toe gecomen ende geacht ben, dat is, te zyn liefhebber onder de Gulde van St. Lucas, die men noempt den Olyftak: oft ick iets vername, dat de Romsche Religie ofte de voors. Gulde contrarie ware, dat sal ick goet tydts laten*

(1) De Privilegie van 22 July 1442 bevatte, onder andere: «Dat nyemant inde voers. Gulde comen en sal ende de neeringe hanteren, hy en sal tyerst Poorter sijn, ofte ter naester vierscharen, na dat hy inde Gulde ontfangen sal sijn, Poorter moeten worden, ende geuen dan Onser Vrouwen kerken eenen rijnsscen gulden, ende der Gulden drie rijnssce guldene, den twee mesters oft regerders elken sesse grote, ende der Gulden knape drie grote brabans, ende sal daer toe goet betoen moten doen, dat hy vier jaer voer eenen vrien mester geleert heeft,» enz.

weten den heere Hoofdman, » enz. Dit blykt uit de papieren der Akademie.

Tot dus verre hetgeen dienen mag ter wederlegging van den heer KONING! Ik zou hierby nog kunnen aenvoeren, dat de aenhalingen van GHESQUIERE, volgens welke er reeds in 1445 onderscheidene gedrukte boekjens, als het *Doctrinael* en *Facet*, binnen Brugge zouden zyn verkocht geworden; — dat het werk van JAN BRITO van Brugge, hetwelk men gedrukt achtte in of omtrent het jaer 1450 (1); — dat de Registers van het *Librariers Gild* dier Stad, welke Corporatie met die van Antwerpen schynt in betrekking te hebben gestaen (2), de *Prenters* reeds vermeldende op het jaer 1456 (3); — en dat het boek, getiteld *Tondalus Vysioen*, GHEPRENT *tAntwerpen bi mi* MATHIAS VAN DER GOES, *anno* M. CCCC LXXIJ, als zoovele nadere bewyzen, tot ondersteuning van myn gevoelen, kunnen bygebracht worden. Doch ik spoede my om tot het tweede punt, dat ik my in dit artikel ten doel heb voorgesteld, te komen.

In de Bibliotheek der stad Brugge berust een exemplaer van eenen gedrukten boek, welke tot dus

(1) Men zegge wat men wil, JAN BRITO heeft zich als den drukker van dit werk genoemd:

Imprimit hec civis Brugensis Brito Johannes,

Doch, helaes! onze belgische geleerden hebben het zich tot een vast stelsel gemaekt om aen alles te twyfelen!

(2) Zoo vindt men in de Rekeningen van den Deken der Brugsche *Librariers*, BOUDEN WALLIIN, van 1455 tot 1566. » *ontf. noch by my Bouden tAntwerpen 4 gr.— Ontf. van Gracien tAntwerpen 22 gr. — Item noch ontf. tAntwerpen van Gracien van eenen spangaert*, 12 gr.» enz.

(3) « *Item ontfaen van Dieric de Prentere* » enz.

verre, voor zooveel ik weet, nog de aendacht van geenen onzer oudheidkundigen heeft tot zich getrokken. De heer Scourion, Secretaris en Bibliothecaris dier Stad, schynt denzelven onder andere oude boeken het allereerst te hebben opgespoord. En daer ik door de verplichtende heuschheid van dien geleerde, wien al de eer der ontdekking toekomt, ben in staet gesteld geworden, om het tegenwoordige Bericht, en het *Fac simile* van het laetste blad diens boeks, mede te deelen, zoo kan ik niet beter doen, dan hier letterlyk te laten volgen, wat zyn Ed. daerover aen den heer Burgemeester van Antwerpen, en aen my, heeft gelieven te schryven: — « *C'est un très petit in-8°, à-peu-près carré, imprimé à deux colonnes, sauf le calendrier et les rubriques pour la récitation de l'office, qui sont à longues lignes. Les caractères en sont assez menus, et souvent trés-inégaux. On y voit, à chaque ligne, des lettres doubles, qui se tiennent, et ont été coulées ensemble. Ces lettres doubles sont ordinairement beaucoup plus petites que les autres. Après le calendrier et les rubriques, qui occupent neuf feuilles, le livre commence par ces mots:*

incipit ꝑs eſtiual breuia
=rii ecce tornacen. ſcdm nouum
ordinariū diligenter correcti.

D'après celà, ce livre est la partie d'été du Bréviaire de l'Église de Tournai, soigneusement corrigé suivant le nouvel ordinaire. Il est sans chiffres, ni réclames; mais il y a des signatures au premier et au troisième feuillet de chaque cahier.

¶ Omni aūt die p̄ter q̄ in
dnīas diebꝫ 2 festis ix. lc̄.
aut mſm Oct ix. lc̄. bt triū
lc̄. aut eiā diebꝫ ḡbusſemel
m cbdō. ſīc hore mauros
de bt̄a v̄gine facta ām memora
tiōz de ſcā cruce ſiunt ſuff. de
patrono eccl'eſiz de ſcō plato
de ſcō michaſio de ſcō elenthe
rio de omnibꝫ ſcis z pro pace
bt ſequitur ¶ De patrono ſi
aut cōpetit vnialiꝫ eccleſie.

Joannes castus eor
scandens exundebat
a diligendo scos
signo dato
cum assignabo
salmo. III.
cccc xxxvi
xlvi

Il est assez difficile de bien décrire la marque ou le filigrane du papier, parceque cette marque, qui tomboit dans le pli de la marge supérieure du papier, a été emportée en partie par le couteau du rogneur. Après avoir comparé un grand nombre de feuillets, j'ai vu que le filigrane est un écu parté, surmonté d'une couronne grossièrement fleurdelisée. Un des cotés de l'écu offre une fleur de lis, et plus bas une demi-fleur de lis qui se termine au pal qui partage l'écu. L'autre partie de l'écusson est simplement coupée au chef, sans aucune figure. Le papier est plus fin que celui des premières éditions de Mayence. Du reste, le livre n'offre aucune indication de nom d'imprimeur ou de libraire, ni aucune date de lieu ni de temps. Ce qu'il a de plus remarquable, c'est la souscription manuscrite qu'il porte à la fin, et qui est de la teneur suivante, en caractères que je crois du quinzième siècle :

joānes latins cor
tracēsis excudebat
āduerpie sub īter
signio Talpe
āno restaurate
salutis M
CCCC xlvi
xlvi.

Il est à remarquer, que la mise de cette date paroit avoir été bien réfléchie, attendu que celui qui l'a écrite, ayant dú intercaler un L, *qu'il avoit oublié, pour faire* XLVI, *a effacé cette date d'un trait, et l'a*

rectifiée, en faisant les chiffres xlvi *une seconde fois.*

Je vous avoue, monsieur, que, sans cette souscription, que je ne puis pourtant regarder comme un badinage, écrit au 15e *siècle, pour flatter à-la fois les villes d'Anvers et de Courtray, j'aurois été tenté, d'après l'exiguité des caractères et la finesse du papier, de fixer la date de l'impression de ce livre vers l'année* 1480.....

Un fait, bien plus constant, d'après lequel on peut croire sans témérité qu'on pouvoit imprimer des livres à Anvers dès la date de 1446, *c'est que, comme l'a très-bien prouvé l'Abbé* Ghesquiere (*Esprit des Journaux, juin* 1779, *page* 224) *on vendoit à Bruges des livres imprimés dès le mois de janvier* 1445, *douze ans avant la publication du fameux Psalmorum Codex de Mayence.*

Malgré celà, et malgré la grossièreté du caractère des premieres pages, l'impression du petit livre en question ne me paroit pas pouvoir être bien fixée à une époque aussi réculée, que celle de la Souscription qui s'y trouve. Peut-être est-ce 1466 *ou* 1476 *qu'a voulu écrire l'auteur de cette souscription. Il seroit bon de rechercher, s'il y a eu, vers ces époques, à Anvers, un* Printer *nommé* Latins *et une boutique ou maison, à l'enseigne de la* Taupe. »

Ten gevolge van deze bekomene narichten, heb ik my de moeite gegeven om in vele der oude wykboeken der stad Antwerpen naer een huis, *den Mol*, te zoeken, of er misschien aldaer, door opklimming tot de oudste scabinale goedenissen, iets van dien naem ware te ontdekken: en ziet! ik heb niet alleen zooda-

nig huis in de *Kammerstraet*, waer de oudste boekdrukkers van Antwerpen meest gewoond hebben, aengetroffen (1), maer het is my ook gebleken, dat dit huis van ouds als een *drukkery* is bekend geweest. Er is onder anderen in hetzelve eenen *Bybel* gedrukt, van welken thans een exemplaer voor my ligt, dragende voor titel: Den Bibel / GHEPRINT t'Antwerpen / in den MOL, binnen die Cammerpoorte / by mi Henrick Peetersſen van Middelburgh / 1535. in-folio. (Wy hebben hierboven gezien, dat *Henrik Peeterssen* lid van het St. Lucas-Gild te Antwerpen geworden is, ten jare 1536 (2)).

Doch naer *Joannes Latins* heb ik vergeefs gezocht. Indien deze ten jare 1446 werkelyk drukker was, en tot St. Lucas-Gild behoorde, dan, dacht ik, was zyn' naem ook niet in het Register dier Corporatie, het welk eerst met 1453 begint, te zoeken. Printte hy, daerentegen, in de laetste jaren der vyftiende eeuw, dan was het niet onwaerschynlyk dat hy er zoude in voorkomen; doch zyn' naem wordt in het geheele Register niet aengetroffen; hebbende ik *alle* de inschryvingen dier eeuw met oplettendheid nagegaen. Op het jaer 1462 nogthans, staet het volgende: «Int iaer ons hc'e MCCCC eñ lxij waren Regerders «van Sinte Lucas Casus Winckart ende Johes Bogaert.

(1) Oude Wykboeken, deel 3, CORTE CAMMERSTRATE, *een huis* DEN GULDEN ARENT, ALIAS DEN MOL.

(2) De Bybel was dus reeds een jaer vroeger afgedrukt dan hy in het Gild kwam. Dit bewyst, dat men, zonder lid te wezen, drukken mocht; en dat het alzoo geen verwondering moet baren, indien niet *alle* Antwerpsche Drukkers op het Register van St. Lucas-Gild gevonden worden.

« Dit sijn de Vrymeesters die sy hebben ontfangen dit « iaer: LIEUEN VAN LATHIM, » enz. Het komt my niet onaennemelyk voor, dat deze LATIM een broeder of bloedverwant van onzen JOANNES LATINS of LATIMS (de bygevoegde *s* voor het genitivum *van* staende, het welk zelden in het latyn geschreven werd) geweest zy, die hem misschien in zyn handwerk opgevolgd, of met hem geassocieerd geweest is. De voornaem LIEVEN is voorzeker geen Brabandsche, maer een zeer gewoone *Vlaemsche* naem. Doch was LIEVEN wel een boekdrukker, zal men vragen? Ik geloof ja, vermits de reedsgenoemde HENNEKEN, dien wy zagen dat op 1486 met zekeren KERSTIAEN als *Printer* voorkomt (1), by VAN LATIM als *leerjongen* had gestaen: « Int iaer ons heeren M.CCCC. en lxxiij waren « Regerders van Sinte Lucas Jan Hoet en Jan Casus « Wenckart. De leeriongers die gheleert hebben hier « by Vrymesters, int selve iaer: HANNEKEN, van Brugge, « gelert by M. LIEUEN VAN LATIM. » En natuerlyk, dat de eene vlaming by den andere kwam leeren.

Wil men intusschen nog voorttwyfelen, en vragen of zelfs HENNEKEN boekdrukker geweest zy? Ik ben niet

(1) « Int iaer ons heren M CCCC ende lxxxvi waren Regherders van Sinte Lucas-Gilde JAN DE MERE, goutslagher, en JAN CASUS *Boecschryuere*. Dit sijn de Vrymeesters die sy ontfanghen hebben: KERSTIAEN *de printere*, HENNEKEN *de printere*.» De boekschryver *Jan Casus* wordt op het Register, dan eens *Jan Casus*, elders *Jan Casus Wenckart*, of *Casus Winckart* genoemd. Ook de naem van *Latim* verschilt in de eerste en de tweede Inschryving. Zoo werd dien van COLARD MANSION, te Brugge, op zeven of acht verschillende wyzen gespeld (LAMBINET *Recherches historiques sur l'imprimerie*, Bruxelles, an 7, p 378 et 379). Men hechtte toen niet veel aen de spelling.

gezind om juist hier tegen aen te voeren, dat het wellicht de zelfde HANNEKEN is, die in het octrooi van Lodewyk den XI met *Peter Scheffer* van Ments vermeld wordt(1); doch men zal my ten minste toegeven, dat COLARD MANSION van Brugge een Boekdrukker heeten mag? Wel nu! het blykt, dat deze HANNEKEN, vóór hy naer Antwerpen kwam, reeds by dien beroemden drukker geleerd of gewoond had; want in de rekening aen het *Librariers*-Gild van Brugge over den jare 1462, door den deken *Bouden Walliin* gedaen, blad 26 verso, leest men: « ontf. van HANNEKIN, te « COLAERT MANSIOENS, 8 gr. ». Ik heb vroeger met een enkel woord gezegd, dat de Antwerpsche en Brugsche *Printers* met elkander soms in aenraking kwamen.

Zie daer dan een reeks van omstandigheden, die het onderschrift, geplaetst op de laetste bladzyde van het *Breviarium Tornacense*, al zeer bevestigen!—En dit *Brevier* schynt wel niet het eenige geweest te zyn, dat door JAN LATINS of VAN LATIM gedrukt is. In de *Beschryving der stad Lier* (uitgegeven door VAN LOM) *getrokken uyt het leven van den H. Gommar, de Archiven der kanonikale Kerk, de Rekeningen der kerkmeesters, de stads schriften*, enz. (2) en gedrukt te 's Hage, in 1740, wordt op bladz. 330 gewaegd van « eenen OUDEN *Antwerpschen* BREVIER of *getyboek*, GEDRUKT in 't jaer 1448. »

(1) LAMBINET, l. c. p. 159.

(2) Ik bezit vry oude stukken over de stad Lier, welke dezer *Beschryving* tot grondslag dienden, en er veelal letterlyk in overgeschreven zyn.

Ten slotte zal ik aenmerken, dat zoo wel het *Breviarium Tornacense* van 1446, als het *Breviarium Antverpiense* van 1448, in later tyd kunnen zyn herdrukt. Ik ben, ja, niet ongenegen om zelfs het Brugsche exemplaer voor een herdruk aen te zien; want het onderschrift kan ook de bedoeling gehad hebben om nog eene vroegere uitgave te vermelden. De heer Van Hulthem bezit verscheidene Brevieren (waeronder ook een *Breviarium Antverpiense*, gedrukt, zoo men meent, op het einde der vyftiende eeuw, door eene Paryssche pers (1)), welke met het gedachte exemplaer eenige overeenkomst hebben.

Wat er van zy, ik laet aen kundiger, dan ik ben, over, om de zaek *ex professo* verder te onderzoeken. Ik vergenoege my hier met de rol van Berichtgever. Gelukkig, indien ik het pleit voor de zaek van Antwerpen in zoo verre heb voldongen, dat men aen die Stad ten minsten een paer der allervroegste *Printers* toekenne, zy mogen dan ook slechts *Xylographische Drukkers* heeten, dat is, drukkers met onbeweegbare letteren. In alle geval zal het medegedeelde als eene niet onbelangryke bydrage verstrekken kunnen tot de geschiedenis der boekdrukkunst in ons Vaderland, aen hetwelk thans ervarene vreemdelingen den eerpalm der eerste uitvinding toewyzen (2).

(1) Eene andere uitgave van het *Breviarium Antverpiense* in 2 deelen zag het licht te Venetie, in 1496. Zie Diercxens, *Antverpia*, I, p. 196.

(2) Men leze onder andere het *Manuel de la Typographie Francaise par* P. Capelle, *Inspecteur de l'Imprimerie et de la Librairie*, Paris, 1826 in-4°, première livraison, p. 25-32. Doch de heer Inspecteur Capelle vergaept zich leelyk aen het Monument van Koster.

BRIEVEN

UIT ANTWERPEN GESCHREVEN,

IN DE JAREN 1581 TOT 1584.

Het is reeds dikwyls en door velen opgemerkt geworden, dat de nederlandsche geschiedenis aen den historieschryver geen belangryker, maer tevens ook geen moeilyker te behandelen, tydperk oplevert, dan dat van de zoogenaemde spaensche beroerten der zestiende eeuw. Behalve Bentivoglio, by den vreemde, die daerover een vry onpartydig werk heeft geschreven, en Van der Vynckt, by onze landgenoten, die zyn boek, *les Troubles des Pays-Bas*, buiten allen invloed van staetkundige en kerkelyke belangen heeft *kunnen* opstellen (als niet bestemd geweest zynde om in het openbaer te verschynen), zyn meest alle de andere onzer historieschryvers deze of gene der strydende partyen te veel toegedaen geweest, dan dat men ze op het woord zou mogen gelooven. Zy waren, in overdreven iever, of Spaensch-, of Roomsch-, of Onroomsch-, of Hollandsch-, of Waelsch-, of Konings-, of Republikeinsch-gezind; velen, als Grotius, Hooft, Van der Haer, Van Meteren, leefden te dicht naby de gebeurtenissen, en toonden zich min of meer afhanglyk van tydsbegrippen, familieverkeer en andere omstandigheden; of zy hechtten eindelyk te veel belang aen hetgene zy hadden *hooren* vertellen (1).

De geschrevene (nog ongedrukte) berichten ook, welke van die oproerige tyden tot den meer bekoelden nazaet zyn overgekomen, dragen doorgaens het kenmerk van overdrevenheid, volkshaet en verregaende eenzydigheyd. Wee hem, die daervan, in onze verlichtere dagen, een twiststokend gebruik zou willen maken!

(1) Inzonderheid Hooft.

Doch, zoodanige berichten zyn daerom niet te verwaerloozen. Men leert er de byzondere denk- en handelwyze der schryvende personen uit kennen, althans langs ééne zyde; en de tyd is thans gekomen om uit de grootste tegenstrydigheden waerheid en voordeel te trekken. Zoo hebben voorzeker het *Mémorial des troubles* en de *Brieven* van Hopperus, de *Brieven* van Viglius en verschillende andere stukken, welke door Hoynck Van Papendrecht, den Antwerpschen Bisschop De Nelis, den Archivarius De Jonge, en anderen zyn uitgegeven, niet weinig licht verspreid over sommige gebeurtenissen van de spaensche omwenteling.

Het minst gekende tydvak van die omwenteling, en waervan ons zeer weinige goede berichten overgebleven zyn, is dat van de laetste vyf-en-twintig jaren der zestiende eeuw; tyd van verschrikkelyke woeling, verdeeldheid, vernieling, ontbinding. Inzonderheid mangelt het ons aen geschrevene documenten van de zyde der koningsgezinden over het gebeurde binnen Antwerpen, tydens de kortstondige verheffing van *duc d' Alençon*, en de overheersching der gereformeerden. Wat ons daervan toekwam schynt meestal afkomstig van de party, welke toen de bovenhand en het roer van den staet had.

Ik zal diesvolgens den vaderlandschen lezer geen ondienst bewyzen, door hem met den inhoud bekend te maken van een dertigtal zeer opmerkelyke brieven van een' ieverig' koningsgezinden catholyken Nederlander, welke onder my berusten. Zy werden, in de jaren 1581, 1582, 1583 en 1584, uit Antwerpen naer Keulen geschreven, van waer zy by kopy• aen een voornaem persoon of Ambtenaer zyn worden medegedeeld; en het zyn deze originele kopyen (eenmael aen het Kapittel van Doornik behoord hebbende), die my zyn in handen gevallen. Den naem des briefschryvers wordt er nergens in vermeld. Ik oordeel echter, dat hy tot een der voornaemste familien van Antwerpen moet hebben behoord. Voorzeker was de steller een Rechtsgeleerde, en een man van aenzien, die door zyne betrekkingen met de leden van het Magistraet van Antwerpen in staet kon zyn om naeuwkeurige tydingen mede te deelen. Misschien

was het iemand van die genen, wier familien in Keulen gevlucht waren, zoo als onder andere toen het geval was met de familie Rubens. Wat er van zy, de zestiende dezer brieven doet gelooven dat hy min of meer de rol van spie vervulde:- « Ic en soude niet « kunnen laten voorby gaen, zegt hy, eenighe commoditeit « omme aen haere Hoogheit niet te participerene het ghene in « Nederlant omme gaet, namentlicke in Brabant. » Wie echter deze Hoogheid geweest zy, valt moeilyk te raden.

Het zou my te lang ophouden, indien ik het belangryke van deze brieven nader wilde aentoonen en uit een zetten. Zy spreken door zichzelven genoeg, en verplaetsen den lezer, als het ware, op het tooneel der gebeurtenissen. Het valt intusschen te bejammeren dat de correspondentie over eenige maenden des jaers 1582, of onderbroken geweest, of niet tot ons gekomen is. Evenmin zal ik my met de wederlegging inlaten van eenige punten, omtrent welke de schryver hoogstverkeerde denkbeelden aen den dag legt. Wy willen hem liefst ongestoord laten spreken, *gelyk hy dacht*, daerby in het oog houdende, dat hy een aenhanger van koning Philips, en dus een natuerlyke vyand van de grondbeginselen en van de hoofdbewerkers der omwenteling was. Men leze en oordeele daerom met omzichtigheid!

I.

Laus Deo. *Antwerpen* 28 *augustus* 1581.

Men heeft hier dijsdach lestleden grootelijck gheviert. Daertoe hebben op sommighe plaetsen veele beelden uytten kerken te passe ghecomen, die in de pecktonnen ghesteken werden, die ooghen verbonden, cruysen op heure borsten ende rugghen hebbende, aleuen eens ghelijck men dexecutien metten viere hier doet, ende gelijck men hier die inquisitien van Spaengnien gheschildert te coope vint. Maer tsanderdaechs ende voorts de naevolghende daeghen en isser gheen feeste meer ghesien; ende sy es soo cort af ghecesseert, dat schijnt, dat die tijdinghen soo groot niet en es, die men hier uitgheeft van het ontsedt van Cambray.

Vele van de ghereformeerde en hebben oock soo groeten betrouwen inde tijdinghen niet, ouermits men hier seydt, dat men sondach lestleden te Louen, tArschot, te Breda, ende in allen de malcontensche Steden oock heeft gheviert, ende datter niemant van Camerijck en compt, noch niemant van de coopluyden (nochtans gheintersseerde) engheen particulier schryuen en ontfangt, noch oock eenighe boecskens van dese nieuwe tydinghen (ghelijk altijts gheschiet) in printe en comen. Somma, men weet hier wat peysen aenghaende de saeken vande franchoisen.

De Prince van Espinoy ende sijn Exc.ce hebben brieuen van eerghisteren gheschreuen aende Coronellen ende aenden Magistraet, inhoudende: dat die franchoisen continueren heure victorie; sy souden

gheslaeghen hebben *la plus saine partie de lennemy scauoir ceulx quy s'estoient retirez vers Marcoingne.* Voorts seydtmen dat Alenchon mede soude inne hebben Cambresis, item oock Leus, ende meer andere fortsen daerontrent, ende Ryssel opgheheyst soude hebben. Somma, dit ghaet hier al omme.

Die van Viluoorden sijn wederom ghemutineert ende wel leelijcken; want hebben donderdach lestleden de schuyte van Brussel gheplondert, ende de helft van de soldaeten sijn wel siek van aermoede ende catijuichheyt. (1)

Die van Berghen op Zoem oock noch ghemuit, ende willen ter weken dry duysent ghuldene van de burghers ende inghesetene hebben.

Ter saeken van dese ende van omliggende Steden, om die soldaeten wat te contenteren, soo is extraordinarie dese weke den breeden Raet verghadert gheweest, om 25 of 30 dusent ghuldens ghereet te hebben.

Andersins soo was den breeden Raet tot dijnsdaechs naestcomende wtghestelt, om op de publicatie teghen den Coninck, ende om hem te verloochenen ende te verlaeten, antwoorde te gheuen.

Soo ick verstae soo schijnt dat den breeden Raedt alreede gheraeden heeft daerinne niet te consenteren. Des niet te min, ic hoore dat men daerop niet wachten en sal, maer aleuen maendach ende dijnsdach die publicatie doen sal, hoewel ic hier van gheen sekerheyt en hebbe.

(1) *Catyvicheyt* is, wat wy Brabanders *miserie* noemen. Het fransch *chétif* is er mede verwand.

Ghisteren es de selue publicatie te Mechelen ghedaen, ende de Coninckx Waepenen te vensteren van den Stadthuyse afgheworpen. Ende die Cancelier van Brabant met Monsieur Dohain daer wesende, hebben de stad ende dland van Mechelen ghebrabantineert; soodat voortaene Mechelen gheen landt oft heerlijcheyt besundert en sal sijn, maer gheincorporeert ende gheconsolideert wesen metten lande van Brabant.

II.

Laus Deo. 9 *septembris* 1581, *in Antwerpen.*

Onsen legere in Vlaenderen ghetrokken sijnde naer Haultriue, om tselue fort te belegghen ende te bestormen, aduertentie ghecreghen hebbende van die van Doernick, hebben hen goedts tijds vertrocken ghehadt ontrent Oudenaerde, want de maelcontenten, met xxviij cornellen peerden ende 3000 voetknechten, soomen seydt, meynden onsen legher opghelicht te hebben onuersiens.

Men seydt dat le Prince Dulphin de swaegher van den Prince van Orangien by den Duck d'Alenchon ghearriueert is, met 4000 harcquebousiers, ende dat de Coninghinne van Enghelandt den duc d'Alenchon gheschict heeft veertich duysent pont sterlincx van twee milioenen ghulden onser munte, die sy belooft soude hebben aen Alenchon te doene ende te schiecken in Enghelandt. Soo wordt de armee ter zee die by don Antonio, oft op sijnen naem aldaer opgherust ende ghearmeert werd, wederomme ghedesarmeert,

ende die munitien van gheschudt ende victuaillien ende prouisien van oorlooghe wederom ontladen. Dit wordt van Enghelandt geschreven aen sommighe cooplieden.

Alhier wordt gheschreuen wt Lisbona in brieuen dato de xv^en^ augusti, dat de Conincx armade ter zee inne ghenomen heeft met gheweldt het heylandt Tercera, ende dat alle den Franchoisen ende Enghelschen soldaeten, bat(1) dan 500 sterck, omme ghebracht zijn.

Tis morghen auont acht daeghen dat hier afvoeren eenighe schepen met munitie van oorloghe ende vele soldaeten wten garnisoenen van Brussel, Mechelen ende met onsen Borghmeester De Jonghe te waeter vertrocken sijn gheweest, om met assistentie van de soldaeten ligghende inde Cempen in garnisoen, ende in Hollandt, om exployct te doene tShertoghen Bossche. Het schijnt dat ons volck aldaer eenighe intelligentie ghehadt soude hebben, met een vendel, of een deel van dien vande borghers, die aldaer op soldije opghenomen waeren; maer daer en is (ymmers noch ter tijdt) gheen effect nae ghevolcht. Dan sommighe willen segghen dat ons volck het fort byden Bossche, als die welcke eenighe vendelen soldaeten binnen hebben in dienste ghenomen wt haeren borgheren, ende daer toe noch 200 ruyteren, souden onuersiens met secours van den garnisoenen van Maestricht ende Judoingne een partije van desen onser legher verstroidt hebben; ende dat onder andere de bende van Lamars gheleghen hebbende te Mechelen, draghende

(1) *Bat*, beter, meer.

orangien rocken, souden meest al verslaeghen sijn, ende den guydon gheuanghen; ende dat ons volck wederom keert. Datter af is sullen wy noch naerder hooren.

Ons volck heeft een partije van de huysen, soohier by, te Brecht, als St. Oedenroye ende elders inde Meyerye vanden Bossche verbrandt.

De maelcontenten hebben donderdach lestleden smorgens te Mortsel gheweest, ende aldaer eenighe persoonen, ende onder andere een rijck persoon van Antwerpen, die daer omtrent meest communiseerde, wt een herberghe ghehaeldt.

Ghisteren morghen soo waeren die maelcontenten hier tot Oosterweel ende haelden daer eenighe beesten, emmers hebben een vleeschouwer van Antwerpen acht ossen wech ghedreuen.

Ghisteren soo heeft d'Alènchon afghesedt een conuoy dat naer Breda trock, ende onder andere gheuanghen eenèn ghenaempt Sestich die de suster van den postmeester soude ghetroudt hebben, ende eenen ghenaempt Tuesels eertijts hier Schepen gheweest sijnde met eenen Capitain Wechelyn ghenaempt, van Liere.

Men seydt dat de Stad hier aen Alenchon begeert heeft, dat hy de gheuanghenen hier leueren soude, sy souden hem het rantsoen betaelen. Niet te min alsoo dit ghister auont gheschiedt is, soo en weten wy niet het recht bescheedt van desen gheuanghenen, wie die sijn.

Donderdach lestleden soo is te Brussel gheschiedt, dat alsoo daer gheuangheuen inghebrocht werden

twee maelcontenten ruyteren, waeraf den eenen eenen italiaen is, ende de Magistraet, volghende het placcaet, wilde daermede terstont ter ghalghenwaerdts gaen, dat de soldaeten te Brussel daer teghen mutineerden, ende een alarme maecten, hun teghen dexecutie oppoerden, ende dreyghende de Magistraet selue aen de ghalghe te hanghen, ende hun de gheuanghenen te ontweldighen, willende het voerschreuen placcaet ghecasseert hebben, ende wederom ghebruyct te worden de quartieren, te weten, dat soldaeten teghen soldaeten, oft andersins naer ouder ghewoonte, gerantsoent sullen worden: sulct dat de Magistraet te Brussel, om de soldaeten te stillen, hebben ghesonden nae Halle, alwaer eenighe soldaeten van die van Brussel gheuanghen saeten, ten eynde om te vernemen oft die aldaer noch niet gheuanghen en waeren, ende ingeualle neen, de selue teghen dese te lossen.

Den Secretenraedt is ghedeporteert; dan, die begheeren ghecontinueert te worden souden moeten te Ghendt reysen, om aldaer den nieuwen eedt ende de abiuratie des Conincs ende sijnen adherenten te doene, ende nieuwe commissie te ontfanghen. Ick verstaen datter niemandt en is van den heeren van den Secretenraedt gheghaen, behaluen eenen, een geldersman, toenaeme Boymeer, ende twee oft dry huyssiers van den raede; dander heeren, als die President Sasbaut, Ludeuelde, Riuiere ende anderen houden hun voor gedeporteert. Op den seluen voedt soo is ooc ghedeproteert den raedt van Brabant, den Cancellier zeghel afghenomen; andere hebben ghe-

schreuen dat de zeghels van den Coninck in Brabant alle ghebroken sijn den 5 deser, en verboden opden naem des Conincs niet meer te zeghelen.

Den prince van Orangien is noch al te Ghendt, alwaer hem die van Ghendt daeghelijcs voor sijn tafel ende voer sijn onderhoudt gheuen hondert vijftich ghuldens.

Het schijnt datter swaericheyt valt om Matthias te laeten vertrecken. Daer is tijdinghe van diuersche persoonen comen, dat den 4^en deser de Staeten Eyndhouen hebben inne ghecreghen.

III.

Laus Deo. 23 *september* 1582, *wt Antwerpen.*

Alsoo onsen legher in Brabant, daer van den Temple, ende sijn volck meestendeel, ende onsen borghmeester De Jonghe hoofden af sijn, doorloopende de Kempen, om in de Meyerije van den Bossche loutter te executeren den vijfden penninck ende andere contributie op de dorpen aldaer, soo is het gheluck alsoo gheuallen dat den Gouuerneur van Eyndhouen met xviii of ixi peerden syn gheuallen in de handen van ons volck. Ende alsoo onder den seluen gheuanghenen een was van Antwerpen, die de Staeten onder capitein Schetter ghedient hadde, ende nu desen voorleden zomer ouergheloopen was aen de maelcontenten, waerom ons volck den seluen kennende wilde terstond ophanghen, sonderlinghe wilden den prouoest van het hof van stonden aen doen ophanghen (die eenen vleeschouder

van Brussel gheweest is), soo eest, dat hy, biddende om sijns lijfs ghenaede, soo verre men hem syn lijf laeten wilde, hy soude eenen dienst doen, daeraf sy hem bedancken souden, te vreden sijnde ghehanghen te worden indien de selue gheen voortghanck (soo hy hen seyde) hebben en soude : ende dat was een exploict op Eyndhoven, aldaer dese, in garnisoene ligghende, wel wiste datter luttel soldaeten inne waeren ; ende kende de ondiepen ende bequamen plaetsen aen de vesten van der stadt, om met een escalade de stadt te beclimmen. Welcken naevolghende, om tselue te werck te stellen, ende designerende de ondiepte, soo is geschiedt tsaeterdaechs lestleden, voer den daeghe, datter eenighe ghelijckerhandt met eenighe leeren hebben ghetreden in de grachten van de vesten. De sentinelle, wezende een mouff, roepende : « *Wat ruyscht daer?* » soo bleuen dese stille staen, ende en ruerden hun in een quartier vrs niet meer. Ende de hoochduyts niets meer hoorende, en trock hem die saeke niet meer aen. Binnen een quartier vrs daernae, soo treden sy met haeren leeren wederom voorts, ende de sentinelle riep, ende sweech voorts als voeren. Daernae treden ons volck wederom voorts een poose tijts, tot datse, de leeren teghen de veste settende, teecken ghauen onsen volcke daeromtrent op wachtende, ende beclommen de stadt, al eer de sentinelle een tijts gheroepen hadde, ende die van binnen in waepenen ghereedt consten wesen, datse ons volck, soo vele als sy op waeren, coosten afkeeren.

Die eerste, die de stadt beclom, was den voerseyden

van Antwerpen, waeromme hy sijn lyf behouden heeft. Ons volck terstondt voorts loopende maecte te ontweldighen die poorte daeromtrent, alwaer voorts groote schermutsinghe gheschiede, ende langhe gheuochten werde; maer mits den crancken ghetalle van den garnisoene van binnen, bleef ons volck meester van de stadt.

Tsondaechs tsnoenens ende tsauonts lestleden soo luyde daeromme alhier die groote clocke; dan, sommighe willen segghen dat de clocke tsauonts luyde om datter een stadt in Henegouwen, ghenaempt St. Gilain, inghenomen was van die van Doerenijck, met een finesse aleuen eens ghelijc Eyndhouen gheschiedt is, ende te wercken gheghaen is.

Andere segghen dat le prince d'Espinoy ghecorrumpeert hebbende den Capiteynen ende soldaeten, soude de selue stadt by compositie inghenomen hebben.

Ons volck is voorts binnen Helmont ghecomen, maer alsoo tselue stedeken in effecte open is, soo en is daer aff niet vele te houden; ten ware dat wy het slodt dat daer in is hadden, dwelc men seydt, dat het by ons volck beschoten soude worden.

Ende men seydt oock dat onsen borghemeester De Jonghe binnen Hertoghenbossche is, om met die van den Bossche te parlamenteren, die daertoe ende om te accorderen met ons schijnen, soo men seydt, te willen verstaene.

Den Cancellier van Brabant heeft den nieuwen eedt ghedaen inde handen van de Staeten van Brabant.

Sondach lestleden, eerghisteren, soo is de vlote van dry oft vierentwintich schepen wt gheuaeren wt Zee-

landt naer Spaengnien; dan, die van Middelborch hebben een groot schip van Antwerpen (het schip van Michiel De Molijn) ghearresteert, met noch een ander ter zaeke van deser stadt, ende ooc van der Staeten van Brabant (soo sommighe segghen) schulden en tachterheyt van renten. Eenighe ghevoelen dat dit wt een envye voortghestelt is by eenighe opt voorseyde schip van Molijn, dwelck desen somer van Liuornen tot hier in stadt ghecomen was met vele ghoedts ende rijckdoms. Hier is wel te presumeren dat dese schepen, om datse die grootste sijn, ghearresteert sijn; op dat de Co. van Spaengnien daer sijn proffijt niet mede doen en soude, want sy anders naer het arrest niet vele en vraegen.

Hier sijn brieuen van den 25 augusti, wt Lisbona gheschreuen ghecomen, die houden inne datter dry schepen van Indien van Calecouten onder Spaegnien ghearriueert, ende datter een courronel Amso te Lisbona ghearriueert is, met sommighe passagiers, die brenghen tijdinghe, dat die van Indie, van Calecouten hen pacifiquelijck onder den Coninck van Spaegnien begheuen hebben, ende hem voer hunnen rechten successeur aenghenomen hebben. Ghodt almachtich sijs ghelooft!

IV.

Van Antwerpen 4 November 1581.

De Prince van Orangien heeft te Gent geordineert dat een iegelick schuldich sijn sal den nieuwen eedt

tegen den Koninck te doene; ende bouen dien, datter niemant in officio en soude sijn, hy en soude oock belijdinghe moeten doen van de gereformeerde Religie, ende afsweren den Catholijke. Soo sijnder twee pensionarissen te Gendt geweest, met namen Mrs. Andries Vander Camere, ende Hillewaert Martins, die gedaen hebbende den nieuwen eedt tegens den Coninck, niet en hebben willen doen van de Religie. Ende sijn daeromme afgestelt van huerlieder officie. (1)

Daer isser binnen Gendt vuytgeset, binnen 24 vren te moeten vuyt de stadt, ende binnen 24 andere vren vuyt het graefschap van Vlaenderen, ende sommighe gebannen in hun huysen.

Binnen Brugge sijnder oock sommige aduocaten afgeseedt van hun officie, en in hun huisen gebannen geweest, om datse den nieuwen eedt niet doen en willen, de welke geimpetreert hebben, datse moegen hun affairen doen buiten hun huis, maer niet op stadthuis comen. Soo sijnder oock sommige procureurs om de selue sake naderhandt afgesedt, ende in hun huysen gebannen; die hebben oock gerequireert dat sij mochten hun affairen doen buyten hun huysen, het welke men hun niet en heeft willen consenteren. So sijnder sommige van de Magistraet geweest die hebben geseit, dat men die procureurs alsoo wel als de aduocaten behoorden te consenteren hun affairen inde stadt te moegen doen, oft dat men de

(1) In margine staet: *Men twyfelt dat dese 2 pensionarissen gesubborneert syn van den Prince van Orangien.*

aduocaten op een nieuwe in hun huyse bannen soude. Soo sijn de aduocaten met de procureurs geboden in hun huisen te moeten blijven tot ter tijt toe dat men anders daer in versien sal hebben.

Ende tot Oudenaerde geproponeert wesende aen de borghers int particulier, te doen den nieuwen eedt, soo worden alle degene, die den nieuwen eedt niet hebben willen doen, geuangen gebrocht binnen Gendt.

Eergisteren is hier eenen gearriueert van Boulongne, ende maer eenen dach oft twee door den goeden wint opt water geweest. Die seidt hoe dat hy daechs te voeren, aleer hy vertrock, gesien heeft Alanchon met Aldegonde ende vijf jonghe edelmans te schepe gaen, ende reysen na Engelandt. Wy hooren dat tvolck van Alanson soude beginnen te marcheren naer Hesdin waerts op, om te comen Doornick ontsetten; ende datter eenich ontsedt op handen is.

Het scijnt confirmeert te worden, dat Schenck met seuen oft acht hondert ruyters ende vier hondert waegens door Geel ende door de Kempen naer Henegou opgetrocken soude sijn.

Vuyt brieven van Rouaenen in Vranckerijck van den 18 october verstaen wy, dat den 18 october door Rouaenen dry wagens met gelt gepasseert sijn: men seidt daer datter wel twee hondert dusent goude kroonen sijn, voorts, dat allen de benden van den Koninck van Vrankerijck den 18 october gemonstert worden; ende dat men presumeert dat se op Vlaenderen trecken sullen.

V.

Antwerpen 7 november 1581.

Hier sijn gewisse tijdingen dat Alenchon met Aldegonde in Engelandt gearriueert is.

Men seit hier hoe dat het daer op staet, dat meu. den Graue van Swarzsenboerch Ruaert van Brabant maken sal, ende onsen Borgemeestere De Jonghe ontslaegen van sijn Borgemeesterschap, als die gemaeckt sal worden *Conseillier du conseil priué.*

VI.

Antwerpen 12 *november* 1581

Men heeft hier tot het ontsedt van Doorninck verrocht aen de Doornickiers gecontribueert te worden twintich dusent guldens ; maer de Doornickiers en sijnder niet toe gesint, dan seggen wel aen de heeren, datse ergens op interest opnemen souden alsulcke somme ; sy sullen geloouen, soo wanneer de stadt ontset sal worden, alsdan de selue somme metten intrest te betalen. Des niet temin, de Doornickers hebben noch geconsenteert ende gelooft op te brengen vier dusent guldens eens, ten einde om onsen leger in Vlaenderen daermede te contenteren, opdat sy souden willen optrecken.

So worden andere cooplieden alhier oock ontboden, om tot het ontset van Doornick te leenen.

De sake ende faulte van het ontset van Maestricht, daerop oock gelt geleent word, maeckt ons hier inne

eene quade conditie, om datter soo qualijck gelt geuonden wordt. Deshalue soo worden oock de lijsten ende cohieren gemaect om ten effecte van de capitale impositie oft hooftgelt ter weke te komen.

Men seit hier voor zeker, ende het compt ons van den hove van Gendt, dat die van Rijssel aen den leger van de malcontens gepresenteert hebben te tellen twee hondert dusent guldens, op conditie dat sy de stadt van Doornick innemen, tsy met gewelt oft surprise, sonder ploinderen, geloouende hen de selue somme aleuen wel te geuen, alwaer oock soo dat by appointement de stadt ouergeuen werdde.- Ende dat van gelijcken [door] andere steden van Henegouw ende Artois oock tot gelijcken einde eenighe somme van penningen gelooft worden.

Vuyt diuersche steden en plaetsen in Vlaenderen comen diuersche persoonen herwaerts gevlucht, die den nieuwen eedt tegen den Coninck niet doen en willen, midts dat den seluen eedt in Vlaenderen aen alle persoonen int particulier voorgehouden wordt. —Ende noch soo veel meer te Gendt, alwaer totten seluen noch voorgeleet wordt eedt te doen van de gereformeerde Religie ten eeuwigen dagen voor te staen en te defenderen, ende hunne kercken te frequenteren, ende geene andere;—Ende de gene die in Vlaenderen en te Gent desen nieuwen eedt niet en willen doen, worden, eenighe by corporale apprehensie geuangen, alle de andere worden de huisen vol soldaeten geleet, die van bouen neder teren, en de betaelinge daerenbouen van hunne gagie van den seluen persoonen hyeschen. Dit gebeurt name-

lijck te Gendt, Oudenaerde, ende te Dendermonde, daer wy goet bescheet van hebben. Ende deshalven verstaen wy dat, int generael, in Vlaenderen over al geschiet; jae, dat meer is, die van Oudenaerde comen vercleren, dat den eedt aldaer geboden is ee-nen iegelijcken te doene, opte verbuerte van lijf ende goet.

Donderdach lestleden, te weeten eergisteren, was hier de tijdinghe dat ons volck Aelst inne genomen hadden; maer dentreprinse is gefalleert geweest, die welck bestoken was te geschiedene by eenighe soldaeten, gedeguiseert in boeren clederen, die, by middelen daertoe geuonden, souden hebben comen abuseren en oueruallen de wacht in de poorte, welcke ordinarie altijt des donderdachs open staet, ende dat 5 of 6 cornetten peerden, daer omtrent te dien eynde liggende, souden aengecomen, ende de stadt ouerweldicht hebben. Maer het gebeurde eergisteren, by geualle, en soet Godt hebben wilde (dwelck nooit gebeurt en was), dat de poorte dien dach niet open en ginck; dwelck siende dese gedeguiseerde boeren, achterdenken hebbende dat het concept ontdeckt was, sijn verloopen.

Te Breda wordt oock apparaet van eenige entre-prinse gemaeckt, soo hier van daer gewaerschout wordt, midts datter oock vele boeren rocken gemaeckt worden, en vele volcks van oorloghe in de stadt gecomen is. Eenighe van Borgerhout, sorgende dat het op onse schansse soude mogen gedijen, comen int stadt slaepen.

Duc d'Alenchon, die de sommige *Duc Daluens-*

soon heetten, de sommege *Duc Allanxsom* (1), soo wy hier verstaen, is te Londen.

Ende hier zijn oock tijdingen gecomen, dat Don Anthonio by maniere van zeeroouinghe arriueert (2) soude hebben onder Engelant het scip van Merten Mertens, comende uyt Portugael, en noch eenen fransman en oock eenen engelsman.

Dese weke hebben die van Breda afgesedt 3 of 4 schepen; sommig seggen wel 7, vuyt Hollant comende, te wijle zy lagen op hun getye aent Vosmeer, ende hebben vele persoonen mede geuangen genomen, waeronder eenen is, die wel vier dusent guldens by hem hadde.

VII.

Antwerpen, 28 *nouember* 1581.

Men heeft hier heden, desen noen ende auoent, de groote clocke geluydt, ende desen auont de pectonnen gestelt om te vieren; maer om den grooten wint wille, die desen auont waidt, soo en heeft men die niet doruen aensteken; maer men heeft allen het groot geschut, dat op de veste staet, alle afgeschoten, ouermits dat de post van Engelant hier gisteren gearriueert is, brengende tijdinghe, so metten monde als met brieuen van Aldegonde, aen mons^{r}. Dohain, post-

(1) Twee *Calembourgs* op *Duc d'Alenson*, welke, voor dien tyd, niet onaerdig zyn: het laetste is *allangzaem*, spelende op het lange uitblyven van dien Vorst.

(2) Hier behoort waerschynlyk een ander woord te staen; misschien *arresteert*.

meester generael, daerop de prince van Orangien oock van Gent in alle diligentie geschreuen heeft (om te beter vuyt Gent te mogen geraeken): dat, heden acht daghen, Duc dAlenchon ondertrouw gedaen heeft mette Coninginne van Engelant, welke goede ende groote nieuwe tijdinge in sulker diligentie gecomen sijn, metten voers. courier, dat de twee secretarissen van der engelscher court binnen deser stadt, desen noene, te tweelf ure, hoorende de groote clocke luiden ter saken voerscreuen, verclerden, dat de courtmeester van der engelsche natie egeen tijdinghe daeraf en hadde noch ontfangen noch gehoort.

Daer en bouen isser noch een goede ende groote tijdinge, te weten, dat door den hoochduytschen leger voer Doornick doorgebroken, ende in Doornick gecomen sijn, twee houdert ruyters, ende een hondert voetknechten, sittende deselue voetknechten oock op peerden, om te betere ende bat mede door te mogen loopen.

Heden soo sijn de tafelen ende bancken, dienende totter secretarye, griffie, ende van den auderen cameren, van den stadthuise geuuert naer het nieuw stadthuis, ende de aduocaten ende procureurs hebben heden op de rolle metter corter roede wete ontfangen, van datse morgen, wesende den 29 deser, ten acht vren, alsamen vergaderen en comen op dit stadhuis, dwelck tot noch toe gebruikt is, om gelijckerhant solemnelijcken metten heeren te gaen op het nieuw stadthuis. Den breden raedt was gisteren oock vergadert, den welken geproponeert is te willen consenteren in de cotisatie van het hooftgelt ende weeckgelt, die

alrede by den wijckmeesters ende sommige capiteinen, vuytgenomen vele capiteinen, diet tselue niet en hebben willen doen, noch mede moyen, noch daerinne cousenteren, gedaen is respectiue elcke wijke ende onder elcke vendel, niet dat sy van huise tot huise gaen, maer hebbende de cohieren ende boecken, inhoudende de namen van den personen resorterende onder elcke wijcke, ende ouer elcke vendel, opt stadthuis gebracht ende getaxeert eenenieder naer hen goetduncken. Ende so wanneer nu dit geaduoueert sal wesen, breeden raeds, die daer op dach van beraedt ende achterraet genomen heeft, soo sal dan eenieder, gemandt wordende, weten, wat hy ter weken sal moeten by cotisatie geuen ende opbrengen; nymandt hoger dan een pont vlems ter weken, ende nymandt leger dan vijf stuyuers ter weken; behaluen, soomen seit, de gene niet de macht en hebben om vijff stuyuers ter weke op te brenghen, sullen vrygehouden worden. Ende dese mach men emploieren voer soldaten ende cluyuers, om dandere ongewillighe te executeren; want de meeste swaricheyt vallen sal int executeren.

Daer moet nochtans gelt geuonden worden, om den viant te wederstaen, besunder dat nu so verre gecomen is, dat ons eigen soldaten, namentlicke die van Liere, nu seluen loopen vrybuten ende de baene onvry maken, gelijck die malcontens, die welcke, so wy horen, malcanderen oock te gemoete comende, niet en misdoen. Soo dat oock hier gewaerschout is aen deen ende dander, dat se hun wachten souden oock van ons eigen soldaten, die deen ende dander,

daer wat op te verhaelen is, wel deruen aenverden, rantsoenen ende oock den vijant wel ouerleueren. Het is dese daghen geschiet, dat een bourinne, sittende op heur karre, met eenen corf appelen ende ander cruyt, om te Lier te merckt te rijden, sijn haer aengecomen dry van onsen soldaten, en wilden van haer gelt hebben. Daertegen de vrouwe heur opponeerde, excipierende opter vrijheit ende sauuegarde, heuren dorp sittende onder tribut; waerop de soldaten replicerden dat se geen malcontens en waren, maer en worden niet betaelt, ende en kosten handen oft voeten eten: so dat de vrouwe om hun quijt te worden, hun geuende niet dan dry stuyuers eens, grootelijcke van hun bedanckt worden, ende lieten de vrouwe voorts rijden. Ende al eer sy te Liere innekwam, geschiede huer tselue noch eens van andere onse soldaten, die vuyt gelijke redene namen de helft van den corf appelen, ende dander helft lieten sy de vrouwe.

De voers. cotisatie, hoeftgelt ofte weeckgelt, is oock geproponeert aen die van Brussel, met insinuatie dat sy tselue souden vrijelijcken consenteren, ten was om hun niet gedaen, oft om dat sy daerinne vele souden gelden, maer alleenelijcken om die van Antwerpen wille, daerop die van Brussel tselue oock geconsenteert hebben, behaudelijck egeen steden in Brabant die met gaernisoen belast sijn, souden daerinne gelden.

So veel geseidt, dat die van Antwerpen alleen alsulken gelt sullen geuen.

Aengesien datter groot vannoode is gelt te vinden,

so sal men tot dien einde het groot kerckhof van Onser Vrouwen oock gaen te coop stellen, eeniegelick sijn gerief; ende men sal inde nieuw stadt een plaetse ordonneren daer men allen die dooden begrauen sal. Ende voor sulks, so wordt alreed tkerckhof van der borchtkercke geplaneert ende effen gemaeckt.

Meester Tomas Van Thielt, die eertijts Abt van Ste Bernaerts geweest is, ende nu gehout (1) is, compt nu hier vast resideren met sijn huisgesin, ende wonen in het huis, daer eertijts de Bisscop van Antwerpen sijn logiment plach te hebben.

Alsoo de griffier Schutteput van de Staten te meer reisen alhier in collegio van den heeren gecomen is, met beslotene brieuen aende heeren, ten ende dat men alhier oock, gelijck in Vlaenderen, soude procederen om een iegelijcke af te nemen int particulier den nieuwen eedt tegen den Coninck ende sijnen aenhanck; — ende dat daerinne de heeren (om tselue te exploicteren binnen dese stadt) vuyt respecte der negotiatie, ende andersins, groote swaricheden ende inconuenienten geuonden hebben, — ende hebbende gesonden aen de Staten van Brabant eenige van de pensionarissen ende eenige heeren van deser stadt, om tselue den Staten van Brabant te remonstreren, ten einde dese stadt ende ingesetenen int particulier daer af gedeporteert mocht wesen, mitsgaders oock opgehouden mochte worden de publicatie vant placcaet, dwelck te Brussel alreede gepubliceert is, daer by op confiscatie inne geroepen worden, niet alleene

(1) Getrouwd.

die gene die by den vijant getrocken sijn, maer die ghene, die vertrocken sijn in neutraele plaetsen, als tot Coelen, Luyck ende diergelijcke: soo ist, dat de Staten van Brabant gesien hebben de remonstrantien van de stad, die de Staten begerden in gescrifte te worden, hebben voor so vele hen aenginck gecondescendeert daerinne, te weten, dat dese stadt hiervan ontlast soude worden, behoudelijck dat de prince van Orangien ende de Raedt van Staten neffens hem wesende, dit selve gemonstreert ende daertoe bewillicht soude worden, ter saken van den welken, ende oock eensdeels met den keus (gemerckt St Andries dach den dach is van tversetten van de weth) de Cancellier donderdach leestleden getrocken is ouer Gent, ende is oock gister auont weder gekeert. Wat resolutie hy mede brenght en weet men niet. Men presumeert, dat het al vuytgestelt is totter compste van den Prince van Orangien, die morgen hier verwacht wordt.

Alle de werelt is hier verwondert, dat de Prince hem so lange te Gendt betrouwt heeft. Want, alsoo daer een oproerich volck is, so hoort men daer dicwils onder dat volck alsulken leelijcke oproerighe woorden, te weten: dat men den Prince van Orangien behoirt te houden, ende niet vuyt te laten gaen, opdat, als hun soude ouercomen tgene die van Doornick ouercomen is, sy souden sien, oft hy alsdan daer tegen niet beter ordre stellen, ende inne versien en soude, om ontset te wordden; ende, in alle geualle, dat se met hem een goet appoinctement soude maken.— Soo dat de Conseilleer Brakel van Gendt, die nu in den nieuwen secreten Raedt geassumeert is, blijde was,

dat hy van daer, ende binnen dese stadt gekomen was.

Ende dusdanige woorden en worden niet alleenlijcken onder tgepeupelt gesproken; maer is geschiet, dat twee van de principale patrioten ende gereformeerde, samen sprekende, den eenen vraechde totten anderen: *wat dit volckxken* (denoterende den Prince van Orangien ende Espinoy ende dander heeren van den Staten) *hier te Gendt maken, die dagelijckx niet en doen*, seide hy, *dan goet chier maken?* daerop dander seide: *laetse ons allebeyde hier vasthouden! wy zullen wel een goet appoinctement met hun maken, ende krijghen van den vijant;* ende diergelijcke. Dwelke nochtans gecomen sijnde ter ooren van den Prince van Orangien, sijn beyde gevangen geweest: maer hen en is niet misdaen; dan sijn wederom gelaxeert.

VIII.

Antwerpen 29 *december* 1581.

De Prince van Parma met den Graue van Mansfelt ende den Graue Delalain, met meer andere heeren van den malcontens, met het geschut en vele volckx, sijn gecomen te Halle, bouen Brussel. Sommige presumeren dat se op Brussel willen; niet te min, tschijnt meer dat se op Diest trecken willen.

Van de cotisatie oft hootgeld, binnen deser stadt, en wordt alnoch egeen executie gedaen. Vele capiteinen en willender hen niet mede moyen, ende worden gedreicht van heuren supposten.

Ende eenige vendelen hebben ook gelijckerhant gesworen ende aen malcanderen geloeft, dat se niet geuen en sullen; gebruyckende zeer vele seditieuse proposten.

De Prince van Orangien is sieck, hoewel sommighe seggen (die van genen goeden wille en sijn ende gherne tweedracht hier onder de gemeynte stroien souden) dat hem de Prince sieck maekt, om niet te Ghendt te doruen gaen; want de gemeynte daer zeer tieren ende geberen (1) noch continuelijcke op den Prince van Orangien.

Ende sommige willen seggen, dat de vier leden in Vlaenderen souden in heuren Raedt proposten laeten gaen, tenderende om te verstaene tot accorde.—Somma, ons saeken en gaen niet wel, bisundere nu de vyant oock in Gelderlant begijnt te nestelen.

Hier in stadt en derf niemant buyten de stadt gaen, om niet te vallen in de clippe van den vyant.

De franchoysen in Vlaenderen liggen tot Eckloo en de daer omtrent in de dorpen omtrent Gent, ende doen alsulcken ouerlast als men soude moegen scrijuen, als, onder andere, snijdende de vrouwen de borsten af, soo dat de huislieden meestal verloopen, gelijck oock doen die int landt van Waes, ende in den wint beginnen te sien, achterdenken hebbende van den vyant, die het hooft oock op het landt van Waes begint te hebben, daermede die van Gendt zeer gekrenckt souden worden. Ende om dat te verhueden, soo senden die vant landt van Waes keurlieden vuyt

(1) *Geberen*, gebaer maken, razen, tieren.

by beurten opter riuiere vuyt heuren dorpe om die riuiere te bewaren, ende den vyant te schutten, so verre hy soude pretenderen te willen ouercomen.

De vlote vuyt Spaingien is ouercomen, waervan eenighe schepen noch op ten tweeden dach deser maendt in Spaingien waren.

Daer is oock vuyt la Isola Tercera gecomen een schip, dat ouer veerthien weken hier vuyt voer, ende is in goeden spoet weder ouercomen, gaens ende comens op soo corten tijt. Dese brengen tijdinge mede dat die van Isola Tercera hebben ingenomen ende ontfangen van wegen Don Anthonio, tot sesse hondert soldaten, so engelschen als franchoisen; deshalue en krijgen die van Tercera egeen continuelijck secours, ten sal hen al nyet helpen niet tegenstaende dat se den spaingnaerden haten, ende roepen: viue Don Anthonio!

IX.

Antwerpen 13 *january* 1582.

Duc d'Aniou en is noch in Zeelandt niet gearriueert, ende en sal niet so haest comen, als sommige wel meinen; doordien de sprake gaet, dat hy irste van Engelant noch eens naer Vrankerijck treckt, dwelck oock apparentie geeft, vuyt dien dat le prince d'Espinoy, ende andere onse heeren, die naer Middelborch in groote diligentie getrocken waren om hem aldaer willecom te heeten ende te helpen ontfanghen, nu ouer enen dach of twee weder gekeert sijn. Dan, de Prince van Orangien blijft noch sommige daghen in

Zeelandt, ende sal (so wy verstaen,) daer blijuen tot dat Sijn Haulte Alteze arriueren sal.

Sijnen Ambassadeur, te weten, Mons.r De Preuniaux, met Mons.r Dohain ende onsen afgestaenden Bourgemeester Junius sijn in diligentie na Engelandt gereist, om Zijn Hoogheit te bidden, dat hij zoude willen ouercomen in dese Nederlanden, hoewel Monsr De Pruneaux vuyten name van Sijn Hooge Alteze (tot versekeringhe van sijne Hoocheyt) begeert heeft Gendt, Brugghe, Antwerpen, Brussel, enz., ouer welcke sijn Hoocheyt wilt absolutelijcken manderen.

Sommige hebben brieuen dat de Prince van Orangien vertrocken is van Zeelandt naer Hollant, om de Staten aldaer te induiseren, dat se souden willen verstaen tot een generael vergaderinge, ende alsdan alle in persoon willen komen, hetwelck sij tot noch toe niet gedaen en hebben.

Om sijn Haute Alteze solemnelijcken en pompeuselijcken te ontfanghen so wordt hier ende in Zeelandt groote apparentie gemaeckt van triumphe. Van hier sijn in Zeelandt gesonden oock tot dien einde seuen of acht hondert flambauwen ende tortsen.

Het houwelick tusschen Alenchon ende de Coninginne van Engelandt en wilt ghenen voortganck hebben, ouermits dat de brieuen van dato den sesten deser maendt, van Londen in Engelandt gescreuen, melden datter noch gheen apparentie van dat houwelick en is.

Ic hope VL. metten eersten te senden de artikelen van de accordaten die in Engelandt gemaeckt sijn, met oock een remonstrantie die int parlement van Vranckerijck dien aengaende gedaen is.

Naer ende gelijck le tresorier de guerre Van der Beken alhier vuytgeeft ende vercleert, so worden tot behouue van Alenchon gemaeckt vier dusent switsers, vier dusent franchoisen ende twee dusent ruyters, waertoe het gelt in Engelandt geuonden en gefurniert is.

Maer soudet waer sijn, alsoo sommighe hier seghen, dat de Coninghinne van Vranckerijcke soude groot gaen van kinde? indien daer eenen sone af quame, tselue soude Alenchon niet medegaen.

Te Mechelen doet de Gouuerneur van huys tot huys de personen bedwinghen totten nieuwen eedt, maer onder andere so en wilt den edeldom van Mechelen den eedt niet doen.

De malcontens hebben een intelligentie op Brussel gehadt, soodat, ter saken van dien, eenighe te Brussel geapprehendeert sijn; van welcke intelligentie men hier sommighe daghen heeft geweten gehadt, eer die geheel mislukt is geweest.

Heden acht daghen so waren de malcontens voor de stadt van Brugghe, ende namen daer een huys in, genoempt *la Pensée*, ende die van Brugghe (als die welcke nv vele vendelen franchoisen binnen hebben ende dry cornetten peerden), vuyttreckende, meinden tselue te beletten; maer, want mons. De Montigni hem aldaer verthoonde met 1500 peerden, so vertrocken die van binnen wederomme ter stadtwaerts.

Oock hebben die malcontens ingenomen het slot te Bauere, daermede die van Audenaerde zeer gepraempt ende besloten worden, gelijck oock die van Meenen seer benaut ende besloten zijn; so dat geen prouisie

daer inne gebracht en kan worden, als liggende te verre vander hant.

De marcquis Van Berghe leet met vele volckx te Rosendael: wat hy in den sinne heeft salmen metter tijt vernemen.

Hier sijn sommighe aduisen gecomen, dat Don Anthonio dry schepen in de spaensche zee (comende van Bresilien) aengeslagen ende binnen Engelant gebrocht soude hebben, hetwelck men niet zeer wel alhier gelouen en wilt, aengesien men so langhe van hem geseit heeft gehadt, ende so luttel sekerheit tot noch toe van hem weet, oft hy int leuen is oft niet.

Soo hebben nochtans heden opte borsse aende vier poorten vande borsse geplackt geweest, in portugaelsche tale, sekere scriftelijke aduertentien, daerby enen sekeren Don (genoempt aldaer als facteur van weghen del Serenissimo Rey de Portugal) Don Anthonio enen iegelijcken laet weten, dat so verre eenighe van dese Nederlanden, houdende metten Generael Staten, hier by geinteresseert zijn, eenighe goederen hebben inde selue schepen, dat men hun daeraf bescheet brengende, hunne goeden sal restitueren ende laten volgen.

Hier sijn heden oock ghehangen enen hoop vrybuyters, ende ter naeste weke sullender noch gehangen worden, die van weghen de malcontens hier om der stadt vrybuytende gevanghen zijn. Ende tot dien einde, ende om de stadt hier buyten wat cleer te houden, soo is goet geuonden noch een vijftich ruyters vuyt de borgerye op te nemen, ende als in eedt wesende te gagieren daertoe enighe obligatien ende policien gemaeckt sijn; een iegelijken geproponeert

wordende om deselue te onderteekenen, tot alsulcke somme jaerlijckx oft ter maent vuyt te rijcken ende te betalen, als hun belieft te contribueren ende te beleenen, tot onderhoudt van de selue ruyteren, onder verbintenisse van hunne personen ende goeden.

X.

Antwerpen, 3 february, 1582.

Dese auont oft morgen ten lancksten, verwacht men in Zeelant le Duc d'Anjou. De prince d'Espinoy was desen vorleden nacht metten getijde naer Zeelant afgeuaren; maer ouermits de tempeest van den westen wint, die so groot was, datse metten getijde niet en costen daer koemen, was bedwongen weder ter stadtwaert te keeren.

Hier worden wederom preparatien gemaeckt. Onder andere (dwelck tot noch toe niet geschiet en is) soo heeft de engelsche Court heden begonst de Court op te schicken, ende de preparatie tot logement vande engelsche heeren die mede komen. Onder andere compt mede millord Robrecht, graue van Clesester(1), met noch enighe andere millords, met grooten state; soo dat nu genoech schijnt dat de fame van sijnder compste eens waer vallen sal, ende dat houwelijck metter Coninghinne oock voortsgaen sal, soo men hier seit; terwijl datter door middele van dien, door de Coninghinne eenighe oude heeren, die altijts catholisch zijn gebleuen, ende ter saken van dien af-

(1) Sic, voor *Leicester.*

gesedt waren van heure digniteiten, wederom in staet ende officie byder Coninghinne aengenomen sijn.

Groote presumptie is, dat de Catholische religie in Engelant eenichsins ende in partie wel soude mogen wederom gedresseert ende gerestitueert worden. (Dit geeft men aldus vuyt, oft het gebeurt aldus om de Catholischen te bedriegen ende te verabuseren.)

Ende desgelijcx oock alhier metter compste van Alenchon.

Wy verstaen hier dat de Coninck van Vranckrijck soude geaccordeert hebben enighe punten ende articlen die de Coninghinne op hem versocht soude hebben; maer wat dese sijn is ons onbekent. Eenige hebben opinie van restitutie (onder andere) van Cales (1) aen de Coninghinne te doen, hetwelck qualijck te gelouen is.

Eergisteren, te weten en donderdach lestleden, naer noene, so is een Ambassadeur van Don Anthonio (soo hy hem immers heet te sijne) gecomen opt stadthuys int collegio vande heeren, by name Diego de Crastro (2), die sommige daegen byden Prince van Orangien in Zeelant is geweest, ende heeft aldaer in groote ende langhe practijcke met hem geweest; summa, hy is aldus geresolueert gecomen. Ende gecomen sijnde op het stadhuys alhier, so zijn sommighe van

(1) Calais.

(2) Hiernevens staet in margine: *Desen Diego de Crastro, vader, is een christiano nouo gewest ende een coopman. Sommige meenen dat hy niet en is Ambassadeur van Don Anthonio, maer van den Prince van Oraignien, hetwelcke beter te gelouen is, dan dat Don Anthonio noch in leuen is.*

de heeren aen de poorte van het collegio hem te gemoete gegaen, die hem aldaer hertelijcke ontfangen ende ingehaelt hebben. Dese Diego de Crastro draecht hem zeer magnificq (hetwelke een teeken is, dat hy eenen gecontrefaiten Ambassadeur is); maer een iegelijck en merckt dese bossen niet. Men seit, dat hy met hem noch eenen facteur van Don Anthonio mede brenght, die hier altijts tAntwerpen resideren sal, om alderlye munitien te coopen. Ende alsoo desen Ambassadeur geen andere tale dan portugies en spreckt, soo sprack hy, ende dede zijn harangue door een andere, in de franchoise tale, tenderende in fine om te hebben assistentie van munitie, ende volck van oorloghe, voor Don Anthonio tegen den Coninck van Spaengnen; daerop de heeren ter dier tijt anders niet en antwoorden dan rijper daerop te delibereren, dat se tselue zijn versueck begerden in geschrifte.

Wy verstaen hier dat in Vranckrijck enighe schepen van oorloghe met hulpe ende bystant van *la Roine mere* opgerust worden tot behoef van Don Antonio.— Ende dat daerenbouen Don Anthonio zijn actie ende recht getransporteert zoude hebben aen den Coninck van Vranckrijck; maer oft waer is en weet men niet.

Maendach lestleden so is hier inden breeden Raet geproponeert, onder meer andere propositien: In den eersten, hoe dat de Coninginne van Engelant wederomme is heischende die somme van acht tonnen gouts metten interesse, die tot behoeue vande Staten by haer geleent zijn geweest. Sommighe denken, datse maer en heischt den interest, ende alleenlijck verse-

keringhe vande capitael somme, door dien dat de juwelen van wijlen hooger gedachtenisse des Keyzers en des Conincks, die hier ordinarie blijuen te lande, ende sy als pandt in handen heeft, niet en zoude daer toe bestant sijn ; welcken aengaende men moet verstaen, dat de Coninghinne dit gelt niet geleent en heeft gehadt vuyt heuren eyghen schat, maer heeft alleenlijck om tselue te leenen alsdoen verweckt gehadt enighe cooplieden in Engelant, die opt woordt ende borchtochte vande Coninghinne tvoerseiden gelt geleent hebben.—Ende datse (besunder omdateenighe ter sake van faulte van betalinge van desen gelde gefailleert zouden sijn, (soo men seit) importuneren dagelijckx de Coninghinne tot restitutie, oft immers alleenlijcke tot versekeringhe vanden capitale ende betalinge vanden interest. Als de Coninghinne dit gelt opnam, so heeft den breeden Raedt van dese stadt alsdoen verobligeert, als principael voer de betalinghe van dese somme, onder de geloefte ende toeseggінge vanden prince van Orangien, die hy alsdoen dede hun, in den breeden Raedt, vandat, te weten, dandere prouincien ende steden hun brieue van verbande hieraf geuen souden tot indemniteit van dese stadt, dwelck noit geuolcht, noch gedaen en is. Des niettemin, men seit dat die van Vlaenderen genoech zijn bereedt heur quote hier inne te dragen. Maer dandere prouincien willen hier toe seer qualijcke verstaen, namelijck met die van Hollant ende Zeelant, die hun die meeste partye daer teghen maken; hoewel het selue niet wonder en is; want doen noch dagelijckx wel andere pratten, al tot heur eigen bate, ende schade van dese stadt, ende

lande van Brabant, als datse, te weten nopende de generale middelen, die alhier betaelt souden worden tot alsulcke tax, als daertoe geordineert is, composeren metten cooplieden, ende doen afslach vanden tax vande generale middelen, omdat de selue niet alhier, maer in Zeelant ende Hollant betaelt soude worden, ende sy lieden alsoo het gelt in huere handen crijgen.

Niettemin, keerende ten proposte van tgelt van Engelant, so seit men hetghene des voorscreuen is, op dat men niet verwondert en soude zyn hoe dattet samen soude staen cunnen, dat de Coninghinne ende Alenchon ons fauorabel souden wesen, ende in protectie nemen, ende des niettemin het voerscreuen gelt van ons weder heischen souden, in den meesten noot vanden lande.

Ten tweede, soo is in den breeden Raedt noch geproponeert het versueck van die van Vlaenderen, die welcke tegen de staten van Brabant geprotesteert hebben, ten einde dat die van Brabant hun assisteren van gelde; gemerckt sy den last vande ruyterye ende knechten, ligghende so in de steden als ten platten lande, in Vlaenderen niet langher cunnen draghen; oft datse hun andersins sullen moeten versien.— Daerteghen de staten van Brabant ter contrarie hebben wederom geprotesteert. Ende des halue so is de propositie hiervan, ende ten einde ende effecte voirs, geproponeert in den breeden Raedt; gelijck oock ten derden geproponeert is, dat men soude procederen tot executie vanden hootgelde ende capitale cotisatie.

Ten vierden, alsoo dese stadt gebeden is, dat men

ordonneren soude eenighe vuyten vier leden van deser stadt (die daertoe gedefroieert souden worden); ende voorts mede wat schenck dat men den kinde, opten doopsele, doen soude.

Dit sijn de principale pointen; andere zijn particuliere dinghen geweest.

Ende hierop is achterraet ghenomen tot dijstdach naestcomende.

Den Raedt van Staten ende Staten Generael hebben nu wederom gescreuen aenden Cancellier van Brabant, dat hy voorts procederen soude om af te nemen den nieuwen eedt van die vande rekencamere ende ander supposten, ressorterende onder den Raedt van Brabant, oft zy sullen selue daerinne versien moeten; aengemerckt dat die vande Staten van Brabant de voers. eedt niet doen, maer protesteren van nulliteit, vuyt dien des desenaengaende opten 29 juny 1581 lestleden in den Hage in Hollant by den gedeputeerden vande Staten Generael gesloten ende gedaen is, soude sijn nul ende van onwerden, emmers in respecte vande Staten van Brabant; — niet tegenstaende dat de Staten van Brabant huere gedeputeerde oock daer hadden; vuyt redene, onder andere, dat de selue gedeputeerde egeen consent daertoe en mochten draghen (noch daerinne oock veruangen en kosten worden), sonder achterraet vande Staten van Brabant te houden, ende tgemein consent van die van Brabant daertoe te hebben.

Dese weke opten noene, tot Brussel, soo hebben sommige patriotten, den vaderlande zeer toegedaen, de wapenen des Coninckx, staende tegen het broothuys, ende elders aldaer, afgesmeten, ende voorts onder

de wijcken ende borgerije den luyden int particulier gaen voorleggen den voors. nieuwen eedt. Maer alhier in stadt en wordt daeraf noch ter tijt nyet gedaen noch vermaent.

Vuyt de brieuen van Engelant van dato 27 january verstaet men, dat Don Diego Potolio, Ambassadeur van Don Anthonio, aldaer gearriueert was om met de Coninghinne te negotieren, ende datter 3000 switsers, 3000 duytschen, 1800 franchoisen, soldaten gemaect worden voor Don Anthonio; — ende dat Don Anthonio de Siluo vaert met twee dusent franchoisen naer la Isola Tercera.

XI.

Antwerpen, 10 *february*, 1582.

Den 3 deser maent snachs is het groot schip, dat ordinaris varende es naer Willebroeck, ende voorts nae Bruessel, bouen het tolhuys te Wintham vanden malcontens van Aelst afgesedt; dwelck geschiet is door eenen schipper, van onser sijden vuytgeseit (1) sijnde, ende verloopen by de malcontens. Hy heeft van Aelst eene bende ruyteren gebrocht tot S^te^. Margrieten Schanse, wetende dat aen dien kant vanden watere ledich lach een heude (2), heeft van achter den dijcke de ruyteren gebrocht. Ende een partie vanden seluen latende achter den dijcke, heeft de reste (hen peerden

(1) *Vuytgeseit*, uitgebannen.

(2) *Heude*, een soort van vaertuig, hetwelk echter in Winschootens *Seeman* niet vermeld is.

te lande latende) secretelijck in het schip laten komen; alsoo hy kennisse hadde van het getijde, ende dat het schip van Bruessel niet langhe en conste tarderen, soo heeft hy metten soldaten, die onder int schip verborghen laghen (hetwelck oock een kleyne heude was) hem int diep begeuen, ende ouer ende weder gelaueert, want de wint nae Willebroeck contrarie was, tot dat het schip van Bruessel oock al laueerende aenquam.

Ende het schip van Bruessel hem so naer sijnde, dat men dat clampen conste, soo heeft hy de soldaten een teeken gegeven, die onder in het schip lagen, dwelcke, al tsamen vuytspringende, hebben het schip geklampt, ende alle geuangen genomen watter inne was, wel tot veertich persoonen toe; onder de welcke eenige van qualiteit sijn geweest, namentlijck de heer Van Meerbeke, geweest hebbende desen voorleden jare Borgermeester tot Mechelen, ende nv wesende Tresorier der seluer stadt (een zeer notabele ende vornaemt patriot), met noch eenen (gelijck wy verstaen) by toename Rouck, die seer veel quaets tegen de Coninklijke Maiesteit gedaen heeft.

Zy hebben dese en voorts alle de andere geuangene, en sondage, wesende den 4 deser, met alle hen bagagien op wagenen geladen int dorp Bornhem ende gevuert na Aelst.

In Vlaenderen sijn wel 4000 boeren met wijff ende kinderen vuyt Eecloo, ende andere daer aenliggende dorpen (die niet langer en kunnen verdragen den onspreekelicken ouerlast vanden franchoizen), vertrocken in een bosschagie, ontrent de heyde daerby

liggende. Ende houden hen daer altsamen, ende doen van daer excursien opten franchoisen. Allen franchoisen, die sy kunnen achterhalen, die snijden sy terstont de stroot af, ende hebben elck een busse, ende voorts een luycxsche pijcke, daermede datse ouer hegge ende hage springen, ende gaen alsoo opten franchoisen ter iacht.

Des niettemin, de franchoisen binnen Brugghe en worden oock niet ten besten betrout, ende en mogen egeen wacht houden, ten ware int midden inde stadt, alst van noode is. De engelschen, die daer binnen zijn, ende de borghers houden die wachten aende poorten ende opten vesten.

Vuyt de brieuen van 8 deser maent, geschreuen binnen Brugghe, verstaet men, dat die van Gent gesonden hebben den gecommitteerden vanden franchoise soldaten, liggende binnen Ninouen, tot die van Brugge, om hen betalinge aldaer te eischen, het welcke die van Brugge gerefuseert hebbende, seggende, dat sy niet verobligeert en sijn andere soldaten te helpen betalen, dan de engelschen ende schotten, liggende binnen Meenen, ende dat, ter contrarien, die van Gendt belooft hebben gehadt die soldaten van Ninouen te betaelen: so hebben die van Gendt tegen die van Brugge geprotesteert.

Die van Brugge hebben oock gesonden gecommitteerde vande soldaten liggende binnen Meenen, aen die van Gendt, oock om hen betalinge te vereysschen; hetwelcke die van Gendt zeer qualijcken nemende, ende daertoe niet willende verstaen, so hebben die van Brugge oock tegen die van Gendt geprotesteert.

—Somma, daer en is geen gelt te becomen.

Die van Vlaenderen hebben wederomme gesonden gedeputeerde naer Oranges, ten einde hy soude comen ordre in Vlaenderen stellen, oft dat hy vercleren soude oft hy comen sal oft niet.

Ghisteren, so heeft den breeden Raedt alhier tAntwerpen wederomme vergadert geweest, om te antwoorden opten voorgaenden petitien. Aengaende het gelt van de Coninghinne van Engelandt, daer en is noch niet op geresolueert, maer in aduyse gehouden; ende het secours, by die van Vlaenderen geheist, te weten gelt ende munitie, is geheel afgeslaegen ende geweigert: waerom dat coronel Stuaert, vande schotten, het refues verstaende, ende nae de resolutie verwachtende, is getreden inde staetcamere vanden stadthuise, int opstaen vanden breeden Raedt, ende dede een protest daertegen; maer, niettemin, anders en obtineerde hy niet; want den breeden Raedt en paste op zijn protest niet (hoewel men seit, dat dese schotten, in Vlaenderen liggende, souden liggen ten laste van die van Brabant).

Item, daer sijnder van stadtswegen deputeert, om het kint van Oranges te heffen (1).

Ende, alsoo Oranges versocht heeft (voor allen sijnen dynste ende arbeidt, die hy gedaen heeft voer dese landen, tsedert den eersten tocht ouer de Mase) voor recompense het Marcquisat van Berghen op Zoom, (in stede van het verlies van Breda), ende de Abdye van Tongerloo, soo is de Abdye van Tongerloo hem by den breeden Rade geschoncken ende gegeuen. Ende

(1) By den doop.

aengaende het Marcquisat, soo werdt het selue by den Schepenen ende Wijckmeesters oock absolutelijck geschoncken; maer de oude Schepenen sijn van aduijse, dat men eenen rentmeester ouer den seluen Marcquisate stelle, die die schulden betaele, ende, de reste aengaende, comende vanden profijten, dat men die employeren soude totter gemeyne sake. De dekens ende ambachten accordeerden, dat Oranges het Marquisat genieten soude, so lange als hy Breda deruen soude.

Alsoo, voorts, enen stuyuer geheist was op een tonne biers, soo ist, dat den breeden Raedt, vuyt respecte ende van blijsscap, dat onse saken nv so wel gaen, ende metter compste van Alenchon in so goeden staet gescapen zijn te comen, hebben, ongeheist, noch enen stuiuer, ende alsoo twee stuiuers, op een tonne biers geconsenteert; om daer aen te vinden de 2000 guldens ter maent, die Oranges ouer lange geschoncken zijn voor sijn tractement, die welcke hy begeert heeft te vinden (ende oock geconsenteert zijn) opte generale middelen. Ende want de selue middelen noch verre ten achter sijn, so sullen de geinteresseerde opbeuren dese twee stuiuers, om daeraen te verhaelen de voors. 2000 guldens ter maent.

Aengaende de propositie van des Coninckx wapenen alhier af te worpen, daer sijn diuersche opinien geweest. De Schepenen ende Wijckmeesters accordeerdent. De oude Schepenen versochten, ierst ende voer al, te siene de articlen ende puncten vanden accordatien, die met Duc Alenchon geaccordeert ende ge-

sloten souden sijn (1). Die dekens van Antwerpen versochten, ierst ende vooral, te sien de resolutie van de andere prouincien, ende namentlijcke van Hollant ende Zeelant, ende oft de selue andere prouincien geaccepteert hèbben Alenchon: ingeualle jae, hoe ende in wat maniere sy hem geaccepteert hebben?— Want men moet verstaen, dat Alenchon vanden iersten af hier oock niet en is geaccepteert, dan op conditie, dat andere prouincien, ende namelijcken Hollant ende Zeelant, den seluen oock accepteren souden.

Vanden eedt te vernieuwen en is in den breeden Raedt noch niet geproponeert; dan, is wel in collegio vanden heeren voorgeleet geweest; maer, mits sekere swaricheden ende inconuenienten, daerin noch ter tijt beuonden, en is oock by den heeren int collegio daeraf niet gedaen, noch geresolueert.

Nopende de propositie om ter executie te stellen de taxatie vanden hooftgelde, soo werd den Wijckmeesters voorgeleit, dat sy de commissien daeraf aennemen souden; maer, want sijt refuseerden, so werdt geseit dat men de commissie soude geuen de Capiteinen: ende is te besien oft dese die sullen willen aenuerden.

Item, also oock geproponeert was, dat den breeden Raedt soude willen gelouen te garanderen de koopers

(1) Hier bevindt zich wederom eene nota in margine, die waerschynelyk van eene hoogere personagie komt: *het is wel van noode in memorie te houden, ende voor al daer naer te vernemen, wie dit ider t Antwerpen Scepenen ende wijckmeesters zijn, om datse hun offitie so wel bedienen, ende Oranges so tegen zijn, gelijck het wel blijckt in desen brief, ende des Co.s vrienden.*

vande geestelijke goederen, in respecte van tgene dwelck elck ieder vanden geestelijcken goederen vande gecommitteerde tot verkoopinge van dien vercocht wordt, so is, dat den breeden Raedt gheensins daertoe en wilt verstaen; ende verclaert gheensins den kooperen te willen garanderen.

Oock isser geproponeert hoe men ten besten ende ten aldereerlicksten Alenchon soude mogen inhalen; tot welcken einde oock eenighe acten gedepecheert zijn aen Borgemeesteren ende Schepenen, den welcken geordoneert is hun te kleeden, namelijcken, voer hun opperste kleet een kapot van swart flouweel, te peerde metter hoesen(1), daertoe den Borgemeesteren 200 ende den anderen Schepenen een hondert gulden geschoncken wordt. Ende vande andere subalterne bancken, so is den heeren geordineert te kleden voer het opperste cleet een kapot van swart sattin, te perde sonder hoesen.

De Gulden opte merckt beginnen vast hun gereetscap te maken van triumphen, ende de stellingen vuyt hun cameren te stellen, om tortsen ende flambeauwen daerop te stellen, ende pecktonnen. Het hoff van Ste Michiels wordt in alle diligentie opgeschickt, ende tot meerder magnificensie, ende groote ende breede vanden seluen houe, so worden de huisinge vanden klooster daertoe geapproprieert tot salen ende stallingen. Maer de kercke is van binnen ende ten houewaerts toeghemetst, ghelijc oock toeghemetst sijn de vensteren ende traellien, daer de houelinghen,

(1) Laerzen.

ofte Princen van wten houe, inde kercke siende, de missen pleghen te hooren. Aen de noortsijde vande kercke, door den hof, sal een strate ghetrocken worden. Ende achter aen de choir is een poorte ghemaeckt; soe dat men alsnu niet van binnen den houe, galderye, oft pandt vanden cloostere, maer van buyten wter strate, inde kercke comen sal.

Ende grooten excessiuen koste wordt bijder stadt ghedaen, soo int repareren vanhet cloostere, oft hof, als van arcus triumphales te maecken. Ende sal, tot desen eynde, ende om gheldt te vinden, eenighen tijt stille staen de betaelinghe vande rentieren, welck vele wedewen ende weesen qualijcken comen sal. Het Enghelshuys is oock veerdich ghemaeckt, mits datter 3 oft 4 millords mede comen; onder andere, een vande mignons vande Coninginne, millord Robert conte de Lester (1).

Daer is oock wijn, ossen, schapen ende ander prouisien wt Enghelant gecomen.

Ende men heeft hier beghonst te fourieren. Op de Mere, op den dryhoek, op de merckt, ende andere plaetsen, worden ghereesschappen ghemaeckt, om stellagien ende arcus triumphales te stellen; ende men beginter ane te wercken.

Wy verstaen datter gheconcipieert is aen Alenchon te schencken eenen ghouden borch oft casteel, naer het wesen vande wapen van Andtwerpen, die swaer soude wesen 40 marck goudts, ende meer andere juweelen.

(1) Leicester.

Den post van Enghelandt, nu ghecomen, seyt hoe dat hy Alenchon te Doeuere in Enghelant op de frontieren ghelaten heeft ; soo dat men hem daghelijcx te Vlissinghen verwacht. Men seyt hier, hoe dat hy desen auont ten vier uren aenghecomen soude sijn.

Den Abdt van sincte Bernaerts is alhier met 40 peerden, oft meer, als gheuanghen man innegebracht, omdat hy niet en wilt te kennen gheuen den staedt van der Abdye; ende is op de Meerbrugghe in een herberghe gheuuert.

Den Gouuerneur van Brussel, Timple, is gheschoncken de Abdye van Parck.

XII.

Antwerpen, den 17 february 1582.

Alenchon is den 10 deser maent vuyt Engelant gearriueert te Vlissinghen in Zeelant, alwaer hy zeer heerlijcken vanden Prince van Orangien ontfangen es geweest. Des anderen daechs is hy vertrocken van Vlissinghen naer Middelborch, alwaer hy oock zeer eerelijcken ontfangen is geweest.

Dese auont is ons tijdinghe vuyt Zeelant comen, hoe dat Alenchon heden morgen ten 10 vren geembarqueert is te Middelborch, om morgen vroech alhier inne te mogen comen. De Magistraet alhier heeft oock scrijuen van hem ontfangen, dat hy niet langer beiden en wille alhier te comen, ende begeert dat men hem een cappelle soude oprusten, aldaer hy misse soude mogen inne doen doen. Hier worden seer groote excessiue costen gedaen, om hem hier inne te haelen

met alle heerlijckheyt ende pompeusicheyt. Daer worden also grooten apparaten toe gemaeckt, dat het niet te schrijuen en is; jae soo grooten, alwaert dat Godt vuyten hemel seluer quame (in een manier van spreken) soo en soude men hem alhier niet meerder eere aendoen.— Welke Arcus Triumphales ende stellagien, daer alderley spelen van Rethoricque op gespeelt sullen worden, veele dusenden gecost hebben; ende men werckt noch continuelijcken daer aene.

Hier is een hernas voor Alenchon veerdich, om hem te schencken, het welcke (met een behancsel oft getuicht tot een peerdt) wel weerdich is 12000 goude croonen, sonder alle de andere iuwelen, die hem alhier noch daer toe geschoncken sullen worden.

Hier is een verbodt vuytgegaen, dat men ten tien vren in den auent een clocke luiden sal, dat niemant hem veruoordere nae dat geluit vande clocke achter straeten te gaen, opte pene dier toe staet van die gene, die nae de 10 vren op de straete beuonden sal worden, ouer lange hier te voren gepubliceert.

De Colonellen alhier hebben gerequireert aende stadt, dat men het clooster oft Abdye van S^te^. Bernaerts, op de Schelde liggende, afbreken soude, opdat de vyant hem daer met niet sterck en soude connen maeken. De Magistraet heefter twee persoonen toe gecommitteert, om op de sake te letten; alsoo dat het wel te beduchten is, dat sijt obtineren sullen.

De malcontenten vergaderen seer sterck tot Breda, ende tot Louen; men meint, dat sy beletten willen Alenchons innecomste, die op het Kiel desembarquëren sal, ende alsoo lanckx de stadts vesten buyten door S^t^. Joris poorte innecomen sal.

Ick sende V. L. hierinne de schriften, die in groote letteren op alle die theatren geschreuen ende gescilt(1) staen.

Hier sijn mastboomen opgericht, daer 25 ende 30 pecktonnen op staen zullen; alsoo datter nv geen beter neringe en is alhier, dan met pecktonnen; want elck cost 20 stuiuers. Somma, het is al *gaudeamus* met vele; maer met vele niet.

XIII.

Antwerpen, 20 *february* 1582.

Le Duc d'Alenchon, saterdach lestleden vertrocken sijnde van Middelborch, bleef tsauonts te Bieselinghe; ende dien nacht ten elf uren soo werdt de wapene van Alenchon (gheschildert sijnde op eenen grooten canifassen doeck) opghetrocken ende ghestelt op het stadthuys; ende is in zijn lijste ghestelt, teghen de wapene vanden Coninck van Hispanien, die welcke bouen voor ende teghen tstadthuys staet. Maer die wapene des Conincx en is noch niet in stucken gesmeten, noch afghedaen; maer dese wapene is daerteghen ghestelt.

Men presumeert, dat de wapene vanden Coninck van Spaengien niet afgedaen noch ghebroken en sullen worden, voor dat men sien sal oft de Prince van Parma begheert met de staeten peys te maecken, oft niet. Om welcke peys te maecken, seydt men, dat de Millords wt Enghelandt alhier ghecomen sijn, ghesonden

(1) *Geschilt*, voor *geschilderd*.

ten dien effecte vande Coninghinne van Enghelandt, ghelijck ick in den voorghaenden brief voorder gheschreuen hebbe (1).

Den seluen nacht soo quam den Prince van Espinoy oock binnen in stadt wt Zeelandt.

Des anderendaeghs, te weten sondaechs, ten IX uren, soo arriueerden Alenchon opt fort van Lillo, ende bleeff daer oock dien nacht.

Ghisteren, dwelck was maendach, soo heeft men de vlote, daer hy inne was, sien voorby de Werf varen, naer het Kiel op. Ende werdt ten seluen tijde allen het gheschudt op de schepen ende op de bolwercken aenden waterkant al afgheschoten.

Opt Kiel is hy wtte schepen gheghaen, aldaer hem de Staten ende de Magestraet onthaelden, met twintich vendelen borghers, die wtghetrocken waren. Ende alle de andere vendelen in stadt, waren alle saemen in wapenen, ende elck hadde sijn plaetse.

Voorts al den gheheelen wech, daer hy door ghereden is, van S^{t}. Jooris poorte aff tot aen sinte Michiels, was besedt aen beye de sijden metten borghers, ende de vendelen in waepenen.

Inde omligghende dorpen vande stadt sijn soldaeten gheleet; ende oock allen de straeten herwaerts comende sijn opghegrauen gheweest, op 4 oft 5 daeghen te voren, soodat de boeren ter merckt comende hebben al tzaemen, oft door Borgherhout, oft door Berchem moeten comen.

(1) In Margine leest men: « Men soude den Coninck van Spaengien « ghaerne wederom bedrieghen met dit voorlegghen (indient voortghaet) « van peyse. »

Tusschen x ende xi uren is hy wten schepe op het landt ghetreden opt Kiel, ende daer was een stellagie ghemaeckt, tusschen het Kiel ende tcasteel, ende aldaer werdden hem voerghelezen de articulen vande blijde innecomste. Hy heeft aldaer den eedt aende Staeten van Braebandt ghedaen, ende desghelijckx de Staeten wederom aen hem. Ende is geinuestieert ende ghecleet gheworden, met de cleedinghe vanden Hertoge van Brabant, te weten, een rooden fluweelen tabbaert, gheuoedert met witte armijnen, ende metten hoet oock van root fluweel, opgheslaeghen ende gheuoedert oock met witte armijnen; ghelijck men siet de ghelijckenisse vanden hoet, die altijt op de waepenen van Brabant ghestelt wordt.

De blijde incompste heeft hy ghesworen, ende is hem int franchois voorghelesen, ende daernae wederom, om de oude ceremonien te onderhouden, int duytsch voereghelesen gheweest (1). Ende want, nae den ouden ghebruycke, eenen Hertoghe van Brabant moet sweren *d'entretenir, maintenir et défendre la religion christienne et droitz de l'église*, soo en heeft hy (soo sommighe segghen, vanden ghenen dyer by gheweest hebben) dat alsoo generalijcken niet willen sweren, maer dien aengaende ghedeclareert sijn meyninghe ende intentie, segghende: *que, quant à ce poinct, il entend la Réligion et Eglise Apostolique et Romaine, laquelle il prétend maintenir et défendre; protestant se tenir à la mesme Réligion Romaine,*

(1) Zie, wegens dit voorlezen van den eed in de landtael, myne *Verhandeling over de nederd. tael*, deel 1 bl. 273.

et que sur celle il présentoit faire son serment (men presumeert, dat hy door dese declaratie de Catholijcke van alle canten ouer sijn sijde meint te trecken); ende de Staeten souden daermede te vrede hebben gheweest; ende den eedt soude daerop ghedaen sijn.

Maer, wat andere nieuwe articulen hem voorghehouden sijn, mits de cortheit vanden tijdt, sijn ons noch onbekent. Dan, men verstaedt, aengaende het punct van dat hy soude den Coninck van Vranckrijck sijnen broeder doen oorloghe aennemen, tegens den Coninck van Hispanien, tot beschermínghe vandesen lande, « *qu'il a repondu, quant à ce poinct, que le Roy est son frere et son bon amy, et qu'il ha bonne opinion qu'il fera ainsy, et aussy que luy* (scavoir Alenchon) *fera son debvoir comme au plus lui sera possible, affin que cecy soit mis en effect; mais que aultrement, touchant ce poinct, ne pouvoit riens davantage asseurer, ny se obliger par serment.* »

Hy can bijster wel clappen; niet te min, hy verclaert oock oueral plat wt sijne meyninghe. Ende heeft onder andere den Staeten vercleert (soo men verstaet), dat hy pretendeert te commenderen ende niet ghecommendeert te worden: ende souden de Staeten anderssins meynen, dat sijt hem oock plat wt te kennen gheuen souden, hem conuecteren, en te laeten in peys ende ter plaetsen vandaer hy ghecomen is.

Item, naer den eedt, gheuraeghdt sijnde by wat titele hy begheerde ghenaemdt te wordden, ende oft hy begheerde te houden den title van Duc d'Anjou: « *non da* (dict-il), *mais le tittre du Duc de Brabant* ».

Ende op dien naem worden hier nu oock voorts dese

boekskens gheroepen, daeraf ick V. L. hier een mede afseynde; maer het is het oudt liedeken: quacksaluers geswets.

Summa, ghisteren tusschen viere ende vijf uren is hy naer middach in stadt ghecomen, ende was al vijf uren gheslaeghen, aleer hy op de merckt was.

Bouen hem werdt ghedraeghen een pauillon van goude laecken, daer hy onder reedt te peerde, ghecleedt int voorzeyde ducael habijt. Egheen natien en reden mede, dan alleenlijck eenighe vande hooch-duytschen natien, ende de engelsche natie, die hem mede inne haelden.

Het inne haelen is gheweest naer het oudt ghebruyck, soomen de hertoghen van Brabant pleech inne te haelen, soo wanneer sy tlant hulden.

Hy heeft oock gheldt, ghoudt ende siluer ghestroit. Op deene zijde staet een sonne inde locht, mette diuise *fovet et discutit*, welck is sijn diuise, ende staet oueral op de stellagien ende poorten triumphale. Op dander sijde van de penninghen staet de waepen van Vranckerijck, ende daerneffens de wapen van Brabant (1).

Den reuse, den olifandt, ende de andere waeghens vanden ommeganck, sijn te voorschijne ghecomen. Maer voorts, int particulier, vanden staet van triumphe, van het vieren van ghisteren ghedaen, ende dat nu desen auondt noch veel heerlijcker (soo men het apparaet siet) gheuiert sal worden, en is niet wel

(1) Zie deze penningen by VAN LOON, *Nederlandsche historiepenningen*, deel 1, bl. 309.

moghelijck om particuliere lijck te schrijuen. Hebt patientie tot dat het v iemandt mondelinghe vertreckt(1).

Hy is ghelogeert in sıncte Michiels clooster; de Millords int Engelshuys.

Wy wilden wel, dat ghylieden eens saecht alle dese nieuwe oubollighe fatsoenen van cleederen van dese engelschen ende franchoisen: het sijn oprechte patroonen van Jeronymus Bosch schilderye (2).

Morghen oft ouermorghen sal den nieuwen Hertoghe hier voor het stadthuis sijnen eedt doen, naer oude costuyme.

Ick hebbe hier neffens noch eens doen schrijuen de latijnsche veersen, die op de stellagien, spectaclen ende poorten triumphale gheschreuen staen; oft het ander, dat ick V. L. ghesonden hebbe ghehadt met den lesten post, niet soo correct en waere. Op dese stellagien ouer al hebben personagien ghestaen. Men seyt datter grooten twist is tusschen de malcontens, teghen den ghenen, die gheaccordeert hebben de wedercompste vande spaengnaerden; item, dat Alenchon medebrengt neghen tonnen goudts (3).

(1) Vertelt. Zoo spreekt men thans nog van een *vertreksel.*

(2) Een zeer oud schilder van groteske tafereelen, over welke men Karel Van Mander kan nalezen.

(3) De intrede van Alençon en de feestvieringen, welke by die gelegenheid plaets hadden, zyn wydloopig beschreven in het hoogstzeldzame boek: *La joyeuse et magnifique entrée de Monseigneur* François, *fils de France et frère unique du Roy, par la grace de Dieu Duc de Brabant, d'Anjou, Alençon, Barri etc. en sa très-renommée ville d'Anvers.* Anvers, Plantin, 1582, in fol.

XIV.

Antwerpen, 3 *martii* 1582.

Ic heb lestmael aen V. L. gesonden de liste vande heeren du conseil d'estat; maer zijn Alteze de selue liste ontfanghen hebbende, en heeft se niet absolutelijck geaccepteert, maer alleenelijck vercleert, dat hy nae de qualiteit vande selue personen vernemen soude, omme, het selue gedaen, alsdan etc. Deshaluen en is tselue noch niet gedaen; iae, dat meer is, de Cancelier en can sijn commissie noch niet gecrijgen, tot groot verleth ende achterdeel van vele persoonen, die in den Raedt van Brabant egeen depeches noch van requesten, noch andersins, en cunnen verkrijghen.

De reden is, dat zijn Alteze het punct vande Religie wilt ierst geaccordeert hebben, ende so langhe stille staen alle andere politicque saken.

Opten vastelauont dach, so gaf zijn Alteze tsauonts het banquet. Dagelijcx vergaderen de heeren aldaer te houe, te weten, de prince van Orangien, de prince van Espinoi, Fromont, Cruyninghen, Merode ende andere. Ende daer wordt te S^te^. Michiels een groot caetspel gemaeckt, opte forme ende groote van het kaetspel te Parijs.

Aengaende het punct vande Religie soo wil ic V. L. de geheel legende vertrecken. Sondach lestleden, veel volckx vergadert sijnde te S^te^. Michiels om misse te hooren, so sijn oock aldaer gecomen, met den prince van Orangien, de colonellen ende eenige capiteinen, wijckmeesters, ende dekens deser stadt, hun addres-

seerende aen zijn Alteze. Watter voor propooste aldaer omme gegaen zijn, wat remonstrantien oft dreigementen, en kan men noch niet wel geweten. Immers, is geschiet, datter dien dach egeen misse gedaen en is, ende dat sijn Alteze sijn misse binnen in zijn camer heft gehoort.

Behaluen le prince Dauphin, de broeder vande princesse in sijn logement misse doende, liet een iegelijcken inne comen, so vele als de plaetse vanden cameren begrijpen const. Voorts, so gingender veel leelicke iniurien ende contumelien tegen den catholischen, die aldaer int klooster in grote menichte vuyt ende inne ginghen, meinende aldaer misse te comen hooren. Daer teghen, de catholische vrouwen en spaerden heuren mont niet, als die oock niet stomme en waren, om de gereformeerde hun actien van kerkdieuerijen te verwijten. Daer was gescapen een leelijck getier vuyt te volghen, ten ware dat Godt almachtich verhuedt hadde, ende de authoriteyt van zijn Alteze. Ende de franchoisen, ende den edeldom vande franchoisen, die hierby vande misse oock gefrustreert worden, ende die welcke teghen den gereformeerden oock riepen ende gebeerden, hebben den gereformeerden achterdencken gegeuen.

Daer sijn sommige borgers, omdat se misse gehoort hadden, geuangen, ende andere inde breucke oft boete gecondemneert: niettemin, daer en is noch niemant geexecuteert geworden.

Smaendaechs, soo vergaederde tvolck wederom al sterck te houe, om misse te hooren, totten welcken de hoofmeester van sijn Alteze alsdoen quam aduer-

tentie doen, dat men egeen misse doen en soude, maer datse vertrecken, ende enen dach twee of dry patientie hebben souden, datter daerentusschen inne versien soude worden; ende also en isser geen misse int openbaer gedaen.

Dijstdach, te weten op vastelauont dach, voer noene, vergadert sijnde de heeren te houe, so werdt aldaer geresolueert ende geaccordeert, onder de selue heeren ende den edeldom en de staeten, Religions vrede te houden, ende doen vernieuwen ouer het geheel landt; ende is het zelue by den prince van Orangien mede goet geuonden geweest, emmers so hy hem heft laten luiden. Ende is waeraftich, dat hy den colonellen en de capiteinen vermaent heft, om van gelijcken te doen ende te aduerteren, ende verclaert heft, datse tselue wel sullen moeten doen, ten ware datse sijn Altese wilden een scip veerdich maeken, hem daerinne setten, ende ewech senden, alswanneer sy alsdan sien souden watter hun afcomen soude, etc.

Wel verstaende, dat dit vervolch ende restitutie der catholische Religie niet en is noch en wordt gedaen by den catholischen aen sijn Altese, by supplicatien, requesten oft andersins; hoewel dat die vanden houe ende de geestelijcke personen, neffens sijn Alteze wesende, den principalen vande catholischen hier in stadt hebben aengegeuen, ende doen aengeuen sulckx te doene. Maer de catholischen en hebben tselue niet willen aen sijn Alteze versuecken, om dieswille, dat daerby schijnen soude, datse consenteren souden inde aenveerdinghe van sijn Alteze voor heer oft hertoge van Brabant; sulckx dat oick (soomen sterck-

lick seit) Espinoi, Fromont ende andere aensocht hebben, dat ten minste aen hun tot dien einde requeste souden ouergeuen, sy souden alsdan met sijn Alteze communiceren ende tselue remonstreren, ende vorts daerinne besoingneren, soo dat behoren soude. Niettemin, het selue en is noch niet gedaen; want, de catholischen vercleren wel, datse bereedt zijn met vreucht ende blijscap dexercitie vande catholische Religie te aenuerden, alst hun gepresenteert wordt, maer conscientie souden maken om daeromme te soliciteren aen zijn Alteze.

Deshaluen wordt groot obstacle ende arbeyt gedaen by de consistorie ende by de gereformeerde, tegen de restitutie vande catholische Religie; doch niettemin, is gebeurt eergisteren voor noene, dat sijn Altese gesonden heft le Sr. De Pruneaux, sijnen ordinarissen ambassadeur alhier, opt stadthuys int collegium vande heeren, ende heft begert restitutie vande catholische kercken ende onderhoudinge van religionsvrede. Hy heft, onder andere proposten, gesproken dese worden: *Que Monsieur veult commander, et non prier, et que à cette fin, et pour commander, estoit appellé en ce pais.*

De colonellen ende de capiteinen werden aldaer ontboden, ende waren vergadert tot wel omtrent den twee vren nae noene.

Gisteren wederom, werden de colonellen, capiteinen, oude scepen, wijckmeesters, dekens, alle à-part, ende niet Breeden Raedts gewijse ontboden, om hier op te resolueren; ouermits de sake acceleratie heischte, doordien sijn Alteze binnen den derden dach be-

gert hadde antwort te hebben, ende tot dien eynde den seluen sijnen ambassadeur saterdach, te weten als heden, wederomme senden soude.

De Magistraet consenteert daerinne, om Religions vrede te restitueren; ende waeren gisteren byden colonellen ende capiteinen beide de borgemeesteren, om haer daertoe mede te induceren.

Ende eergisteren, so was Aldegonde oock tot dien einde inde camer vande colonellen; ende daer resen groote woorden tusschen hun, soodat Aldegonde, hier mede scheidende, vercleerde, dat ingeualle sy niet en souden willen den Religionsvrede accorderen, sijn Alteze, ende mede de prince van Orangien, ende hy mede, ende alle dandere, vertrecken souden, ende laten hun de saken alleen drijven.

De redene, dat desen Religionsvrede byden heeren so vortsgedreuen wordt, is, onder andere (soo men seit) dese, omdat in Vranckrijck op dien voet ende gelofte is met zijn Alteze geaccordeert geweest.

Ende (soo men noch verstaet) so soude de Coninck van Vranckrijck, en *la Royne-Mere* willen, ende oock ontboden ende gescreuen hebben, dat sijn Alteze dese sake vander Religie, ierst ende voeral, ten einde brengen soude; soodat zijn Alteze ende de heeren, ende namentlijck Aldegonde, die in persoon het tractaet in Vranckrijck gesloten heft, dit punt vande Religie voer dierste ten einde gebrocht willen hebben.

Daertegen wordt nochtans, so bijden Ministers ende Consistorie, als bijden colonellen ende capiteinen (vuytgenomen eenighe capiteinen), groote partie ende oppositie gedaen; niettegenstaende, dat de Staten op

heden gesonden hebben hun aduijs ende consent, ende Aldegonde ende Junius, beide in persoon, heden in collegio (daer de colonellen ende capiteinen geroepen waren) diuersche remonstrantien tot dien einde gedaen hebben.

Sy sijn so verre gecomen, datse souden te vrede sijn, dat de kercke van S^te^. Michiels aen sijn Alteze vergunt soude worden, totter vergaderinge vande generale Staten (1); ende desen nochtans niettegenstaen-

(1) Te dezer zake werd kort daerna door het Magistraet eene afkondiging gedaen, waervan de inhoud, volgens het stuk ter archieven van Antwerpen berustende, was als volgt: « GEBODEN ende vuytgheroepen by mijnen Heeren den *Schouteth*, *Borgemeesteren*, *Schepenen* ende *Raedt* der stadt Antwerpen, op den 15.^en^ dach meerte 1582:

ALSOO sijne HOOCHEYT is gheopent de kercke van S. Michiels tot het exercitie van de Roomsche Religie, voor hem, die van sijnen hove ende gevolgh, ende de geene, die sijne *Hoocheyt* soude believen daer toe te laten: Soo eest, dat mijne Heeren den *Schouteth*, *Borgemeesteren* ende *Schepenen* hebben gheordonneert ende ghestatueert, statueren ende ordonneren by desen, om te verhueden alle confusie ende disordre, ende dese stadt ende borgeren ende ingesetenen van de selve te onderhouden in eendrachticheyt ende vrede, dat de voors. borgeren ende innegesetenen begherende t'voors. exercitie te volgen, midtsgaders de Priesters by sijne *Hoocheyt* daer toe te kiesen, selen gehouden zijn aftesweeren den *Coninck van Spagnien* ende alle sijne aenhangeren, ende respective te doen den eedt, soo aen sijne *Hoocheyt* als aen dese stadt, in handen van de Commissarissen daer toe te ordonneren; die tot dien eynde hen sullen vinden in S. Michiels clooster int Cappittel-huys aldaer, ende dat voor ende aleer sy in de voors. Kercke selen moghen gaen, op de pene in de voorgaende ordonnantien begrepen.

Ende, op dat daer dore niet alle vremden, der voors. Religie toegedaen zijnde, occasie gegeven en werde binnen deser stadt te commen woonen,

de, tschijnt, datmer mede sal doergaen, soo men verstaet, ende Religionsvrede wederom inbrengen. Ende is den breeden Raedt geroepen te vergaderen op morgen te seuen vren.

De graue van Hollach ende de Staten van Hollandt ende Zeelant sijn heden hier gearriueert.

Sondach lestleden, is het leste kint ende dochter vanden prince van Oranges gedoopt geweest. De peters zijn geweest Monss^r. De Laual, franchois, ende zone

ende te verhueden dopspraecke ende d'inconvenienten, die daer wt andersints souden mogen rijsen; soo is oock geordonneert van wegens als vore, dat niemandt t'voors. exercitie en sal moghen gebruycken, dan de ghene die drye lestgeleden jaren hebben binnen dese stadt henne residentie ghehouden. Ende dat de ghene, die gheen wapenen en zijn ghewoon noch ghehouden te draghen, selen moeten commen in de voors. Kercke sonder wapenen: ende behoudelijck dat men nergens el binnen dese stadt t'voor. exercitie en sal moghen doen, dan nae luydt van de voorseyde voorgaende Ordonnantien, op de pene daerinne begrepen.

Verbiedende voorts wel scherpelijck eenen yegelijcken, van wat qualiteyt, conditie oft natie hy zy, d'een den anderen ter cause van de diversiteyt van de Religie op de wachte of elders te injurien, missegghen oft misdoen, met woorden oft met wercken, in gheender manieren, op de pene van dat de ghene, die ter contrarien doet, sal aen lijf ende goedt worden gestraft naer gelegenheyt vander saken. »

De eed, welke den Catholyken werd opgelegd, luidde als volgt: « ICK N. swere, dat ick den Coninck van Spaengnien niet respecteren, onderdanich zijn oft kennen en sal voor mijnen Prince oft Overheere: maer dat ick hem verlaeten hebbe, houdende my voor ontslagen van alle plichten ende verbintenissen, daer mede ick hem voortijts als Overheere van den Lande ben verbonden geweest in eeniger maniere. Belove ende swere voorts den doorluchtighen Vorst François van Vranckrijck, eenich broeder des Co-

van wijlen Dandelot, ende met hem de stadt van Antwerpen, ende dambassadeur vande palsgrauinne, te weten, de weduwe van Brederode, vuyten name vande selue palsgrauinne, ende dambassadeur vande grauinne van Hornes, in haeren name.

Somma, dit regiment en tendeert anders niewers toe, dan om alle catolischen te bedriegen, ende den Coninck haren natuerlicken heer te doen abiureren, ende Alenchon voer haren rechten heer te aenueerden, ende te sweren. Godt almachtich wil hen, in haren valschen raedt, confunderen, ende de sake van onsen natuerlicken ende wettelicken heer ende Coninck tot goeden einde laeten comen, tot glorie ende lof sijns heyligen naems, tot profijt sijnder heyliger catholische roomsche Kercke, ende mede tot salicheyt van alle goede getrouwe catholischen. Amen.

ninckx, Hertoge van Lotrijck, Brabandt, Limborch, Gelre, Anjou, etc. Grave van Vlaenderen, Hollant, Zeelant, Zutphen, etc. Marcgrave des Heylichs rijckx, als mijnen wettigen Vorst ende Heere getrou, gehouden ende ghehult te wesen; ende den selven alle behulp ende assistentie naer mijn vermogen te doen tegen den voors. Coninck van Spangnien ende allen sijnen aenhanck, sijner Hoocheyt ende des Lants vyanden, niemanden wtgenomen: ende voorts alle te doen, dat goede ende getrouwe ingesetenen ende lantsaten van Brabant hunnen gerechtighen Heer, naervolgende de blijde Incompst, schuldich sijn te doen. Ende voorts swere ende gelove ick dese stadt van Antwerpen goet ende getrou te zijn, ende de selve te helpen beschermen onder de gehoorsaemheyt des voors. onsen genadighen Heer. Soo helpe my Godt almachtich. Gearresteert in't Collegio op't stadthuys t'Antwerpen, den 12. April 1582. »

XV.

Antwerpen, den 17 Martii 1582.

Opdat V. L. weeten mach dat ick gheen moeite en spaere, ende dat ic mijn wterste beste doen, om V. L. te communiceren van allen het ghene in Nederlandt ommegaet, soo hebbe ick beneersticht te achterhaelen de articulen vanden accoorde met Alenchon ghemaeckt. Hier wt mach men mercken oft de Coninck van Vranckerijck int faueur vande Staeten is, oft niet. Het is seer grootelijcken van noode, dat den Coninck van Vranckerijck geremonstreert worde, dat indien hy hem de saecken vanden rebellen vande Nederlanden aentreckt, dat hy niet beter varen en sal dan de Catholische Staten int Nederlandt (soo geestelijcke als andere), die soo schandelicken ende schelmelijcken bedroghen sijn, onder het dexel (soo hen de ketters wijsmaecken) vande privilegien vande landen voer te staene, ende tot augmentatie vande catholijcke Religie, onder welck dexel men in Nederlandt inneghebrocht heeft, soo in dienste vande Staten, als anderssins, alderley kettersche soldaeten, de welcke metter tijt hen meesters ghemaeckt hebben vande landen ende vande Staten.

Alsoo ist wel sonder twijfel te beduchten, dat het in Vranckerijck oock gebeuren sal; want alle de ketters van alle landen in grooten menichten hun sullen begeuen in dienste vanden Coninck van Vranckerijck, indien hy hem teghen onsen Coninck van Spaengnien vercleert (hetwelcke wy hopen, ouermits hy den christelijcken Coninck is, dat niet doen en sal); ende ten lesten, als de Catholijcken meest om den hals door d'oorloghe

ghebrocht souden wesen, souden sy hen oock meester van Vranckerijck maken. Want alle ketters (ende die de ruyne vande catholijcke Religie soecken, die hen nochtans Catholijkschen te wesen gheueynsen), nieuwers anders meer nae en suecken, dan, dat onsen Coninck van Spaengnien ghinge oorloghen op Vranckerijck, om de voorseyde redenen, ende opdat de oorlooghe in Nederlandt met eenen quaeden peys soude, in prejuditie van onsen Coninck ende natuerelijcken Heere, ende de catholijcke Religie, eens in hun faueur een eynde nemen.

Wy hopen aen de grondeloose bermhertigheyt Godts, ende behooren hem hertelijcken te bidden, dat hy toch gheuen wille, dat dese twee catholijcke Coninghen met malcanderen in vrientschappe blijuen moghen, ende vergunnen wille, datter een stercke verbindenisse gemaeckt worde tusschen alle catholijcke Vorsten ende potestaten, tot vermeerderinghe sijnder heyligher Kercken, Amen.

Seynde V. L. hiermede die articulen vanden accoorde, ghemaeckt tusschen Alenchon ende de Staten van Nederlandt. Aengaende het punckt vande Religie soo seynde ick V. L. hiermede de publicatie, dewelcke dien aengaende op eerghisteren alhier ghedaen is, byder welcken mede vernieut ende gheconfirmeert wordt de voorgaende publicatie van prima july 1581, daer by verboden is op der pene van hondert croonen teghen Petrus Bellerus, ende noch eenen anderen, beyde boecvercoopers, misse te hooren, oft binnens huys te doen, oft te doen doen. De commissarissen, te weeten, Mr. Cornelis Rhetius, schepen, Valerius Van Daele, Cornelis

Daems, ende de Secretaris, met Joachim Gillis, tot executie vande voors. publicatie, hebben ghisteren ende heden hun int Cappittelhuys van Sinte Michiels cloosters, laten vinden; maer ofter iemandt, ende wie datter gheweest, ende aldaer vande Catholijcken ghecompareert is, oft compareren sal, en weet men noch niet. Deshalue soo is inder kercke van S^te^. Michiels ghisteren voor d'eerste openbarelijck misse ghedaen, aldaer Alenchon oock present was.

De kercke is wederom ter cloosterwaerts open ghedaen ende opghesmeten, ende men seydt, dat den houemeester van Alenchon iersten met eenen haemer die toegemetste poorte opghesmeten heeft (1), ende dat voorts alle de schommelkocken ende spetweynders, ende voorts alsulken ghelijcken ghesin vanden houe van Alenchon, met een groote furie met spetten ende keuckengewan (2) alle de toegemetste deuren vande kercke, ende clooster opghesmeten hebben; ende dat om den yvere ende zele die sy hebben, om de catholijcke Religie wederomme aldaer te restaureren (men merckt zeer wel, dat ditte alle ghemaeckte boetsen sijn, om de Catholijcken te verleyden).

Woonsdach lestleden, als wanneer de gereformeerde waelen hun hadden sdaeghs te voeren noch veruoordert te preken, dwelck Alenchon quansuys qualijcken nemende, soude ten seluen daeghe aenden Magistraet gevraeght hebben: oftmen met hem gheckte ende spotte?

(1) Ter zyde leest men: « Andere hebben schrijuen dat den heraut van « Alenchon int pontificael ghecleedt iersten met eenen haemere de toege- « metste poorte opghesmeten soude hebben. »

(2) *Keukengewan* of *Keukengewand*, d. i. Keukengerief.

Den seluen walen is nu gegunt de achterkercke, te weeten, den choor metten cruyswerck in Ste. Joris kercke: 't voorste deel vande selue kercke behouden de Martinisten (1).

Alenchon heeft de monicken van Ste. Michiels wederom in hun clooster gheroepen; ende is Gottingnies, een vande Religieusen, die welcke onlanghe ghebannen is gheweest wten Cloostere, by prouisien ouerste daerouer ghestelt.

De gereformeerden hebben hier tijdinghe, ende gheuen wt, ende soo doet oock den greffier vande colonellen, te weeten: dat den lieutenant van La Motte, den lieutenant van Montigny, ende den lieutenant vande Italiaensche voetknechten, ende twee bisschoppen, eenen abt, ende twee groote vrouwen, met vele juweelen by hen hebbende, ende met een convoy alleenelijcken van xxx peerden, souden afgheworpen ende ghevanghen sijn van die van Meenen. Maer aenghesien men die naemen van desen niet en can vernemen, ende wt andere redenen, soo presumeren summighe, dat het maer een wtgeuen en sal sijn. Deshaluen, alsoo den roep hier ghegaen heeft, dat de malcontens van intentie waeren, ende ghereetschap maeckten ende tgheschut wt Doornijck ghevoert hadden, om op Duynkercke te trecken, soo is de spraecke hier nv ghecomen, datse souden op Meenen ghetrocken sijn, ende is den *Conte De Rochepot*, franchois, met noch eenighe andere capiteynen eerghisteren naer Vlaenderen daeromme ghetrocken.

(1) Zoo werden de Lutheranen, naer Marten Luther, genaemd.

Die van Ghent hebben wederom wel meer dan twee hondert persoonen wtgheseyt. Men seyt, datter in al wel 800 Catholijcken wt Ghendt wtgheseydt sijn. Ende legghen int particulier den borgheren den nieuwen eedt voore, niet alleenelijcken belanghende de abiuratie vanden Coninck, maer oock in effecte vande catholijcke Religie (soo wy hier verstaen).

Het is voorwaer een bedruckte weerelt voor de Catholijcken! want het wel te presumeren is, dat men niet eenen catholijcken in vrede laeten en sal, in het gheheel Nederlandt; waeromme datter een seer groote benautheyt onder henlieden ouer al is; vermits oock Alenchon, onder het dexel vande catholijcke Religie alhier te restaureren, den Catholijken den Coninck van Spaengien wilt doen abiureren, hen hier door groote oorsaecken gheuende datse ouer al het landt sullen moeten verlaeten, ende in stede van hun, alle wtlantsche ketters inne comen sullen; waeromme het meer dan tijt is, dat onsen Coninck van Spaengnien met een gheweldighe macht van volck in tijts belette, dat alle dese canaillien, in dese sijne erfnederlanden niet alsoo inne en nestelen.

De gereformeerden hebben hier oock sekere tijdinghe, dat Champagny ende Egmond sullen gherelaxeert worden, teghen La Noue ende le Visconte de Tourraine, franchois, de welke de principaele perturbateurs in Vranckerijcke sijn gheweest teghen hunnen Coninck.

De portugiesen hier in stadt, eerghisteren ontboden sijnde by den prince van Orangnien, die hen voorleyde, ende ghenoech met dreyghementen (soo sy segghen) recommandeerde, dat sy don Anthonio souden met

ghelde assisteren, te weeten, met een veertich duysent ducaeten; ende dach, om daer op te antwoorden, tot op ghisteren ghecreghen hebbende, hebben gheantwoort, datse don Anthonio niet en kennen, noch iemanden anders voer Coninck van Portugal dan den Coninck van Spaengnien; waervan hem eenieghelijck aff verwondert. Men presumeert, dat sy dese antwoorde (indien sy alsulcs gheantwoordt hebben) ghegeuen hebben, opdat hun goederen in Portugal niet aenghe-slaghen en souden worden.

Inde vergaederinghe vande Generaele Staeten, saterdach lestleden, soo heeft Alenchon, onderandere, gheproponeert vier principale puncten, te weeten, dat alsoo hy voor Souverain heer gheroepen es, dat men hem daervoere kennen ende obedieren soude, ende voorts ordre stellen op den Religionsvrede; item, een munte maecken, ende eene premissie van ghelde ouer het gheheel landt; item, een camere oft borse, daerinne alle de contributien van de gheheele landen souden inne comen; item, den colonellen deser stadt deporteren voortaen voorder hun metten saecken van oorloghe oft politique te moeyen, dan alleenelijcken tghene des aengaet de simple ende naecte wacht deser stadt.

De colonellen hadden sondach lestleden Alenchon ghenoydt; maer hy en ghinck daer niet; dan wel soo ghincker Orangies, die welcke oock ten seluen daeghe gheweest hebbende inde predicatie vande waelen, in sinte Michiels kercke, hadde hun nae tsermoen ghehaerangeert ende gheremonstreert, dat die selue kercke aen Alenchon ghegunt was.

Ick seynde V. L. hiermede een interpretatie vanden naeme *Patriot* ende *double Patriot*, seer waerachtelijck gheinterpreteert.

Den cancellier is gheoorlooft de cancelrye open te doen, ende de partyen recht te administreren; want Alenchon sijn kercke toeghelaeten was taliter qualiter, als men by den gheboden ter puyen aff desen x v^en^ verstaen heeft (1).

Maer aenghaende den secreten Raedt, en is noch niet gheadmitteert, noch niet sonderlinckx tusschen den Staeten Generael gheresolueert. Ende die van Vlaenderen, Hollandt, Vrieslandt, Ghelderlandt, seghen egheenen secreten Raedt, of grooten Raedt en behoeuen (te weeten, den grooten Raedt van Mechelen, dwelck een is, ende nu den secreten Raedt, die daertoe nu gecommitteert is); want sy heure Raeden Souverain in heure Landen hebben: nochtans plach men van die Raeden noch t'appelleren in den grooten Raede van Mechelen.

XVI.

Antwerpen, 31 *meert* 1582 (*in Ceulen* 5 *april.*)

Ic seinde hiermede de propositie, die Alenchon gedaen heeft aende Generaele Staeten, ende de antwoorde met de articlen, die hem daer oppe geantwoort is. Ick bidde, dat men my voor geexcuseert houde, indien de copyen niet seer correct sijn; ende tsal moghen wesen om de cortheit vanden tijde. Ic en soude niet

(1) Zie de aenteekening hiervoren bl. 146.

kunnen laeten voorby gaen eenighe commoditeit om aen haere Hoocheit te participerene het ghene in Nederlant omme gaet, namentlijcke in Brabant, etc. Het ghene dat ic nu hebbe kunnen vernemen is hetgene hier volcht.

Pater Antonius (een zeer yverich heer geweest inde Religie Catholicque) ende de boeckhouder van Gaspar de Anastro, sijn dijsdach lestleden inder vierscharen alhier gecondemneert, ende des sanderdachs woonsdach beide op een schauot aen eenen staeck geworcht, opte merckt voor het stadthuys. Doot sijnde sijn voorts gevierendeelt, daeraf de hoofden, met oick het hooft van Joan de Jauregui, staen op hooghe staken opt casteel.

Oranges is noch in leuen, soo wy vernemen, ende hope is van corts genesen te sijn.

Sijn Alteze de prince van Parma heeft brieuen gesonden aen die van Gendt, van Brussel, van Dendermonde, ende aen ander steden, mitsgaders oick Gaspar de Anastro selue, aen twee persoonen tot Gendt, gescreuen vuyt Dornick den 25 deser maendt; welcken brief van Anastro men alhier opt stadthuys een ieder man laet sien ende lesen. Inde selue brieuen, soo van sijn Alteze, als van Anastro, worden de selue steden opgeheischt, onder tdeexsele ende vuyt oorsake, dat Oranges gestoruen soude sijn, soo de brieuen expresselijcken innehouden.

Soo wordt hier wel gespot met dat slecht gouuernement (so sy hier seggen), dat onder die Malcontens moet sijn, die in acht daghen, te weeten [sedert] 25 deser maent, niet en hebben kunnen vernemen, dat Oranges noch leeft; maer laeten hun voorstaen, dat hy doot is.

Desniettegenstaende, de voors. Gaspar de Anastro, gheboren van Victoria in Biscayen, is alhier by proclamatie inne geroepen, donderdach lestleden; men verwacht vast, dat hy compareren sal (1).

Ten seluen donderdach, snachs daernaer, soo sijn hier seuen oft acht malcontens, schippers ende busschieters (geuanghen sittende opten backerstoren), ter Scheldewaerts vuyt gebroken, ende ontfanghen wesende in een schuyte, sijn also ontcomen.

De Malcontens hebben ingenomen het slotken genaempt Soetestede, by Iperen. Daertegen soo hebben de franchoisen ingenomen het stedeken Leus by Douway. Maer, want de Malcontens in diligentie derwaerts tegen sijn, ende dat stedeke clein is, ende niet vande sterckste, ende binnen slants leet, so isser sorghe, dat wederom verloren sal worden; soo datmer so groote werck hier daeraf niet en maeckt; gelijck oick de groote clock daerom niet geluidt en heeft.

Hier is dese weke oick gedaen publicatie, van dat een iegelijck moet comen betaelen binnen acht daghen sijn cotisatie (die welcke voor tweelff weken geconsenteert is), ende daeraf promptelijck te comen betalen ten minsten vier weken, op pene van daeromme metter daet geexecuteert te worden. Ende is voorts een yegelicken van huise tot huise weet gedaen, waerop

(1) Ik bezit eenige, gedrukte en ongedrukte, stukken over den aenslag op het leven van prins Willem den I door Jauregui, welke ik by gelegenheid zal mede deelen. Hoogstzeldzaem is daeronder het boekjen, by Plantyn gedrukt, getiteld: *Bref recveil de l'assasinat commis en la personne de tres illustre prince Monseigneur le prince d'Orange* etc. 1582, in 4°. Het zelve bestaet ook in 't Nederduitsch.

een iegelijck getaxeert is. Hier sijn jongmans getaxeert op thien stuiuers ter weken, die noch wijff, noch huis, noch hof en sijn houdende: hier en valt gheen excusatie, noch redene. Oock sijnder ter weken getaxeert op ses gulden brabans.

De trompetter, die den brief van summatien van sijn Alteze den prince van Parma aen die van Brussel gebrocht heeft, die is hier binnen gebrocht voor Oranges, ten einde hy sien soude, dat hy noch leeft; die daeromme aenden trompetter de handt gegeuen heeft ende aengesproken, ende doen sien eten heeft, ten einde hy tselue aen sijn Alteze relateren soude, sijnen meester.

Men seit hier, dat die ghene, die den brief van Anastro te Gendt gebrocht heeft, soude aldaer te Gendt gehanghen sijn.

Dijstdach lestleden, voornoene, so heeft Alenchon den eedt gedaen aenden Generael Staten vande gevnieerde prouincien; ende de Staten hebben vangelijcken aen hem den eedt gedaen, ende dat door zeer groote beneerstinghe van Aldegonde, die oick gemaeckt heeft dat alle de franchoisen, soo alhier int stadt, als in Vlaenderen, niet gemassacreert en sijn geweest; door sijn groote vigilantie tegen den coninck van Spaengnien.

Oick hebben aen Alenchon den eedt gedaen die van Hollandt ende Zeelant, saluo dat in Hollandt ende Zeelandt egeen vernieuwinghe in religie gedaen en sal worden, anders dan nu en is.

Ende in dandere prouincien so soude de religie geredintegreert worden oft blijuen, gelijck dexercitie daeraf was 23 january 1581; behaluen, dat die van Gelderlant ende Vtrecht noch enighe andere reser-

uatien gedaen souden hebben: men weet niet int besunder welcke die moghen sijn.

Men seit, dat die van Gelderlant ende Vtrecht onderandere begheren, dat de religie oick aldaer soude blijuen, soo die nu aldaer is. Desniettemin, hebben den eedt ende hommaige oick gedaen aen Alenchon, ende ter saken van dyen soo luyde hier snoenens ende tsauons de groote clocke, opten voors. dijstdach.

Men seit, dat die vant lant van Ouerijssel geen gedeputeerde alhier en hebben, aengesien sy opten rijckxdach geciteert sijn, ende gebodt hebben vant rijck, ghenen nieuwen heer aen te nemen, aengesien sy onder trijck sorteren: wat hieraen is, sal men metter tijt vernemen.

Heden so is hier vuytgeseet vuyter stadt te vertrecken, sonder nimmermeer wederom inne te moghen comen, de prochiaen van sinte Jacobs kercke alhier: vuyt wat redene en weet men niet, ende dit binnen acht daghen.

Binnen Duinkerke sijn nu in garnisoene 14 vendelen franchoisen. Men besorcht, datter binnen Brugghe oick haest (tot de ghene, dier inne sijn) noch sommige vendelen innecomen sullen; ende alsoo alleenskens in deen stadt voere, ende in dander nae, indien dat niet belet en wordt.

Gister avont is te Vlissinghen de tijdinghe comen, datter te Cales gearriueert souden sijn tachentich schepen, geladen met franchoise soldaten.

Men seit hier, hoe dat de coninck van Nauarre gerne vrientscap metten coninck van Spaengnien maken soude; ende geerne in sijnen dijnste hem geuen soude,

hetwelcke men niet wel en kan gelouen, aengesien hy altijts die partije vande gereformeerde in Vranckerijck, ende hun kercken altijts correspondentie gehouden heft met de coninghinne van Engelant.

Ende is oick wel te peisen oft hy gheen intelligentie mette coninghinne van Engelant en heft.

Godt almachtich wil onsen natuerlijcken ende wettelijken heer, den coninck van Spaengnien, wijsheit geuen ende sterckte, dat hy al sijn vianden kenne, ende onderbrenghen mach, tot die ewige glorie ende lof van Godt almachtich, ende tot profijt ende augmentatie vande heilige catholicque roomsche apostolickse Kercke!

XVII.

Antwerpen, 21 *april* 1582 (*in Ceulen den* 26).

Ic seinde hiermede de copie vanden nieuwen eedt, die tAntwerpen van eenen iegelijcken gedaen moet worden (1). Desen eedt is alhier meest gecauseert doer het inportun veruolch vande gereformeerde, meinende by auenture, dat de catholische den eedt niet gedaen

(1) Zie de aenteekening hiervoren bl. 147 en 148. Wegens dezen eed kwamen destyds de volgende werkjens aen het licht: I. *Michaelis Baji de juramento Antwerpiæ in domo civica concepto et comprobato* 12 *aprilis* 1582, *quod jussu ducis Alenconii à civibus exigitur, Epistola*, Lovanii 1582, in 8°. II *Brevis per conclusiones aliquot deductio, qua demonstratur eorum crimen qui novo et fictitio Brabantiæ duci juramentum præstant. Auctore jo. Lensæo*, 1582, in 8°. III *Politicq onderwijs, daerby bewesen wordt, dat men met nieuwen eede den Coninck van Spaengnien ende sijne adherenten mag versaecken, waeromme oock den selven eedt by een yegelijcken behoort ghedaen te worden.* Mechelen, 1582, in 4°.

en souden hebben, ende dat also de kerck van sinte Michiels niet gefrequenteert en zoude worden;—meinende oock dat den zeluen eedt alleenlick vanden catholischen geheischt ende hun alleen opgeleidt zoude worden. Maer aengesien Alenchon wilt, dat de gereformeerde, ende namentlicken de coronellen ende capiteinen, oock soo men seit de ministers (gelijck sy de geestelijcke persoonen ende pasteurs daertoe hebben willen dwinghen) den seluen eedt oick moeten doen; ende sonderlinghe, dat Alenchon daerenbouen by den eedt, by hun (te weeten, colonellen, capiteinen ende ministers) te doen, wilt dat sy sweeren zullen den religionsvrede te onderhouden: soo en zijn de gereformeerden daertoe niet zeer gesint, immers noch der tijt. Soo dat noch onseker is of den gemeenen man den eedt oick noch zal doen int particulier, te meer, dat onder de colonellen ende capiteinen, ende andere vele sijn, die op Spaengnien handelende, daerby sorghen grootelicken geinteresseert te worden.

Gelijckerwijs, vuyt respecte vandien, Peeter Panhuys, tresorier deser stadt, refuseert den eedt te doen, alhoewel een vande principaelste vande gereformeerde sijnde.

De geestelijcke persoonen, die hier noch sijn, ende sonderlinghe die ghene, die by Alenchon geassumeert sijn, soo nederlandsche als franchoise (onder welck is een onlanckx alhier gearriueert, enen docteur in theologica van Parijs, Monsr. Forrestier genaemt,) aen welke de catholische desen aengaende te raede gaen, affirmeren al tsamen, dat by een iegelijck den zeluen eedt met goeder conscientie gedaen mach worden;

ende soo men verstaet vanden ghenen, die hun geconsulteert hebben, allegeeren gelijck dit billetken int latijn inhoudt.

Wy sijn wederomme Leus in Arthois quijt geworden, die wy te voeren ingenomen hadden, ende tot een teeken vandien twee vendelen vanden voetknechten alhier in Ste. Michiels kercke hangen.

Ter oirsaeken vanhet belegh van Oudenaerde begint Lieven (1) te Gendt te stampen, te meer, omdat de Malcontens hun sentinelle tot op twee mijlen naby Gendt zijn houdende, ende datse aldaer een schanse opgheworpen souden hebben, ende omtrent 1000 peerden aldaer houden liggen.

Gisteren ende heden, soo zijn nu wederomme eenighe vendelen vande borgeren ende ingesetenen van deser stadt, vuyt elcke vendelen genomen sijnde, nae Lier, Mechelen (maer die van Mechelen roepen om gelt ende en willen niet eer vuyt trecken,) Berghen op Zoom (aldaer de franchoisen nu gecontenteert sijn) ende in andere plaetsen in garnisoene getrocken; ende worden aldaer alle de soldaeten vuytgetrocken om te doen een entreprinse op Aelst; hoewel sommighe seghen om een leger te maken.

Dese weke so is de vlote, wel 40 schepen sterck zijnde, vuyt Spaengnien in Zeelant, en sijn eenighe op heden hier voor de stadt, gearriueert, vertrocken zijnde vuyt Spaengnien den 3 april. Ende daer sijn mede onder 6 of 7 schepen vuyt Lisbona, vande welcke wy verstaen, dat de Co. Maiesteit noch wel te passe aldaer noch is,

(1) Een gewoone gendsche doopnaem.

ende verwacht aldaer de keyserinne, die van Madril om derwaerts te komen, vertrocken was, ende alsdoen om haer deuotie in Gaudaloupe was.

Daer is mede een schip onder met wijnen, comende vuyt IsolaMadera, den derden meert afgeuaren, waerdoor wy verstaen, dat den roep abusief ende niet warachtich en is, die hier gegaen heeft, dat Madera teghen den Co. van Spaengnien gereuolteert soude wesen.

De tijdinghe was binnen Lisbona, vande compste van Alenchon in dese landen. De vlote van Indien en was noch niet alsdoen vertrocken, maer soude des anderen daechs den 4 april vertrecken ouer Indien.

Noch en was alnoch niet vertrocken alsdoen de armada van Tercera. Ende segt men, datter van Don Anthonio niet veel werckx gemaeckt en wordt. Item, datter acht joden verbrant zijn; oock eenen zeeroouer van Rosco, die eenen hollander corts te voren afgesedt hadde, die welcke met sijn volcke altsamen ingebrocht was met een gallaie, die hun verschalct hadde omtrent Cetuves, ende altsamen gehanghen zijn.

Ons soldaeten tot Roosendael geweest sijnde, hebben aldaer vromelijcken de kercken ende beelden ende outaers dese weke gestormt.

De soldaeten binnen Brussel liggende, vernomen hebbende, dat elders buyten Brussel misse gedaen werdde, zijn vromelijck derwaerts getrocken, ende hebben den pastoer metten diaken ende subdiaken in hun pontificael, elck op een peerdt gesedt, rijdende enen soldaet metten kelck in de handt, te Brussel inne gebrocht, ende tot enen spot de stadt omme gevuert.

Desen Paesschen so heeft hier te Ste. Michiels soo groote menichte van volck de kerck gefrequenteert, die wel tienmael groter behoefde te sijne, als nu is, dat de gereformeerden het selue met gheene goede ooghen aengesien en hebben.

Desen auont zijnder eenighe vuyt Vlaenderen begonst te komen vluchten alhier. Wy verstaen, dat Oudenaerden niet zeer wel van garnisoen geprouideert en soude sijn, doordien, dat een partye vande soldaeten aldaer vuytgetrocken zijnde, om te beletten het wechstouwen vanden bestialen, door de Malcontens, souden sijn geuallen in een ambuscade vande Malcontens, die daertoe gemaeckt was; ende, dat een partye geslagen wesende, de andere belet soude zijn om in stadt wederom te moghen keeren.

Niettemin, daer is zeer goede hope van ontsedt; want Alenchon heeft in diligentie zijn capiteinen in Vranckerijck gesonden, om zijn volck ende forces te doen marcheren. Ende heft derwaerts gesonden le conte de Laual, om overste te sijn ouer de franchoise caualleríe, etc.

Desen auont sijn alhier aencomen 4 schepen vuyt Engelant, ende men seit, datse thien kistkens met gelt medebrengen, die de Co. van Engelant Alenchon toeschickt, om de oorloghe tegen den Co. van Spaengnien te beter te moghen sustenteren. Men seit, dat het wel dusent pont sterlinckx sijn (welck zijn wel 900,000 guldens) diese medebrenghen(1); maer aen-

(1) Zoo staet er; doch voor de 1000 pond sterlings zal men waerschynlyk 100,000 moeten lezen.

gesien de kistkens klein sijn, soo en gelooft men niet dat het soo veel is.

Vuyt brieuen van dato den 14 deser maent, vuyt Londen, verstaet men, hoedat aldaer scrijuen vuyt Vranckrijck versch gecomen was, dat la Roine mere de France seer kranck geworden was, totter doot toe, waerom de Co. van Engelant zeer droeue was.

Alenchon houdt daegelickx aen, dat men hem op brenghen soude ter maent de 20,000 guldens, die men hem (vuytwijsens het contract met hem gemaeckt) heeft belooft ter maent te furnieren, waeromme men dagelics arbeyt te vergeefs; want men die in geender manieren fournieren en kan, soodat de Generaele Staten alsoveel als geresolueert zijn, om alle licentien, domainen ende imposten tot hem te nemen, ende alle rentiers ende geinteresseerde op dese sullen so langhe moeten stille staen, tot dat dese penninghen geuonden zullen wesen.

Nochtans twijffelt men, dat alle licenten, domainen ende imposten soo veel ter maent niet, oft zeer quaelijck, en sullen moghen inne brenghen.

XVIII.

d'Anvers, du 4 de decembre, l'an 1582 (1).

Depuis mes dernieres il n'y a aultre ici, fors (2) que les malcontens ont, le deuxiesme de ce mois, sommé

(1) Het schynt wel, dat deze en de volgende fransche brieven vertalingen zyn van nederduitsche; want de 22e brief is gedeeltelyk gecorrigeerd, en tweemael vertaeld. Dit bevestigt myn vermoeden, dat de kopyen dezer brieven aen eenige hooge personnagie zyn worden overgezonden.

(2) Excepté.

Vilvorde, aiantz prins vng sas a Heymbeeck, par où tiennent leur chentinelle jusques au Laekensbrugge prez de Bruxelles, où les bourgeois sont en grande perplexité et craincte; mais l'on espere de les secourir bientost avecq l'arrivement de noz nouvelles trouppes de France, qui sont pour le présent jà entour(1) dEeckloo, et plusieurs seigneurs et gentilzhommes arrivez en ceste ville, où on at fourré encoires des aultres plusieurs; ceque ne plaise point grandement bien aux bourgeois, craingnantz qu'à la fin leur nombre accroistra tant, que se polriont(2) bien emparer de ceste ville, et faire maistres absolutz de nous.

Le prince d'Oranges est encoires malade, et son Alteze ne le visite tant souvent, comme souloit(3); ayant grandement insisté envers les estatz généraulx pour le payement de son traitement, et avoir 200m. florins, affin que pouldra aulcunement contenter les gens de guerre; mais, je ne vois nul moyen de les pouvoir furnir, estant icy telle digette(4), si, comme entendons estre aussi du tout au camp des Malcontens, que nous en pouldra encoires bien causer aulcun appoinctement, ou que les Malcontens seriont pour le moingz constrainctz, à faulte de vivres, abandonner la campaigne.

Deux soldatz de la compagnie du capitaine Alonsilio ont hazardé d'aller querir la teste et ung bras de leur capitaine, ces jours quartiles(5), a Liere, lesquelz at on en l'église de nostre Dame bien honorablement enterrés.

(1) Aux environs.
(2) Pourront.
(3) Comme il avait coutume de faire.
(4) Disette.
(5) Il y a quatre jours. *Quars, jor*, in het oud fransch *le quatrieme jour.*

XIX.

d'Anvers, du 8 de decembre, 1582.

Nous faisons icy grand feste, entendans que les nouvaulz troubles, là en Alemaigne, vont fort avant.

Ung grand nombre de gentilzhomes francois sont venuz icy en la ville, qui suyvent la court, tellement qu'on cherche des logemens pour eulx jusques en la nouvelle ville.

Le nombre de francois est tant grand, qu'on voit journellement, ici en la ville, que le peuple en commence à murmurer, craingnant que soubz ombre des courtisans on ne remplisse la ville des soudats francois.

On attend encoires le Sr. de Biron, vng des quatres marechaux de France, auec le prince Douphin, le Sr. De la Val, et aultres, et les compaignies franchoises jusques environ huict mille piedtons, et cincq cens chevaulx; et, comme entendons, sont arrivez en Flandres, par voie de mer, et une partie est arrivé au pays de Waes, autour de Dendermonde, lesquels on nous donne aussy à entendre qu'ilz seroient payez jusques Apvril venant; ce que ne peult estre vray, pource que Alençon demande des Estatz en toute instance trois cens mille florins, pour les payer.

Devanthier sont venus icy, enfuyant de Liere (comme encoires bien sont venuz d'aultres) quatre soldatz italiens, demandant passeport pour pouvoir passer par France en Italie, lequel Alençon les a faict bailler: ils affirment que encoires beaucoup de soldatz italiens seroient determinez de eulx enfuyr, s'ilz fussent asseu-

rez d'avoir libre passaige et passeport d'Alençon, laquelle demande il ne leur refusera point.

Nous entendons que le prevost du court icy, Danckaert, ayant prins à Bornem en Flandres 16 malcontens, les ayans emmenez ici prisonniers; les auroient cejourdhuy tous faict pendre au gibet, sans les vouloir tenir en la prison d'icy.

Oranges est encoires malade. Aulcuns veuillent dire qu'il se porte ung peu mieulx; aultres disent qu'il ne seroit riens melieurs; beaucoup ne sont pas bien contens d'Alençon, entendant qùe depuis le jour de St. Adrien il n'a allé visiter le pouvre malade d'Oranges.

On ha esleu comme de coutume, au jour de St. Barbe, deux aultres aulmoisiniers (1), scavoir Gaspar Van Surck, qui a esté colonel; mais ne le veult estre, et n'a pas encoires faict le serment: l'aultre est Hubert Dragon, capitaine en la coepoertstrate.

Nous attendons qu'on auroit consenti le centiesme denier, nagueres demandé d'Alençon; aultres disent d'ung cincquiesme denier: pour la brefvité du temps ne pouvons scavoir la vérité.

Avec ceste, la liste du conseil d'estat nouveau.

Nous entendons que le prince de Parma avec son camp est à Assche, près de Bruxelles, et que les estatz généraulx de l'aultre costé y s'assemblent, avec le conseil de guerre.

Les francois, qui se disent estre au service de don Anthonio, ont prins 3 navires, et entre celles la belle et grande navire de ceste ville, appartenant à Michel

(1) Aumôniers.

Du Moulin (1); et ont emmenez ces navires en la havre de Diepe en Bretaigne, dont une grande partie des marchandz icy sont interressez; et pour ceste cause ils se sont adressez au facteur de don Anthonio, avecq lequel ils ont eu grandes paroles.

La liste du nouveau Conseil dEstat:

Monsr. Orsmaele,
Meetkercke,
Vander Mylen,
Junius,
Duffle,
Doye,
Vander Zyme,
Sticaseele ou Straseele,
Doctor Rorda,
Cant,
Aldegonde.

XX.

Antwerpen, 29 *january*, 1583

Alzoo Alenzon nae den slach, die hier in stadt geschiedt is, maendach 17 hujus, niet en conste S^{tc}. Bernaerts, noch te Hellegate (om naer Dermonde te trecken) ouerschepen, ende engeen eten voor sijn soldaeten in eenighe daeghen (tsedert datse hier alsoe vuyter stadt geiaecht waeren) daeromtrent te vinden en was,

(1) Het schynt wel, dat deze fransche briefvertaler de nederduitsche namen ook heeft willen verfránschen, en dat dit den bovengenoemden *Michiel De Molijn* (zie blz. 101) gelyk *Hubert Dragon* den antwerpschen familienaem Drake zal moeten aenduiden.

dan raepen ende wortelen, zoe trock hy op met zijn volck naer Duffel.

Die van Liere smeten hem achter inde arrieregarde wat volckx aff, met oyck eenighen buyt; maer midts der menichte des Alenchons volck, moesten hun wederomme binnen stadt begeuen, niet vele meer buts dan alleenlijck wat peerden medebrengende.

Te Duffel vonden de franchoysen wat broots ende graens, ende trocken van daer voorts naer Rymenant, om aldaer ouer de riuiere (welck is de Dijle van Louen) ouer te setten, om naer Viluorden te comen.

Maer, alsoo het opperwaeter desen winter seer groot geweest is, ende deshaluen het lant aldaer jaerlijckx onder het waeter leet, soe was het lant wel een halff mijle breedt, voer ende achter de riuiere, geheel onder het waeter ligghende. Deshaluen, alsoe den noot daerouer, ende om door te comen, soe maeckten de soldaeten, zoe zy best consten, een brugghe, om ouer de Dijle te passeren. Maer, de selue brugghe, doer het gewichte vanden volcke ende peerden, ende dat een ygelijck ouer wilde, quam te breken, oyck aleer Alenchon ouer was. Ende is waerachtich, dat aldaer niet alleenlijck een acht hondert, maer meer dan thien hondert soldaeten verdroncken sijn, zoe Alenchon naederhandt te Vilvorden, ten aenhooren van onsen commissarissen selue genoech te kennen gegeuen heeft, ende onsen coronel, eertijts lantmeter, die daer te Rijmenant present was, vercleert heeft.

Ende en sijn de soldaeten juyst niet alle verdroncken in de riuier; maer, alsoo het landt aldaer geheel onder twater leet, ende geen gemerck en can genomen wer-

den op sloten ende grachten, zoo zijn de soldaeten veele verdroncken inde selue sloten ende grachten, ende en consten deen den anderen niet gehelpen; want, die gene, die helpen souden, stonden selue totten riem toe, ende dickwils totten hals, int waeter.

Ende tisser seer lutter aff geweest, dat Alenchon selue niet verdroncken en is, die men seit, dat hy metten peerde bynaer totten hals toe int waeter geweest is. Somma, de reste, dyer ouerbleuen, is gepasseert, ende den lantmeter quamp maendach van daer herwaerts, metten brief daeraff hier copie mede compt.

Alenchon is des sondaechs lestleden te Viluorden gecomen met zijn volck, ende zijn aldaer van die van Bruessel ende Mechelen, ende oyck van Antwerpen gespijst, doer groote instantie van Oranges, hoewel nochtans soberlijck genoech; trocken voorts ouer int lant van Grimberghen.

Maer alsoe Alenchon dijstdach daernaer quam te Dendermonde, daer hy noch is, zoe trock zijn volck oyck ouer; ende ligghen te Moerseke, te Hamme ende daerontrent; maer worden belet int lant van Waes te comen, midts dat te Waesmunster die brugghe (hoewel de franchoisen van Dermonde te vooren die eens ingenomen hadden, maer daernaer, aleer den grooten hoop ouerquamp, die wederomme moesten verlaeten) afgebroken was. Ende het landt daerontrent, ende tusschen beyden, is by de vlaeminghen int waeter oyck gesedt. Diesgelijcx, is het landt oyck daerontrent int waeter gesedt, by Gendt, ontrent een half mijle ter plaetsen, diese noemen te Meulenstede: soedat de franchoisen, noch int lant van Waes, noch te Brugghe,

oft te Duynckercke, van Dendermonde en cunnen comen, ten waere het waeter vuyten lande waere, oft dat die van Gendt doer de stadt hun passagie verleenden. Daerenbouen zoe is het landt van Waes, met soldaeten versien. Sulckx datter opinie is, dat dyen geheelen leger vande franchoisen, doer de groote miserie, aermoede ende honger, die zy gehadt hebben, ende noch hebben, ende noch geschaepen zijn te hebben, hem seluen consumeren sal.

Ende om met Alenchon te accorderen dunckt ons, dotter zeer cleine apparentie is, jae in effecte egeene apparentie; want, noch gemeynte, noch magistraten, emmers noch ter tijt, daertoe gesint en sijn; daer oyck alhier vele toe helpt den affgeworpen brieff (by Monsr. De la Motte ouer bat dan twee jaeren affgeworpen), van Oranges aen Alenchon geschreuen, alsdoen hem hier int landt roepende, die van daer van Coelen alhier in grooten getaele, ouer twee oft drie daeghen, aende gemeente geschickt is, zoo wel aen gereformeerde, als aen catolijcque, ende andere, die nu recht wel te passe compt, nu het ijser heet geloyende is. Hy spreekt seer hoochmoedelijck, ende verwijt ons, ende bewijst oyck den commissarissen, die aen hem gesonden worden, van punct tot punct, hoe ende in wat manieren datmen, niet alleenlijck niet geachteruolght, maer oyck direktelijck gecontrauenieert heeft den articulen van tractate, dat hy met ons gemaeckt heeft. Hy heyscht voorts tot zijnder verzekeringhe de stede van Nieuwpoort; ende dan sal hy, seet hy, in handen vande Staten wederom leueren Dermonde ende Viluorden. Hy wilt oyck, dat men met hem affrekenen ende voorts betae-

len ende oplegghen sal de penninghen, die men hem gelooft heeft, ende meer andere dinghen wilt hy by prouisie voldaen hebben, ende dan sal hy metten Staten comen in communicatie van nieuwen accoorde. Oyck, onderandere, begeert ende wilt hy, dat men hem zende zijn cabinet, zijne meubelen, soo zijn eyghen, alsmede vande geene die by hem zijn; want van dese dinghen en wasser niet van te vooren vuyter stadt gedaen, omdat zy niet en meynden, dat hun entreprinse ende hun moordadich concept gefailleert soude hebben: deshaluen, zoe en wardter niet gesonden vandese dingen, maer is tzelue altsamen geinventarieert, ende oyck by openbaeren edicte een iegelijcken geordonneert, op pene, egeene goeden van eenighe franchoisen, hoedanighe die oyck zijn, vuyter stadt te senden, te laeten volghen, te helpen versteken, oft vuyt te vueren.

Gisteren zijnder drie hondert franchoisen, vande vijfthien hondert, die hier in stadt noch beuonden zijn geweest, ende waeronder (in cleedinghe van fielen) veele capiteynen ende edelluyden metter tijd gevonden waren, by prouisie te schepe naer Vranckerijck naer huys gesonden. Tis wonder, dat men met dese mordadighe natie aldus soetelijck handelende is.

Onder desen nomber moet men verstaen, niet alleenlijck geuanghen soldaeten gerekent te zijne, maer oyck veel arme fielen, die van langhe te vooren hier ginghen bedelen, oyck vele motzatsen (1), ende mede

(1) *Motsetse* wordt door *Kiliaen* vertaeld *famulus vilior*. Ik denk, dat het fransche *Maussade* hiermede verwand is.

de dienaers vanden houe, ende andere geluckiger monsieurs de France; want te vooren zoo en wasser geen achterdencken, dat hun voornemen op dese stadt hun soude alsoo schandelijck gefailleert hebben.

Om te wederkeeren ten propooste: zoo zijn de commissarissen wedergekeert alhier.

De gedeputeerde vande Staeten vergaderen daegelijcx. Die van Brugghe hebben dijstdach lestleden de waepenen van Alenchon affgeworpen: men seyt oyck van gelijcken te Gendt gedaen te zijne.

In de steden den gemeynen man, ende mede sonderlinghe alhier oyck de capitainen, van wat religie datse oyck zijn, sijn geheel verbittert om die groote moort, die de franchoisen te Dixmuyden gedaen hebben; want den voors. maendach, 17 hujus, alsoo de franchoisen aldaer wilden den borgers hun wapenen doen aflegghen, ende de borgers daertegen hun oppo-neerden, zoe werter een 30 oft 40 vande borgerie by de franchoisen dootgesmeten. Deshaluen, alsoo dit geappaiseert werde, ende de tijdinghe daer quamp, hoe de franchoisen binnen deser stadt geuaren hadden, zoe ginghen die franchoisen met koelen bloede die vande Magistraet, ende noch bat dan hondert borgers, met veele vrouwen ende kinderen de keele affsteken ende vermoerden.

Maer te Ostende, alsoe ten seluen daeghen de borgeren meester bleuen ouer de twee vendelen franchoisen, daerinne wesende, zoe sonden zy allen den soldaten wech naer Vranckerijck te schepe, behoudende de capiteinen ende officialen in ostagie, tot dat hun schepen wedergekeert sullen wesen.

Hier in stadt, den voors. maendach, zijn doot gebleüen, ende van dien begrauen, vijffthien hondert ende achtendertich mannen, daeronder men beuonden heeft ontrent hondert ende twintich borgeren; wel verstaende, datter meer borgeren gestoruen zijn, hoewel niet al ten seluen daeghe, maer die, gequetst zijnde, daernaer gestoruen zijn, ende noch dagelijcx steruen.

Het principaelste gewelt, waermede datmen de ruyteren vande franchoysen alhier vande vesten gedreuen heeft, is geweest dit, als dat men hun voorstelden een groote quantiteyt beukelaers, scheutvry met den morlioen (1) opt hooft, oyck scheutvry met de cortelassen (2) inde handt, ende tusschen beiden de spiesen; ende voorts achter sommighe vendelen met musquetten ende harquebousen. Ende druckte men de franchoysen daermede inne (3).

Sondaeghs daernaer, te weten nu lestleden, hebben wy eenen anderen alarme gehadt; maer en duerde niet langhe, ende was gecauseert door tvechten van twee schippers in Onze Lieve Vrouwe kercke, terwijlen de gereformeerde in huer predicatie aldaer saeten; dwelck maeckte principalijck onder de vrouwen sulcken gescreeuw ende geloop, dat de commotie buyten de kercke, ende vandaer voorts de geheele stadt doer quam.

Item, donderdach smorgens, ten twee vren inde

(1) *Morlioen*, of *Morion*, helm.

(2) *Coutelas*.

(3) Wy kunnen niet voorby zonder den lezer aen te raden de heerlyke beschryving van den aenslag op Antwerpen, in Hoofts *Nederl. Historien*, aen het slot des negentienden boeks, te lezen, en hier mede te vergelyken.

nacht, hebben wy noch eenen alarm gehadt, die van buyten gecauseert was, midts dat die van Liere, gecomen zijnde binnen de schransen van Borgerhout, vermeesterden de swerte ruyters van onsen.....(1) ende, thien oft twelff doot gesmeten hebbende, onder andere den lieutenant, ende ontrent 200 peerden mededrijuende, ende den brandt in hondert ende twelff huysen gesteken hebbende om licht te hebben, zijn voorts vertrocken metten but.

De ruyterie heeft haer passeport, ende trecken zoe naer huys wech.

Den franchoisen, die vuyt Brugge gedreuen waren, vertrocken ierst naer Eecloo, ende aldaer niet wel kunnende blijuen, vertrocken naer Dixmuyden; maer alsoe de franchoisen niet en sochten meerder geselschap binnen stadt, vertrocken dese franchoisen naer Koekelaer; ende de boeren het waeter daer int lant innegelaeten hebbende, soe sitten nu de franchoisen aldaer in blanco tusschen twaeter.

Tschijnt, dat Alenchon van intentie is, met zijn volck te vertrecken naer Duynkercke; want hier ontrent liggende, ten zy dat men zijn volck continuelijcken victualie ende andere nootelijcheden toeschicke, soe sal hy hem seluen hier consumeren.

Tis wel te dencken, als de prince van dit vernemen sal, dat zijn Alteze oyck beletsel tegen schicken sal, opdat hy met zijne franchoisen te Duynkercke niet en geraeke te comen.

(1) Hier bevindt zich een onleesbaer, overschreven woord, veel gelykende naer *Mansvelt*. Men weet, dat een graef van dien naem zich toen binnen Antwerpen bevond.

Des niet te min, om van Dendermonde naer Duynkercke te trecken, soo isser quaelijck middel, ten zy dat de vlaeminghen gewillichlijck passagie, ende dat doer Gendt, consenteren, oft dat den somer aencompt, ende twaeter vuyten lande zy, oft dat het seer hert quaeme te vriesen, alsoo dat het waeter ouerdraghen conste.

Ende hierintusschen zoo is Endoven strictelijck by monss^{r}. de Haultepenne, ende oyck by graue Carel van Mansfelt belegert; deshaluen, soo sijnder wel 800 soldaeten binnen, diet lange sullen moghen tegen houden, hebbende victualie ende munitie; *ma questo e il punto* (1).

Heden zoo zijn hier brieuen gecomen aen Oranges, ende aen dese stadt, van mons^{r}. De la Motte, van Greuelinge, met vier bootgesellen; maer, want die in Vlaenderen aengetast wierden, soe hadden die van Brugge de brieuen geopent, eude hebben copie daervuyt gescreuen, tot vijff oft sesse exemplen toe, oyck mede die van Gendt, zoe dat de brieuen hier zijn open gecomen, daerinne mons^{r}. De la Motte is schrijuende, dat hy bereedt is de geuangenen, die hy heeft van deser zijden, sonder ransoen te relaxeren, ende dat wy hier ons beste doende om de franchoisen vuyt den lande te keeren, hy ende de Malcontenten, van heurlieder zijde, sullen de vremdelingen oyck doen casseren, ende dat partyen met malcanderen comen in communicatie van accorde.

Men seyt, dat die van Gendt vast besoingneren met

(1) Want dat is het voorname punt.

Champaigny; hebben oyck acht persoonen gecommitteert, om metten Malcontenten te communiceren, ende dat de prince van Parma een vande geuangenen (onder ostage) gerelaxeert, ende naer Gendt gesonden soude hebben.

Gelijck men oyck seyt, dat die van Yperen oyck vast parlementeren met die van Rijsel.

Men seyt oyck, dat de prince van Parma soude belegert hebben de stadt van Duynkercke.

Van tgene des hier gebeurt is, zoo is de tijdinge daervan gecomen te Parijs, soemen verstaet vuyter aduysen, die vandaer hier wederom gecomen zijn; maer daer, noch elders, en is ter zaecke van desen tegen de Nederlanders niet geinnoveert, noch geattenteert, noch anders eenighe beroerte daeromme geschiet.

Oranges heeft doen de scepen in Zeelant arresteren, die nu met desen oosten wint, daerse drie oft vier maenden naer gewacht hebben, meinden te vertrecken; maer wat hy daermede meindt, en kunnen de cooplieden niet gedencken, die, gesolliciteert hebbende, en kunnen egeen relaxatie van hem impetreren.

XXI.

Antwerpen, den 5 february, 1583.

Op dat men weten mach, dat de magistraet alhier, soot schijnt, niet goet geuonden en heeft het feyct, vande franchoyse tegen dese stadt gemachineert, zoe en hebbe ick niet willen laeten, hiermede te zenden copie oft exemplaer van tgene des hier int lanck dienaen-

gaende vuytgegaen is, doir d'ordonnantie vander wetten alhier; wel verstaende, dat dit nochtans gedruckt zijnde, werd 2 oft 3 daeghen opgehouden, aleermen tzelue liet vuytgaen: op lichtmisse dach wierdet ierst openbaerlijck vercocht (1).

Het arrest, dat by Oranges gedaen was op den schepen in Zeelant, afgedaen zijnde, naer dyen eenighe bouen arrest vertrocken waeren, zoe zijn de reste gevolcht, ende met desen goeden wint moegen nu in Spaegnen gearriueert zijn, ende de Con. Maj. aldaer noticie genoechsaem gedaen zijn, van allen tgene des alhier in Nederlant ommegegaen is.

Alenchon is noch te Dermonde, ende onder zijn volck is de dyssenteria; dwelck niet en is te verwonderen, zoe doer nat, coude ende grooten honger; want zedert datse van hier verliepen, tot datse te Vilvorden gecomen sijn, en hadden niet veel broots gheten; sulckx, dat oyck Alenchon zelue heeft moeten raepen eten, daertoe hy geenen proeuer vandoen en hadde, om te proeuen oft de sause daertoe wel gecockt was: ende dit is waerachtich; de esquyer van le conte Dela Val heeft het voor waer oyck vertrocken, ten huyse daer hy gelogieert is, met licentie herwaerts ouergecomen zijnde metten commissarissen, die vangelijcken hebben voor waerachtich vercleert, datter int ouertrecken te Rymenant wel ruym twee duysent soldaeten verdroncken zijn, daeronder veel edelluyden waeren.

(1) De titel van het hier bedoelde boekjen is: *Corte verclaringe gedaen by Borgemeesteren, Schepenen ende Raedt der stadt Antwerpen, nopende den aenslach tegen de selue stadt aengericht, den 17 deser maent january* 1583. Antwerpen, Plantyn, 1583, in 4°. Zie ook, P. Bor, deel II, zeventiende boek, bl. 40.

Ende het heefter zeer luttel aff geweest, dat niet alleenlijck le ducq de Monpensier, maer oyck Alenchon seluer, verdroncken is; om dwelck te beletten de switsers zeer groot debvoir deden. Ende die van Mechelen, die de spuy gesloten hadden, hebben hiertoe oyck een groote hulpe geweest: ende soe verre de spuye een vre langer gesloten waere geweest, zy souden by auonturen altsamen verdroncken zijn.

Maer hy salt die van Mechelen te passe brenghen, ende oyck mede *aux Messieurs d'Anvers, qui luy ont faict manger des raves.*

De boeren van Duffel, ende daerontrent, hebbender oyck eenen grooten but gehadt; want, behaluen de plunderinghe vanden verdroncken, soo bleeff de bagagie al achter, doordyen datse werck genoech hadden om hun persoonen te salveren, ende door twaeter te bringhen.

Deshaluen zoo is waerachtich, hoedat den derden dach naer sint Anthonius dach, de compaignie vande borgers, alhier op de peerdemerckt, ontrent het Hessenhuys, alsoe zy grooten but van peerden hadden gecregen op de franchoisen, dat zylieden altsamen, tot 72 toe, trocken ter wacht op, altsamen te peerde, vuytgenomen den vaendraeger, denckende dattet te zeer vastelauont speelachtich gethoont soude hebben, den welcken nochtans (hy te voet wesende) zijn peerdt achternaer geleydt werd.

De wijcken vercoopen vast dagelijcx de bagaegien vande franchoisen, sonder regard te nemen oft discretie naer de franchoisen, of sy dootgebleuen, verloopen, oft andersins by Alenchon zijn, oft niet.

Die van Gendt hebben gereuoceert, soo wy verstaen, de commissie van hunne gedeputeerde alhier onder de Staeten ; ende Champaigny gaet te Gendt mede opt stadthuys; hoewel sommighe segghen, die geerne beletsel van deucht souden wesen, dat tzelue alleenlijck is, om zijn particuliere saeke, om te maeken eenich accordt oft ransoen tegen Borlut, ende andere, die in Bourgoignen ende by de Malcontenten gehouden worden, om alsoe te sien eenich appointement te maecken, om deen tegen dander te lossen.

Voorts, aengaende de verbitteringhe ende haet teghen den franchoisen, die hier is onder de borgeren, van wat religie datse oyck zijn, is zoe groot, dat daertoe niet meer en soude kunnen gedaen worden, om den seluen haet te vermeerderen.

Donderdach lestleden, is by ordonnantie gepubliceert, ende gisteren metten trommelslach omgeslagen, dat dieghene, die eenighe franchoisen binnen shuys hebben, de selue voortaen in huys ende vander straete houden; want soe haest als eenen franchois gesien wordt, al ist oyck somwijlen datter iemant vande borgerie by is, soe gaet hy in duysent periculen om doot geslaegen te worden, gelijck oyck op heden geschiet is.

Den franschen trommelslach, int trecken vande wacht, is hier nu oyck verlaeten.

Men siet niet hoe men met Alenchon, emmers soo veele aengaet de borgerie, sal kunnen accorderen. Ende daerenbouen, want niet alleenlijck Oranges (soe de gemeynte seyt) hem inne gebrocht heeft, maer nu wederomme, ende eenighe andere met hem, preten-

deert Alenchon wederomme te doen accepteren, soo is oyck van gelijcke verbitteringhe ende haet onder de borgerie tegen Oranges; sulcx dat ick niet willen en soude eenighe particuliere dusdanighe vianden tegen hebben, gelijck de borgerie alhier tegen hem is.

Sy roepen, dat hy, Oranges, alleen de oirsaecke is, van allen het gene datter nu corts tegen ons ommegegaen is, ende noch in dese Nederlanden ommegaende is; ende dat hy zijn eygen bate alleen is zouckende; dat hy, zijnde maeckelaer, dyen loon (Hollant, Zeelant ende Utrecht) niet en can behouden ende benerstigen, ten zy dat Alenchon wederomme aenveert, ende de daertoe absolut meester zy, van dander prouincien.

Sommighe brenghen voorts den geintercipieerden brieff, van Oranges aen Alenchen van ouer twee jaeren gescreuen, daervuyt datse nu segghen ende mercken, dat dit spel met voorbedachten raedt gemaeckt is; dat hy hun soeckt in arger slauernie te brengen, dan zy te vooren waeren onder de spaegnaerden; dat hy alleen het beledt is, dat de saecken nimmermeer tot accordt en kunnen geraecken. Ende hiertoe vuegen zy groote dreygementen tegen zijnen persoon, ende geuen alsulcken vonnisse ouer hem, gelijck Cayphas dede in den raedt tegen onsen Heere ende Saelichmaeker, ende veel meer andere propoosten, die hier niet en dienen verhaelt; hetwelck altsamen principaelijcken procedeert van dat de gemeynte daegelijcx speculeert, lesende en herlesende den voors. geintercipieerden brief van Oranges aen Alenchon, die hen van daer van Coelen alhier onlancx gesonden is geweest: alsoe, dat hy wel recht in tijts in de weer geweest is, ende zeer

vigilant om de Co. Majt. van Spaegnien dienste te moegen doen, die ons soe subtielijck in dese conjuncture de voors. exemplairen alhier gesonden heeft, sonder de welcke veele gereformeerde alhier seggen, datse nimmermeer gelooft en souden hebben, dat Oranges dit leelijck spel met Alenchon aldus besteken soude hebben gehadt : alsoe dat nu het een het ander helpt(1).

Ende alsoe op Onse Lieue Vrouwe Lichtmisse auont de commissarissen alhier wedergekeert waren van Dendermonde, ende den roep ginck, dat men met Alenchon wederomme geaccordeert hadde, ende hy te Brussel soude innecomen, soe is hier eensdeels sulcken verbaestheyt onder het volck, ende daertoe alsulcken verbitterheyt, dat vande wijcke int kipdorp eenighe riepen, dat men met vliegende vendelen naer tcasteel behoorde te loopen, ende dien man ginder (designerende den prince van Oranges, ende met grooter contumelien hem noemende) gaen besoeken soude.

Ende een ander vendel alsdoen oyck ter wacht treckende naer t'casteel, riepen die gene dyer onder waeren, omtrent het hoff ende den huyse van Aldegonde, dese oft diergelijcke woorden : *waer zijn nu dese, die ons de franchoisen willen weder in bringen?*

Ende deshaluen, ten seluen daeghe, liepender vande borgerie, met 30 ende met 40 in getaele, inde coronelscamere, ende wilden weten wat hier af was, die welcke vercleerende nergens van te weeten, versonden hen naer stadthuys, waer noch daerenbouen ontrent

(1) Deze (zoo men meent gewaende) brief van prins *Willem* komt voor by *Bor*, deel II, 16e boek, bl. 8.

3oo borgers vergadert zijnde, dreygden den heeren.

Onder andere de wijckmeesters, adresserende hun aen de heeren, wilden sien tgene dat de commissarissen gebrocht hadden. De heeren excuseerden hun, seggende, datter niet met allen aff en was, van tgene daeraff den roep in stadt was, noch immermeer accorderen en souden; begeerende aen de wijckmeesters, datse de gemeynte oyck dit souden willen persuaderen ende versekeren, ende in stilte te houden; soo werd hun gelooft, dat hun des anderendaegs soude gecommuniceert worden de articulen van Alenchon gesonden; ende zijn ierst eergisteren gecommuniceert in den breeden Raedt; maer men en heeft noch geen copie daervan kunnen becomen.

Onder andere begeert hy, dat men hem wil victualie zenden, oyck mede zijn meubelen ende papieren; oyck de geuangenen lossen, ende de stadt van Brussel hem openen: hy sal daertegen terstont restitueren Vilvorde en Dendermonde, binnen drie maenden, Duynkercke binnen een jaer, en diergelijke.

Oyck zoe hadden die van Vilvoorden geschreuen: ten waere dat men hun victualie sonde, sy souden genootsaeckt sijn hun den vyant ouer te leueren. Sommige in den breeden Raedt antwoorden daerop, dat zy doen souden soe hun goet dochte: deshaluen daer en werd niet absolutelijck geresolueert.

Ende, soe men verstaet van eenighe vanden breeden Raedt, zoe zijn de articulen zulx, datter geen apparentie en is om met Alenchon in accorde te comen; ende den breeden Raedt heeft hierop achterraedt genomen, tot maendach naestcomende, niet alleenlijck hierop, maer oyck op andere propositien, namentlijck,

oft men met Alenchon wederom tracteren sal; item, in geualle jae, oft men binnen middelen tijde hem sal victualie senden.

Item, gemerckt de soldaeten binnen Brussel mutineren, ende oyck perikel is, dat in de anderen steden ende forten in Brabant de soldaeten souden mogen comen te mutineren, soe is, tot dien eynde, eenen heysch gedaen van eenen vijftichsten penning, te weeten, een dobbelen hondersten penning (ende dit eenen nieuwen penning), oyck mede om Lilloo te renforceren, ende eenighe scepen van oorloghe op de riuiere alhier te houden; oyck mede oft men het veer, hiertegen ouer, sal fortificeeren, ende daertoe sal moegen employeren de camere vande reductie alhier by prouisie, dwelck is dat de rentieren, op dese stadt renten heffende, eenighen tijt souden stille staen, ende dat men hierop consent soude moeten versoucken aen die van Vlaenderen: die welcke van Vlaenderen ten seluen daeghe hier gesonden hadden eenige gedeputeerde, ten eynde om hier aen dese stadt te versuecken datse egeene victualien naer Dendermonde en soude seynden.

Waermede, en midtsgaders dat die van Vlaenderen acte van hostiliteyt tegen de franchoysen gethoont hebben, hebbende hun verslaeghen, ende de franchoysen hun oyck, ontrent Gendt te Meulenstede, aldaer zy meynden een brugge ende passagie ouer het waeter te winnen; maer de vlaeminghen sijn meester gebleuen. Men seyt, datter oyck wel 150 van die van Gendt doot gebleuen zijn, ende wel 25 geuangen; dwelck die van Gendt noch meer sal verbitteren;-soe isser apparentie genoech, iae wordt oyck genoech voer

zeecker gehouden, datter met Alenchon geen appointement gemaeckt en sal worden ; niettegenstaende, dat Oranges, Aldegonde, met noch eenighe andere tzelue zeer drijuen ende solliciteren; maer hun credit is met deser acten, emmers onder de borgerie, verre vervloegen.

Die vande confessie sijn gansch ende geheel van advijs met hunnen predicanten te treden wederomme in accord met den natuerlijcken heere ende prince. Desgelijckx oyck wel de meestendeel vande gereformeerde: dan wel eenighe, die quaet betrouwen inde malcontenten hebben, oft om andere respecten, imagineren noch met deen noch met dander te accorderen, maer te maecken een nieuwe Vnie ende een Gouuernement opde wijse vande cantons in Switserlant: maer ons dunckt, dat tselue spade sal bycomen; want, oyck hebbende eenen Gouuerneur, ende oyck eenen pretensen souverein heere, als was Alenchon, zoe en hebben wy noyt kunnen accorderen, noch om een munte te maecken, noch om de garnisoenen te stellen ende te betaelen, noch om de contributien ende quoten van elcke provisie in eene masse op te moeghen brenghen; ende daer is altijts een emulatie.

Wy sullen sien, wat Godt almachtich door zijn groote bermhertigheyt voorts geuen sal. Divina providentia difficiles casus, et humana virtute superiores sibi uni semper servavit, cetera inferioribus causis a se tamen adjutis providenda permittit.

Ouer eenighe weken is hier, rontsomme het casteel, de eerde opgegraven geweest, om de fondamenten quansus vuyt te graven, ende dese eerde was gewor-

pen by maniere van een borstweringhe tegen de stadt op, dwelck oyck van dyen tijt aff eenige niet wel ingeuallen en heeft, noch niet geerne gesien en hebben dat sulcx geschiedde. Nu heeft de gemeinte hierop een suspitie genomen, dat dit met bedachten opsedt gedaen is geweest, waeromme oyck gebeurt is, dat de gemeinte; aldaer opt casteel de wacht hebbende, gelijck voors. is, soo leelijcken tegen Oranges, Aldegonde, ende tegen de andere geroepen hebben; ende men heeft dit saterdach, ende oyck sondach lestleden, wederomme moeten slissen ende vullen.

Dies niet te min, wy weten wel dat de franchoisen seer arbeyden (als zy alhier bynaest de stadt inne hadden) om den plein vanden casteele te winnen.

Oyck soo is, sondach lestleden, achterhaelt een schip met poeder ende lompen, waeraff een roep onder de gemeente ginck, dat tselue schip van Gorcum quam: alle welcke dinghen verbitteren seer de gemeente tegen Oranges; oyck mede dat zijnen bastaertsone op de vesten onder de franchoisen was, metten blooten rappiere inde handt; ende soude dootgesmeten zijn geweest, ten waere eenighe vande gemeinte hem gekendt ende gesalueert hadden. Ende meer andere dinghen worden nu bygebrocht, die de gemeinte quaede suspitie geuen.

De franchoysen hebben oyck sinte Winnoxberghen, in Vlaenderen, ende hebben daer zeere leelijcke moordt gedaen onder de borgerie, dweck lestmael vergeten is te schrijuen.

Alenchon heeft te Dendermonde religieus vrede doen publiceren: het punt vande religie is dmeeste punct dat den gereformeerden turbeert.

Ende want in Vranckerijck inde lesten peys Religionsvrede gepermitteert is, soo dunckt eenighen, datse dien aengaende noch beter metten huyse van Vranckerijck, dan met Spaegnien, accorderen souden. Dan wel, voor de reste, zoe vindense meer voordeels ende proffijts metten huyse van Spaegnen wederomme te accorderen, dan met Vranckerijck.

Hier zijn oyck verscheyden brieuen van Malcontenten heeren gecomen, namentlijck ghisteren, met eenen trompette met brieuen, addresseerende aende Weth, geteekent by mijn heeren van Montigny, le Visconte de Gandt, ende den heere van Rassenghien, presenterende in summa met ons te comen in communicatie van accord, tot dyen eynde, ende om naerder te wesen, gecomen zijnde tot Halle by Brussel

De cornellen hier begeerden te sien den brieff; de Weth ontboet hun het inhoudt vanden brieue; sy sonden wederomme, ende wilden den brief selue oyck, daerop dat de Weth den brieff hun sandt.

Eenighe gevuelen, dat zijn Alteze de prince van Parma te Liere compt. De Malcontenten soecken peys, ende presenteren ons peys; ende daeromme roepen veele, dat men de selue presentatien ende commoditeyt nu behoirde waer te nemen; opdat wy by avonture comende in argeren staet, alst wijt alsdan sullen versoucken, niet vercrijgen, oft emmers niet by auonture tot zoe goeden conditien ende appointementen, als nu wel soude moeghen geschieden, en souden kunnen impetreren.

De natien alhier, ende besundere mede de Engelsche natie, sijn zeer blijde, dat de franchoisen aldus vuytge-

iaecht zijn ; deshaluen zoe heeft de borgerie alhier oyck inden snuyff, dat dit vertreck vanden ingelschen, ouer eenighe maenden van hier naer Middelborch, oyck al besteken soude sijn geweest. Ende men verwondert hem zeere hier, datter egeene brieuen en comen vanden Co. van Ingelant, om te weeten oft hijt wel oft quaelijck neempt, tgene hier tegen Alenchon geschiet is.

Summa, hier en was noyt beter hope van peys, dan nu ter tijt en is: Godt almachtich geue, dat tot een volcomen effect mach geraeken!

De Weth alhier depecheerde ghisteren den voorn. trompette, sonder eenighe schriftelijcke antwoorde, dan mondelinghe, dat hy nochtans seggen soude, dat zy den brief ontfangen hadden.

Maer die van Brussel ontfangen hebbende gelijcke brieuen, hebben metten malcontenten daertoe gegeckt, soo sommige seggen, hun wederomme seyndende eenen gesloten blanche; hoewel eenige seggen dattet niet waer en is.

Den Raedt vande Staeten alhier geexpireert zijnde op ghisteren heur Commissie, midts datse te vooren alleenlijck voor drie maenden gecontinueert waeren, hebben heuren afscheyt genomen, ende gerefuseert (emmers den meestendeel vande heeren) om gecontinueert te worden.

De Staeten vergaederen andersins dagelijcx hier opt stadthuys, ende Oranges compareert daer noch meest daegelijcx.

Ende hy, Oranges, ontbiet int particulier by hem de wijckmeesters, dekens vander gulden, van ambachten ende capiteinen, om hun te informeren a-part

datse niet en souden willen verstaen tot eenich accordt metten Co. van Spaengnen.

By de resolutie vanden breeden Raedt, maendach toekomende, sullen wy by naer sien waertoe de saecken loopen sullen.

XXII.

d'Anvers, du 27 febvrier 1583.

Il ny at ici aultre, sinon qu'en conformité de mes précédentes, nos commissaires sont à Denremonde, pour traicter avecq le ducq d'Alenchon, lui aiant offert la ville de Bruxelles pour sa residence, moyennant qu'il ny entreroit qu'avecq sa suyte, et 600 suisses, et 600 naturels pour sa garde et celle de la ville. Et avant toutes choses devoit rendre Denremonde et Vilvorde, et qu'après l'on traicteroit plus avant avecq son Alteze, dont il sambloit vng jour qu'il accepteroit les offres, et sur ce lui at on envoyé d'icy beaucoup de vivres; mais le lendemain il faisoit le malade. Et il fist proposer d'aultres articles fort avantagieux pour lui, et préjudiciables pour nous, disant, que si l'on veult traiter avecq lui, l'on le povoit aussi bien faire à Denremonde que à Bruxelles, où sa personne seroit peu asseureé avecq 600 suisses, veu que l'on y avoit expulsé le conte d'Egmont avecq quasi 3000 hommes; par où demandoit la ville de Bruges, pour estre tant plus près de ses gens, qui sont à Dunkercke, Dixmuyden et aultre part; item, insistoit pour ravoir ses papiers, meubles, et les franchois prisoniers; et surce que l'on repetoit les villes de Denremonde et Vilvorde, il demanda s'il seroit

doncques quelque aultre, maistre ou seigneur, plus grand que lui, auquel l'on bailleroit les dites villes? donnant à entendre que à nulluy ne les pouvoit-on mieulx confier qu'à luimesme: ce qui faict presumer qu'il prétend quelque aultre chose, et qu'il pouldroit bien avecq son frere, le Roy de France, avoir secrete intelligence avecq le Roy d'Espagne, selon qu'il se dict et qu'on leve gens en France, pour son assistence; et aussi que le conte de Rochepot y seroit allé, passant par Haynault, avecq passeport du prince de Parme. Et touttefois le duc d'Anjou at presenté ses gens pour secourir Eyndoven.

Hier on at encore laissé embarquer d'ici vers Calais et France le train, et bien cent chevaulx du prince Dauphin et du conte Dela Marche; bien malgré la commune, laquelle at tel horreur des franchois, qu'on at assez à faire à la reprimer, afin qu'elle ne rue sur iceulx, et les voyant; tellement, qu'il n'y a aulcun espoir de pouvoir iamais faire quelque bon accord. Et en cas qu'il nous fault ouvertement rompre avecq son Alteze, c'est chose certaine, que nostre grande misere et desolation approchera au primes contre l'été, et serions de deux costés entièrement ruynés, par où sera mieulx d'appoincter en temps avecq notre prince naturel, plustost qu'avecq le franchois; pour à quoy venir, ont encoires, ces jours passez, les Malcontens envoyé vn trompette à ceulx de Gand, lequel at esté renvoyé daulcuns particuliers, sans reponse; ce que le commun n'at point bien prins, disant qu'on debvroit tousiours ouyr parler, et le renvoyer avecq meilleur contente-

ment, comme le dict aussi le populaire(1) de ceste ville; ains les coronelz et aultres obstinez rebelles l'empechent partout, ayans encore assemblé hors des voluntaires bourgeois de ceste ville et des garnisons de Malines, Herentals, Hoochstrate, et des aultres places, jusques à 2000 pietons, 4 à 500 chèvaulx, pensantz le 22 et 25 dece mois surprendre la ville de Liere; mais ilz ont failly, et sont retournez avecq leur grande honte et perte, estantz plusieurs bleschez. Touttefois le prince d'Orange les sollicite d'y retourner, pour rentrer parlà en credit, qu'il at beaucoup perdu vers le peuple, qui dit qu'il scavoit de l'entreprinse du dit Ducq.

Ceulx d'Endoven tiennent encore bon, attendantz secours que l'on appreste et pour revictailler la ville de Diest.

Il y at ici prisonnier vng gentilhomme walon, nommé La Marche, pour avoir descouvert que le prince d'Oranges avoit traicté avecq le duc d'Anjou en particulier, avant qu'il fut receu, que Hollande et Zelande seroient pour le dict prince, nonobstant toute acceptations et aultres traictés au contraire, dont les hollandois et zelandois sont fort offensés contre luy.

En Hollande semble estre quelque alteration es villes contre le Magistrat. Aucuns disent icy que ce soit pour ne vouloir avoir plus affaire avecq le franchois, ains plustost appoincter avecq leur prince naturel, le Roy d'Espagne. Aultres tiennent que ce soit à cause des Mennonistes, ayants eslu pour Roy vng quidam dict Charles Hooghe, homme fort subtil et cosmographe, qui at tra-

(1) La populace.

versé toute Hollande, conversant ès villes principales avecq les particuliers et gens de mestiers et aultres de la commune, envers lesquelz il a gaigné tant de faveur et credit, qu'il leur at osé proposer d'estre filz bastard de l'Empereur Charles cincquiesme, né en Hollande l'an 40, d'une femme qu'il at nommé ; et les at harangués, disant qu'ilz ont fort bien faict d'avoir abandonné le Roy d'Espagne, pour ses cruaultez envers ses pays, et mieulx encoire de n'avoir accepté le duc d'Alenchon, comme ennemy naturel du Pays-Bas, les tachant induyre de l'accepter pour leur conte, comme descendant du dict Empereur Charles, se vantant de telle alliance et crédit envers les princes d'Allemaigne, qu'en brief il les pouldrat délivrer de toutes leurs miseres et insupportables exactions, et restituer en leur ancienne liberté : surquoy il at aussi faict imprimer et divulguer entre la populaire quelques livretz, dont estant advertiz les Estatz d'Hollande, et qu'il est pour altérer tout le pays, l'ont mandé de venir à la court dela Haye, ce qu'il a faict hardiment ; et estant en la chambre, s'est mis, en l'absence du Président, en sa place, demandant aux seigneurs conseilliers la cause pourquoy ilz l'avoient mandé vers eulx ; et après, leur proposa ce que dessus ; mais comme il pensoit sortir l'on l'at arresté prisonnier. L'on ne scait encore ce qu'il aurat declairé depuis, selon que le m'a dict vng des dits Estatz d'Hollande.

Le 23 de ce mois me suis trouvé en extreme perplexité, non seulement moy, mais tous ceulx qui demeurons à l'enthour dela bourse ; car le soir à 9 heures s'est veu le feu au pandt, par où est bruslé toute la bourse, sans que rien en soit saulffvé, pour avoir le feu tout

embrasé, endedans moins de temps qu'on pourroit dire deux *miserere*. Les vngs disent que le feu seroit advenu fortuitement par nonchalance; les aultres disent que les franchois auroient mis des mesches et pouldres: enfin, la boursse est bruslée.

XXIII.

d'Anvers du 9 d'april 1583 (en Cologne le 3.)

Tous les anglois et escossois au pays de Waes, et là entour, sont mutinez et prennent pour prisonniers les plus riches paysans, et ne veuillent sortir delà, jusques à tant qu'ilz ayent leur payement et arrieraiges, qui montent bien, comme entendons, jusques à six ou sept cents mille florins.

D'aultrepart, ceste mutination vient icy fort mal à propos; car elle empeche en partie le secours pour Endoven, lequel toutefois commence à assembler à Eeckeren, vne lieu près ce ceste ville. Aultres estiment (du moings l'on le nous donne à entendre) que les pietons s'en iront par bateau vers Huesden, et le camp qu'on assemblera à ceste fin montera seulement jusques à onze mil hommes, y comprins les franchois et suisses, qui passeront en Brabant; car estant partis d'icy les ostagiers, mercredy passé, vers Dermonde, jeudi environ les neuf heures, Alenchon, en compagnie de trois cens chevaulx et cinq cens pietons, ayant quicté et rendu la ville de Termonde, est venu à onze heures à Steken, et au soir à Eecloo, pour s'en aller vers Dunckercke, là où peutestre il sera desià arrivé.

En Dermonde sont entrez une compagnie de che-

vaulx, et deux ou trois compaignies de gens de pied, y envoyés par les Gantois.

Au mesme jour du soir est relaxé icy le Sr. de Fervacques, avecq tous les aultres prisonniers, qui partiront vers Nieupoorte, où estans arrivéz les ditz ostagiers seront renvoyez selon la capitulation de l'accord.

Au dict jeudy, à neuf heures du soir, est arrivé à Vlissinghe Tilingny, espouse d'Oranges, vefve aigée de 30 ou 32 ans, gaillarde et courageuse, comme entendons.

Les soldatz de Bruxelles, en grande partie aiants receu argent, journellement s'enfuyent vers l'eveque de Cologne, disants: *datse daer willen gaen papegelt verdienen ; dat zy wel weten de maniere hoe men in zulcken zaeken, om kercken ende cluysen te bestormen, ende papen te tracteren, te handelen heeft*, etc.

On nous dict, qu'il fault en toute maniere tenir amy Alenchon, que c'est luy qui mene toutes les troubles en Alemaigne, par l'ayde et conseil d'Oranges, et qu'il trouvera moyen de faire retirer delà les Malcontens, avecq le conte d'Arenberghe, qui empechent grandement que les conspirations d'icy vers là ne peuvent venir à bonne fin, etc; ceque beaucoup de bourgeois icy ne peuvent bonnement comprendre, si ce ne fust que le dict Alenchon eusse des amys de l'aultre costé, car il se polrait bien faire, pour secourir les Malcontens devant Endoven, sans tirer hors de l'evesché de Coloingne les dits Malcontens, ce ne fust que, en lieu d'iceulx, l'on y envoyasse des aultres Malcontens, par meilleure commodité.

On commence icy à fourir les franchois, qui vien-

nent avecq l'espouse d'Oranges, estans touttefois relaxez les franchois prisonniers, cequi donne à aulcuns quelque suspicion, veu aussi qu'on dict que le camp pour le secours d'Endoven s'assemblera icy près dela ville; mais on dict que les dits relaxez partiront devant que les aultres entreront icy: soit comme ce soit, il semble qu'il y at entre mains (1) quelque grande mutation.

Le dict Fervacques at donné à entendre au peuple d'Anvers, qu'il auroit mieulx faict d'abjurer Dieu, que le Roy, pour ce que Dieu pardonne les offences, mais que le Roy d'Espagne ne les pardonnera jamais.

Pour mectre Alenchon plus avant en la bonne grace du peuple, les reformez font courir le bruit, qu'il auroit faict forte grande diligence, de prevenir que la ville de Termonde ne seroit pillée et saccagée par les franchois, et que, pour celà éviter, il y auroit faict entrer six compaignies de suisses, lesquels suisses seroient demourez en ordonnance sur le marché, six heures de long, jusques à tant que par ordonnance de ceulx de Gand y sont entrez avecq leur soldatz.

XXIV (2).

Monsieur. Pour le present ne s'offre aultre chose pour escrire, fors que l'espouse d'Oranges est arrivé à Anvers, le 12eme du présent, stilo novo. Le dict Oranges l'allist rencontrer avec quatre navires à Lillo; mais la

(1) Een flandricismus, van *onder handen*: de franschen zouden schryven: *il y a sur le tapis*.

(2) Zonder datum.

grande suite qu'elle amenoit n'a peu entrer en la ville, sinon pour vne partie. Le jour de nopces de l'entrée, le peuple fit fort grande garde. Estant la dicte dame arrivée en Anvers, elle allist loger dans vne hostellerie, jusques au lendemain, qu'elle fust fiancée avecq assez grands triomphes; ayant d'Oranges convié au bancquet de ses nopces les principaulx colonels et capitaines de la ville, laquelle a fourny toutes les despenses de nopces, et faict encoire vng présent de 80m. florins, à cause, comme ilz disoient, qu'il avoit effectué la paix entre eux et Alenchon. Célébrant d'Oranges ses nopces, il a prins vng aultre tittre, asscavoir de Conte d'Hollande et Zelande: combien que quelques villes d'Hollande n'y ont voulu entendre, l'on dit neantmoins que les principales villes l'ont declaré leur Conte et Souverain Seigneur.

Le ducq d'Alenchon est ià arrivé à Duncquercke, et jeudy passé debvoit il avoir delivré Dixmude aux estatz. Passant le dict Alenchon par Noortflandres, les paisans et villageois rompirent partout les ponts, tuans aulcuns de ses avantcoureurs, de sorte que le dict Alenchon fust constraint de prendre son chemin par Zuytflandres.

Les deputez de chacun pays se doibvent retirer vers Dunkercke, pour traicter ulterieurement avecq luy.

En Anvers se font encoire grands apprestz pour secourir Endoven, et le marchal de Biron, avecq aulcuns aultres seigneurs franchois sont tousiours traictans avecq Oranges, fort priveement.

Ceulx d'Anvers font aussi grands apprets d'eschelles et ponts, de sorte qu'il semble qu'ilz ont sur main quelque surprinse sur Lyre, Breda, ou Arschot.

Les Anglois et Escossois sont encoires au pays de Waes, estans là mutinez pour le paiement de quatre mois de gaiges; les franchois, suisses et autres gens demandant aussy paiement de deux mois.

XXV.

d'Anvers, du 28 de may, 1583.

J'envoye avecq ceste une ordonnance ici imprimée, y joinct vne declaration assez bleue. Une partie touche les fossés, qui furent fouez icy sur la place ou plaine devant le chasteau, lesquelz pour le grand murmure du peuple on commencha dimanche passé à remplir. Une partie touche la défence de sémer mauvais bruicts, et maudire nos bons supérieurs.

Nonobstant ceste publication susdicte icy faicte, on ha trouvé attaché à la Crane sur le Werf les versetz, lesquelz j'envoye icy en flamen; et le peuple ne cesse d'injurier, menacer et mauldire aux supérieurs, et spécialement contre Oranges.

Aujourdhier après diné estant esmeu icy vn alarme, toute la ville quasi accourut vers le chasteau, sans qu'on puisse scavoir qui estoit autheur de cest alarme: la fame courrut que les franchois avecq le maréchal Biron avoyent occupé la plaine du chasteau. Et environ 15 au 16 compaignies en armes, à enseignes desployées, environnerent quasi le palais d'Oran-

ges, crians à haulte voix des injures et malédictions contre le dict d'Oranges, iusques à tant que de faict le voulurent faire deloger de là, et le tirer par force sur la Meere dedans la ville, pour y le loger; mais noz colonelz auecq bonnes paroles et promesses avecq fort grande paine gaingnerent les capitaines, et depuis aussi le peuple, tant qu'au parfin ilz se retirerent dedans la ville: de sorte, que nos colonelz sont ceulx qui, principalement par leur grande industrie, iusques à maintenant ont souventefois conservé Oranges dela furie du peuple.

Pour éviter toute malheur s'est le marechal Biron auiourdhuy parti vers le camp.

Au reste, la ville de Diest par appoinctement (baggues et vies sauves à ceux de dedans) est rendue es mains des Malcontens aujourdhier.

Lundy passé est mort icy au chasteau le Conte de Swartsenborch, beaufrere d'Oranges. Le Conte d'Hollach est fort malade.

Nostre camp est encores à Roosendael, mais bien diminué par la fuite des soudars(1), depuis l'absense du dict maréchal Biron, qui, devant son partement, fit pendre huict soudars anglois, qui avoient au camp empeché à un prestre de dire la messe, et luy avoient derobé les ornemens, nonobstant la contradiction des capitaines anglois, qui taschерent par paroles empescher la dicte exécution.

Les franchois ayants tenté de surprendre la villette de Steenberghe, qui tient de nostre costé, ont estés

(1) Soldats.

repoussez, comme aultrefois icy en Anvers, y ayants perdus quelque nombre des leurs.

Le bruict qui fut icy l'aultre sepmaine, que deux cornettes de chevaulx estoyent massacrés par les Malcontens auprès de Breda, ha esté abusiff; car ce sont esté des franchois qui furent frappez, en nombre d'environ cincq cens, au village de Sundert, auprès Breda, comme aulcuns disent; aultres disent qu'il n'y sont pas tant tuez.

Alenchon est encoires à Duynkercke; aulcuns disent que la Royne mere et la Royne de Navarre y doibvent venir.

Les reformez icy craingnent une nouvelle guerre en France, pour aultant que le temps et terme approche que les Hugenots doivent rendre les villes, qu'ilz tiennent iusques à présent, au Roy de France; et il semble que les Hugenots commencent desià assés de déclarer qu'ilz ne les rendront poinct.

Les franchois de Duynkercke, ceste sepmaine, avecq de petites nacelles en grand nombre, estant la mer fort calme, ont prins trois navires qui vindrent d'Espaigne vers ceste ville, chargés de beaucoup de marchandises, et aussi d'argent comptant en réales (ce qui augmente le murmure icy en la ville), et saccagerent incontinent un desdits navires, près Calais, à la veue, comme on dict, du Gouverneur de Calais, estant sur le bord de la mer.

Le general Noritz veult partir d'icy et hors le service des Estatz, et retourner en Angleterre, veu notre malgouvernement, et aussi veu qu'on ne peult trouver moyen pour pouvoir fournir quelque

argent pour les soudars, ou pour munir et victualier le camp.

Nous entendons aussi que le conte de Hohenlo seroit malade iusques à la mort.

Les inhabitans au pays de Waes font une monstre générale de leurs paisans, en intention de ne iamais laisser plus entrer aulcun soudart au dict pays, veu, comme ils disent, que Oranges n'a plus nul commandement sur les capitaines, ny les capitaines sur les soudars.

On dict icy publicquement que les gantois et flamens traitent avecq les Malcontens, et que le conseillier Richardot seroit à leur requisition par lesdictz Malcontens envoyé envers le Roy, avecq dix articles de pacification, pour les présenter à sa Majesté.

Et comme ainsi soit que à Brusselles (là où est retiré le conseil de Brabant) on ha, passez plusieurs iours, publiquement presché et chanté des messes es maisons, et que les Guldes se sont rassamblés et réunis, et que les Guldes avecq les Catholicques ont demandé restitution des églises, on ha esté constrainct ceste semaine, par provision, de rendre aux Guldes l'église à la sablon.

Le consistoire à Bruxelles, voyant ceste procédure, ayant demandé secours (car la garnison présentement y est bien petite), le hat-on envoyé d'icy, hier de nuict, cincq hommes, hors de chascun enseigne tirés; mais s'ilz sont entrés n'avons encor nulles nouvelles: esperons que ce soir les pourions bien avoir.

Les suisses ont envoyez ici quelques députez pro-

tester, si, en cas on ne les paye en 14 jours, qu'ilz sont determinés de eux retirer hors du pays.

En trois sepmaines n'at-on peu trouver quatorze mille florins, en cette grande nécessité, pour contenter noz soudars.

XXVI.

d'Anvers, le xx *d'aoust*, 1583.

La nuict, entre le dimenche et lundi passé, ont les Malcontens par l'eauwe (1) avecq vne escalade, prins la ville de Steenberghe icy en Brabant, où avoit dedans deux compaignies de souldars, et entre aultres choses on y a trouvé plus de six mille rasières de bled. Monsieur de Haultepenne y est dedans, avecq beaucoup de gens et pionniers; et fortifient la ville. On présume icy qu'ilz feront vng fort sur la teste de la havre, pour défendre le port et havre, et sortir par eauwe.

Ceulx de Dunckercke ont puis naguerres prins deux navires auprès de Brielle, desquelz estoit l'un chargé de bled, appartenant à aulcuns de Delft.

Ceulx de Ter Tolen ont icy en Brabant perché la dicque au poldre, pour s'asseurer contre ceulx de Steenberghe; aussy dict-on qu'auprès de Vosmaer, en leur propre pays, ilz avoient aussi perché quelques dicques, et bien cinq ou six villages mis en eauw.

Berges sur le zoom est renforcé avecq des souldars.

(1) Par eau.

Et comme le vent estoit nort et nort-oist, sont les switsers, et les franchois, avecq Biron, enbarquez et partis vers France, dont ceulx de Zelande en sont bien aises ; car ilz n'avoient aulcune confiance en ce que les dits franchois demouroient si longuement à Biervliet. Aussi personne n'at voulu cha ny là partir avecq ses batteaux, ny s'hazarder pour ne despourveoir le pays de gens mariniers et batteaux, jusques à ce que les franchois fussent totalement partiz de ce pays.

Semblablement ceulx de Hollande et Zelande n'ont voulu mener les franchois, craindans en partie qu'estans en leurs navires, ils ne se fissent maistres d'icelles, ou que, arrivans en France, leurs batteaux fussent illecques detenuz, ou du moins qu'ilz ne seroient payez. In somma, ilz ne les ont voulu mener ; de manière qu'à ceste cause il at esté nécessaire d'arrester les navires des marchans de France, si comme britons, normans et aultres, qui ont esté constrainctz de mener leurs compatriotes.

L'Admiral de Walcheren avoit adverty par tout le pays de Walcheren, de Ter Goes et partout, que aussitost qu'ilz orriont (1) tirer, tous les manans et habitans de Zelande s'armassent, et unissent sur les dicques, comme aussi, après que l'Admiral avoit deschargé trois pieces d'artillerie, ils scurent qu'estoit signe que les franchois s'embarquoient, et pour cest effect s'assembleroient lesdits inhabitans, et principalement ceulx de Ter Goes, sur les dicques, en ar-

(1) Ouiriont, *entendraient.*

mes; et les navires s'en allant, les suivroient sur les dicques, jusques à ce qu'ilz fussent sortiz de la Zelande, pour empescher qu'aulcun soldat ne misse pied sur leur terre, et aussi ilz ne souffrirent qu'aulcuns soudars (ny mesmes le conte d'Hollacq, qu'on dict venir avecq ses gens en Zelande) y mectat pied en terre.

Les villes d'Hollande et Zelande ne veuillent recepvoir, ny laisser fourrir, aulcuns soldars; qui plus est, ceulx de Middelborch ne veuillent loger ou forrir dedans leur ville le sr. de Pruneaulx, ny aulcuns aultres des gentilshommes d'Oranges, qui neantmoins bien petitement sont logez à Vlissinghe, auquel lieu de Vlisssinges, puis naguerres, at esté vne grande commotion, qui venoit de dehors de la ville, avecq laides injures et contumelies, que crioient les maroiniers et aultres, contre Oranges.

Hier à la nuict, at esté prins et détroussé le navire venant de Malines, près de Battel, s'en allant vers Anvers, avecq beaucoup de gens par aulcuns qu'on avoit faict sortir d'icelle ville, entre lesquelz il y avoit quelques navires mariniers.

A l'encontre de cecy, aulcuns jours passez, sont sortiz ceux de Bruxelles, et ont près de Mons en Hainault aussi prins vne petite villette, nommé Braine-le-conte, et l'ayant saccagée, bruslée et delaissée sont avecq grand butin, tant de la dicte ville, que de l'alenthour, retournez.

Vng charton (1), nommé capitaine Dicpeert, grand malfacteur de Bruxelles, at, passé trois jours, de-

(1) Cocher ou chartier.

troussé vng convoy entre Lille et Tournay, à ce qu'ilz disent ; que semble estre incroiable.

Le Magistrat d'icy, lundy passé, ayant longuement doibs(1) le matin iusques apres midy, esté occupé par le faict du Marcgrave, luy ont envoyé l'acte de son deportement, et démis de son estat. Pour deservir le dict office de Marcgrave sont denommez le Bourgemestre présent Philippe Van Schoonhove, le précédent Bourgemestre Rogier Van Leefdale, Godevart Montens, Bourgemestre qui fut de Breda et présentement eschevin de ceste ville, et aussy Gouverneur de Lillo, Philippe De Lantmetere, par devant capitaine de la compaignie des jeusnes hommes, et après coronel, eschevin, et à présent vieil eschevin.

De ces quatres on députeroit quelcun.

Et pour le Lantraedt et Crijgsraedt sont dénommez de la part de ceste ville les suivans, asscavoir: Steven Racquet, puis naguerres coronel, item Andries Vermuelen, echevin, Joachim Vermeeren, tous trois marchans, et maistre Andries Hessels, parcidevant greffier des Estatz, et en après trésorier général; et Oranges sera chief et superintendant.

Aulcuns disent que Oranges, retournera de rechief pardecha. Si veuillent dire aulcuns que Aldegonde seroit trespassé à Souburch en Walcheren; neantmoins, s'il n'est pas mort, si est-il fort malade; ensemble plusieurs de sa maison, de manière qu'on craint que quelques maladie contagieuse y seroit. La fille duquel Aldegonde, qui naguerres avoit espousé

(1) Dés, depuis.

le sr. De Praet de Flandres, est trespassée, passé aulcuns jours; pour laquelle il est fort triste.

Avanthier sont icy derechief arrivé les lettres d'aulcuns particuliers malcontens, addressants aux Magistrat, Guldes et coronels, tendans que du moins on voulsisse ouyr parler l'ung l'aultre, et veoir s'il n'y avoit moyen d'accord; mais si quelque chose s'ensuivera, je ne scay pas.

A Gand on at renouvellé la loy, lunedy passé, et y at-on mis trois ou quatre catholicques et aulcuns que, passé quelque tems, on a voulu prendre et constituer prisonniers, et pour premier eschevin, qu'on nomme aultrement Borgemaistre (1), at-on dénommé et choisy Jehan Van Hembise, qui présentement est en Allemaigne, et y est redemandé. Et comme illecques on est accoustumé de publier, à la puye de la maison de ville publicquement, les noms de la nouvelle loy, entendons que la commune illecque, du moins aulcuns d'eux, estans assemblez devant la maison de la ville, et oyans nommer Jehan Van Hembise pour premier eschevin ou Borgemaistre, crierent à haulte voix: *Dieu soit loué, tel ne sera point du party des franchois, ny d'Oranges!*

On craindt que ceulx de Gand feront encoires le maistre, comme il semble qu'ilz ne se souchient plus des Estatz Généraulx, et ne vueillent plus, à ceste cause, contribuer; neantmoins, suivent en cecy plusieurs aultres villes, mesme en Hollande, et princi-

(1) Te Gend had men namelyk geen Burgemeesters, maer wel *Voorschepenen.*

palement ceulx d'Utrecht, qui ne vueillent plus contribuer. Et comme illecques fust demandé certaine rétribution, et le magistrat le pensant faire exécuter par aulcuns soldars, qu'on debvoit mectre en la dicte ville, les Guldes et aultres, en nombre bien de six ou sept cens hommes, faisoient annulier et casser au magistrat leur concept. Cecy est passé quelques sepmaines.

L'on attend icy en grande dévotion la venue de Casimirus ; car il commence à venir tard sur l'année.

On a ici publié pour mercredy prochain vng jour de jeusne et prière, pour prier Dieu qu'il vueille regarder le pouvre estat de ceste ville. Il me semble que cestuy jour là a esté prins inopinement, car les Catholicques polroient alors aussi tenir la feste de St. Bartholomé: aultrement, on craindroit qu'il y auroit plusieurs amendes pour ceulx qui tiendront leurs bouticles closes, comme lundy passé il est advenu, quand plusieurs furent calengez, qui tenoient leur bouticles closes ; aultres, vueillans ensuivre l'ordonnance, ouvroient seulement leurs bouticles, sans mectre quelque chose en avant, et demouroient oiseulx.

A Bruxelles les Catholicques font le service divin publicquement en plusieurs maisons, mais point en aulcunes églises; de quoy ilz ont acte du Magistrat.

On escript de Bruges que les Malcontens viennent derechief sur Oistende.

Le capitaine de la chevallerie de ceste ville, avecq huyct ou dix de ses gens, sortans devanthier au soir, pour aller à la picquorée hors de ceste ville, a esté

surprins par ceulx de Liere, et illecques mené prisonnier. Si sont les lettres de Coloingne et italie de rechief interceptez par ceulx de Liere, qui sont contentz de les rendre, moyennant qu'on leur renvoye 50 limons et vng pair de bas lassez de soye.

XXVII.

d'Anvers, du 15e d'octobre, 1583.

Nous entendons qu'il y auroit esté vng grand rumor au camp des Malcontens devant Ipre, pour ce qu'on auroit payé les espaignolz, italiens et aultres soldatz estrangiers, et non les walons, et qu'ilz auroient eu ensemble vng grand escarmouche ; de sorte qu'en icelle le visconte de Gand auroit tué mons. Dragon, gouverneur de Dunkercke ; mais que son Alteze le prince de Parme auroit appaisé au parfin le dict rumor, et auroit donné contentement aux walons. Aulcuns présument que ce n'est qu'vne fame fingeé (1), pour contenter icy le commun peuple, qui aultrement ne souhaite que d'avoir paix avecq le Roy, estant lassé de ceste longue guerre.

Ledict Alteze seroit depuis party avecq la plus grande part du dict camp vers Cambray, pour empescher l'invasion des franchois au pays d'Arthois et Henault ; et dict-on, qu'il auroit desià defaict quelques troupes des franchois devers Cambrésis. Il y a esté envoyé d'icy ung espie(2) à Ipre, lequel entendons

(1) Een verdicht gerucht.
(2) Espion.

que seroit tombé en mains des Malcontents, lesquels entendants à quel effect seroit esté envoyé d'icy, l'auroient faict pendre; et que ceulx d'Ipre entendans cecy, auroient incontinent faict pendre alencontre trois espaignolz, qu'ils avoient là en leur prison.

Ceulx de Dunkercke ont ceste sepmaine prins vng navire de Zelande, chargé de marchandises, qui alloit vers Calès, et ont prins prisonniers tous ceulx qui sont trouvés dedans.

Nous entendons que les Estatz-vniz seroient partys de Dordrecht; on ne scait encoires riens quelle chose ilz auroient accordé et conclu; et qu'Oranges retourneroit icy contre le jour de S^t^. André, pour refaire icy le magistrat. Aulcuns disent qu'ilz n'auroient encoires riens finalement conclu, pour n'avoir sceu accorder ensemble; aultres disent qu'ilz ne seroient pas encoires partis, mais qu'ilz attendent encoires les députez de ceste ville, et quelques aultres, qui iusques à maintenant n'y auroient pas encoires comparus, ce que samble estre le plus vraysemblable; parceque les dicts députez d'icy (qu'on nous donne à entendre qu'iroient là) ne veullent pas partir, devant avoir premièrement plaine commission et puissance du Breeden Raedt d'icy, que tout ce qu'ilz contracteront et concluront avecq les Estatz, sera tenu pour irrévocable et bien faict. On dict qu'il y a esté demandé vng centiesme denier de tous biens meubles et immeubles: avecq le premier esperons d'escrire particulièrement la vérité de tout ce dire.

Ceulx de Flandres sont à contracter avecq les Malcontens, de librement pouvoir négocier avecq leurs

marchandises ensamble, en paiant les licentes: aulcuns disent que desià ilz seroient accordés en celà. Ceulx de Brabant voldroient aussi bien accorder semblablement; et en commun le tient-on, qu'ilz accorderont aussy. Si cecy vient a effect, sera certainement vne estrange chose, non iamais ouye, et viendra fort à propos aux villes situées au champaigne (1), qui tiennent nostre costé; car, partout il y a dedans fort grande disette et famine, comme particulièrement à Alost, où nos soldatz font grandes oultrages aux bourgeois, pour la grande disette qu'ilz y ont de toutes choses, et y ont rompus une grande quantité de maisons pour brusler (2).

On fera icy en Brabant vng aultre provincial Lantraedt, qui se meslera seulement dela guerre; et les Estats de Brabant trouveront les moyens pour la soustenir.

On escript d'Amsterdam, que Nieuwenoort, avecq 3ooo personnes, seroit devant Delfziel en Frise, et qu'on a bon espoir qu'en brief le pourra recouvrir, pour constringer ceulx de Groeninghe, et leur empescher la navigation vers Emden.

On nous dict pour chose certaine, que Oranges auroit proposé à ceulx de Deventer, Campen et Swol, qu'il leur convient en toute manière de prendre dedans leurs villes garnison; mais que ceulx de Deventer auroient respondu: qu'en nulle manière ilz ne veuillent, et que plustost ilz accorderont avecq les Malcontens.

(1) Dat is, *binnnen 's lands*.
(2) Pour avoir du bois-à-brûler.

XXVIII.

d'Anvers, du 22 d'octobre 1583.

Le Breeden Raedt icy at cejourdhuy esté assemblé trois fois, sur une nouvelle imposition demandée par Oranges et les six députés de la guerre: on dict que ce seroit vng cincquiesme denier, lequel on consentira, comme on dict, pour la grande nécessité, en la quelle se trouvent les affaires d'en-ça.

Après que les Malcontens ont laissé bien assiegée la ville d'Ipre avecq des bollewaerts, de sorte que nulluy n'y peult entrer ny sortir, ilz sont, à pied et à cheval, bien 8000 en nombre, venuz à Eeckeloo, qu'est quatre lieux de Bruges, où qu'ilz ont gaigné vng grand fort, faict de par nos gens, et sont allez plus avant, pensants gaigner le Sas de Gand; mais ne l'ont jusques à maintenant peu emporter, veu que tous les villageois de là alentour, bien en nombre de 20000, ont serrés les passaiges vers là.

Les villageois du pays de Waes sont aussi tous en armes.

Ceulx de Bruges demeurent encoires obstinés, et font des grandes oultrages aux Catholicques, les chassants journellement hors dela ville, les blessants et spoliants devant les portes; et ce par commandement de Chimay leur Gouverneur, et ses officiers.

Nous avons ce soir nouvelles de Gand, avecq le messagier, que les Malcontens auroient aussy gaigné la ville de Middelbourg en Flandres, et que le prince de Parme en personne y seroit dedans, la faisant bien fortifier; de sorte que la ville de Gand et Bruges sont,

par le moyen de ceste ville et de Eeckeloo, separez l'une de l'aultre.

Ceulx de Gand ont faict sortir les garnisons des Estatz hors d'Alost et Ripelmonde, et y ont mis de leurs bourgeois, ce qui nous donne à entendre qu'ilz se veuillent séparer dela généralité, et que le Gouvernement des Estatz-Vnis ne pourra plus longuement durer.

En Ripelmonde est entré le bailly du pays de Waes, par le moyen d'ung prisonnier, qui ha esté longuement là en prison : on ne peut pas bonnement scavoir s'il y est entré au nom de ceulx de Gand, ou au nom des Malcontens.

Nos colonelz ont avecques des bourgeois de ceste ville guarny het veer, icy à l'encontre la ville, en Flandres (1), pour la garder contre les Malcontens; et on est en dispute si on la fortifiera, ou non.

Le commun-dire est icy que, quand la ville d'Ipre sera rendu aux Malcontens, tout la Flandre s'accordera aussy avecq eulx.

Pour induire à tous potentatz, de prendre les armes contre le Roy d'Espaigne à nostre soulaigement, on a divulgué et faict imprimer icy vng livret, de quoy renvoye icy vne copie.

Jusques astheur ne sont encoires venuz ensemble tous les Estatz-vniz, comme appert par la copie d'une lettre y ensuyvante :

« *De Dordrecht le 17e d'octobre.*

« Monsieur. Sachez que depuis que les Estatz-

(1) Thans het *Vlaemsch-hoofd* genoemd.

« Genéraulx ont estez en ceste ville, iusques as-
« theur, sur nulle chose en est besoigné, et ce par
« faulte que les Estatz de Brabant, Flandres, Zelan-
« de et Frise ne comparent point; par où la cause
« commune, et aussi la particulière, demeurent fort
« arrière. Les aultres provinces ou députez, asscavoir
« de Geldres, Hollande, Vtrecht et Overyssel, ont
« estez icy longuement; de sorte que il n'a venu
« à propos de poursuivre vos affaires. J'ay de ceulx-là
« parlé à monsieur d'Oerschot, qui me conseille d'at-
« tendre la venue des aultres provinces, ou les dépu-
« tez d'icelles; car ceulx-cy ne veuillent riens re-
« soudre devant la venue des aultres seigneurs,
« lesquels on espère que bientost seront icy. »

Postdatum. Entendons de bonne part que nostre Bourgemestre Junius seroit party vers Casimirus, de par les Estatz, pour le prier que en toute diligence il vinse en ça, avecq toutes les forces qu'il at là, pour nous secourir contre les Malcontens.

Semblablement entendons que la Royne d'Anglet-terre envoye aussi vng ambassadeur vers le dict Casi-mirus, appellé Parck, vng des principaulx de cette court-là; on ne scait bonnement à quelle fin.

XXIX.

d'Anvers, du XIXe *d'octobre* 1583.

Depuis que les Malcontens ont gaigné le fort d'Eec-keloo, ont emporté le Zas de Gand, et remplissent le Zas et Vaert en aulcunes places, et viennent librement

au pays de Waes, où ilz ont proscript tous les villages, afin de contribuer, et soubs icelle [contribution] demourer librement en leurs biens, trafiques et cultures, le dict pays de Waes nous at annuellement, et jusques à ceste heure, bien contribué trente deux mille florins ; de sorte que le malheur pour nous aultres n'est pas peu d'avoir perdu le dict pays.

Les villes de Axsel et Hulst n'ont voulu recepvoir garnison, mais ont contre icelle serré leurs portes : toutesfois des Malcontens ont accepté le terme de noeuf jours pour, cependant, s'entreconsulter en quelle manière mieulx ilz pourroient accorder avec lesdits Malcontens.

Quelques jours auparavant le bailly de Waes s'ayant faict, par subtilité, maistre des chevaulx de Ripelmonde, Teemsch et de Bornhem, s'est tenu au dict Ripelmonde, se declairant amy des Malcontens, et le jour de hier leur at livré lesdits chevaulx. Nous entendons desià estre arrivez au dict Ripelmonde douze cent pietons et huyct cens chevaulx des Malcontens, lesquelz se sont monstrez à Borcht.

Le navire de guerre dudict pays de Waes s'est party du dict bailly, par industries et subornemens de nos collonelz, et hier venu icy devant la ville en nostre service.

Puisque les Malcontens sont maistres de la campaigne, nous avons grande peur qu'ilz viendront faire vng fort à S^{t}. Bernard, ou aultre part icy en Brabant, pour ainsy séparer et trencher de ceste ville d'Anvers les villes de Malines, Vilvorde et Bruxelles, comme de nous sont séparées les villes de Denre-

monde et Alost, par le chasteau de Ripelmonde et les susdites aultres.

Les colonelz et magistrat de ceste ville ont faict devanthier percher la dicque en Flandres en ça de Borcht, de sorte qu'entièrement les pays allencontre du Veer est ung aultre fois totalement dessoubs l'eau; au moyen de quoy ceulx de Gand sont aussy séparez de nous aultres, en cas que les Malcontens viennent à faire vng fort ou empeschement à Borcht. Semblablement ceulx du pays de Waes sont asseurez que nos gens ne pourront faire excursions sur eulx, ny sur le pays de Flandres; en sorte que ce soit, c'est beaucoup plus à nostre dommaige que avantage que la dicte dicque est perchée.

Mercredy dernier l'on estoit sorty à intention de faire la pareille, et percher la dicque à Calloo envers Zelande; mais les villaigeois de ces contrées se sont mis tous en armes, et ont par ainsy empesché qu'il n'est encoires effectué.

D'aultant que les Malcontens ont partout en Flandres en leur pouvoir toutes les contrées de l'eau et de la mer, et aussi Ter Neusen, et auprès de Sluys faict des forts, sont en cest estat assiegez de loing les villes de Gand et Bruges; de sorte qu'elles ne peulvent estre secouruz ny par mer ny par terre.

Oultre tout cecy, ne scavons comment nous sommes avecq ceulx de Gand, car la fame court qu'ilz auroient intelligence avecq les Malcontens; de sorte qu'avons grande poeur d'eulx, et ne scavons ce qu'adviendra de nous.

Jan Ban, vng des chiefs du consistoire de Bruges,

lequel l'année passée y at esté eschevin, voiant que toutes choses nous vont au contraire, s'a par desespoir couppé la gorge avecq vng cousteau.

Veu qu'il n'y a encoires nulle artillerie à Ripelmonde, qui pourroit donner empeschement à ceulx qui passent pardevant le chasteau, le messagier de Denremonde est passé ce soir, et venu en ceste ville, lequel dict que le Gouverneur dela dicte ville, Ryhove, estant à Gand, se seroit secrètement absenté d'icelle, et retourné au dict Denremonde, pour estre appellé par le Magistrat de Gand ; mais entendant qu'on pourchassoit, par le moyen de monsr. De Champaigny, de luy oster son Gouvernement et mectre vng aultre en sa place, s'est retiré et enfuy, comme dict est, vers Denremonde, où trouvant vng des pensionnaires avecq deux commissaires de Gand à ceste fin y envoyez, les a faict prendre et mectre en prison bien estroicte et obscure, et ce iusques à ce que ceulx de Gand auroient payé les soldats qui au dict Denremonde sont en garnison. Auroit eussi prins à bon compte quatre chariotz chargés de marchandises, lesquels de Gand par ladicte ville pensoient venir en ceste ville d'Anvers. Cependant est arrivé à Gand le Bourgemestre Jan Van Hembise, venant d'Allemaigne, lequel at tant faict que ledict Sr. De Champaigny seroit remis en prison bien estroite ; mais l'on a à Gand poeur, que c'est tout en vain ce que travaille ledict Hembise, veu que ceulx de Gand, comme dict est, sont de tous costez assiegez.

A Berghes sur le Zoom nos soldats se mutinent, ayant envoyé dire icy qu'on les paye les dix mois,

qu'ilz disent leur estre deus, ou qu'ils scavent ce qu'ilz ont à faire.

Ceulx de Liere ont, le jour de hier, prins sur l'eau beaucoup de bestial allant par batteau vers Malines.

Ste. Marguerite-Scans, assise sur la poincte, à l'encontre de Ripelmonde, est encoires à nostre dévotion; mais nous avons grande poeur que les Malcontens feront tout leur debvoir pour le nous aussi oster, scachans de quelle grande importance il est.

Icy alencontre het Veer sont mises deux compaignies de soldats en garnison, et avecq iceulx y vont tous les soirs vne compaignie de nos bourgeois aussi en garde.

Les députez dela guerre icy en Brabant sont partys ceste sepmaine vers Dordrecht, ayants plaine commission de consentir qu'on fache des gens nouveaulx, veu que Casimire nous abandonne; mais pour n'avoir nul moyen pour trouver argent, d'aultant que les Malcontens sont partout maistres dela campaigne, l'on ne peult scavoir quel fruict ou avantaige pourra apporter la commission de ces dicts députez.

In somma: Quand nous aurons faict icy en Anvers tout nostre meillieur, pour résister les Malcontens, encoires que toutes les villes se separent de nous, nous nous consolons en cecy, que ceste ville vault tousiours bien vng bon appoinctement.

XXX.

d'Anvers, du 8e de novembre 1584.

Pour ceste fois tenons icy riens dire aultre que je

vous ay dict par ma dernière, saulf le mescontentement de tous costez, et de toute sorte de réligion; voyant les chastimentz qu'ils ont donnez à ceulx qui avoient faict la remonstrance de chercher la paix; principalement aux deux derniers qui l'avoient proposé, asscavoir Gabriel Studlinck et Abraham De Hertoghe, auxquelz ont donné sentence, qu'ilz se viennent mectre en genoulx devant noz Bourgemaistres et Magistrats, leur priant mercy; et ledict Studlinck, nommé le *diable volant*, doibt payer 2000 florins, et jurer qu'en un an ne sortira de ceste ville; et Abraham De Hertoghe (lequel at bien joué son pernaige en ces troubles, et at faict grand service aux Estatz) est condempné de faire le semblable, saulf qu'en argent est seulement taxé à 400 florins: dont, avecq le chastiment qu'ilz ont faict, nous demeurons tellement bridez, que personne n'ose publiquement parler vng mot, nonobstant que tout le peuple y murmure assez, et plus les mainouvriers et aultres, auxquelz l'argent commence à failler, et totalement la traficque cesser; de quoi vng chacun s'en ressent, ceque ne peult longtems durer. En conclusion, il y at tant d'espions en ceste nostre ville, que les vngs ne se fient des aultres. Le mieulx venu vers noz Borgmaistres est celuy qui accuse son compaignon; comme ces jours passez est advenu à vng de nos amys: Dieu soit loué qu'il est eschappé pour ceste fois.

Du 30 du passé jusques aujourdhuy, sont entrez en ceste ville environ 80 navires, tant de Hollande que Zelande, tous chargés de vivres; mais il fault

achepter [avecq de l'argent] lequel commence à faillir.

Le 29me du mois passé at le Breedenraedt icy consenty vne nouvelle cotisation sur chacune personne; et sont desià appellez plusieurs pour payer leur quote ou taxe, à laquelle ils sont de nouveau mys. Il y a icy journellement beaucoup à demander et payer, et riens à gaigner.

On dict icy pour certain que les provinces vnys auroient ordonné des députez en bonne quantité, entre eulx douze nobles, pour aller en plaine authorité finablement négocier avecq le loi de France(1), et en faire vne fin. On dict que nostre amman Stralen partira de brief vers Zelande, pour s'y trouver ensamble avecq les aultres : aulcuns pensent que ce sont tous inventions, pour entretenir le peuple en alarme: nonobstant, vng de nos bons amyz m'a dict, que les apprests se font en Hollande pour faire le voiage, et qu'ilz avoient proposé de livrer au Roy de France six villes en seureté, asscavoir Ostende, Sluys, Berghen op Zoom et Ste. Geertruydenberghe, et en Gelre la ville de Venloo : la vérité Dieu scait.

Je ne puis laisser de vous dire ceque j'ay entendu de bonne part, c'est que sont venues quelques let-

(1) Het is my van goederhand bekend, dat de laetste bisschop van Antwerpen, de geleerde, en in onze vaderlandsche Oudheden doorkundige, Nelis, eene memorie, door Marnix de St. Aldegonde opgegesteld en geteekend, bezeten heeft, strekkende om de noodzakelykheid en de voordeelen te betoogen van eene vereeniging met Frankryk; doch het mocht my niet gelukken te weten, in wiens handen deze originele Memorie zich thans bevind.

tres d'Allemaigne ; aulcuns veuillent dire qu'elles seroient de l'Empereur ; aultres , qu'elles seroient de quelques princes de l'Empire , tant séculaires , que ecelésiastiques, pour chercher quelque moyen d'appoinctement avecq nostre Roy , et entrer en communication , et pour venir plustot au bout de traiter avecq son Alteze le prince de Parme, voyant que le Roy est trop long. Bien est vray, qu'il at des contreparties assez , pour le destourner , principalement aulcuns ministres; et viennent souvent lettres de mauvais espritz, du costé de France et Angleterre, et principalement du Sr. De Pruneau et de Vileers ; chacun cherche son particulier prouffit: Dieu donne que venons à vne bonne paix.

Ceulx de Malines et Bruxelles se tiennent encoires avecq nous; mais les soldats y ont estez mutinez, et on leur at envoyé quelque argent; et ne peult-on scavoir s'ilz sont astheur appaisés.

On dict qu'ilz prolongent d'accorder avecq sa Majesté, pour veoir si le Roy de France ne leur envoyera secours, comme je vous ay dict par ma dernière, que ce sont finesses du Gouverneur de Bruxelles, qui veult happer de deux costez.

Ces jours passez avons perdu vne galliotte, allant vers Hollande, que les gens du Roy ont prins, en laquelle ils trouveront des lettres, si les maroiniers ne les ont iectées dans la rivière.

Par lettres venues de Hollande par terre escripvent la préparation que se faict des grands navires, et beaucoup d'engins qui se font pour brusler les navires du Roy.

Aussi est icy sorty vne voix, que le prince de Parma auroit faict vne rivière (1) par le plat pays, pour passer petites navires de Gand, jusques à la pallisade.

Icy se commence à donner ordre pour armer batteaux, pour correspondre avecq ceulx de Hollande et Zelande: tous sont commoditez pour nous consumer plustost, et despenser argent.

XXXI.

COPIE *d'une Lettre, escrite à Monsr. le commis* ROUCK, *d'Anvers, par le S^r.* DOHAIN(2).

Monsieur le Commis.

Deux ou trois de voz lettres m'ont esté delivrées; mais sur toutes j'ay attendu, pour le plus seur, à vous écrire par votre homme, porteur de ceste.

J'ay assez consideré les contenuz, mais je ne puis comprendre que les Malcontens ont quelque envye dentrer en vn traicté général, mais bien particulier. Aussy en avons d'aultres (3), et mesme advis de divers lieux. Silz eussent esté de ceste opinion, ils n'eussent tant tardés à donner lieu et temps, pour prendre une aultre resolution, par les provinces

(1) De schryver wil zeggen *un canal.*

(2) Alhoewel deze brief niet van de zelfde hand zy, als de voorigen, zoo meen ik dien nogthans niet achterwege te moeten laten, daer hy tot de Verzameling behoort, en ook uit Antwerpen geschreven is.

(3) Lettres.

vnies; ce que je vous puis affirmer est achevé et resolu vnanimement; et est desja parti monsr. De Pruneaulx, avecq bon consentement pour preparer le chemin vers le Roy (1) aux ambassadeurs, qui signeront en peu de jours, avecq ample et entière procure d'authorisation, pour accepter le Roy, pour prince et seigneur, sans aucune reserve ou condition, en la mesme forme et manière que ont esté les princes, passez deux centz ans. De sorte, voylà ceque amenent noz particuliers ambitions, ou désir de regner, et pour nous ruyner avecq femmes et enfans à-jamais. Le malade cherche le remede où il peult. Dieu veuille que parlà nous recevions guerison.

Durant ce traicté, qui ne peult durer (2), sappreste en France vng secours provisionel de quatre mille hommes, que nous amenent les seigneurs Dalaine et Rebours, par ordonnance des Estatz et consentement du Roy.

Je suis esté fort requis d'accepter ce voiage; et après beaucoup de refuz je l'ay accepté, où jespère faire le debvoir suyvant ma charge, en quoy je feray le service dela généralité, et de mes amis en particulier. Regardez, où que je seray, si je vous y puis faire quelque service ou plaisir, croyez que je vous seray tel, que je suis tousjours esté, et vous obeiray avecq telle affection comme m'avez donné occasion de vous estre obligé, ceque ne mectray jamais en oubly.

(1) Versta : *Roy de France.*
(2) Hy wil zeggen : *die niet lang kan achterblyven.*

J'espère estre de brieff de rethour : cependant, sil vous plait mescrire, il vous plaira envoyer voz lettres à ma femme, à laquelle jay donné ordre de me les faire tenir.

Avecq ce je vous diray adieu, esperant partir d'icy à trois ou quatre jours. Voilà ceque, pour le présent, je vous puis mander. Je scay qu'estes à présent en peine ; mais il fault esperer en Dieu, et maintenir encore quelque temps. Nous estimons avecq laide de Dieu amener le remede pour votre soulagement, le priant, Monsieur, vous avoir en sa saincte garde, et me recommandant dans les bonnes graces de vous et de Madame votre compaigne, et tous noz amis de par delà.

d'Anvers, le iiij^e. de novembre 1584.

Votre bien affectionné et obligé amy à vous servir,

soubsigné HINCKART.

P. S. Je vous prie, durant ce traicté, de ne vous mectre en combustion les uns contre les aultres ; mais attendez la fin, qui sera bientost, et lors regarderons d'aultre conseil.

Et estoit l'original de ceste sans supscription.

Ten aenzien van dezen laetsten brief valt aen te merken, dat er eene schynbare tegenstrydigheid zich voordoet in het opschrift en de onderteekening van den zelven. Volgens het eerste zou den brief door den heer DOHAIN moeten geschreven zyn: en nogthans is hy door HINCKAERT onderteekend? Dit verschil scheen my eerst hieraen te moeten worden toegeschreven, dat HINCKART de schryver van den brief, en DOHAIN slechts de maker of overzetter van de kopy zy geweest; doch het is my naderhand gebleken, dat de oude adelyke familie HINCKAERT de heerlykheyd van *Ohain*, provincie Zuidbraband, bezat. Zoo vindt men, onder andere, by BUTKENS, *Trophées*, III, p. 231, *Messire* PHILIPPE HINCKAERT, *chevalier, vicomte de Tervueren, seigneur d'*OHAIN, *conseiller et chambellan de Charles, Duc de Bourgogne*. Zie ook aldaer bl. 230 en 253. *Le S*r. DOHAIN zal dan *de heer van Ohain* beteekenen.

Dat de genoemde familie te Antwerpen bestaen heeft, blykt uit de *Jurisprudentia heroica*, p. 352 b. Er zou dus wel eenigen grond kunnen zyn om te vermoeden, dat HINCKAERT de opsteller van alle deze brieven was: doch hoe hiermede overeen te brengen wat hierboven bl 116, in den negenden brief, van *Mons*r. DOHAIN gezegd wordt?— Misschien ook dat niet *alle* deze brieven van den zelfden persoon komen. Wat er van zy, de familie HINCKAERT stierf geheel uit, by den dood van MAXIMILIAEN HINCKAERT, voorgevallen in het jaer 1657, te welker gelegenheid er in het dorp Bergh eene plechtigheid plaets had, die ik, als zeer opmerkelyk zynde voor de kennis onzer Vaderlandsche

gebruiken, my niet onthouden kan hier te doen kennen, volgens het verhael, daervan te vinden in het evengenoemde werk, *Jurisprudentia heroica*, p. 128.

Cérémonie pratiquée à l'enterrement des armes de feu Messire Maximilien Hinckaert, dernier hoir masle, et chief de nom et armes dela très noble maison de Hinckaert, par messire Jean De Launay, chevalier, etc. officier d'armes ordinaire de sa Majesté, en l'Eglise du village de Bergh, le 21 jour d'aoust l'an 1657, selon la coustume observée d'ancienneté, estant iceluy revestu de sa cotte d'armes.

Les funerailles dudict deffunct estants faites, ledit officier d'armes ordinaire de sa Majesté, environné des parents y assistants et convoquez, profera devant la cave, où le corps fut enterré, les mots qui s'ensuivent: *Je* Jean De Launay *declare qu'estant venu à décéder de ce monde feu mesire* Maximilien Hinckaert, *dernier hoir masle et chef de nom et armes dela très-noble Maison de* Hinckaert, *il est de costume de toute ancienneté d'enterrer les armes dela maison esteinte, ceque je viens exécuter. Je declare donc en présence de cette noble assemblée, que si quelqu'un y prétend avoir intérest, aura à parler.* Puis il dit trois fois à haute voix: *Mes-*

sieurs, or oyez, or oyez, or oyez : n'y at il personne qui reclame ? Messieurs, vous serez doncques tesmoins que je vay faire mon office. Après il prit le blason d'armes de la susdite famille, lesquelles furent gravées sur cuivre, esmaillés de leurs metaux et couleurs, sur le dos desquelles estoient gravez ces mots: *Ce jourd'huy* 21 *d'aoust* 1657 *furent enterrez ces armes de la très-noble maison de* HINCKAERT, *esteinte par la mort de feu messire* MAXIMILIEN HINCKAERT, *chef de nom et armes, et dernier hoir masle de la dite maison, qui fut tué malheureusement le* 20 *juillet* 1657. *Priez Dieu pour son ame.* Et les jettant dans ladite cave, près du defunt, prennant paraprès une pesle en main, avecq laquelle il jetta trois fois de la terre dans la dite cave sur les armes, il disoit ces mots: *Au nom du Père, du Fils, et du S^t. Esprit. Dieu veuille faire miséricorde aux ames du défunt seigneur, et de ses nobles prédécesseurs.*

OUDE

BEVOLKING

DER

PROVINCIE ANTWERPEN.

BEAOTZIG

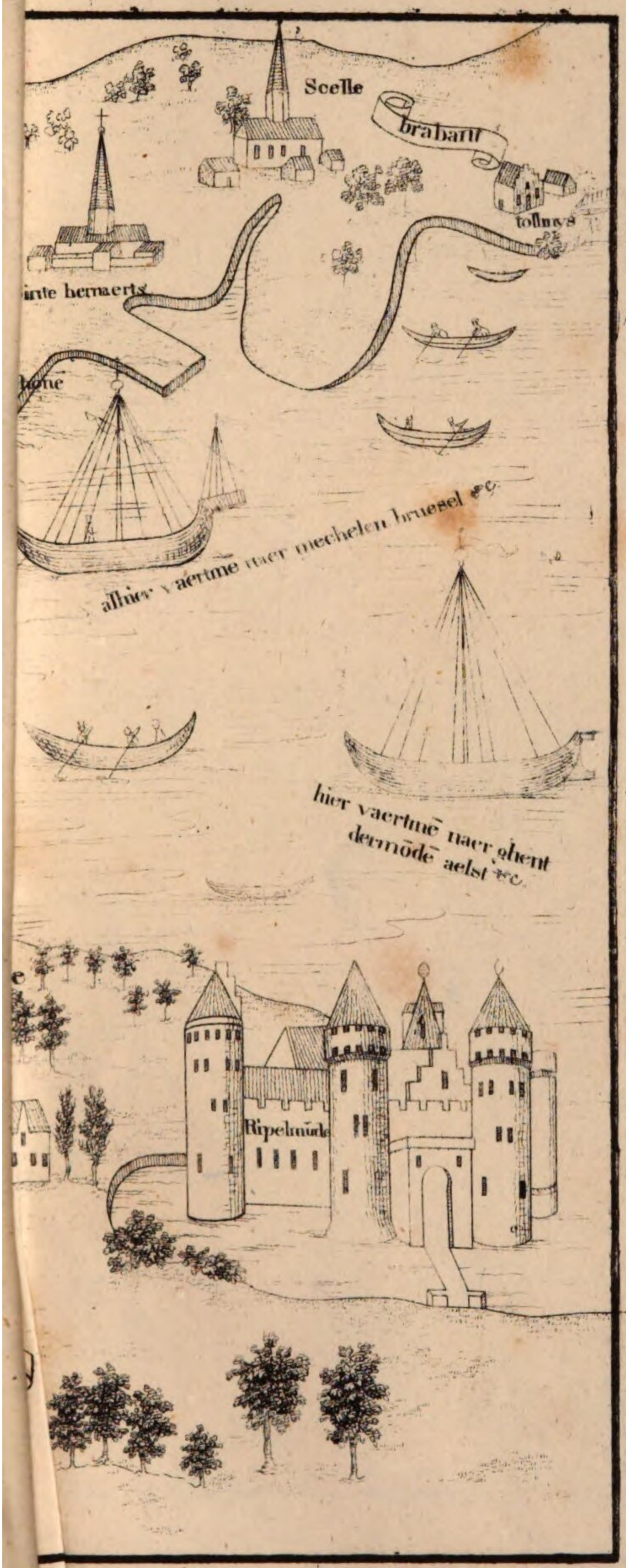
Scelle
brabant
tollnys
irte bernaerts
hone
allier v aertme ruer mechelen bruessel &c.
hier vaertme tuer ghent
dermōde aelst &c.
Ripelmūde

ANTWOORD

OP DE VRAEG:

Men verlangt de *Oude Bevolking* van de *Provincie Antwerpen* te kennen, zoo als de zelve was op merkbare tydstippen, als by voorbeeld:

1°. Tydens het huwelyk van *Maria*, dochter van *Karel den Stoute*, met *Maximiliaen van Oostenryk*, ten gevolge van welk huwelyk de Nederlanden aen het huis van Oostenryk overgingen (anno 1477);

2°. Tydens de bevrediging van Gend; en

3°. Tydens het verdrag van *Campo-Formio*, waerby de inlyving der Belgische Provincien met Frankryk bekrachtigd werd (anno 1797)(1).

(1) Deze vraeg, van Gouvernementswege gedaen, werd my door den heer Staetsraed MEMBREDE, Gouverneur van Antwerpen, ter oplossing voorgesteld. Tot Correspondenten waren my gegeven de heeren SMOLDEREN professor te Antwerpen, AVONDROODT, secretaris der stad Lier, GYSELEERS THYS, archivist te Mechelen, en NEECKX, hypotheekbewaerder te Turnhout.

★★★★★★★★★★★★★

Reeds vóór omtrent drie honderd jaren, deed Guicciardyn bemerken, dat men in de Nederlanden niet gewoon was het getal der ingezetenen op te nemen: « *On n'a point coutume* » (zegt hy, in de fransche vertaling van zyne *Beschryving der Nederlanden*, bl. 168) « *ny en Anvers, ny en tout le Pays, de* « *faire le denombrement des habitans* ». De statistiek is eene vry laet opgekomene wetenschap, en tot dus verre nog van zeer geringe toepassing geweest op den leeftyd onzer voorvaders. Het schynt, dat Kersseboom, in Holland, de eerste was, die op het vaste land zyne naspeuringen en waernemingen, omtrent de bevolking van Holland en Westvriesland, het licht heeft doen zien (in 1742). Doch in de zuidelyke provincien van Nederland, weet ik niet, dat iemand zich ooit hebbe onledig gehouden met de studie van dit belangryk vak der hedendaegsche staetswetenschap, ten aenzien der Belgische Populatie van vroegeren tyd. De Brusselsche Akademie van kunsten en wetenschappen, die zoo vele prysvragen over den ouden toestand van ons vaderland,

en tot opheldering der Nationale Geschiedenis uitschreef, heeft nooit eenige oproeping gedaen tot onderzoekingen van dergelyken aerd.

En gelyk het ons dus aen schriftelyke opgaven, in bekende schryvers, of uitgegevene verzamelingen, over het algemeen, ontbreekt, zoo mangelt het ons, in het byzonder, evenzeer aen gewestelyke of provinciale documenten. 'T is waer, het Markgraefschap van Antwerpen; de Heerlykheid van Mechelen, mitsgaders dat gedeelte van Klein Braband, hetwelk thans onder de provincie Antwerpen is begrepen, kunnen, meer dan eenig ander gewest, roemen op een aental van, met pracht gedrukte, plaetselyke beschryvingen. De *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*, de *Castella et Prætoria nobilium Brabantiæ*, van den baron Le Roy, de *Chorographia sacra Brabantiæ* van Sanderus, het *Théatre sacré et profane du Brabant*, de *Brabantia Mariana* van Wichmans, de *Antiquitates Belgicæ* van Grammaye, de *Trophées du Duché de Brabant* van Butkens, zie-daer, met de reeds vermelde *Beschryving* van Guicciardyn, eene reeks van schriften, over de steden en gemeenten der provincie Antwerpen, die men, onder vele opzichten, voortreffelyk mag heeten; doch die, ter oplossing der voorgestelde vraeg, vruchteloos worden doorbladerd.

Hetgeen men verders, wegens de bevolking van enkele steden, in eenige schryvers vindt bygebracht, of weet, door de volksverhalen, welke in sommige plaetsen door overlevering blyven voortbestaen, dit rust op al te losse gronden, dan dat men er zou

kunnen geloof aen hechten. De sprookjes van MARCUS VAN VAERNEWYCK zyn reeds van overlang op hunne waerde geschat, en men kan zich van dergelyke overleveringen der oudheid niet genoeg mistrouwen, gelyk ook geachte schryvers, als namelyk PONTUS HEUTERUS, tegen de zelve in hunnen tyd al hebben gewaerschuwd: «*vulgatis Belgorum Annalibus, in rebus vetustis*,» zegt hy, «*nisi probatos allegent autores, quod eis rarum est, fidem adhibere non soleo, ac proinde eorum fabulas nunquam recito*» (*de Veterum Belgio*, lib. I cap. 10). Al verhaelt men dus, ook op het gezag van FROISSARD (*apud Marchant.* p. 116), dat Gend alleen 80,000 strydbare mannen in het veld kon brengen; al stelle men, met LIPSIUS (*in Lovanio*, p. 48), het getal der inwoonders van Leuven op meer dan 200,000 zielen, ik zou hem voor zeer vermetel houden, die van dergelyke verklaringen wilde uitgaen, om de Statistiek onzer oude bevolking op te maken.

Ik heb daerom gemeend, dat alleen authentieke stukken te dezer zake in aenmerking konden komen, en dat, waer ons stellige bewyzen ontbreken, den weg der waerschynlykheid wel eens kan worden ingeslagen, doch niet verder behoort te worden gevolgd, dan hy door echte palen is afgebakend.

En zie hier, op welke wyze ik de mogelykheid heb ingezien, om, met eenige zekerheid, tot de kennis der oude bevolking onzer provincie op te klimmen.

Het eerste en geschiktste middel, om hiertoe te geraken, acht ik gelegen te zyn in de opneming van het getal der geboortens van elke gemeente, over

een reeks van tien of meerder jaren, by elk gekozen tydstip genomen, en alzoo tot een gemiddeld jaer doorgesneden. Immers, de veeljarige en by aenhoudendheid gedane waernemingen van DE LA PLACE, in Frankryk, hebben doen zien, dat de jaerlyksche geboortens tegen de bevolking overstaen als 1 tegen $28^{7}/_{20}$. SÜSSMILCH, en andere duitsche Statistiekschryvers, hebben de zelfde resultaten opgemerkt. De sterfgevallen zyn minder gepast om tot leidraed te verstrekken, uit hoofde van derzelver ondergeschiktheid aen tydelyke gebeurtenissen, ziektens, en oorlogen. De geboortens behooren den ingezetene.

Doch, de doopregisters zyn in de Nederlanden maer eerst ingevoerd geworden, ten gevolge der voorschriften van het Concilie van Trenten, en het Plakkaert van PHILIPS II, van 24 mei 1567 (*Plakk. van Brab.* III, bl. 17), die hoofdzakelyk ten doel hadden om de Protestanten te dwingen, hunne kinderen tot den doop der Roomschen aen te bieden, of, althans, om eerstgemelden tot eene openbare opkoming te noodzaken. De meesten dier registers gaen niet hooger dan het jaer 1567 of 1566, zyn zeer gebrekkelyk gehouden, bevatten de namen der doopelingen van verschillende gemeenten en parochien, door elkander, en worden zelfs op vele plaetsen gemist.

Eerst met de regeering van ALBERT en ISABELLA, en wel te beginnen van 1620, of daer omtrent, zyn zy regelmatig worden gehouden, en kunnen zy opvolgelyk ten voorgestelden einde worden dienstbaer gemaekt.

In de tweede plaets kunnen de Haerdtellingen dienen, welke op verschillende tyden, tot in de zeventiende eeuw toe, hebben plaets gehad, alswanneer dezelve door andere bedezettingen, by ordonnantie van 13 september 1687, zyn vervangen geworden (zie het *Codex Brabanticus* van VERLOO, art. *Tributa*).

Ik ben zoo gelukkig geweest, in de archieven der stad Antwerpen de Lysten te ontdekken, van de opnemingen welke in de jaren 1480 en 1496 binnen de zeven kwartieren van Antwerpen, in dat opzicht, hebben plaets gehad, benevens een register der Haerdtelling van den jare 1526, over geheel het hertogdom van Braband. De oudste dezer lysten doet ons den toestand van het Markgraefschap des heiligen Ryks, tydens het huwelyk van MAXIMILIAEN (welk huwelyk slechts drie jaren vroeger plaets had) kennen; de optelling van 1496 biedt ons dien toestand aen, tydens de regeering van PHILIPS *den schoone*, het allerbloeiendste tydperk van Nederland, volgens eene bekroonde verhandeling van L. J. E. PLUVIER, in de *Memoires sur les questions de l'Académie de Bruxelles* van 1776, te vinden, terwyl eindelyk het zetboek van 1526, te midden der regeering van keizer KAREL den V opgemaekt, ons de gesteltenis van Braband vertoont, op eenen tyd, dat dit land, in eigen voorspoed groot geworden, nog door geene beroerten van binnen, of fransche en duitsche emigratien van buiten, in zyne rust en welvaren was gestoord. Hoe gaerne had ik my daerby in staet gezien, om de Haerdtellingen van 1436,

1464 en 1474 mede te deelen! doch ik heb vergeefsche poogingen gedaen om dezelve te vinden. De archivist der abtdy van Tongerloo nogthans, de heer A. Heylen, die in 1790 - 1793 zyne *historische Verhandelingen over de Kempen* uitgaf, had zyne opgaven van het getal haerdsteden der vyftiende eeuw getrokken uit de lysten « *nog te vinden ten stadshuyze van Brussel* » (zie zyne *Verhandeling* VII, bl 45). Ik heb, volgens deze zyne verklaring, getracht om van die lysten, en, zoo mogelyk, ook van de lysten der heerlykheid van Mechelen, een uittreksel te bekomen; maer (gelyk het gewoone antwoord is, in steden waer groote verwoestingen hebben plaets gehad,) de regeering van Brussel heeft my doen berichten, dat die stukken by het bombardement van 1695 zyn verbrand! en van Mechelen heeft men my geschreven, dat de archieven aldaer « *op de solders* « *van het stadhuys, als oude papierassen van wey-* « *nig nut, zyn dooreengesmeten, en thans eerst wor-* « *den onderzocht*! »

Evenmin is het my mogen gelukken de lysten te ontdekken van de Haerdtellingen die, ten gevolge der instructien van 24 july 1600, van 1 september 1604 en van 10 december 1620 (*Plakk. van Brab.* II, bl. 69, 82, en III, bl. 334) zyn gebeurd; of om opgaven te bekomen van de Denombrementen der ingezetenen, welke in 1778, 1784 en 1787, in alle Parochien der Belgische provincien moeten hebben plaets gehad, terwyl ik over de bevolking, tydens het tractaet van *Campo Formio*, slechts een globale lyst ben kunnen machtig worden, die hierachter, *Tabel F*, wordt medegedeeld.

Wel is waer, dat de optelling van het getal der geboortens in elke gemeente, my over deze laetste tyden vry goede narichten konden verschaffen; dan, om zoodanige optelling in de vier steden, en de 138 plattelandsche gemeenten der provincie Antwerpen, te doen gebeuren, wordt er veel tyd en omslag vereischt; behalven, dat men dan nog met recht zou moeten vreezen, dat de opgaven der plaetselyke besturen, in naeuwkeurigheid en volledigheid, niet weinig zouden te wenschen overlaten.

Ik heb daerom goedgevonden my tot de doopregisters der steden alleen te bepalen, ten aenzien van een tydstip, het welk als zeer gewigtig, ja als't keerpunt onzer geschiedenis mag worden beschouwd: ik bedoel het tydstip van den *Munsterschen vrede* (1648), hetwelk door het sluiten der Schelde, het vernietigen van den Zuidbelgischen handel, en de noodlottigste afscheiding der noordelyke en zuidelyke gewesten onzes vaderlands, is gekenmerkt.

Zie daer alzoo, *en* myne middelen van berekening, *en* de door my uitgekozene tydperken! want ik acht het voor genoegzaem onmogelyk, en min of meer ongepast, de bevolking van 1576, tydens de bevrediging van Gend, ook tot een punt van statistieke beschouwing te maken: ik zeg *onmogelyk*, dewyl het toen een tyd van oproer, vluchting en verwarring was, zoo dat zelfs Philips de II, in zyn' openen brief van 8 maert 1574, zich niet kon onthouden het een «*allendigen ende miserabelen staet*» te noemen; en *ongepast*, dewyl slechts gezette en rustige tyden goede tegenstellingen kunnen opleveren. By het Trac-

taet van *Munster* was weêr alles (behalven de koophandel) tot zyn natuerlyken staet en loop terugge-keerd; de schaden, die vyftig jaren vroeger waren aengericht, hersteld; de landbouw in volle herleving; en de kunsten, door RUBENS, VAN DYCK, TENIERS, QUESNOY, en zoo vele anderen, in luisterlyken bloei.

Laet ik nu in korte woorden myne berekeningen doen kennen.

Wat, voor eerst, de *Haerdtellingen* van 1480 en 1496 betreft, het lydt geen twyfel, dat men dezelve als eene optelling van de *huizen* mag beschouwen, aengezien de eene en de andere benaming in de lysten onverschilliglyk gebezigd wordt. Het zetboek van 1526, hetwelk het getal der *huizen* opgeeft, toont ook, dat zeer weinige wooningen, inzonderheid ten platten lande, meer dan ééne haerdstede hadden. In de stad *Antwerpen* nogthans waren er, in laetstgemelde jaer (1526), op 7943 huizen, binnenkuips, 1262 dubbele haerdsteden, 166 met drie, 32 met vier, 15 met vyf, 3 met zes en 5 met zeven, doch in *Turnhout* niet meer dan 7 dubbele haerdsteden. Daer het getal der toen als onbewoond opgegevene huizen op myne berekening niet is afgetrokken, zoo mag men dit als eene vergoeding voor de huizen met meerder haerdsteden beschouwen. Ten platten lande werden zoodanige hoeven en wooningen, in welke eigenlyk geene haerdstede bestond, en de rook door deur- of venstergat uitging, toch voor ééne haerdstede aengeslagen (zie de bovenaengehaelde instructien). De opneming geschiedde door commissarissen van den

hertog, en in 1496 door *meester* PETREN VAN DER VOORT, *raedsheer*, PETREN VAN WAELHEM, *meester van der rekenkameren, ende meester* JANNE STYNEN, *secretaris, ten bysijne van der gedeputeerden van den vier hooftsteden van Braband.* Voor sommige dorpen werden de opgaven door de plaetselyke wethouderen ingeleverd, en dan onder eede bevestigd. *Alle* de huizen staen 'er in vermeld, zelfs de gevryde, de zoogenaemde *Priestragien*, en de Heilig-Geest of Armen-huizen. Het reglement van 20 september 1451 (*Luyster van Braband*, bl. 121) bracht mede, dat in de steden de *tiende*, en ten platten lande de *vyfde* haerdstede, als arm, zoude worden afgeslaen. De bedeuitschryving van 1497 (*Plakk. van Brab.* II, bl.8) stelde drie cathegorien, namelyk *de groote steden*, waer de *achtste*, *de cleyne arme steden* (onder welke *Herenthals* was begrepen) waer de *zevende*, en de *landgemeenten*, waer de *zesde* haerdstede, als arm, mocht worden afgekort.

Men ziet dus, dat de gezegde lysten goede en authentieke grondslagen aenbieden. Doch nu blyft nog de vraeg: *hoe veel was de bevolking voor elk huis?*

Indien men de tegenwoordige verhouding tot maetstaf nam, zou elk huis in de steden met $6\frac{269}{1000}$, en ten platten lande met $5\frac{981}{1000}$, of, door elkander, met $6\frac{077}{1000}$ persoonen, zyn bewoond geweest. Deze verhouding schynt my echter aen die vroege tyden niet toepasselyk. Alles getuigt van eene overgroote bevolking in de steden, wier ingezetenen eerst dan tot het bewoonen van dorpsbuerten zyn overgegaen, wanneer de groote wegen, door derzelver bestrating, meer ge-

mak van communicatie, meer veiligheid aenboden, en de scheepvaert op de kleine rivieren meer uitbreiding bekomen had. Vroeger toch waren er op de dorpen byna nog geene, rondom de kerk aengelegde, buerten; de inwoonders waren meest landbouwers, of, in de kasteelen, aen den dienst der heeren verbonden.

Men vergelyke, in de *Tabel D*, hierachter, den ouden met den tegenwoordigen staet der huizen, binnen *Deurne*, *Berchem*, *Contich*, en andere dorpen, die op de groote wegen of tegen de rivieren liggen, en men zal zien, dat die plaetsen, ten aenzien der gebouwde eigendommen en der bevolking, thans drie of viermael grooter geworden zyn; terwyl in meer afgelegene gemeenten de vermeerdering veel minder zichtbaer is. Daer nu de wooningen van landbouwende huisgezinnen zeker meer volk zullen hebben bevat, en nog bevatten, dan die van andere arbeidslieden, en daer ook de pachthoeven, vóór het vernietigen der abtdyen en kloosters, grooter waren, dan zy tegenwoordig zyn, zoo stel ik voor vast, dat de plattelandsche huizen *van dien tyd* wel tot het *maximum* van heden moeten worden gebracht, dat is, elk tot *zeven* inwooners. Men bouwde toen niet zoo gemakkelyk als nu: en, gelyk de aenvang der zestiende eeuw juist tusschen de tyden van middeleeuwsche barbaerschheid en hedendaegsche beschaving instaet, zoo kan men ook, myns achtens, dit getal van *zeven* als de middelmaet aennemen, tusschen vroegere ongeriefelykheid en later gemak. Men heeft dit by het berekenen der bevolking van 1648,

in *Tabel C*, niet uit het oog verloren, waerin ik de bevolking voor elk huis tot op 6 '/, heb verminderd (iets meer dan tegenwoordig).

Voor de *Steden* valt het ramen moeilyker, doch worden ook de berekeningen door stelliger berichten ondersteund. Wy zullen hierna zien, dat aenvanglyk in *Antwerpen* elk huis ten minsten op 10, in *Mechelen* op 8, en in *Lier* en *Turnhout* op 7 inwooners moet worden gebracht.

De drie eerste tydstippen aldus gekend zynde, zoo stappen wy nu over de Spaensche Beroerten heen, en blyft 'er ons nog overig de populatie op te maken, tydens het sluiten van den *Munsterschen vrede*, waertoe ik nu myn ander middel van berekening te baet neme, namelyk de optelling der *geboorten of doopakten*. Het *Tabel B* wyst die der Steden aen, in welke ik de bevolking tot op dertigmael de geboortens heb meenen te moeten ramen; want, indien thans deze laetste als 1 tot 28 overstaen, de ongedoopte en de protestantsche kinderen daeronder begrepen, dan zal voorzeker 30 geen te groot getal van verhouding wezen, ten opzichte der doopakten van 1640 tot 1650. Ik heb zelf in persoon, en met naeuwkeurigheid, de 27,308 inschryvingen op de kerstenboeken van Antwerpen nageteld; en de opgaven van *Mechelen, Lier* en *Turnhout* zyn my, door myne correspondenten in die steden, gewaerborgd.

Ten aenzien der *Plattelandsche Gemeenten* heb ik, voor het onderwerpelyke tydstip, eenen anderen weg moeten kiezen, gelyk ik boven reeds met een enkel woord heb te verstaen gegeven. De Munster-

sche vrede van 1648 thans nagenoeg eene *anderhalve eeuw* tot stand gekomen zynde, zoo heb ik de helft van het verschil, tusschen het bekende getal der huizen van 1526 en dat van 1826 (een tydvak van juist *drie eeuwen*) als maetstaf myner rekening genomen, in *Tabel C;* en dat deze berekening de waerheid nadert, meen ik uit de vergelyking van de toenmalige populatie der Steden, en van derzelver, op gelyke wyze geraemd, aental huizen, te kunnen afleiden. Beide ramingen ondersteunen elkander.

Intusschen, moet ik niet vergeten op te merken, dat noch de stad *Mechelen*, noch 22 andere gemeenten der provincie, in de Haerdtellingen van 1480 tot 1526 niet vermeld staen, door dien zy tot het Markgraefschap van Antwerpen, en zelfs meestal tot het Hertogdom van Braband, niet behoorden. Deze gemeenten, op ééne na alle gelegen in het *Distrikt Mechelen*, zyn dus door my in een *Staet van repartitie* (*Tabel E*), naer aenleiding van derzelver tegenwoordige verhouding met de overige dorpen van dit distrikt en van het distrikt Antwerpen (met welke zy de grootste overeenkomst van ligging en kultuer hebben) vergeleken en in verband gebracht. Bovendien heb ik, uit hoofde van enkele verzwygingen in de eene of andere der lysten van haerdtelling, soms het getal moeten ramen; doch alsdan de vroegere verhouding (en indien het 1496 betrof, de tusschen-in-staende,) tot grondslag genomen. Ten einde men echter zou kunnen onderscheiden welke opgaven juist, en welke hypothetisch zyn, zal men by laetstgenoemde soort telkens een sterretjen aentreffen (*sic* *).

Het getal is 'er vry gering van, en kan, myns dunkens, tot de resultaten weinig toe- of afdoen.

Met opzicht tot de stad *Mechelen* zelve, merk ik aen, dat, vermits de bevolking aldaer nog in 1797, eveneens als in 1648, ruim het dubbel bedroeg van *Lier* en *Turnhout* te samen, ook het getal van hare huizen, voor 1480 tot 1526 (*Tabel A*) op dien voet mag worden in rekening genomen.

Na aldus myne tabellarische opstellen, in allen deele, en zoo verre ik vermocht, te hebben toegelicht, zy het my nu vergund overtegaen tot de opgave van de daeruit voortvloeiende gevolgen, en acht ik het derhalve niet ongepast in de eerste plaets te spreken van de

ALGEMEENE RESULTATEN.

(*Tabel G.*)

De provincie Antwerpen, die thans uit *vier* groote *steden*, Antwerpen, Mechelen, Turnhout en Lier, en uit 138 *plattelandsche gemeenten* is samengesteld, en in de steden 17,878 woonhuizen met 112,080 inwooners, en, in de plattelandsche gemeenten 35,596 huizen met 212,888 ingezetenen telt, te samen 53,474 woonhuizen en 324,968 zielen bedragende, had, op het tydstip van 1477, toen MAXIMILIAEN *van Oostenryk* met MARIA *van Burgonje* huwde, volgens onze schatting, niet meer dan 27,664 huizen, namelyk 10,251 in de steden (7627 minder dan nu) en 17,413 in de andere gemeenten (wel

18,183 minder dan in 1826) weshalve zy, op een tydvak van byna drie-en-halve eeuwen 25,810 huizen heeft aengewonnen. De bevolking der steden was toen van 7 tot tien, die van het platte land van ten minsten 7 inwooners voor elk huis, en, dooréén genomen, ruim 7 en half (7,^{698}), bedragende voor de gansche provincie 212,946.

Onder de regeering van PHILIPS *den schoone*, kort vóór de geboorte van KAREL *den* V, toen Nederland zyne gelukkigste dagen beleefde, hadden de steden, in twintig jaren tyds, 906 huizen bygebouwd; doch in de andere gemeenten was geen voortgang te bespeuren. De populatie was dus in de steden alleen aengegroeid, en bedroeg in al, 215,061 zielen.

Doch dertig jaren daer na, onder keizer KAREL *den vyfde*, was reeds het getal der huizen tot 33,879, en dat der bevolking tot 265,715 gestegen.

De Steden hadden namelyk 2042, de Dorpen wel 4337 huizen bygekregen; want de rykdommen van Antwerpen, de dagelyks toenemende handelsbetrekkingen tusschen de provincien, de veiligheid en de verbetering der openbare wegen, de goede policie welke overal heerschte, hadden eene buitengewoone veerkracht aen de natie gegeven, en op den landbouw een' weldadigen invloed gehad. Hoogmoedig op haren hier te lande geboren en waerlyk nederlandschgezinden Vorst, die veel meer geldelyken onderstand uit zyne Belgische provincien, dan uit de goudmynen van zyne Amerikaensche bezittingen, genoot, gevreesd in de wapenen door geheel Europa, benyd door Spanje en Frankryk, stond onze natie, onder KAREL

den V, en onder zyn' zoon, op zulk een hoogen trap van luister en aenzien, en was dermate in bevolking en kracht toegenomen, dat zy, kort daer na, PHILIPS *den* II met alle zyne macht dorst het hoofd bieden!

Het is dus zeer waerschynlyk, dat de bevolking der provincie Antwerpen, vyftig jaren later dan 1526, by de *Bevrediging van Gend*, in weerwil der verwoestingen van den oorlog, en in spyt van ALVA, nog ruim de tegenwoordige zal hebben opgewogen.

Na het herstellen der rust, omtrent de helft der zeventiende eeuw (1648), bevinden wy, dat de Steden weêr tot den staet van 1526 waren terug gekeerd, terwyl de landbouw zich uit de geledene schaden met eene aenwinst van 30,137 landbewooners (het noodzakelyk gevolg van verbeterde kultuer en vernietigden handel) had opgebeurd. De geheele bevolking wordt op 289,167 ingezetenen geschat, $6\frac{370}{1000}$, voor elk huis.

Sints dien tyd ging nog de populatie merkelyk achteruit, voornamelyk in de Steden, zoo dat de zelve, by het tractaet van *Campo Formio*, een anderhalve eeuw later, tot op 252,653 gedaeld, eene vermindering aenbood van 36,514 zielen, en niet boven het jaer 1526 stond. Te recht merkte dus de prefect d'HERBOUVILLE aen, in zyne *Statistique du département des deux Néthes* (Paris, an X, p. 21) « *que l'on est fondé à croire, qu'il y a eu diminution.* »

Doch van 1797 tot 1826, is dezelve voor de Steden met 15,808, en voor het platte land met 56,507 zielen vermeerderd, het gevolg van verdubbelde ny-

verheid , van de vernietiging der ambachtsgilden en kloosters, van het splitsen der territoriale eigendommen, door het verkoopen der domeingoederen, en van JENNERS weldadige vaccine.

BYZONDERE AENMERKINGEN

I° *nopens de steden.*

Elkeen weet, dat ANTWERPEN, vóór het sluiten der Schelde, dat is, vóór het tractaet van Munster, eene der volkrykste steden van Europa was, de stapelplaets van den Europischen handel in het noorden. De kanselier DE L'HOPITAL noemde ze, in 't jaer 1560, in zyne redevoering by het parlement van Parys, *de rykste stad van Europa*. Men mag dus als zeker stellen, dat zy, vooral in de vyftiende en zestiende eeuwen, ongemeen bevolkt moet zyn geweest. GUICCIARDYN, die in 1566 zyne *Beschryving der Nederlanden* opstelde, van welke eene fransche vertaling door PLANTYN gedrukt is in 1582, berekende het getal der huizen van Antwerpen alstoen op 13,500 (in 1826 slechts 9131), en dat van hare inwooners op omtrent 100,000 (« *j'ai calculé diligemment* » zegt hy), welke berekening door PIETER BOR (*Nederlandsche oorlogen* , deel I, bl. 47 verso) en andere geachte schryvers, gevolgd werd.

Reeds by de vierde vergrooting dier stad, in 1547, door het beleid van GILLEBERT VAN SCHOONBEKE tot stand gekomen , werd hare bevolking op 94,000 à 96,000 zielen geschat, gelyk nog te zien is uit de

documenten, ten processe van dien bouwmeester gediend hebbende, en op het stads Archief berustende.

Carolus Scribanius deelt ons, in het achtste hoofdstuk zyner *Origines Antverpiensium*, gedrukt in 1610, uit een oud boek, *è veteri codice*, eene opgave der toenmalige bevolking mede. Volgens de zelve was

het getal der burgers der eerste wyk	6239.
der tweede —	5929.
— derde —	6124.
— vierde —	6512.
— vyfde —	5218.
— zesde —	4810.
— zevende--	9627.
— achtste —	6943.
— negende--	7419.
— tiende —	7529.
— elfde —	7234.
— twaelfde-	7164.
en der dertiende- —	8248.
	89996.
En dat der andere inwoonders, die het burgerrecht niet genoten,	14985.
te samen	104,981.

Hetgene dien schryver verder over de *Suburbia* by-brengt, rust op geene aennemelyke gronden, en zal wel tot het *geheele* grondgebied der jurisdictie van Antwerpen, buiten de stad, hebben betrekking gehad.

Het oudste gedeelte van Antwerpen, dat dichtst by de Schelde ligt, getuigt nog, door zyne hooge huizen met vele verdiepingen, dat er eertyds eene zeer groote bevolking, als het ware, zich aldaer moet hebben verdrongen. Indien dus, na de vergrooting van 1547, en volgens genoemde schryvers, het aental der huizen tot dat der bevolking stond als 1 tot 8 (thans $7\frac{226}{1000}$), zoo meen ik met zekerheid te mogen stellen, dat de populatie, vóór het vierde uitzetten der stadsmueren, in het niet min bloeiende tydperk van 1480 tot 1526, voor elk der gezegde hooge huizen van de oude stad, globaliter genomen, niet minder zal zyn geweest dan 10. Immers, men heeft bevonden, dat zelfs de kelders in sommige wyken bewoond waren; ofschoon het opmerking verdiene, dat de Haerdtellingen het getal der onbewoonde huizen stellen, te weten, voor 1480 op 223, voor 1496 op 217, en voor 1526 op 241.

En zoo steunt dan myne raming van de populatie der stad Antwerpen naer het getal van hare huizen, *Tabel A*, op de grootste waerschynlykheid, en op het bezef dier toenemende vermeerdering in den bloei derzelve stad, welke door alle schryvers is opgemerkt.

In *Tabel B* ziet men de bevolking, tydens het sluiten van den Munsterschen vrede, tot 74,475 inwoners gebracht, ruim 25,000 minder dan in 1566. Ook deze berekening moet der waerheid naby komen,

want vele duizenden hadden, na de overgaef van Antwerpen aen Parma (1585) die stad verlaten, om zich in de meer vrye noordelyke gewesten van ons vaderland te vestigen, en daer hunnen handel te dryven. Gedurende het twaelfjarig bestand, had deze verhuizing nog zoo aenmerkelyk toegenomen, dat de Bisschop van Antwerpen, in eenen brief, gedagteekend *die quinta martii* 1616, ter Stadsarchieven nog berustende, over het vertrek klaegde van meer dan 240 Antwerpsche familien, in een zeer korten tyd.

Indien dan (volgens myne ramingen, de genoemde schryvers, en het Schoonbeeksche proces,) de bevolking van Antwerpen moet worden gebracht, te weten:

voor	het	jaer	1480	op 56,990,
—	—	—	1496	— 68,010,
—	—	—	1526	— 87,850,
—	—	—	1547	— 95,000,
—	—	—	1566	— 100,000,
—	—	—	1568	— 104,981,
en —	—	—	1648	— 74,475,

dan staet deze op- en afgaende ladder in een naeuw verband met den toe- en afnemenden bloei van den Antwerpschen handel, en leunt dus op de geschiedenis.

Dat, wyders, de bevolking van Antwerpen, sedert 1648, na het sluiten der Schelde, nog veel heeft afgenomen, spreekt genoegzaem van zelve. Laten wy eens zien hoe het een eeuw later daermede stond.

Het getal der geboortens, volgens de doopregisters, was

in	1740	1501,
—	1741	1439,
—	1742	1459,
—	1743	1516,
—	1744	1438,
—	1745	1512,
—	1746	1523,
—	1747	1643,
—	1748	1546,
—	1749	1488,
—	1750	1587,
	totael	16,652.

by doorsnyding voor één jaer	1514
	30
De bevolking was dan in 1750,	
of omtrent dien tyd	45,420

29,055 minder, dan in 1648.

By den aenvang der negentiende eeuw was de zelve 58,956

en thans is zy (in 1826) 65,980.

Ik zou gevoeglyk hier van Antwerpen kunnen scheiden; doch ik acht het niet overbodig hier nog eene

korte proeve te laten volgen, die den vroegeren rykdom dier stad, in vergelyking van de andere hoofdsteden van Braband doet kennen, en die misschien, onder een ander oogpunt van Statistiek, niet zal zyn te verwaerloozen. GRAMMAYE deelt ons in zyne *Antverpia* een lyst mede van de sommen, tot welke de steden van Braband, op verschillige tyden, in 's lands subsidien zyn aengeslagen geweest, en waeruit men kan besluiten tot welken hoogen graed van luister de koopstad aen de Schelde, tydens anderhalf eeuw, was geklommen. Ik stel deze lyst hier tabelsgewyze.

Jaren.	Leuven.	Brussel.	s'Hertogenbosch.	Antwerpen	Totael.
in 1421	29,166	29,166	7,318	9,723	75,373
— 1465	2,282	4,250	1,830	2,184	10,546
— 1474	10,361	12,480	7,138	13,361	43,340
— 1537	5,693	9,954	6,606	15,760	38,013
— 1540	1,879	3,258	2,181	5,200	12,518
— 1553	19,849	34,707	23,133	54,944	132,633
— 1558	3,733	13,136	1,816	40,789	59,474
— 1564	2,733	8,604	1,119	29,406	41,862
— 1571	1,812	6,378	839	19,804	28,833
	77,508	121,933	51,980	191,171	442,592

Men ziet hier uit, dat de stad Antwerpen, die in 1421 weinig hooger dan 's Hertogenbosch, en juist

op een derde van Leuven en van Brussel, was gebracht, reeds in 1465 met Leuven, en in 1474 met Brussel gelyk stond, terwyl zy in 1571 elfmael meer dan Leuven, en ruim het dubbel van Leuven, Brussel en 's Hertogenbosch te samen, in 's lands *subsidien* betaelde.

Van minder aenbelang zyn de andere steden der provincie, weshalve ik die ook met minder aenmerkingen zal afhandelen.

Wy hebben reeds gezien, dat *Mechelen*, gelyk in den tegenwoordigen, zoo ook in den voorleden tyd, op het dubbel van Lier en Turnhout te samen, mag worden gerekend, en dat die stad alzoo, van het jaer 1480 tot 1526, met ongeveer 18,000 zielen, acht per huis, zal zyn bevolkt geweest. Zie hier door welke nadere en historische tegenstellingen deze raming wordt ondersteund.

Mechelen was de hoofdplaets eener afzonderlyke heerlykheid, en sints den aenvang der zestiende eeuw de zetel van 's lands hoogen raed der justitie, mitsgaders zeer dikwyls de residentieplaets van vorstelyke familien. Het distrikt dier procincie bevatte vyf dorpen, met name, Hever, Muysen, Hombeeck, Leest en Heffen, benevens de gehuchten van Hanswyck, Hofstade, Geerdigem, Audigem, Winkette, Pennepoel en Nekkerspoel. Heyst-op-den-berg, het dorp Gestel, en, in vroegeren tyd, nog eenige andere plaetsen ressorteerden tot deszelfs gebied en jurisdictie.

Mechelen, door de Berthouts tot eene hooge maet van nyverheids ontwikkeling gebracht, schynt in de 14e eeuw grootelyks bevolkt te zyn geweest, alzoo

men gelooft, dat 'er aldaer, ten jare 1321, wel 3200 weefgetouwen, en, volgens REIMERUS VALERIUS, 12800 wevers werden gevonden.

Indien men de rekening voor het maken der kasse, tot bewaring der overblyfsels van den heyligen RUMOLDUS, gesloten in 1370, *des maendaechs op alre apostelen dach*, en bevattende alle de persoonen welke tot de collecte, *aen de huizen der ingezetenen gedaen*, hadden bygedragen, voor eene opgave wil aenzien van de huizen zelve, dan waren deze alstoen ten getale van 2013. Men mag toch denken, dat, vermits de collecte aen de huizen is geschied, door deze persoonen even zoo vele huisgezinnen zullen zyn aengeduid, te meer, daer ik bevinde, dat de lyst dier persoonen, parochiesgewyze opgemaekt, niet zeer veel verschilt van het getal der huizen, alsnu in elke parochie nog gelegen. Myne berekening derhalve, van 2291 huizen in 1480, voor de stad Mechelen, vindt zich hierdoor versterkt; en het verschil van 178 huizen, wordt door de bygebouwde of door de wooningen der armen verklaerd.

Dat wyders de raming van de populatie, op omtrent 18,000 zielen, in 1480 tot 1526, tegen 8 per huis, niet zeer verre van de waerheid kan zyn verwyderd, blykt zoo ik meen, door de vergelyking daervan met de wezendlyke bevolking van het jaer 1648, zynde 23,640. Immers, het is ons door de geschiedenis bekend, dat Mechelen in de laetst afgeloopene drie eeuwen geene zeer groote veranderingen, in politieke of commerciele aengelegenheden, heeft ondergaen.

Lier en *Turnhout*, als steden van den derden rang, zyn op 7 inwooners per huis gebracht (*Tabel A*). Ook deze berekening steunt op goede gronden, en wordt door de vergelyking met het bekende getal der ingezetenen, tydens den Munsterschen vrede, bekrachtigd.

De doopregisters van *Turnhout* leveren veel betere opgaven, dan die van de andere plaetsen, en zyn althans, in de vroegste tyden, niet zoo ongelyk in jaerlyksche resultaten. Het getal der ingeschrevene doopkinderen van het jaer 1573 tot 1581 was als volgt:

In	1573	zyn er	gedoopt	234,
—	1574	—	—	213,
—	1575	—	—	240,
—	1576	—	—	244,
—	1577	—	—	234,
—	1579	—	—	248,
—	1580	—	—	218,
en —	1581	—	—	225.
te samen				1856.

Hiervan uitgaende, om het getal der ingezetenen van die stad te vinden, daer by tevens in acht nemende, dat niet *alle* kinderen op de *roomsche* kerstenboeken gebracht zyn, zoo zal de populatie in die jaren wel 7000 à 9000 zielen hebben bedragen, een vermoeden, dat met de opgegevene 7343 zielen voor het jaer 1526 (*Tabel A*) en der 5310, voor 1648

(*Tabel B*) in verband staet, zynde de stad Turnhout op het einde der zestiende eeuw, volgens de archieven van het kapittel aldaer, tot omtrent de helft afgebrand.

De Steden aldus afgehandeld zynde, gaen wy nu over tot de byzondere aenmerkingen

IIº. *nopens de plattelandsche gemeenten.*

Ik heb boven reeds doen bemerken, dat aen die dorpen, welke by groote rivieren of wegen gelegen zyn, eene groote vermeerdering in der zelver getal wooningen en bevolking is te beurt gevallen, en ik acht diensvolgens niet noodig deze erkende waerheid door het geven van byzondere voorbeelden nader te betoogen. Het *Tabel D*, dat den ouden staet der plattelandsche gemeenten vertoont, kan in dat opzicht als byzondere aenwyzing dienen voor zoodanige gemeenten, als men aen dezen regel verkiest toepasselyk te maken.

Het was, om gemelde redenen, zeer natuerlyk, dat de districten *Antwerpen* en *Mechelen*, in welke de meeste rivieren en groote wegen gevonden worden, en die in 1480 te samen 9378 woonhuizen en 65,646 ingezetenen bezaten, in den tyd van drie-honderd-en vyftig jaren, en byna in even de zelfde progressie, eene aenwinst hebben kunnen doen van 14,259 wooningen, en 84,226 zielen; latende het distrikt *Turnhout*, met deszelfs dorre heigronden en woeste landstreken, op een verren afstand achter zich. In de kantons *Antwerpen*, *Wilryck*, *Mechelen*, *Duffel*,

Lier en *Puers*, de meestvruchtbare der provincie, waer de huizen en de bevolking sints drie-honderd jaer verdubbeld zyn, worden deze voordeelige resultaten allerzichtbaerst opgemerkt.

Daerentegen is *Brecht* slechts met een vierde, en *Santhoven* (thans het meest bevolkte kanton ten aenzien der woonhuizen), met *Eeckeren*, *Arendonck* en *Mol*, tot een derde vermeerderd, en staen *Turnhout*, *Hoogstraten* en *Herenthals* thans nog op de zelfde hoogte, als waer zy voor drie eeuwen stonden. Vervolgens heeft het distrikt *Turnhout*, het welk in 1480 nagenoeg zoo veel huizen en inwooners bevatte, als dat van *Antwerpen* en *Mechelen* te samen, op drie eeuwen-en half, en op eene bevolking van 56,245 zielen, niet meer dan 3924 huizen en 14,326 zielen verkregen, welke aenwinst dan nog alleen dateert sedert het Tractaet van *Campo Formio* (*Tabel G*).

Laet ik nu, de oorzaken van voortgang en bloei der andere streken voldoende aengetoond hebbende, ook myne gedachten omtrent deze achterlykheid van het distrikt *Turnhout*, beknoptelyk mededeelen.

De *Kempen* schynt in oude tyden, vroeger dan het ten dezen uitgekozene tydvak, zeer bevolkt te zyn geweest; want, zonder van de steden *Aerschot*, *Sichem* en *Herenthals* te spreken, die in het jaer 1436 gezamendlyk 2415 woonhuizen telden, en in 1496 er nog slechts 914 bezaten, zynde *Herenthals* alleen toen van 1202 op 692 gedaeld, zoo blykt dit nog door de vergelykende opgaven van de aldaer gedane Haerdtellingen, in de *zevende Verhandeling* van den Archivarius A. Heylen voorkomende, en tot de gemeen-

ten van *Gheel*, *Rethy*, *Meerhout*, *Herenthout*, *Hersel*, en andere, betrekkelyk.

Het valt moeilyk de oorzaek dier oudste vermindering op te sporen; het zy men dezelve zoeke in den ondankbaren grond, die altyd tot zyne oorsprongelyke wildheid tracht terug te keeren, het zy in den koophandel of de weelde, die den kempenaer naer de rivieren en de groote communicatien zullen hebben uitgelokt. De eerste verklaring zou zeker niet voor de zoo hooggeroemde ontginning en vruchtbaermaking der heidegronden, door de abtdyen, getuigen. Wat er van zy, de onvoordeelige toestand der Kempen, sedert den aenvang der zestiende eeuw, die weinig verbeterd is, en dien wy hier alleen te verklaren hebben, kan, zoo ik geloof, nog aen veel andere oorzaken geweten worden. De Franschen en Gelderschen, in 1507, MARTEN VAN ROSSUM, in 1542, en, vooral, de oorlog van 1583 tot 1587, hebben het meeste kwaed aen die streken gedaen.

Esschen telde in laetstgezegde jaer geen enkelen inwooner meer; *Calmpthout* geen zes huisgezinnen, waer voorheen meer dan 750 communicanten waren. *Westmalle* was tot zulken deerlyken staet gekomen, dat er van de 300 huisgezinnen geen 25 overbleven, die, met 24 koejen en 16 paerden, vier jaren lang op het slot van den heer van Westmalle vertoefden. *Oostmal* was van 350 communicanten op 25 huisgezinnen gebracht; *Santhoven* op 40; *Halle*, sedert 1579 onbebouwd gebleven, had, acht jaren daerna, nog 16 inwooners, zich in de kerk ophoudende; *Wechel-ter-Zande* rekende nog 40 persoo-

nen; *Massenhoven* 6 huisvaders; *Herenthout* 60; in *Lille*, waer 700 communicanten waren geweest, bleven er nog 60; *Voorschoten* (thans *Viersel*) was gansch afgebrand en verlaten; *Casterle* verscheiden reizen geplunderd; de weinige inwooners van *Wustwezel*, welke nog in leven waren, hielden zich in de kerk op; *Loenhout*, hetwelk vroeger 1800 communicanten had; *Minderhout* waer slechts vyf arme huisgezinnen waren overgebleven; *Meer*, dat geen vyfde zyner bevolking behield; *Wortel*, en zoo vele andere plaetsen, stonden eenzaem en verlaten.

Hetgeen ik hier bybreng is getrokken uit de suppliecken van gemelde dorpen, gedagteekend 12 december 1587, en aen de staten van Braband, ten einde van vermindering in de belastingen, ingediend.

Het spreekt derhalve van zelf, dat de van ouds onvruchtbare *Kempen* een langen tyd heeft noodig gehad, om zich uit zulke rampen op te beuren.

In onze dagen, nogthans, gaet deze streek merkelyk vooruit, het zy door het aenleggen van Kolonien, het zy door het aenwenden van geschikter middelen van kultuer: dank zy der gezegende Regeering van onzen *Koning!*

En hiermede heb ik de my opgelegde taek, naer myn best vermogen, ten einde gebracht.

Antwerpen 30 *juny* 1827.

J. F. WILLEMS.

TABELLEN.

Tabel A.

OUDE BEVOLKING

Berekend naer het getal

NAMEN DER STEDEN.	AENTAL HUIZEN in 1480.	in 1496.	in 1526.	volgens opneming van 1826.	voor elk huis in 1826.
ANTWERPEN	5,669	6,801	8,785	9,131	7,226
MECHELEN.....	* 2,291	* 2,178	* 2,207	4,099	5,578
LIER	1,270	1,093	1,158	2,315	5,144
TURNHOUT	1,021	1,085	1,049	2,333	4,855
	10,251	11,157	13,199	17,878	6,269

DER STEDEN,

van derzelver Huizen.

BEVOLKING						AENMERKINGEN.
BY RAMING			VOLGENS OPNEMING			
in 1480.	in 1496.	in 1526.	van 1797.	van 1800.	van 1826.	
56,690	68,010	87,850	56,378	58,956	65,980	De bevolking van 1480-1426 is geraemd, te weten: voor Antwerpen op 10 per huis, Mechelen op 8, en Lier en Turnhout elk op 7.
18,328	17,404	17,656	20,522	20,522	22,865	
8,890	7,651	8,106	10,563	9,570	11,908	
7,147	7,595	7,343	8,809	10,130	11,327	
91,055	100,660	120,955	96,272	99,178	112,080	

Tabel B.

STAET VAN DE BEVO

TYDENS HET TRACTAET

Berekend naer het

NAMEN DER STEDEN.	GEBOORTENS						
	in 1640	in 1641.	in 1642.	in 1643.	in 1644.	in 1645.	in 1646.
ANTWERPEN	2,547	2,391	2,605	2,739	2,550	2,325	2,339
MECHELEN.....	850	705	820	844	843	786	748
LIER.....	433	321	300	458	368	361	335
TURNHOUT	182	146	181	177	187	179	181
	4,012	3,565	3,906	4,218	3,948	3,651	3,603

LKING DER STEDEN,

VAN MUNSTER (1648),

aental der Geboortens.

in 1647.	in 1648.	in 1649.	in 1650	TOTAEL.	per gemid-deld jaer.	bevolking	AENMERKINGEN.
2,343	2,505	2,426	2,538	27,308	2,482½	74,475	Geraemd op 30 voor elke geboorte.
,756	779	801	735	8,667	788	23,640	
393	352	298	356	3,975	561½	10,845	
188	178	195	154	1,948	177	5,310	
3,680	3,814	3,720	3,783	41,898	3,809	114,270	

Tabel C.

RAMING VAN HET AENTAL HUI

Over de geheele Provincie,

WOON

DISTRICT ANTWERPEN		DISTRICT	
in de stad	buiten de stad	te Mechelen.	te Lier
11,316	9,768	3,153	1,737
BEVOLKING PER HUIS,			
6,581	6,500	7,498	6,248
Het getal der huizen was			
in 1566 13,500	in 1526 7,245	in 1526 2,207	in 1526 1,158
— 1826 9,131	— 1826 12,291	— 1826 4,099	— 1726 2,315
22,631	19,536	6,306	3,473
½ 11,316	½ 9,768	½ 3,153	½ 1,737

BEVOL

DISTRICT ANTWERPEN		DISTRICT MECHELEN		
in de stad	buiten de stad	te Mechelen	te Lier	buiten de sted.
74,475	63,492	23,640	10,845	46,580

ZEN EN DERZELVER BEVOLKING

tydens het tractaet van Munster.

HUIZEN.

MECHELEN	DISTRICT TURNHOUT		BEVOLKING voor elk huis der provincie	
buiten de steden	in de stad	buiten de stad	in de steden	buit. de sted.
8,397	1,049	9,973	6,622	6,216

VOLGENS DEZE RAMING.

6,500		5,062	6,500		
in 1526 5,448 — 1826 11,346 16,794 1/2 8,397		Gebracht als in 1526 zynde de stad op het einde der 16e eeuw voor byna de helft afgebrand	in 1526 7,987 — 1826 11,959 19,946 1/2 9,973		

KING.

DISTRICT TURNHOUT		TOTAEL	
in de stad	buiten de stad	in de steden	buiten de steden
5,310	64,825	114,270	174,897

Tabel D.

OUDE BEVOLKING DER PLAT

Berekend naer het getal

KANTONS	GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per kant.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem.	1826. per kant.
						DISTRICT			
Antwerpen.	Austruweel	23		27		38		25	
	Berchem	52		81		129		346	
	Deurne en Borgerhout	147	321	50	232	350	637	686	1,280
	Merxem	99		74		120		223	
Contich.	Contich	164		171		257		606	
	Aertselaer	62		90		107		272	
	Edeghem	56		65		79		155	
	Boom	*335		*355		*455		870	
	Hemixem	80		95		118		136	
	Hove	42	1,114	50	1,292	54	1,602	86	3,399
	Niel	36		29		46		389	
	Reeth	42		53		56		212	
	Rumpst	147		197		246		342	
	Schelle	130		156		160		226	
	Waerloos	20		31		24		105	
Eeckeren.	Eeckeren	277		391		449		885	
	Berendrecht	55		85		114		234	
	Lillo	96		99		131		173	
	Oorderen	61		88		195		94	
	Cappellen	*47		66		76		149	
	Hoevenen	*33	990	46	1,291	53	1,613	103	2,577
	Santvliet	156		143		165		253	
	Schooten	101		82		124		235	
	Stabroeck	101		175		183		319	
	Wilmarsdonck	63		116		123		132	
	25	2,425	2,425	2,815	2,815	3,852	3,852	7,256	7,256

TELANDSCHE GEMEENTEN,

van derzelver Woonhuizen.

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
ANTWERPEN.										
	161		189		266		80		170	
	364		567		903		1,692		2,491	
6,388		2,247		1624		4,459		5,546		8,176
	1,029		350		2,450		2,714		4,087	
	693		518		840		1,060		1,428	
	1,148		1,197		1,799		2,870		3,521	
	434		630		749		1,302		1,571	
	392		455		553		1,000		1,002	
	2,345		2,485		3,185		3,902		5,374	
	560		665		826		859		720	
5,909	294	7,798	350	9,044	378	11,214	568	16,569	581	20,084
	252		203		322		1,670		2,203	
	294		371		392		1,250		1,267	
	1,029		1,379		1,722		1,556		2,050	
	910		1,092		1,120		990		1,175	
	140		217		168		602		620	
	1,939		2,737		3,143		4,000		5,328	
	385		595		798		1,294		1,407	
	672		693		917		1,231		1,040	
	427		616		1,365		550		561	
	329		462		532		1,020		900	
6,005		6,930		9,037		11,291		13,657		15,476
	231		322		371		562		617	
	1,092		1,001		1,155		1,015		1,515	
	707		574		868		1,200		1,400	
	707		1,225		1,281		1,795		1,913	
	441		812		861		990		795	
16,975	16,975		19,705	19,705	26,964	26,964	35,772	35,772	43,736	43,736

Vervolg van tabel D.

KANTONS	NAMEN DER GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per knat.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem	1826. per kant
report	25	2,425	2,425	2,815	2,815	3,852	3,852	7,256	7,256
Wilryck.	Wilryck	90		88		164		297	
	Borsbeeck	31		35		48		67	
	Bouchout	* 129	414	129	468	129	629	252	1,145
	Hoboken	68		92		140		279	
	Mortsel	57		73		94		159	
	Vremde	39		51		54		91	
Santhoven.	Broechem	130		115		130		184	
	Emblehem	74		62		77		113	
	Halle	50		49		51		82	
	Oeleghem	71		60		74		131	
	Pulle	45		45		61		84	
	Pulderbosch	49		23		59		98	
	Ranst	148		120		142		174	
	Santhoven	120	1,066	80	973	85	1,135	128	1,833
	Schilde	64		63		72		151	
	'Sgravenwezel	43		69		72		99	
	Zoerzel	93		109		85		130	
	St Job int goor	13		12		18		35	
	Viersel	35		38		32		66	
	Massenhoven	13		13		13		37	
	Wommelghem	71		60		97		203	
	Wyneghem	47		55		67		118	
Brecht	Brecht	348		394		392		433	
	Calmpthout	146		126		236		395	
	Esschen	122		105		197		330	
	Loenhout	208	1,256	249	1,336	312	1,629	307	2,057
	Oostmalle	95		126		87		153	
	Westmalle	107		120		97		149	
	Wustwezel	230		216		308		290	
	54	5,161	5,161	5,592	5,592	7,245	7,245	12,291	12,291

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
	16,975	16,975	19,705	19,705	26,964	26,964	35,772	35,772	43,736	43,736
	630		616		1,148		1,504		1,838	
	217		245		336		501		479	
	903		903		903		2,000		1,891	
7,127	476	2,898	644	3,276	980	4,403	1,398	7,042	2,093	8,161
	399		511		658		1,091		1,198	
	273		357		378		548		662	
	910		805		910		1,200		1,457	
	518		434		539		676		803	
	350		343		357		554		552	
	497		420		518		1,000		1,050	
	315		315		427		625		626	
	343		161		413		525		590	
	1,036		840		994		1,500		1,381	
	840		560		595		875		952	
7,368	448	7,462	441	6,811	504	7,945	780	12,081	1,001	13,505
	301		483		504		637		776	
	651		763		595		718		885	
	91		84		126		237		325	
	245		266		224		704		770	
	91		91		91					
	497		420		679		1,384		1,446	
	329		385		469		666		891	
	2,436		2,758		2,744		1,940		2,771	
	1,022		882		1,652		1,740		2,079	
	854		735		1,379		1,765		1,902	
5,814	1,456	8,792	1,743	9,352	2,184	11,403	1,525	9,618	1,698	11,962
	665		882		609		788		1,063	
	749		840		679		703		915	
	1,610		1,512		2,156		1,157		1,534	
6,294	36,127	36,127	39,144	39,144	50,715	50,715	64,513	64,513	77,364	77,364

Vervolg van tabel D.

KANTONS	GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per kant.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem.	1826. per kant.
						DISTRICT			
Mechelen.	Blaesveldt	*56		*59		*76		145	
	Heffen	*58		*62		*79		151	
	Heyndonck	*31		*33		*42		81	
	Hombeeck	*95	691	*100	732	*129	939	246	1,795
	Leest	*70		*74		*95		182	
	Ruysbroek	*99		*105		*135		257	
	Thisselt	*104		*110		*141		270	
	Willebroek	*178		*189		*242		463	
Duffel.	Duffel	421		*421		421		662	
	Bonheyden	69		49		59		220	
	Rymenam	107		70		147		306	
	Koningshoyck	*116	1,062	*123	1,067	*158	1,293	302	2,559
	Waelhem	*73		*77		*99		189	
	St Cath. Waver	*180		*191		*245		468	
	O. L. V. Waver	96		136		164		412	
Heyst op den berg.	Heyst op den berg	*471		*499		*640		1,223	
	Beersel	28		43		58		220	
	Bevel	24		*25		25		65	
	Iteghem	66		48		75		219	
	Nylen	88	883	73	879	90	1,136	290	2,951
	Putte	56		70		93		475	
	Schriek	72		43		78		277	
	Wickevorst	78		78		77		182	
Lier.	Berlaer	257		*244		*298		455	
	Gestel	*20	319	*19	298	23	364	39	764
	Kessel	42		35		43		270	
	26	2,955	2,955	2,976	2,976	3,732	3,732	8,069	8,069

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
MECHELEN.										
	392		413		532		733		902	
	406		434		553		801		867	
	217		231		294		370		447	
	665		700		903		1,910		1,776	
6,186	490	4,837	518	5,124	665	6,573	1,574	10,145	1,180	11,105
	693		735		945		1,112		1,566	
	728		770		987		1,500		1,510	
	1,246		1,323		1,694		2,145		2,857	
	2,947		2,947		2,947		3,447		3,741	
	483		343		413		852		1,192	
	749		490		1,029		1,465		1,720	
5,540	812	7,434	861	7,469	1,106	9,051	vacat	10,090	1,738	14,177
	511		539		693		819		983	
	1,260		1,337		1,715		1,900		2,656	
	672		952		1,148		1,607		2,147	
	3,297		3,493		4,480		5,746		6,684	
	196		301		406		1,026		1,175	
	168		175		175		285		327	
	462		336		525		953		1,197	
5,456	616	6,181	511	6,153	630	7,952	1,212	13,353	1,585	16,101
	392		490		651		2,400		2,626	
	504		301		546		1,150		1,514	
	546		546		539		581		993	
	1,799		1,708		2,086		3,366		2,819	
6,051	140	2,233	133	2,086	161	2,548	131	4,718	230	4,623
	294		245		301		1,221		1,574	
	20,685	20,685	20,832	20,832	26,124	26,124	38,306	38,306	46,006	46,006

Vervolg van tabel D.

KANTONS	GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per kant.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem	1826. per kant.
report	26	2,955	2,955	2,976	2,976	3,732	3,732	8,069	8,069
Puers.	Puers	*331		*351		*450		860	
	Bornhem	*230		*244		*313		598	
	Hingene	*240		*255		*327		625	
	Liezele	*69		*73		*94		180	
	Lippeloo	*42	1,262	*44	1,337	*57	1,716	108	3,277
	Mariekerke	*48		*50		*65		123	
	Oppuers	*63		*67		*86		164	
	St Amands	*203		*215		*275		526	
	Weerdt	*36		*38		*49		93	
	35	4,217	4,217	4,313	4,313	5,448	5,448	11,346	11,346
							DISTRICT		
Turnhout.	Beerse	112		104		112		143	
	Gierle	146	344	109	289	172	356	176	475
	Vosselaer	53		51		45		110	
	Vlimmeren	33		25		27		46	
Arendonck.	Arendonck	230		166		228		496	
	Desschel	129		114		169		356	
	Poppel.	126	931	99	756	119	1,051	174	1,771
	Raevels	94		73		89		130	
	Rethy	199		183		301		403	
	Weelde	153		121		145		212	
	10	1,275	1,275	1,045	1,045	1,407	1,407	2,246	2,246

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
	20,685	20,685	20,832	20,832	26,124	26,124	38,306	38,306	46,006	46,006
	2,317		2,457		3,150		3,974		5,030	
	1,610		1,708		2,191		3,410		3,847	
	1,680		1,785		2,289		3,250		3,429	
	483		511		658		877		1,000	
5,782	294	8,834	308	9,359	399	12,012	569	15,683	596	18,947
	336		350		455		667		695	
	441		469		602		by Puers		1,000	
	1,421		1,505		1,925		2,472		2,882	
	252		266		343		464		468	
5,725	29,519	29,519	30,191	30,191	38,136	38,136	53,989	53,989	64,953	64.953

TURNHOUT.

	784		728		784		583		770	
	1,022		763		1,204		900		927	
5,290	371	2,408	357	2,023	315	2,492	1,300	2,983	578	2,513
	231		175		189		200		238	
	1,610		1,162		1,596		2,449		2,781	
	903		798		1,183		1,484		1,673	
	882		693		833		930		845	
5,213	658	6,517	511	5,292	623	7,357	697	8,592	644	9,233
	1,393		1,281		2,107		1,932		2,253	
	1,071		847		1,015		1,100		1,037	
	8,925	8,925	7,315	7,315	9,849	9,849	11,575	11,575	11,746	11,746

Vervolg van tabel D.

KANTONS	GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per kant.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem	1826. per kant.
report	10	1,275	1,275	1,045	1,045	1,407	1,407	2,246	2,246
Hoogstraten.	Hoogstraten	256		222		308		275	
	Baerle hertog.....	47		62		90		155	
	Meir.....	148		123		209		263	
	Meerle	112		100		180		202	
	Merxplas	128	999	111	853	142	1,256	218	1,609
	Minderhout	56		61		68		89	
	Rykevorsel.....	198		128		195		223	
	Wortel	54		46		64		184	
Herenthals.	Herenthals.....	1,202		881		692		552	
	Bouwel.....	53		52		64		92	
	Casterle.....	168		164		170		280	
	Grobbendonck....	52		49		69		128	
	Herenthout	156		114		112		265	
	Lichtaert.....	124		114		188		251	
	Lille.....	164	2,436	109	1,847	153	2,007	188	2,701
	Norderwyck	101		54		87		150	
	Oolen.....	98		55		79		225	
	Poederle.....	71		36		73		108	
	Thielen	96		98		106		155	
	Vorselaer.....	96		78		168		229	
	Wechel ter zande.	55		43		46		78	
Moll.	Moll.....	317		317		374		621	
	Baelen.....	430		384		384		478	
	Gheel.....	996	2,208	681	1,771	831	2,068	965	2,806
	Meerhout.....	336		269		334		532	
	Olmen.....	129		120		145		210	
	35	6,918	6,918	5,516	5,516	6,738	6,738	9,362	9,362

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
	8,925	8,925	7,315	7,315	9,849	9,849	11,575	11,575	11,746	11,746
	1,792		1,554		2,156		1,475		1,516	
	329		434		630		807		815	
	1,036		861		1,463		1,204		1,346	
	784		700		1,260		1,096		1,065	
5,303	896	6,993	777	5,971	994	8,792	1,189	7,657	1,149	8,533
	392		427		476		425		470	
	1,386		896		1,365		1,001		1,173	
	378		322		448		460		999	
	8,414		6,167		4,844		2,721		3,200	
	371		394		448		500		519	
	1,176		1,148		1,190		1,350		1,596	
	364		343		483		805		916	
	1,092		798		784		1,650		2,121	
	868		798		1,316		1,440		1,422	
6,212	1,148	17,052	763	12,979	1,071	14,049	950	14,682	1,059	16,778
	707		378		609		1,024		1,056	
	686		385		553		1,155		1,548	
	497		252		511		536		602	
	672		686		742		800		850	
	672		546		1,176		1,300		1,471	
	385		301		322		451		418	
	2,219		2,219		2,618		4,007		4,636	
	3,010		2,688		2,688		2,387		2,740	
6,782	6,972	15,456	4,767	12,397	5,817	14,476	6,160	16,093	7,284	19,029
	2,352		1,883		2,338		2,520		3,151	
	903		840		1,015		1,019		1,218	
	48,426	48,426	38,612	38,612	47,166	47,166	50,007	50,007	56,086	56,086

Vervolg van tabel D.

KANTONS	GEMEENTEN	AENTAL WOONHUIZEN in 1480. per gem.	1480. per kant.	1496. per gem.	1496. per kant.	1526. per gem.	1526. per kant.	1826. per gem.	1826. per kant.
report	36	6,918	6,918	5,516	5,516	6,738	6,738	9,362	9,362
Westerloo.	Westerloo	109		87		189		373	
	Eynthout	40		55		87		124	
	Hersselt	256		203		233		690	
	Houtvenne	46		32		34		82	
	Hulshout	45		33		41		121	
	Morckhoven	28		20		29		93	
	Oevel	40	1,117	27	922	36	1,249	117	2,597
	Tongerloo	160		117		219		217	
	Varendonck	*16		*13		*16		25	
	Veerle	79		63		109		250	
	Vorst	207		*187		167		336	
	Westmeerbeek	71		65		68		92	
	Zoerle perwys	20		20		21		77	
	49	8,035	8,035	6,438	6,438	7,987	7,987	11,959	11,959

RECAPITULATIE DER

DISTRICTEN.								
Antwerpen	54	5,161		5,592		7,245		12,291
Mechelen	35	4,217		4,313		5,448		11,346
Turnhout	49	8,035		6,438		7,987		11,959
	138	17,413		16,343		20,680		35,596

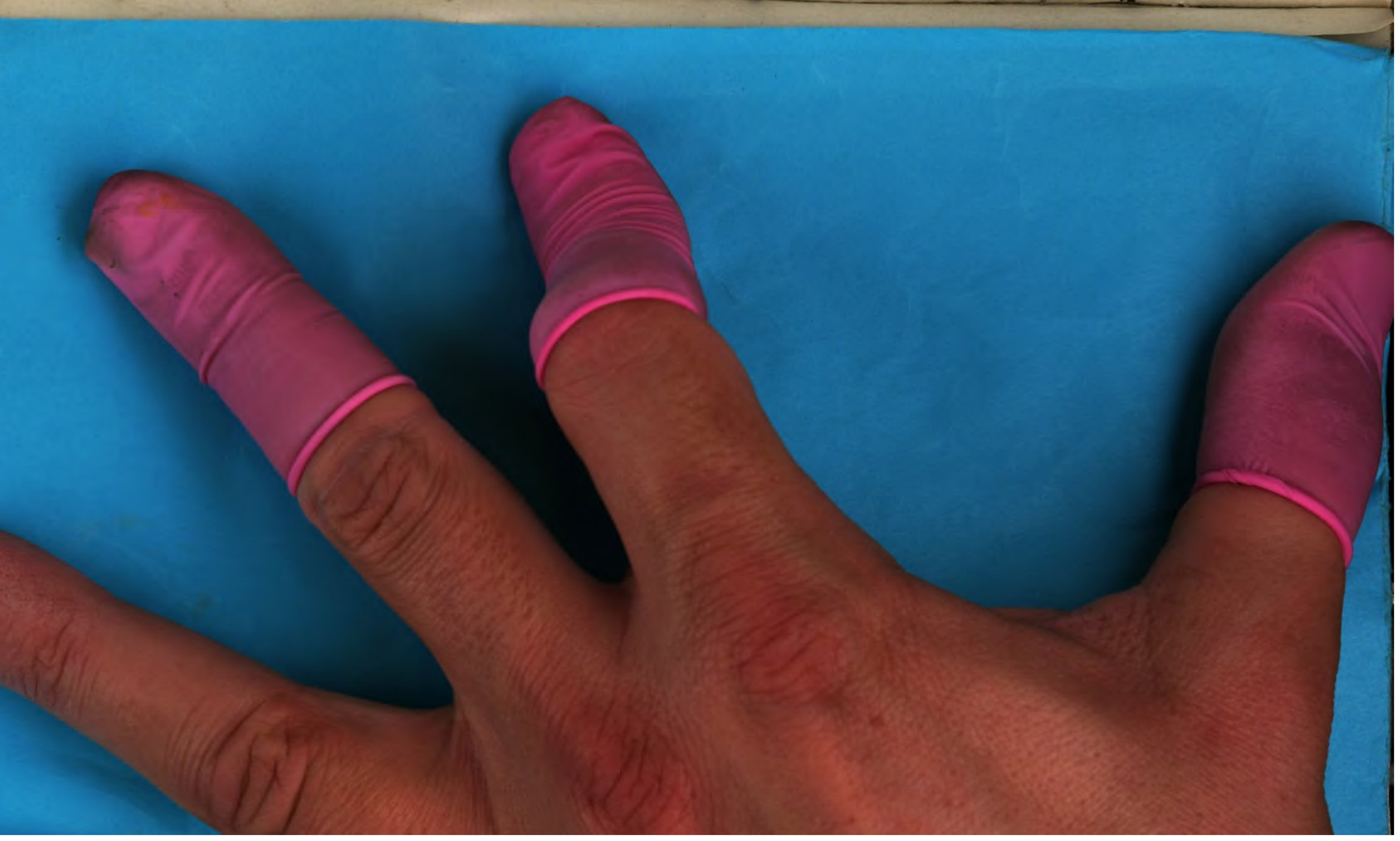

BEVOLKING

in 1826	BY RAMING, A 7 PERSOONEN VOOR ELK HUIS IN						VOLGENS OPNEMING VAN			
	1480.		1496.		1526.		1800.		1826.	
voor elk huis	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.	per gem.	per kant.
	48,426	48,426	38,612	38,612	47,166	47,166	50,007	50,007	56,086	56,086
	763		609		1,323		1,980		2,105	
	280		385		609		571		717	
	1,792		1,421		1,631		2,914		3,757	
	322		224		238		379		450	
	315		231		287		618		612	
	196		140		203		424		534	
5,578	280	7,819	189	6,454	252	8,743	650	11,979	700	14,485
	1,120		819		1,533		1,000		1,411	
	112		91		112		»		169	
	553		441		763		11,61		1,335	
	1,449		1,309		1,196		1,450		1,777	
	497		455		476		450		536	
	140		140		147		382		382	
5,901	56,245	56,245	45,066	45,066	55,909	55,909	61,986	61,986	70,571	70,571

PLATTELANDSCHE GEMEENTEN.

6,294		36,127		39,144		50,715		64,513		77,364
5,725		29,519		30,191		38,136		53,989		64,953
5,901		56,245		45,066		55,909		61,986		70,571
5,981		121,891		114,401		144,760		180,488		212,888

Tabel E.

REPARTITIE

VAN HET GEPRESUMEERD GETAL HUIZEN,

WELKE BY DE HAERDTELLINGEN VAN 1480, 1496 EN 1526 NIET VERMELD ZYN.

NAMEN DER GEMEENTEN.	GEPRESUMEERD GETAL HUIZEN, in 1480.	in 1496.	in 1526.	aental HUIZEN in 1826.	AENMERKINGEN
St. Amands.....	203	215	275	526	De repartitie is gemaekt volgens de waerschynlyk-evenredige verhouding, in welke deze gemeenten zullen hebben gestaen tot de *andere Gemeenten* van de Districten Antwerpen en Mechelen, welke andere gemeenten thans 15,513 huizen bevatten, en in 1480 5,973, in 1496 6,328, in 1526 8120, wooningen hebben gehad. Derhalve, als 15,513 geeft 5,973-6,328-8120 dan geeft 8,124 3,128-3314 en 4252.
Blaesveldt.....	56	59	76	145	
Boom.....	335	355	455	870	
Bornhem.....	230	244	313	598	
Heffen.....	58	62	79	151	
Heyndonck.....	31	33	42	81	
Heyst op den Berg..	471	499	640	1,223	
Hingene.....	240	255	327	625	
Humbeeck.....	95	100	129	246	
Konings hoykt.....	113	123	158	302	
Leest.....	70	74	95	182	
Liesele.....	69	73	94	180	
Lippeloo.....	42	44	57	108	
Mariekerke.....	48	50	65	123	
Oppuers.....	63	67	86	164	
Puers.....	331	351	450	860	
Ruysbroeck.....	99	105	135	257	
Thisselt.....	104	110	141	270	
Waelhem.....	73	77	99	189	
St. Cathelyne Waver	180	191	245	468	
Weerdt.	36	38	49	93	
Willebroeck.....	178	189	242	463	
22	3,128	3,314	4,252	8,124	

Tabel F.

STAET DER BEVOLKING

TYDENS HET TRACTAET VAN CAMPO FORMIO (1797).

ARRONDISSEMENTEN THANS DISTRICTEN.	NAMEN DER KANTONS.	BEVOLKING der STEDEN per kant.	BEVOLKING der STEDEN per arront	BEVOLKING der PLATTELANDSCHE GEMEENTEN. per kanton.	BEVOLKING der PLATTELANDSCHE GEMEENTEN. per arront.	TOTAEL GENERAEL per arrondissement	AENMERKINGEN.
ANTWERPEN.	Antwerpen	56,378					De populatie der steden stond tegen die der plattelandsche gemeenten, als 9,627 tot 15,638.
	Boom			8,148			
	Contich			6,454			
	Berchem			7,450			
	Eeckeren		56,378	7,396	52,698	109,076	
	Santhoven			8,978			
	Stabroeck			5,174			
	Wustwezel			9,098			
MECHELEN.	Mechelen	20,522					
	Lier	10,563					
	St. Catharine Waver			13,883			
	Heyst op den Berg		31,085	5,601	48,205	79,290	
	Willebroeck			8,122			
	Bornhem			14,494			
	Berlaer			6,105			
TURNHOUT.	Turnhout	8,809					
	Hoogstraeten			6,002			
	Herenthals			7,755			
	Gheel			6,802			
	Westerloo		8,809	8,870	55,478	64,287	
	Gierle			5,924			
	Mol			12,970			
	Arendonck			7,155			
		96,272	96,272	156,381	156,381	252,653	

Tabel G.

ATIE.

EVOLKING.

JAREN.	ANTWI		RICTEN. CHELEN.		TURNHOUT.			TOTAEL VOOR DE PROVINCIE.		
	in de stad.	buite de stad	buiten de steden	totael.	in de stad.	buiten de stad.	totael.	in de steden.	buiten de steden.	totael.
1480.	5,669	5,16	29,519	56,737	7,147	56,245	63,392	91,055	121,891	212,946
1496.	6,801	5,59	30,191	55,246	7,595	45,066	52,661	100,660	114,401	215,061
1526.	8,785	7,24	38,136	63,898	7,343	55,909	63,252	120,955	144,760	265,715
1648.	11,316	9,76	46,580	81,065	5,310	64,825	70,135	114,270	174,897	289,167
1797.	. . .	. .	48,205	79,290	8,809	55,478	64,287	96,272	156,381	252,653
1800.	. . .	. .	53,989	84,081	10,130	61,986	72,116	99,178	180,488	279,666
1826.	9,131	12,29	64,953	99,726	11,327	70,571	81,898	112,080	212,888	324,968
aen-winst	3,462	7,13	35,434	42,989	4,180	14,326	18,506	21,025	90,997	112,022

OUDE

NEDERLANDSCHE

VOLKSLIEDEREN.

« Men zong reeds ten tyde van Tacitus (zegt de heer Van « Wyn (1)) ter eere van Arminius, en, sedert, tot lof van Chlo- « taris van Roelant van Karel *den grooten* en anderen. Daar de « zang altyd eene trouwe gezellin der dichtkunde is geweest, twy- « fele ik niet of men heeft ook altoos nationaale liederen gehad. » Onze Brabandsche Vorsten en Vorstinnen van vroegeren tyd vonden het niet beneden zich liedjens te dichten : men heeft er van Hendrik III, van Jan I, van Wenceslaus, van Margaretha *van Oostenryk* (2). De Belgen, zoowel als de Franschen, wreekten zich op hunne tyrannen, door scherphekelende volksliederen, die gedurende de spaensche omwenteling hier te lande overal, en in weerwil van Alva, gezongen werden, niettegenstaende deze er tegen te velde trok, met zyn *Index librorum prohibitorum*, van den jare 1569. Het nationael gezang *Wilhelmus van Nassauwen*, door den Antwerpschen Burgemeester Marnix van St. Aldegonde in die dagen gemaekt, is ons tot nog toe bygebleven, en schynt bestemd, om gezongen en gehoord te worden, zoolang het stamhuis van Willem *den eerste* overeind staet. Behalven nog een paer liedjens, als namelyk : *ik zag Cæcilia komen*, en : *naer Oostland zullen wy ryden* (3), welk laetste door de brabandsche boeren

(1) *Histor. en letterk. Avondstonden*, I, bl. 298.

(2) Drie deelen op muziekgestelde liederen van deze Vorstin berusten ter bibliotheek van Bourgonje binnen Brussel, benevens meer dan vyftig *bas-danses*, met de figuren. De heer De la Serna Santander heeft in zyne *Memoire sur la bibl. de Bourg.* p. 142—145 eenige proeven van haer dichttalent medegedeeld. Zie ook een staeltjen van de zangerigheid onzer voorvaderen in het *Belgicarum rerum Prodromus* van den Antwerpschen bisschop De Nelis, p. 68—70.

(3) Eene engelsche vertaling van dit lied, in dichtmaet, vindt men in de *Batavian Anthology* van den verdienstelyken John Bowring, p. 35.

alle jaren gezongen wordt, by het inhalen van nieuwe dienstmeiden, in de week van St Peeters feestdag, weet ik niet, dat eenige andere oude volksgezangen thans nog voortbestaen. Onze goe le oude luiden, van den burgerstand, heffen soms, by vrolyke gelegenheden, nog wel eens een koddig vlaemsch *lieken* aen, dat juist niet zuiver van tael en van morael is; doch nimmer hoort men er een, dat meer dan eene eeuw oud zy. De Zeeuwsche en Friessche boeren nogthans, wil men, dat nog zeer vele oude nederlandsche liederen en zangwyzen bewaren. Het wordt meer dan tyd, om, naer het voorbeeld van Engelschen en Duitschers, dergelyke overleveringen te verzamelen en te benuttigen. Wy toonen ons waerlyk zeer onverschillig omtrent de kennis van onze oude landszeden en gebruiken, in zoo verre, dat wy met verwondering opzien, wanneer vreemdelingen ons over de groote verdiensten der nederlandsche muziekmeesters *Josquin Des Prez*, *Ockergan*, *Tinctor*, *Orlandus Lassus*, *Puteanus*, en anderen, spreken. Terwyl men in Duitschland hunne muziekstukken uitvoert en bewondert, weten wy naeuwelyks, dat er ooit eene nederlandsche muzick bestaen heeft. Terwyl de gebroeders Grimm eenige van onze oude volksliederen in het licht geven (1); en de heer Hoffmann von Fallersleben van dezelve eene verzameling ter uitgave voorbereidt, ten dienste van het duitsche publiek (2), zingen wy fransch en italiaensch, en laten wy het aen vreemden over, om de prysvraeg van het Instituet, wegens de verdiensten der Nederlanderen omtrent de muziek, te beant-

(1) *Altdeutsche Wälder*, 1813. IV heft, S. 161. II. Band 1815. S. 45-47.

(2) Zie *Bonner bruchstücke vom* Otfried *nebst anderen deutschen sprachdenkmaelern, heraus gegeben durch* H. Hoffmann von Fallersleben. Bonn, 1821, bei C. Vom Bruck, 4°. Hy geeft daerin omstandig verslag over de oud nederlandsche gedichten, van welke er handschriften in Duitschland bestaen, en deelt vervolgens zyn ontwerp mede ter uitgave vanden text en de zangnoten zyner *Sammlung holländischer und flandrischer Lieder aus dem* 15 *und* 16 *jahrhundert*. Het werk zal samengesteld zyn uit: I. *Historische liederen*, II. *Balladen en Romancen*, III. *Minneliedjens*, IV. *Boertige liedjens* en V. *Geestelyke gezangen*. Zie het aengehaelde werk S. xxi—xxiii.

woorden. Waerschynlyk zou de zoo even genoemde duitsche geleerde in geheel ons land geen drukker aentreffen, die zou ondernemen zyn werk uittegeven, hoezeer daerin den geest onzer voorouders eigenaerdigst optemerken zy. Wat zal ons de kennis van dien geest aenbrengen? Wat zullen ons die voorouders? 't is ons genoeg, dat honderd dichters, met of zonder kennis van zaken, als om stryd onophoudelyk zingen

Van 't heilig Voorgeslacht, en roem van Neêrlands Vadren!

Ik wil echter eens beproeven, of de mededeeling van drie oude volksliedjens, die in een handschrift op parkement voorkomen hetwelk den heer Van Hulthem toebehoort, en in het midden der vyftiende eeuw blykt geschreven te zyn (1), den lust by het nederlandsche publiek niet zal doen geboren worden, om nader kennis te maken met ons oud nationael gezang. Wellicht, dat er dan, uit den een' of anderen schuilhoek, belangryker gedenkstukken aen den dag komen; zynde de tegenwoordige voorraed van volksliederen, van vóór de 16e eeuw, by ons nog zeer gering. Ik ken slechts het *lied van graef Floris* (2), *het daget uit den Oosten* en nog een of twee andere, welke men in de bloemlezingen uit de werken onzer dichters aentreft. Bredero en Coster vervaerdigden blyspelen naer een paer van zoodanige liedjens, gelyk ook de Rederykers van ouds gewoon waren voor het opstellen van een lied byzondere pryzen uit te loven.

Opmerkelyk is het, dat deze en dergelyke stukken zeer slecht berymd zyn; welk gebrek men in de andere voortbrengselen van oude nationale dichtkunst zoo niet ontmoet. Dit had zyn grond, zoo my dunkt, in de Melodie, waerby het meer op den toon, dan

(1) Ik ben het afschrift dezer liederen verschuldigd aen de vriendschap van den heer C. Serrure, die uit hetzelfde Codex den *Trojaenschen oorlog* van Maerlant en andere stukken, welke men verloren achtte, overschryft.

(2) Huydec. *proeve*, II, bl. 371. Siegenbeek, *Proeven van nederd. Welsprekenheid* I. bl 1.

op den letterklank der sylben aenkwam. Waer de stem een *trillo* maekte, als, by voorbeeld, op de *i* van *mijn*, *si*, *ontwinden* en *leiden* van V^s. 21, 23, 41 en 43, in het eerste liedjen hierachter, daer was de gelykluidenheid, door de vokael, voor het gehoor alzins voldoende. Het woord *dan*, lang aengehouden zynde (*da-n*), kon dus, met alle rymwoorden op *aen* eindigende, gepaerd gaen, enz. Korte en lange regels pasten op elkanderen, wanneer maer de *cadence* goed uitkwam; in dier voege byna, gelyk onze geestelyken de lange en korte versen der Psalmen doen overeenstemmen. « Il est à regretter (zegt de heer KALK-« BRENNER (1)) qu'aucun auteur ne nous ait instruit dans quel « mouvement, et d'après quelle mesure poëtique, les anciens « exécutoient leur musique. C'est faute de ces connaissances in-« dispensables que nous ne savons plus la chanter, et que ses « effets primitifs nous sont inconnus. » Wat de heer KALKBRENNER met zyn *chanson royale* uit de veertiende eeuw (2) niet heeft durven wagen, dat heb ik ondernomen, met het tweede der hierachter volgende liedjens. Het is het eenigste aen welks hoofd muzieknoten (of liever *stippen*) gevonden worden. De streepjens, welke achter elke achtste noot staen, voor zoovele rustpunten of *points-d'orgue* beschouwende, heb ik getracht de oude *voys* in de tegenwoordige muziekmaet overtebrengen, daerby echter eene kleine verandering my veroorlovende, hier in bestaende, dat ik het *fa-kruis*, hetwelk in het handschrift *op* de vierde linie (blykbaer verkeerdelyk) geplaetst is, een toon lager heb gesteld. Men oordeele, of het my heeft mogen gelukken de wyze van dit oude lied weêr te geven. Waerschynlyk behoort dezelve tot de veertiende eeuw; want, zeker, de stemme *het viel op S^t^. Peeters nacht* moet ouder geweest zyn, dan het lied zelve.

Voor diegenen, welke, door dit voorbeeld uitgelokt, in het vervolg zouden willen beproeven om aen de geschiedenis onzer volksliederen te arbeiden, laet ik hier de bibliographische lyst

(1) *Histoire dela musique*, tom II. p. 101.
(2) t. a. p. planche 4, fig. 4.

volgen van een honderdtal liederboeken, uit de veertiende, vyftiende en zestiende eeuwen, tot omtrent het jaer 1660, die alle zeer zeldzaem voorkomen, en gedeeltelyk in myne bibliotheek voorhanden zyn. Het spreekt van zelf, dat ik in deze lyst enkelyk de zoogenaemde Liedekens-boeken, en geenszins andere dichtwerken, psalmboeken en rethorykbundels, ofschoon liederen bevattende, heb opgenomen. Voor de bezitters eener complete verzameling van deze boekjens zou het niet moeilyk vallen na te gaen, welke oude zangwyzen het meest en langst *en vogue* zyn gebleven. Mocht de vierde klasse van het Instituet weldra zoodanige verzameling aenleggen, en zich met dat onderzoek bezig houden!

1. *Geestelijke liederen.* HS. van het jaer 1400 (*Bibl. Meermanniana* nº 1042).
2. *Verzameling van oude liederen.* HS. (weleer in 't bezit van Huydecoper. Zie zyne Proeve, II bl. 120.)
3. *Refereinen, rondeelen en andere gedichten* van Anna Byns. HS. van omtrent den jare 1540 (waer achter vele zangwyzen en muziek: het behoort tot myne verzameling).
4. *Souterliedekens. Antwerpen*, by *Symon Cock*, 1540 (zes onderscheidene drukken), *Campen* 1550 en 1562, *Leyden* 1558, *Antw.* 1559, 1564, 1584, *Utrecht* 1596, 1613, in kl. 8º. (met muzieknoten van oude volksliederen. Jonker W. Van Zuylen Van Nyeveldt verzamelde dezelve).
5. *Liedtboexken. Antw. by Jan Van Ghele*, 1548., 8º. (staet op het index van *Alva*).
6. *Diversche liedekens, gecomponeert by* Math. De Casteleyn, *priester ende excellent poet. Ghendt* (omtrent 1550, 1555 en 1571), en *Rotterd.* 1616. 8º.
7. *Leyssenen ende gheestelijcke liedekens* (omtrent 1550. Zie het *Index* van *Alva*).
8. *Refereynen ende liedekens van diuersche Rhetoricienen uut Brabant, Vlaenderen, Holland ende Zeeland, ghelesen ende gesongen op de camer der Corenbloeme te Bruesele. Bruesele* 1563. 8º.
9. *Gheestelijcke liedekens*, 1563. 12º. Herdrukt 1612. 8º. (waerschynlyk dezelfde, welke op het *Index* van *Alva* voorkomen, onder den titel van: *Veelderhande gheestelijcke liedekens, oude en nieuwe, om alle droefheit ende melancolye te verdrijuen.*)
10. Jan Fruytiers *Ecclesiasticus oft de wyse sproken Jesu des soons sy-*

rach , nu eerstmael deurdeelt ende ghestelt in liedekens , op bequaeme ende ghemeine voisen. Antw. 1565. *in* 8°. (op het *Index* van *Alva*).

11. *Requiem æternam , dat is het nederlandsche claechliedt, ghemaeckt op dese teghenwoordighe bedructe ende benaude tijden in de Nederlanden , onder dat jock ende last der spaensche moordadiger tyrannie. Ghedruckt buyten Colen ,* 1568., 2 deelen in-18.

12. Soetken Geryts , *gheestelijck lietboexken.* 8°. (omtrent 1570, herdrukt 1618. *Soetjen Gerrits*, of *vrouw Gerrits* , gelyk men ze noemde, was eene blinde van Rotterdam. In 1621 en 1632 verscheen van haer *een nieu gheestelijck boexken*, gedrukt te Hoorn , in-12°).

13. *Diverse referynen ende liedekens , seer playsant om lesen.* 1574, 8°.

14. *Een nieu geuse lieden-boecxken , waerinne begrepen is den gantschen handel der nederlandscher geschiedenissen. Vive Dieu , la santé du Roy, et la prospérité des geus.* in-18. (waerschynlyk van het jaer 1574. herdrukt 1581. Vervolgens uitgekomen te Amst. 1616, 2 deelen, 1624 en 1683, te Dort, 1659 en 1687, en te Utrecht 1683, met houten printen).

15. D. Coornhert *Gheestelijke liedekens* , Amst. 1575 in-8°. (herdrukt, *verbetert ende verrykt* , ibid. 1580, 1613 en 1616, 8°).

16. *Veelderhande liedekens , ghemaeckt uyt den ouden ende nieuwen Testamente* , 1577, 12°. (doch moet reeds vroeger gedrukt zyn geweest , als gevonden wordende op het *Index* van *Alva*, van den jare 1569, littera V. Vervolgens herdrukt te Amst. 1578 , 1582 , by *Biestkens*, 3 deelen, ibid. 1599, by *C. Claesz* , ibid. 1599, 1608 en 1611).

17. *Het hofken der gheestelijke liedekens* , Lov. 1577, 8°.

18. *Het tweede liedeboeck van vele diversche liedekens, ghemaeckt wt den ouden en nieuwen Testamente* , Amst. 1583, 8°.

19. *Nieuwejaerliedekens by de kamer in liefd' bloeyende.* Amst., 8°. (De beide kamers aldaer gaven jaerlyks zoodanige liederboekjens uit, van het jaer 1581 tot omtrent 1620).

20. *Een nieuw gheestelijck liedtboexken , Haerlem* , 1592 , 8°.

21. *Een schoon liedekensboeck*, *Antw.* 1594, 12°. obl.

22. N. Jansens *nieuw groot gheestelijck liedtboeck* , *Antw.* 1594 , 12°.

23. *Schriftuerlijcke liedekens ende lofsanghen, Leyden,* 1595 , 12°. (door K. Van Mander ; herdrukt *Amst.* 1611).

24. *De harpe oft des herten snarenspel* , *Haerl.* 1599 , 8°. (door denzelfde).

25. *Een suuerlijck boucxken , in denwelcken staen veel schone leysen in latijn ende in duytsche , met veele schoone geestelijcke liedekens , Amst. by* H. Jansz-Muller (hy drukte aldaer op het laetst der 16de. eeuw).

26. *Het oud Amsterdams liedtboeck* , form. obl. (als zeer belangryk geprezen door Hoffmann Von Fallersleben „ *Bonner bruchstücke* , S. xxi).

27. *Den nieuwen lusthof beplant met voluytgelesene eerlijcke amoreuse ende vrolijcke gezangen, Amst:*, met pl., 4°. obl.
28. *Liedekens en refereynen gemaeckt by* Haerlem Soetendael, (in den aenvang der 17e eeuw. Zie Huydec. *Proeve*, III. bl. 199).
29. *Bruylofts banquet, verciert met veertien liedekens, Amst.* obl.
30. *Liedeboeck voor het geheele jaer, Leyden*, 8°.
31. T. Hermansz, *Een zuyverlick ende geestelijck liedeboexken. Amst.* 8°.
32. Josie Lemmers, *Verzamelde liedekens*, zeer klein formaet.
33. *'t Klein Hoorns lietboeck.* 12°.
34. *Hemelsche taruwschoof, te samen gebonden van veele geestelicke airen, Alkmaer*, zeer klein formaet.
35. *Den nieuwen lusthof geplant vol uytghelesene ghesangen, Amst.* 1602, 4°. obl.
36. Menno Simons, *Meditations liedekens*, 1603, 12°.
37. H. De Ries, *Liedtboeck, Alkmaer*, 1604, 8°.
38. M. Van Roesbrugge, *Liederen ende exempelen des geloofs, Leiden*, 1609, 8°.
39. *Jeucht spieghel door Z. G. H. P. H. S.* 1616, 4°. obl., met pl.
40. D. *en* H. Scabaelje, *Walchers liedeboek. Vlissingen*, 1611, 8°.
41. *Verscheyde bruyloftsdichten ende liedekens, gedicht ende gecomponeert by verscheyde geesten, Leyden*, 1611, obl.
42. *Prieel der geestelicken melodie. Amst.*, 1614, 1620 en 1630, 8°.
43. M. De Brauwer, *Schalmey of geestelijcke liedekens*, 1614, 12°.
44. *Den bloempot der gheestelijcker liedekens, Antw.* 1614. 8°. (door G. De Coster.)
45. *Geestelijck liedboecxken, Loven*, 1616, 8°.
46. *Negentien kniewercken ofte andwoortliedekens ende refereynen, Haerlem*, 1617, 8°.
47. Nic. Jansen, *Devoot geestelijck liedboeck, Antw.* 1618, 8°.
48. *Reinaldus Batavus, nieuw liedboecxken*, ibid. 1618, 8°.
49. *Het prieel vande gheestelijcke melodie, Antw.* 1620, 8°.
50. A. Van Gerven, *Gulde zangfontein, Gouda*, 1620, 8°.
51. J. De Harduyn, *Goddelicke lof-sanghen tot vermaeckinghe van alle gheestighe liefhebbers, Gendt*, 1620, 4°. obl. (met de muziek voor twee en meer stemmen).
52. *Nieuwen jeuchtspieghel, verciert met veel schoone nieuwe figuren ende liedekens* (omtrent 1620), met pl. 8°.
53. J. Jz. Starter, *Friesche lusthof, Amst.* 1621, 4°. obl. en ibid. 1627, 1634 (van zeer wulpschen inhoud).
54. *Christelijcke ghesangen tot lof Jesu Christi*, 1621, 8°.
55. B. Van Haeften, *Lusthof der christelijcke leeringhe beplant met gheestelijcke liedekens, Antw.* 1622, 4°. (met latyn ondermengd).

56. Brederoos *Boertigh , amoreus ende aendachtich groot liedboeck , Amst.* 1622, met pl. (is onder zyne werken in 4° niet opgenomen).
57. A. A. Plater , *Dordrechts lijstertje , Dort* , 1624, met pl.
58. D. R. Camphuysens *Stichtelijke rijmen, Amst.* 1624, ibid. 1647, 4°. obl. ibid. 1652, gr. 4°. 1677, 1690, 1759, 8°. (de uitgave van 1647 is de beste , en verschilt van de andere in de muziek).
59. A. Vogellius , *Christelijcke gesangdigten* , 1625, 4°.
60. L. Kok , *Groot liedeboeck , Leeuwarden* , 1625 , 8°.
61. S. J. Fortuyns , *Geestelijcke liedekens* , 1626, 12°.
62. *Amsterdamsche Pegasus , waerin uyt lust byeenvergadert zijn veel minnelijcke liedekens , Amst.* 1627 , 4°. obl. met pl. (het werk van vier dichters).
63. S. Theodotus , *Paradijs der geestelijcke gezangen* , 1627 , 12°.
64. *'t Geestelijck bloemhofken , Haerl.* 1627 , 12°.
65. Joan. Ysermans , *Triumphus Cupidinis , Antw.* 1628, 12° obl. (waerachter zyne andere gedichten.)
66. *Sommige leerachtige geestelijcke liedekens , Haerlem* , 1628 , 12°. (door P. G., volgens herdruk van 1629.)
67. *Het Hoorns liedtboeck , Hoorn* , 1630 , 8°.
68. *Een nieu schriftuerlijk liedtboexken door* J. C. Van Alckmaer, *Hoorn* , 1630 , 12°.
69. *J. C. Liedekens en zendbrieven* , 1630 , 12°.
70. *Den boeck der gheesteliicke sanghen , oft blyden requiem, Antw.* 1631 , 8°. (op oudere zangwyzen in noten gebracht).
71. *Sommige stichtelijcke liedekens , Hoorn* , 1632 , 12°.
72. P. J. Twisk , *Liedboexken , Hoorn* , 1633 en 1640 , 12°.
73. *Liedekensboeck met emblemata* , HS. van het jaer 1635 , 4°. obl. (met teekeningen enz. ; in myne verzameling voorhanden.)
74. *P. L. J. B. Geestelijcke lofsanghen , Antw.* 1635 , 12°.
75, *Geestelijcken byenhof van gezangen , Alkm.* 1637 , 8°.
76. *Bellerophon , waerby zijn gevoegt de vrolijcke stemmen of stichtige en vermaeklijke liedekens* , Amst. 1638 , 8°. (door D. P. Persz).
77. *Geestelijcke liedekens , Haerl.* 1638 , 8°.
78. *Nieu Rotterdamsch liedtboeck , Utrecht* , 1644 , 8°.
79. G. Bolognino , *Gheestelijcken leeuwercker vol godtvruchtige liedekens ende leyssenen , Antw.* 1645 , 8°. (meest op fransche zangwyzen.)
80. *Parnassus, of blijenberg der geestelijcke lofzangen , Antw.* 1646 , 8°.
81. F. De Laet , *Christelijcke en vermakelijke gezangen , Amst.* 1647 , 8°.
82. *C. V. M. Schat der geestelijcke lofzangen. Antw.* 1650 , 8°.
83. *Eenen nieuwen Antwerpschen liekensboeck , ghenaemt den lusthof der jonckheydt , Antw.* 1654 , 12°. met pl.

84. *A., Zederymen, bestaende in zangen en gedichten verciert met nieuwe muziek, Amst.* 1656, 8°. (door A. Janszens).
85. *Sanerdams Maegdenbaek*, 1641.
86. *Sanerdams Bloemencrans.*
87. *Sparens Vreugdebron*, 1643 en 1646, 2 deelen.
88. *Amsterdamsche Minnezuchtjes*, 1643.
89. — *Lustprieeltjen*, 1644.
90. — *Vreugdebeekje*, 1645.
91. — *Vrolijckheit*, 1647.
92. — *Vreugdestroom*, 1634, 2 deelen.
93. — *Mengelmoes*, 1658.
94. — *Vreuchttriumphe*, 1660.
95. — *Minnebeekje*, 1660 (in 1662 opgevolgd door de *Amsterdamsche kordewagen*, enz).
96. *Leeuwardens frolijcke lieuwrick.*
97. *'t Utrechts Zangprieeltjen*, 1649, 2 deelen.
98. *Haerlems Somerbloempjes*, 1646.
99. — *Lentebloempjes*, 1649.
100. — *Winterbloempjes*, 1651, 2 deelen (later gevolgd door *Haerlems Meibloempje*, 1668, — *Minneduifje* 1671, — *Leeuwerkje*, 1672, — *Hoorns Trekschuitje*, 1663, — *Botschuitje*, 1678, — *Vermakelykheden*, 1679, enz. Alle deze verzamelingen, van nº 84 af, in klein langwerpig formaet, en sommige met plaetjens).

1.

Een Liedeken.

Hi sprac: lief / wiltu mijns ghedincken?
Dinen orlof willic ontfaen;
Mijn herte bloet willic u scincken;
Dijn guetlicheit willic bi laen.
5. Och / ghedinck mijns / dies bidde ic dy /
Al in wat lande datti bist!
Dies willic broulijc zinghen.

v. 1. Hi sprac / namelyk, *een minnaer*. Wanneer een liedjen met het woord *hi* aenving, moest zulks, door een volstandig gebruik, in de beteekenis van *zeker minnaer*, genomen worden. Men wist beter, dan wy nu weten, wat *hy* en *zy* in een minnelied beduidden.

2. Dinen orlof / uw afscheid. Onze brabandsche liedjenszangers blyven nog altyd de gewoonte aenhouden van, in hun laetste couplet, beleefdelyk afscheid te nemen:

Orelof vrienden, in het ronde, enz.

Eveneens deden de Rederykers in hunne *refereinen*, welker laetste regels altyd aen den *prins* der kamer gericht waren.

4. *Uwe goedheid wil ik u beloonen. Laen* is de contractie van *loonen*, in een ander dialekt. Het Angelsaksisch stelt *hlaen*. Zie Weilands Woordenb. op *loonen*.

7. Broulijc / voor *vrolyk*, en te recht. Wanneer men van zyn *vrouw* spreekt, dan spreekt men eigenlyk van zyn *vreugd*.

Si sprac: dat hebbic wel verstaen.
Ach leider! maet (wi) ghescheyden sijn!
Mijn herten blaet willic ontsaen/
En leyghent nebeng dat herte mijn.
Och/ ghedinck mijns/ (en.)

Si sprac: en mach niet langher beiden
Dan dies ic in mijn herte doghen.
Wel droefelijc ghinck si doe screyden:
Die tranen spronghen haer uten oghen.
Och/ ghedinck mijns/ (en.)

Doen hise soe droefelike sach schreyen/
Doen droefde hem sijn herte binnen;
Doen en wilde hi niet langher beiden;
Hi sprac met enen broenen sinnen:
Och/ ghedinck mijns (en;).

Hi nam een mesken in sijn hant;
Hi sprac: hout dan den bloede mijn!
Soe waer ghi comt in enech lant/
Dat u ghedincke waeraf dat si!
Och/ ghedinck mijns/ (en;).

v. 9, Ach leider! als of men zeide: *o leed!* (superl. *leeder!*) eene oude uitroeping van smart, gelyk beneden in v. 26: *o wee, o wach!* Waerschynlyk is dit laetste niet anders dan een versterkt *ach!* doch zie Bilderdyks *geslachtl.* II. bl. 255.

11. Het stukjen doek, dat de minnaer met zyn bloed verwde, werd in den boezem bewaerd.

12. 13. Uit deze twee regels versta ik: *dat zy niet langer wilde gescheiden zyn van hetgene* (van dies) *zy in haren boezem zou bewaren. Doghen* is *dragen,* waerby men *zal* verstaen moet. Van daer *mededogen*, dat *medelyden* is.

Doen si dat mes ghetoghen sach /
Si sprac: saltu di selven steken?
Wat salic doen / o wi / o wach!
Mi dunct mijn herte sal mi bzelken.
Och / ghedinct mijns / (enz).

Die joncfrouwe bleef in groten sozghe:
Dat was in alsoe kozter stout.
Hi nam aen hare St. Janne te bozghe.
Di tranen vielen haer in den mont.
Och / ghedinct mijns / (enz).

Si stac hem een vingherlijn ander hant /
Dat was al van sinen goude;
Soe waer hi quame in enech lant /
Dat hi haers ghedincken soude.
Och / ghedinct mijns / (enz).

Die joncfrouwe was van hem ghescheiden /
En si bleef in groten rouwe.
Si sprac: onse Heere God moet u gheleiden /
En u beschermen onse suete Drouwe!
Och / ghedinct mijns / (enz).

†. 30. 31. Dat is: *hy dronk met haer op de bescherming van St Jan, doch zy dronk niet dan tranen.* Recht dichterlyk. Men was gewoon by het afscheidnemen van vrienden en geliefden met hen *op St. Jans geleide* of *S. Geerden minne* te drinken. Zie over dit gebruik De Ryckel *vita St. Gertrudis* Lib. III. p. 181. *Clignets Bydragen*, bl. 383, Bilderdyks *Geslachtl.* II, bl. 358, De Reifferberg *Archives*, III. p. 1 en 235, Alkemade, enz.

32. Vingerlijn / Vingerring.

39. Onse suete Drouwe / 't zelfde als *Onze-Lieve-Vrouw.*

40. Die ionckfrouwe ghinck op haze camer saen;
Haer seluen ginck si daer ontwinden:
Een suver cleit heest si ane ghedaen;
Een heilech leuen ghinc si doe leiden.
Och / ghedinck mijns / (*en*).

It. xliii ℣.

Och, gutlich boel, staet mier in staden!
Want ic leue in wr ghenaden.

M=D.

Och, quaem den tzijt!

℣. 40. Saen / weldra, spoedig; het engelsche *soon*.

41. Ontwinden / alle strikken, linten en sieraden afleggen. Het rym zou *ontcleiden* vorderen. Men denke niet, dat deze minnaresse geheel en al van de wereld afzag: zy ging een afgezonderd en heilig leven leiden, tot dat haer minnaer van het heilig land, van zyne bedevaert, of van zyne reize, terugkwam.

44. Gutlich boel / goed lief. *Boel* werd toen nog in geen kwaden zin genomen. Het *boellaadje* en *vrijaadje* van Hooft waren nog, in zynen tyd, synoniem.

Staet mier in staden / sta me by! Zie boven onze aenteekening, blz. 47. *Mier* is het hoogduitsch *mir*, gelyk lager ook *tzijt* voor *tyd* geschreven is.

46. Och / quaem den tzijt! Ik vermoede, dat dit liedjen door een' afwezenden vryer met dit onderschrift aen zyne minnaresse gezonden is geweest, en dat M=D het *chiffre* dier geliefden was, gevoegd by den wensch: *ach kwame de tyd dat die beiden vereenigd waren!*

Een Liedeken.

(op de wyze:) het vier op sente Peters nacht.

Werch op! werch op! dat herte mijn
Dat herst ghetruurt soe langen tijt.
Wie willen frichs ēn broelijc sijn;
Soe es mijns trueren alles ghuijt.
Ons comt noch huden een salich dach:
Daer hennen / mijn ongheluch!
Ēn al dat mi beswaren mach /
Dat settic achter rugghe.
Wat soude mi alder werelt goet
En soudic daervan ghheen broude haen?
Dats mer beswaren mach den moet /
Dat willich altijt varen laen.

V. 1. Werch nu / 't zelfde als 't fransche *allons!*

4. *Zoo is al myn treuren ten einde.* Men zeide: *ik ben des quijt*, voor: *ik ben er van ontslagen.*

5. Huden / huiden, heden, en verkort *huîn*, *heên*, gelyk men 't zong. Zie de muzick hiernevens.

10. Indien ik daervan geen vreugd (vrolyk genot) mocht hebben. *Haen* is samengetrokken van *haven*, hebben, gelyk twee regels lager *laen* van *laten.*

11. 12. Wat my (*mer*, *mir*) den moed zou bezwaren, dat wil ik altyd laten varen.

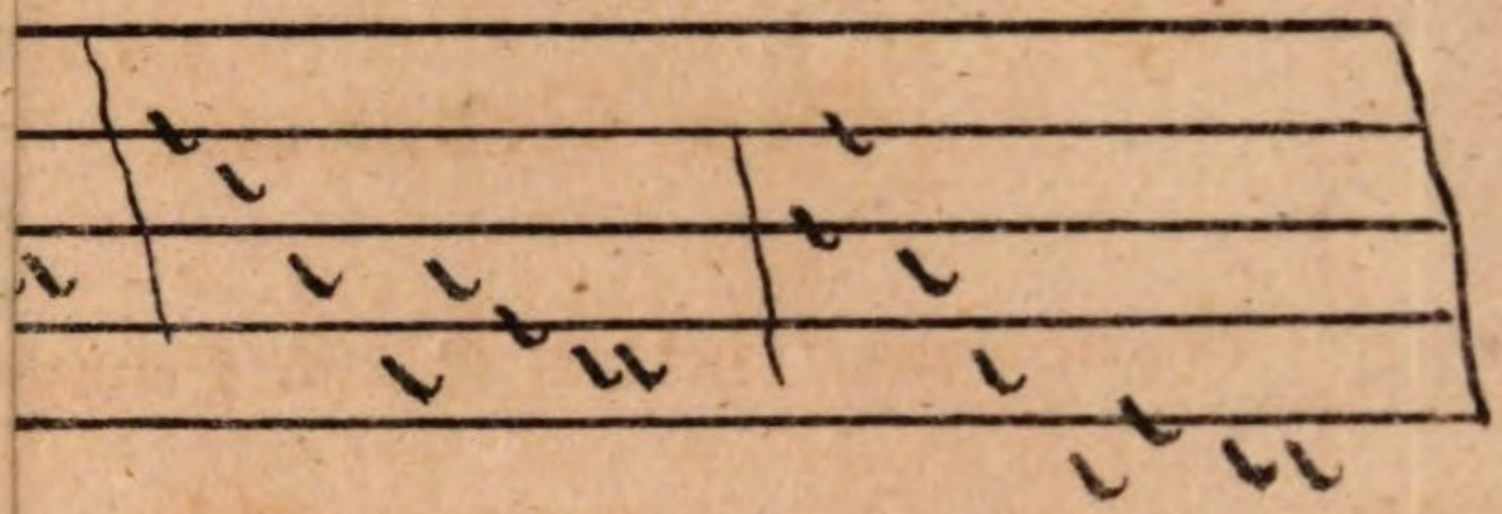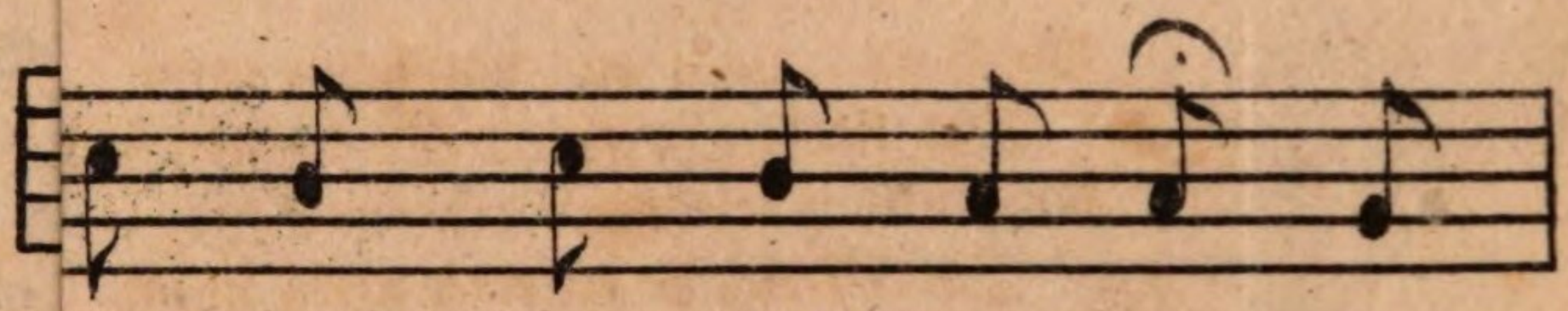

gheluyert soelangen tijt, Wi
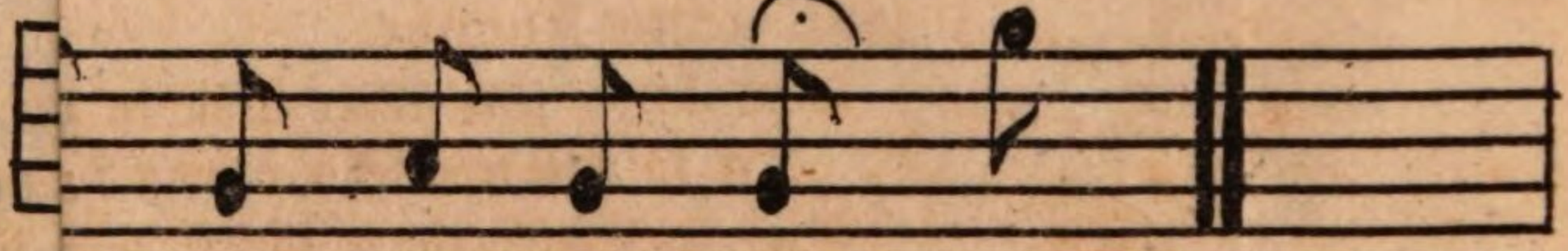
ueren alles guijt. Ons
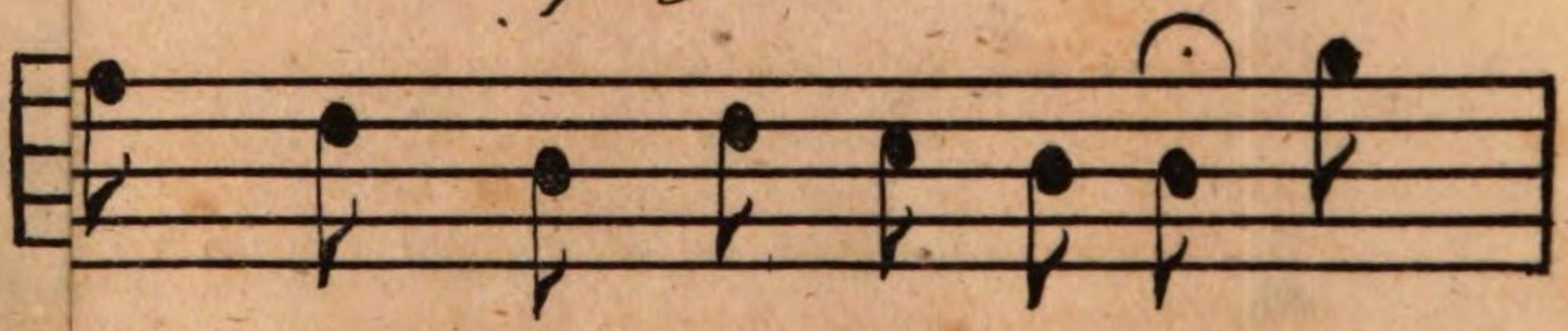
een mijn onghelucke.' End'
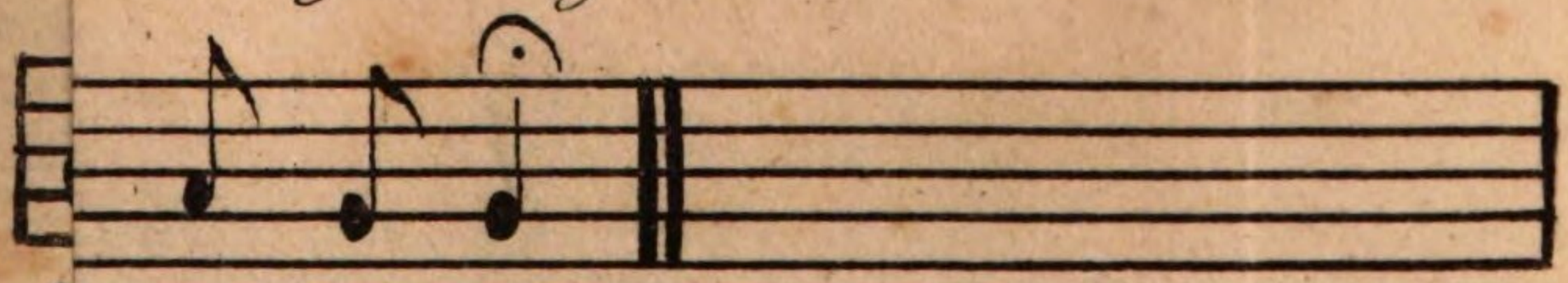
rugghe.

Ich haen ghedacht: et sij alsoe:
Wien alleg leit ter herten gaet/
Die mach selden wesen broe;
Sijn herte weinerch brouden haet.
Dat sprac een rein druc saelerch wijf:
Ich soude mijn troeren laeten;
Goeden moet hout al dijn lijf;
Gaet broubelijc op der straten!
Wat soude mi alder wezelt goet (*enz*).

Als ich dan haer ghescheiden was/
Vab si dag haer besonnen.
Wt! laet mich weder lasen dag!
Och sijt mir woelde gheonnen

v. 13. Haen / voor *ha* (had), welk laetste in de gedichten van Harduyn en andere vlamingers zeer dikwyls gevonden wordt.

14. Wien alles in het hart leed doet.

15. Broe / vrolyk, niet *vroed*.

16. Brouden haet / vreugden heeft (heet).

17. Een rein druc saelerch wijf. Wat is dat? *drukzalig* zal, naer myne wyze van zien, eveneens als *armzalig*, *rampzalig*, te houden zyn voor *bekend of beroemd door druk*, *ramp*, *armoede*, enz., van het oude *zal*, beroemd, welk *zal* van *tzalen*, *tzählen*, *tzellen*, *tellen* (vertellen, verkondigen) afstamt. Thans verstaet men door *zalig*, gelukkig, doch men behoorde te zeggen *gelukzalig*. En *rein* nu? *rein* is *onbesmet*, *gereinigd*, *gezuiverd* (van *drukzaligheid*). Daer wordt hier dus gesproken van een *weleer bedrukt wyf*.

18. Troeren / treuren.

19. Houd al uw leven (*lijf*) goeden moed!

22. Had zy zich des bezonnen, had zy andere gedachten gekregen, was hare vrolyke stemming met my van haer geweken.

23. Wt! vermoedelyk moest hier iet anders staen, doch nu moet men het verklaren door: *welaen*, *komuit! kom hervoor! laet my weder die vreugden plukken* (lezen)!

24. Och sijt / lees: *Och gijt*, en dus: *indien gy 't my wildet gunnen*, *dat ik*, enz.

25. Dat ich dinch solde wesen gheil /
Das waer mich waer te hertschen:
Soe en gheschiede mich niet soe groeten heil
Ich wolde gaer vrouliych scertsen.
Wat soude mi alder werelt goet / (enz).

¥. 25. Dinch / lees: *duich*, dich, van *du*: *dat ik om en door u mocht vrolyk wezen! Gheil* is lustig, vrolyk, en komt in dien zin meermalen voor in het *Kronika fan Sassen*, uitgegeven door SCHELLER, Brunsw. 1826. Zie ald. bl. 317. Ook in het *Nibelungenlied* ¥. 2474:

Si schamte sich ein teil
Jedoch was gelucke, unt Sivrit vil geil.

26. Wert te hertschen / wel ter harte: dat zou myn hart deugd doen (hoogduitsch *herz*).

27. 28. En al geschiedde my geen groot heil, ik zou toch vrolyk schertsen.

Een Liedekijn van den hoede.

[*Joncfrouwe.*]

In een prieel quam ic ghegaen /
Albaer ic bloemkine scone vant staen.
Daer pluctic minen lieve saen
Van violetten desen hoet.
Steet hi mi wale?
Draghicken wale?
Dunckt hi u goet?.

[*Jonchere.*]

Joncfrouwe! dien hoet
Die staet u wale.
Wel overcumsche scoene smale /

Een liedekijn enz. / Dit liedjen is in het HS. doorloopend geschreven, als of het prosa ware; byna gelyk het gedicht van Van Maerlant hiervoren blz. 45. (zie het *fac-simile* aldaer.) Ik ben de verdeeling, schikking en aenmerkingen van en op dat stuk, aen myn' kundigen vriend C. Serrure verschuldigd.

v. 5. Staet hy my wel?
6. Draeg ik hem wel?
10. Scoene smale / *petite mignonne*, gelyk *smale jonckers* kleine edellieden beteekende.

Gheeft mi den hoet;
Soe doedi wale:
Geeft mi den hoet?

[*Joncfrouwe.*]

Ic en wille; hi es soe fijn!
Den hoet sal dzaghen mijn minnekijn.
Dat ghi mi lidt heeft ni ommare/
Te lidden. some hebdi ghene spoet.
Steet hi mi wale?
Dzaghickem wale?
Dunckt hi u goet?

[*Jonchere.*]

Ghererhte minne es een scaerp swoert/
Dat God den jonghelinge gheeft ghebaert.
Dat ic u bidde heeft u ommare?
Te lidden some hebbic ghenen spoet?
Wel overcumsche/ some smale;
Gheeft mi den hoet;
Soe doedi wale/
Gheeft mi den hoet?

[*Joncfrouwe.*]

Jonchere/ u waerde sijn onghetrouwe.

V. 13. Doedi/ doet dy, doet gy.
15. Minnekijn/ liefken, *corculum*. Kil. op *minne*.
16. Ommare/ het tegenovergestelde van *mare*, in een goeden zin: *slechte tyding*. En dus: *het luidt vreemd, het is slecht nieuws, dat gy my bid.*
17. Spoed u niet met bidden, het zal niet helpen!
22. Gheeft ghebaert/ dat is: *geeft om te dragen* van *baren*, dragen. Zie Bilderdyks *geslachtl.* op *baer*.
29. Waerde/ lees: *woerde*, woorden.

[*Jonchere.*]

30. Zt en ſijn niet / wel ſroene joncfrouwe!

[*Joncfrouwe.*]

Jonchere / ſae baet minen raet /
En noemt u lief ſonder baraet!

[*Jonchere.*]

Ghenade / joncfrouwe / haet mi bergaet /
Ghi ſijt mijn troeſt / mijn toeverlaet /
35. Ghenade lief / al baer aetmaet!
Jc bliibe hier baat inne hebbe bien haet.

[*Joncfrouwe*, lachend:]

Zekier ſae badic ſonde ghaet /
Zlaeghic mijn lief alburg te baat!

[*Jonchere.*]

Nu ſtaet op / wi ſelen gaen /
40. Bliidelijc / al ſonder waen.
God ghebe ons tonſer minnen ſpoet!
Nemmermeer en maet
Quaet bozper weten /
Wat die minne
Ons beiden baet.

V. 32. Baraet / bedrog.
36. Inne hebbe / of ik hebbe.
41. Spoet / voorspoed.
43. Quaet bozper / een onbeschoft mensch.

Wy onthouden ons van alle verdere aenmerkingen op den inhoud dezer liederen. Wat de tael, waerin dezelve geschreven zyn, aenbelangt, men ziet genoeg, dat daerin een zekere Rhynlandsche tongval, die min of meer naer het hoogduitsch overhelt, niet te miskennen is. Zoo spreekt men nog heden in het Limburgsche en Kleefsche.

By eene volgende gelegenheid zal er omstandig verslag worden gedaen van de andere, zeer belangryke stukken, welke in het *Codex* van den heer Van Hulthem, uit hetwelk deze gezangen overgeschreven zyn, aengetroffen worden.

VERZOENING

VAN DE STAD

ANTWERPEN

MET

HERTOG PHILIPS DEN GOEDE,

TEN JARE 1435.

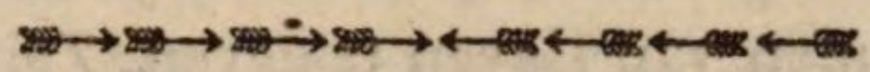

Toen het huis van Bourgonje aen de heerschappy der nederlandsche gewesten kwam, ontstonden er meermalen oproer en oorlog, ter zake dat de prinsen van dit huis, met den vryheidszin en de zeden hunner nederlandsche onderdanen luttel bekend, over dezen naer de wyze der franschen meenden te kunnen heerschen. Vooral in Vlaenderen veroorzaekte hun despotismus en hunne vreemde regeeringsvormen groote onlusten, en tegenstand by het volk. Reeds onder *Lodewyk Van Male* had men aldaer een' grooten afkeer getoond voor de fransche rechtspleging en tael, in zoo verre, dat de vlamingen van de gerechtskamer binnen Ryssel, waer alle zaken in die tael behandeld werden, geen gebruik wilden maken, en dus liever hadden hunne processen te verliezen, dan voor een fransch hof te appelleren. Hertog Jan moest, by zyne inkomst te Gent, beloven zyn hof aldaer in de vlaemsche tael alleen te houden en de Rysselsche kamer te sluiten(1). Het was ook om den invloed van het vreemde te weren, dat de natie vervolgens in de blyde inkomsten van de bourgondische vorsten het behouden der landtael besprak, en de vreemdelingen uit de regeering sloot, hetgeen vroeger onder de oude inlandsche vorsten niet was bedongen geworden.

(1) Que désormais il tiendroit l'audience et court accoustumée en Flandre flamengant, deça le lys, et en langaige flameud, et si feroit visiter et vuyder les procès demenez à Lille en langaige françois, et cesser icelle chambre, comme il fit. D'Oudegherst, *Annales de Flandre*, édition de Lesbroussart, II. p. 523.

De laetste hoofdstukken der *Annales* van Oudegherst toonen aen welke vernederende dwangmiddelen soms door de genoemde prinsen werden aengewend, om het vrye volk der vlaemsche steden het voorkomen van slaven te geven. Zelfs Philips *de goede* begeerde van het oproerige Gent, dat twee duizend van deszelfs ingezetenen hem, op eene halve myl afstands van die stad, zouden te gemoet komen, « *scavoir les Hoofmans et Conseilliers en leur chemises et petits draps, et tous les autres deschaintz* (1) *et testes nues ; lesquels par-ensemble se mectront à genouilx* (2), enz.; doch het blykt niet dat de Vlamingen dergelyke voorwaerden van verzoening altyd naeuwkeurig opvolgden. Integendeel, hun gedrag was dikwerf zeer hoogmoedig jegens hunne fransche heeren. D'Oudegherst verhaelt ons, in zyn 182ste hoofdstuk, een trek van fierheid, welke byzondere opmerking verdient. Hertog Philips van Bourgonje en Margaretha van Vlaenderen, zyne vrouw, zonden in den jare 1385 den heer Jan Van Heille binnen Gent, om de weerspannige ingezetenen dier stad overtehalen tot den vrede. Men kwam van beide zyden overeen om gezanten naer Doornik, voor de afgevaerdigden van den franschen koning, te zenden. De hertog en zyne gemalin verschenen er in persoon, vergezeld van de hertogin van Braband, de gravinne van Nevers, den hertog van Beyeren, en vele andere prinsen en heeren. Van de zyde der Gentenaren kwamen er twee honderd vyftig edelen en notabelen, « *lesquels se montrerent sy fiers, obstinez et endurcis, que nonobstant ce qui par personnes interposées leur fust, comme en manière d'instruction, déclairé et remonstré, ils ne daignerent oncques plyer le genouil* (3); » Ja, zy durfden wel zeggen, vermits niet zy maer de hertog de eerste opening van vrede gedaen had, dat het niet aen hen stond om dergelyke vernederende houding aen te nemen. Toen sprong Philips in gramschap op, en het zou met de vredeconderhandeling gedaen zyn

(1) *Deschaintz*, la ceinture défaite.
(2) D'Oudegherst, l. c. II, p. 684.
(3) l. c. II, p. 595.

geweest, ware Albrecht van Beyeren niet tusschen beiden gekomen, en hadde deze geen middeltjen uitgevonden om den hertog voldoening te geven. Hy verzocht de hertogin van Brabant en de gravin van Nevers om de vereischte kniebuiging te doen, en voor die van Gent te bidden om genade; hetwelk gebeurde. Margaretha van Vlaenderen vervoegde zich by de twee princessen « *se leva du costé du dict duc Philippe son mary, et apres s'avoir joinct ausdictes princesses, les genoulx en terre et la larme à l'œil, parla pour et en faveur de ses vassaux du dict Gand, au dict Philippe son mary.* » De geheele smeekbede der vorstin, en het antwoord van haren gemael, zyn by Oudegherst te vinden, die er by voegt, dat « *durant la dicte requete et estants les dictes princesses à genouil, les dicts ambassadeurs de Gand estoient toujours démeurez debout.* » Eerst toen men over al de artikelen der bevrediging was overeengekomen, en dat de hertog beloofd had die van Gent in alle hunne privilegien, herkomen en gebruiken te zullen laten en bevestigen, eerst toen bogen zy zich eens voor hem, en beloofden hem houw en trouw.

De Brabanders, die later dan de Vlamingen onder de Bourgondische heerschappy kwamen, schynen zachter behandeld te zyn geworden. Doch het geval, waervan wy thans te spreken hebben, maekt eene uitzondering. Zie hier, hoe hetzelve verhaeld wordt in de onuitgegevene Antwerpsche jaerboeken van Papenbrochius, Valkenisse en Caukercke (1). Hertog Philips had in den herfst van het jaer 1434 op de Hont boven Calloo een dier gewapende vaertuigen, welke men *Hulken* noemde, geplaetst, ten einde aldaer den haringtol van de schepen te vorderen, die de Schelde opvoeren. Deze maetregel belemmerde grootelyks de vrye vaert op Antwerpen, zoodat de steden van Braband elkander beloofden by te staen, ter ontheffing van dien last. Die van Antwerpen, wien de zaek meest hinderlyk was,

(1) *Annal. Antverp.* van Papenbrochius, Tom. III, p. 552-557 (berustende ter bourgondische bibl. te Brussel), van Valkenisse ad an. 1434 en 1435; van Caukercke bladz. 168. (beide deze laetsten ter archieven van Antwerpen).

lieten zich overhalen om gezegden tol met geweld te vernietigen. Zy haelden op den tweeden maert des jaers 1434 (1435) de *Hulk* uit de Hont, en leiddenze boven Antwerpen, achter de abtdy van S^t^. Michiel; bedryvende daerby eenigen moedwil in deze abtdy, waervan zy eenen muer afbraken. Zulks vertoornde den hertog niet weinig, en hy besloot den Antwerpenaren dit geweld duer betaeld te zetten, te meer, daer hy tegen hen ook zeer verstoord was, wegens het doodslaen van eenige vlamingen, kort te voren. Hy beval, dat zy hunne stadsmuren zouden hebben af te breken, de deuren der poorten uit te hangen, en aldus onvry te blyven; gebiedende aen alle officieren van Braband, van Limburg en van den lande van Overmaze, om te beletten, dat er eenigen toevoer van noodwendigheden naer Antwerpen ging; welke stad alzoo van alle gemeenschap werd uitgesloten. De andere steden van Braband vergaten de gedane belofte van bystand, en geene van de zelve trok zich der zaek van Antwerpen aen!

Doch de *goede* Philips liet eenigen tyd daerna zich bewegen, zoodat het op den 26 december 1435 tot eene verzoening kwam, op de voorwaerden vervat in de eerste der hierachtervolgende opene brieven: doch het duerde wel vyf jaren, eer hy toelaten wilde, dat de deuren van de stadspoorten in hare harren blyven zouden, waertoe hy een' tweeden brief, gedagteekend 5 septem- 1440, vergunde. Beide stukken, tot dus verre onuitgegeven, worden gevonden in het groot papieren Privilegieboek, ten raedhuize van Antwerpen, fol. XVII en CLXIII. Opmerking verdient, dat de hertog fransch sprak zoo lang hy verstoord was, en hy den toon eens meesters meende te kunnen aennemen.

Philips, bider gracien Gods hertoge van Bourgoingnen, van Lothrick, van Brabant, ende van Lijmborch, greve van Vlaenderen, van Artois, van Bourg^en^., palatijn van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, mercgreue des heilichs Rijcx, heere van Vrieslant, van Salins, ende van Mechelen. Allen den ghenen, die desen brief selen sien oft horen lesen, nv sijnde, ende namaels wesende, saluyt.

Alsoe als Wy grotelic verthoornt hebben geweest op onzer stad van Antwerpen, overmits sekere grote saken wille, daerinne die borgermeesteren, scepenen, raede ende goede lude gemeynlic der seluer onser stad, hen tegen Ons misgrepen hebben, dair af sy hen geheelic ende al in Onser gracien ende genaden hebben gekeert, ende geloift volcomelic te houden ende te voldoen, des Ons sal gelieuen daeraf wt te spreken, ouermits eenen sekeren tractaet, dwelc sy van Ons aengenomen hebben, dair af die teneur van woirde te woirde hierna volght, ende is alsus:

Sensuit ce que ceulx d'Anvers doivent faire envers mons^r^. le duc:

Premierement, viendront les ditz d'Anvers par-

devers mon dit seigneür en son pais de Brabant, en tel lieu qu'il lui plaira en la présence de ceulx qu'il plaira à mon dict seigneur ordonner y estre, des gens de son conseil, et aussi de son pais de Brabant, et là diront: « Nostre très redoubté seigneur ! nous avons « entendu, par ce que Vous avez fait remonstrer, en « la présence des trois Estas de votre pais de Brabant, « et aultrement, que pour aucunes entreprinses et es- « trainges manieres par nous tenues envers Vous et « votre haultesse, vous avez esté et estes malcontent « de nous, dont nous avons esté et sommes très do- « lens et desplaisans; et pour ce venons pardevers « Vous en toute humilité, et pour l'offense que en « ce povons avoir faite envers Vous, cryons humble- « ment mercy ! et Vous humblement suppliant, qu'il « Vous plaise nous pardonner, et oster de Votre cuer « toute la malvieillance, que avez allencontre de nous, « et nous recevoir et tenir en Votre bonne grace, « et nous nous submettons en tout en Votre bonne « ordonnance, en Vous suppliant de rechef, qu'il « Vous plaise nous oyr en nos excusations; esperant « que, ce fait, vous serez très bien content de nous. »

Item, et ce fait, mon dict seigneur les orra, en la présence de ceulx qu'il lui plaira ordonner y estre, comme dessus est touchié, touchans les poins qui ont esté remonstrez par l'ordonnance de messeigneurs du conseil de mon dict seigneur.

Item, la première fois qu'il plaira mon dict seigneur venir en sa dicte ville d'Anvers, ceulx de la Loy, asscavoir Bourgemaystres, Eschevins et les Doyens des mestiers, yront audevant de Lui, a pié, au

dehors la ville, et lui croyeront mercy pareillement, comme dessus.

Item, au regard de la porte, mon dict seigneur vuelt, que, à sa dicte premiere entrée, elle soit despendue hors des gons et mise jus (1).

Item, quant à ce qui a esté estoupé et destouppé(2) en l'abbaye de saint Michel, sera destouppé et restouppé, pour accomplir le plaisir de mon dict seigneur; pourveu que aprez ilz en pourront user, selon le contenu de leurs privileges, saucun en ont(3), et seront sur ce faites lettres de non-préjudice, tant du droict de mon dict seigneur, que de l'abbaye et monastere de saint Michel d'Anvers, et des dessusditz de la ville d'Anvers.

Item, quant à la *Hulque*, l'intention de mon dict seigneur est, qu'elle sera remise en l'estat et au lieu, où elle fut prinse, en dedans le xve jour de juillet prochain venant; sans préjudice des pales(4) et droit du pais de Brabant, et de la cause principale. Et sur ce sera tenu mon dict seigneur de baillier ses commissaires, selon le contenu de l'article des lettres de son entrée.

Item, pour la réparation prouffitable, les dictz d'Anvers paieront à mons^r^. quarante mille Philippus, as-

(1) *Mise jus*, op den grond neergelegd; gelyk *ruer jus* zoo veel als *jetter à terre* is. PAPENBROCHIUS vertaelt kwalyk *ut ea, perquam primo intraturus est* (dux) *cardinibus suis excussa auferatur, nec amplius reponatur.*

(2) *Estouppé et destouppé*, gestopt en ontstopt; by PAPENBROCHIUS *clausum reclusumque.*

(3) *Si aucun en ont*, indien zy er eenige hebben.

(4) *Pales*, scheidspalen, grensscheidingen.

scavoir vingt mille Philippus comptans, et dix mille à telz termes qu'il prendront avecq *Guy Guibbaut* tresorier etc; et les aultres dix mille seront employez à la fortification du chastel d'Anvers, ainsi et par la maniere, qu'il plaira à mon seigneur. Et moiennant les choses dessus dites, mon dict seigneur est d'accord, de baillier ausditz d'Anvers delay, et tenir tout en estat et surséance par la fourme et maniere, que aujourdhuy il a en conseil esté dit, en la ville d'Arras, aux députez de la dicte ville d'Anvers. Et fut ce faict le xviij^{e} jour d'aoust, l'an mil quatre cens trente et cincq.

S'ensuivent les poins, que ceulx de la ville d'Anvers supplient et requirent très humblement à mon très redoubté seigneur :

Premierement, que les commandemens et deffenses faites de par mon dict seigneur, allencontre desditz d'Anvers, soient rappellez et mis juz, de par icellui seigneur, et tous les biens arretez, en quelque lieu que ce soit, soient restituez et rendus, et samblablement tous leurs bourgois desarretez, s'aucuns en y a empeschiés ou arrestez à ceste cause, pourveu qu'ilz paieront les despens pour ce faits, à la tauxacion raisonnable de messeigneurs en conseil de mon dict seigneur, estans lez lui.

Item, de la riviere nommée *le Honte*, que la franchise demeure en l'estat qu'elle a esté parcydevant, et leur fera baillier mandement de justice, s'il leur est expédient, et avecq ce, pour enquerir la vérité de l'ancien vsage, seront députez commissaires, et, au sourplus, mon dict seigneur escripra à mons^{r}.

d'Oistrevant, ou y envoiera aucuns de ses gens, et sera faite toute diligence de les entretenir en leurs anciens vsaiges, et avecq ce sera rescript par mond. seigneur pardevers mond. s^r. *d'Oistrevant*, que les deux, qui sont prisonniers, soient eslargiz et aient jour, jusques au jour de Quasimodo prochainement venant.

Item, quant à l'article de ralonger l'octroy, mon seigneur sera d'accord de l'espace de xv ans, pourveu qu'ilz en paieront à mondict seigneur chacun an la somme de mille escuz vielz, c'est assavoir pour chacun escu xvj gros vielz, ou monnoie à la valeur; le quel ottroy entrera et commenchera le jour, que leur derrenier ottroy expirera, duquel darrenier ottroy ilz feront apparoir par lettres, qu'ilz en ont sur ce.

Item, que mon dict seigneur, pour le bien de Lui et de sa seigneurie, et aussi pour le bien de sa ville d'Anvers, sera content qu'ilz puissent avoir douze hommes chacun an au dit conseil de la dicte ville, des quels xii les deux en soient rentiers, comme sont les deux de la Loy, et se feront par ceste maniere, c'est assavoir: que ceulx de la ville d'Anvers rameuront(1) et reduiront les xxiiij mestiers d'icelle à xii mestiers, desquelz xii mestiers les nouveaulx eschevins du dict lieu d'Anvers présenteront à mon dict seigneur, ou aux commis de par lui, au renouvellement de la Loy d'illecq, le jour de la saint André, en dedans dix heures du matin, quarante et huyt personnes notables, assavoir est: de chacun des ditz xii mestiers

(1) Waerschynlyk te lezen : *rameneront*.

quatre personnes; et d'icelles xlviij personnes mon dict seigneur, ou ses ditz commis, choisiront en dedans le dict jour de saint Andry, heure de none(1), xij personnes, assavoir de chacun des ditz mestiers vne, lesquelles ilz bailleront à la dicte nouvelle Loy; et icelles xii personnes choisiront, entre eulx, deux personnes, qui seront rentiers(2) de la dicte ville, et les aultres dix du conseil, comme dict est. Et que ainsi se face d'an en an; et de ce auront les ditz d'Anvers lettres, telles qu'il appartiendra.

Item, mon dict seigneur sera d'accord, pour le bien et avancement de justice, que l'Escouthete d'Anvers aura doresenavant vng lieutenant, lequel aura autelle (3) puissance comme l'Escouthete mesme, en son absence; et sera icelui lieutenant commis par mon dict seigneur.

Item, que mon dict seigneur, en pronunchant sa sentence, declaire que il a receu et rechoit(4) sa bonne ville d'Anvers, et les bonnes gens d'icelle, généralement et en particulier, et ung chacun d'eulx, en sa bonne grace, et leur quite, remet et pardonne tout ce qu'ilz ont et peuvent avoir meffait et mesprins envers Lui, jusques aujourdhuy, date de cestes; et de ce auront lesditz d'Anvers lettres. Et quant aux entreprinses, que s'en dist avoir esté faites par les ditz d'Anvers, en l'abbaye de saint Michiel, mon dit seigneur, en tant qu'il touche son interest, est con-

(1) Dat is: *à l'heure de none*, op de uer van den noen, van den middag.
(2) *Rentiers*, Pensionnarissen.
(3) *Autelle*, zoo veel als *telle*, *semblable*, *autant*.
(4) *Rechoit*, reçoit.

tent que tout ce soit comprins en ce traicté, saulf toutefois l'interest des Abbé et Abbaye du dict St. Michiel, duquel mon dict seigneur ordonnera et determinera, parties oyes, ainsi qu'il appartiendra par raison.

Item, que le ban fait par ceulx de Gand, mon dit seigneur le rappellera et donnera sur ce ausdits d'Anvers lettres, telles qu'il appartiendra, et fera faire toute diligence à ce que iceulx de Gand se consentent au dict rappel de ban.

Soe doen Wy te weten: dat Wy, mids den selven tractate, onse voirs. stad van Antwerpen, ende alle poerteren ende ingezetenen derzelver, in onser gracien ende goeder gonsten genomen, ende hen van den voirs. misgrepen onse brieve van remissien verleent hebben, derselver onser stad geloeft hebben, ende gelouen in goeder trouwen mit desen brieue, dat Wy onse wtsprake vander voirs. saken doen selen, volcomelic ende al, na begripe vanden voirs. tractate ende anders niet. Ende bekennen voert, dat alsulcken consent, als die borgermeesteren, scepenen, rade ende goede lude gemeynlic onser voirs. stad, totten voirs. tractate hebben gedragen, Ons, in onser heerlicheit noch derselver onser stad, aen hueren rechten ende previlegien egheen hinder prejudicie noch achterdeel dragen en sal, nv noch in toecomenden tiden, in eeniger manieren; mer dat, dien niet wederstaende, die selue Onse heerlicheit, ende Onse ende hueren rechten ende previlegien, van machten ende weerden sijn ende bliuen selen, als sy te voren waren, sonder argelist. Ende des torconde hebben Wy onsen Zeghel

aen desen brief doen hangen. Gegeven in onser stad van Bruessel, sesse ende twintich dage in decembrj, int iaer ons heren M.CCCC. viue ende dertich, na costume ons hoefs.

Aldus geteykent:

By minen here den Hertoge, daer ghy, heer *Jan Van Hoirne*, drossaet van Brabant, *Raes*, here van Heverle, here *Jan die Hertoge*, ridder, *Willem Van Montenaken*, ende *Henric Magnus*, by waert!

Philips, byder gracien Gods, hertoge van Bourgnen, van Lothrijk, van Brabant, ende van Lijmborch, greve van Vlaenderen, van Artois, van Bourgen, palatin van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, marcgreue des heylichs Rijcx, here van Vrieslant, van Salins, ende van Mechelen. Allen den ghenen die desen brief sullen sien oft horen lesen saluit.

Alsoe als in den tractate, int jaer xiiijc. ende xxxv by den burgemeesteren ende scepenen, raide, poorteren ende ingesetenen onser stad van Antwerpen, in den name vander selver onser stad met Ons gemaect, van sekeren mesgrepen ende vremden manieren, die sy teghen Ons ende onse heerlicheit begaen ende gehouden hadden, onder dandere in eenen artykel is begrepen: dat, ten yersten dat Ons soude

gelieven te comen in onser voers. stad, die doeren(1) vander poerten, daer Wy doer souden comen, souden werden gedaen vten herren, ende te neder geleeght, ende onse lieue geminde gesellinne die hertoghynne Ons oetmoedelic heeft gebeden, dat Wy onse voirs. stad vanden inhouden des voirs. artykels verdragen willen, ende inder seluen comen, sonder dat die doeren vanden poerten vten herren gedaen ende te neder geleeght doruen weerden, voer dwelk, oft Ons alsoe geliefde te doen, onse voirs. stad hare toegeseeght heeft, ons te willen gheuen, ende betalen, die somme van sesse dusent onser gulden penningen Philippus, geheeten Ryders, tot tween terminen, te weten: deen helft dair af in de sinxenmerct van Antwerpen naest toecomende, ende dandere helft in die bamissemerct, dair naest volgende; *Soe doen Wy te weten*: dat Wy, ter beden onser lieuer gesellinne, willende altijt onsen ondersaten bewijsen genade voer recht, hebben onser voirs. stad van Antwerpen ende burgemeesteren, scepenen, raide, poerteren, ende ingesetenen gemeynlic der seluer, van zunderlingen gracien verdraghen ende quijt geschouden, verdragen ende quijtschelden, met desen brieue, tot eeuwigen dagen, dinhoudt des voirs. artykels, ende zijn dair af wel content ende te vreden, ende hebben den wethouderen onser voirs. stad, nv zijnde ende namaels wesende, gegeuen ende geaccordeert, geuen ende accorderen, met desen seluen brieue, dat zy voirtaen doen zullen eenen yegelijken wet ende von-

(1) *Doeren*, deuren.

nisse, naden ouden costumen, heerbringen ende priuilegien derseluer onser stad, gelijc sy ende hare voersaten hier voermaels hebben gedaen, ende hen dat by Ons ende onsen vorderen, saliger gedachten, verleent ende geconsenteert heeft geweest.

Ontbieden dairom, ende beuelen onsen drossate, onsen schout ende amman van Antwerpen, ende allen onsen andewen ambachteren, richteren, dieneren ende onderseten van Brabant, nv sijnde ende namaels wesende, ende elken van hen, alsoe hem toebehoert, dat sy onser voirs. stad van Antwerpen onser voirs. gracien, quijtscheldinge ende accorde, rastelic(1) ende vredelic doen, ende laten gebruyken, sonder hen dairtegen eenigen hinder, commer oft letsel te doen, oft te laten geschien; WANT WYT ALSOE GEDAEN WILLEN HEBBEN. Ende des toirconde hebben Wy onsen segel aen desen brief doen hangen. Gegeuen in onsen godshuyse van sinte Bernaerts, op die Schelt, des vijften daegs van septembri int iaer ons heeren M.CCCC. ende xl.

By mijnen here den hertoge, dair by waren van zinen raide heer *Anthonys*, here van *Croyghy*(2), *Raes*, here van *Heuerle*, *Willem Montenaken*, ende *Jan De Hertoge*, riddere, ende *Heinric Magnus*.

DE DYNTER.

(1) *Rastelic*, rustelyk.

(2) CROYGHY, dat is: *Croy*, of CROUY. Deze *Antonius Van Croy* was een der grootste gunstelingen van *Philips den goede*. Zie *Mémoires de* DU CLERCQ, édit. du baron de REIFFENBERG, I, p. 244. en IV. p. 314.

BRIEF

VAN DEN HEER VAN MONTIGNY,

AEN ZYNEN BROEDER

DEN GRAVE VAN HORNES.

1567.

In het archief van het Aertsbisdom van Mechelen wordt een bundel oorspronglyke brieven gevonden, van *Margaretha van Parma* aen *Floris de Montmorency*, heer van *Montigny*, en van dezen aen de landvoogdesse, wegens de oproerigheden, welke in den jare 1563 binnen en omstreeks de stad Doornik plaets hadden(1). By den zelven is, benevens eenige andere originele stukken, ingebonden een brief van *Montigny* aen zynen broeder den grave van *Hornes*, geschreven uit Madrid den 26 mei 1567, kort voor de aenkomst van den hertog van Alva in de Nederlanden. Dezen brief acht ik belangryk, doordien hy het gevoelen van *Montigny* omtrent de nederlandsche gebeurtenissen, omtrent *Oranje*, *Brederode*, en anderen doet kennen, en den dood van den markgraef van *Bergen*, die met *Montigny* door den raed van state naer Spanje was gezonden geweest, omstandelyk vermeldt. Daer uit blykt nu dat Bergen niet door ongenoegen en verdriet, gelyk Van Meteren wil(2), maer ten gevolge van eene hevige koorts, vergezeld van bloedloop *(chambrées de sang)* op den 22 mei 1567 gestorven is. Sommige schryvers, als met name

(1) Wy zullen den lezer met deze belangryke verzameling van brieven in het vervolg nader bekend maken.

(2) *Historie der nederl. oorlogen*, uitgave van 1614, bl. 51 verso.

P. Bor en *Wagenaar*, hebben het vermoeden geuit, dat hy door vergiftiging zy omgekomen, en dit vermoeden, naer my een kundig geneesheer verzekerde, wordt door dezen brief veel meer versterkt dan weggenomen.

Het hierbygevoegde *Fac-simile* van het schrift zal den lezer voorvast niet ongevallig wezen.

Ik stel het my tot plicht hier openlyk myne erkentenis te betuigen aen mynen kundigen vriend, den eerw. heer De Ram, archivarius van Z. H. den Prins-Aertsbisschop van Mechelen, aen wien ik de medeeling van opgenoemden bundel te danken heb!

Monsieur. J'ai reçeu par mons^r. de Billy vos lettres du 14 et 15e de avril, escrites à Bruxelles, avecq fort grand contentement, pour entendre sy au long de vos nouvelles et bon portement; car n'en estois à mon repos, pour avoir esté quelque temps sans en avoir.

Je baillys votre lettre au s^r. Ruygommes(1), lequel prist aussi celle que escriviez au Roy, et la luy voulust mesme bailler. Il me dit que sa majesté l'avoit pris de bonne part et *se avia holgado de entender lo que passava* (2). Sa majesté vous faict response et à ces aultres qui luy ont escrit: je tiens que monsieur de Belly en sera le porteur, lequel sera despeché dans peu de jours, ayant desjà, passé huict jours, pris congé du Roy, et n'attend que la despeche, laquelle ast esté retardée pour deux courriers, qui sont arrivés puis peu de jours, l'ung despeché le iij et l'autre le ix de ce mois. Je suis esbay que avecq nul d'iceulx n'ay eu lettres votres; mais par celles que j'ay reçeues d'autres les affaires de notre pays, Dieu mercy, vont de mieux en mieux, dont suis fort ayse.

(1) Ruy Gommez, hertog van Eboli.

(2) *Qu'il etait bien aise d'entendre ce qui se passait.* Een gezegde, dat met de geheime inzichten des Konings omtrent Hornes wel overeenstemt.

Il me semble qu'il y ast occasions assez pour faire changer partye des premières résolutions de sa majesté. Je ne scay ce qu'il en ferast; jusques à présent en voys peu d'apparence.

A ce que l'on dit, le duc d'Alva passera oultre avecq les Espagnolz jusques en Luxembourg, où doibt attendre tant que sa majesté viegne au pays, ce que l'on publye icy que ce sera pour tout le mois de septembre prochain; mais pour le croire il me faudroit voir plus de chaleur aux apprets, que ne voys jusques à présent; car le tout y est à la coustume. Aucuns disent, que sa majesté attendra tant que le dit duc d'Alva soit arrivé au dit Luxembourg, et que lors partira d'icy. Ayant mesme demandé à sa majesté ce que je devois escrire de son partement, m'a dit qu'il estoit y donnant ordre, et que ce seroit au plustost qu'il pourroit.

Monsieur. Je suis fort mari vous advertir nouvelles, que je scay resentirez autant que j'ay faict, qui est que monsr. le Marquis de Berghes trespassa le 21 du présent(1), ayant été malade huit jours d'ugne fiebvre bien grande, accompagnée de chambrées de sang. Il ast reçu tous les Sacremens et droits d'Église, et [je] vous assure qu'il a fait la plus belle et catolicque fin qu'il est possible, qui est certes conforme à sa bonne et vertueuse vie. Je ne vous scaurois dire le grand regret que j'en ay eu. Le iiie jour qu'il devint malade, et que cognumes le mal dangereux, m'en allis à l'escurial, par la poste, vers le Roy, luy en ad-

(1) Dus niet den 22, gelyk by Van Meteren, Bor en Wagenaar staet aengeteekend.

vertir, et pryer qu'il fusse content d'accorder aud. Marquis son congé, pour s'en retourner, sachant le désir qu'il en avoit, aussy combien il estoit requis pour sa santé qu'il s'en allisse à la fontagne de Liege, et à cet effect avois, dès le jour précédent, fait envoyer à sa majesté relation de deux de ses docteurs, de l'indisposition dud. Marquis. Sa majesté me dit qu'il estoit très mari de son mal, et que, après avoir veu la relation de ses docteurs, avoit, dès le soir de devant mandé à Ruygommes qu'il se trouvisse vers led. Marquis, pour luy dire qu'il estoit content, qu'il se partisse, aussy-tost que sa santé le luy permettroit, ou qu'il seroit en estat de se mettre en chemin. Mais quand on le dit aud. Marquis, il respondit au sr. Ruygommes, qu'il estoit trop tard, et à moy aussy.

L'on luy fist icy ung service le lendemain qu'il mourut; et a esté déposité aux cordeliers. Tous les seigneurs de ceste court s'y trouvarent, selon que le Roy l'avoit mandé icy au président du conseil réal, et à Ruygommes.

Je l'ay assisté, et fait tout le service, jusques au dernier qu'il m'a esté possible, et me passis incontinant à dormir en son logis, pour estre plus près. Et depuis, le service fait, m'en allis le lendemain vers sa majesté encoire à l'escurial, luy rendre compte de la mort, et de aucunes choses qu'il m'avoit requis luy dire, comme aussy luy recommander ce que me sembloit convenir, pour le service de madame sa femme, et le bien de sa maison. Sa majesté m'a dit avoir esté fort mari de sa mort, pour y avoir perdu ung sy bon serviteur, et que pour tel l'ast tousjours tenu, et ne laissera d'avoir soing particulier de tous ses af-

faires à son retour en ce lieu, que je croy sera dans huit ou dix jours. Je m'assure que madame la marquise sera bien désolée. Il me semble, monsieur, que vous, et tous ces aultres seigneurs, vous luy debvez maintenant assister, et faire tous les complimens(1) que pourez, dont je ne fais doubte : pourquoy ne vous en diray d'avantage.

Avecq monsieur de Billy vous escriray responce aux lettres plus particulierement. Ceste va avecq le comte de Nagarolles, lequel s'en retourne par-delà, auquel me remets aux nouvelles et occurences de ceste court.

Monsr. J'ai receu une lettre de m^elle de Montmorency, nostre tante, par où elle désire fort que je déclaire et accepte le testament, fait par feu mons^r. son frere, nostre oncle, au lieu du tiers de ses meubles, qu'il m'avoit donné par mon traicté de mariage, comme verrez par la copie de la dite lettre, que vous envoye cyjoint, ensemble la responce que je luy fais, laquelle est véritable et comme il passe. Et pour ce que, en tous événemens, je ne me resoudray jamais en rien sans votre bon advis, et vous donner premier part de tout, vous supplye bien fort me mander ce qui vous semble que j'en doibve faire, pour, conforme à ce, d'en user. Il me semblerait le meilleur de tout le remettre jusques à mon retour, que en présence on traite mieux ses affaires, veu aussy qu'elle n'y peult avoir nul préjudice, parceque désia elle ast appréhendé tous les meubles, et fait ouverture de tous les coffres. Je n'avoys veu encore ny sçeu le

(1) Hy wil zeggen : *avoir toutes les attentions possibles.*

testament dud. feu sr., tant que ma dite tante me l'ast astheure envoyé. Mais il m'a semblé estrange de conditions, au moins ce qui me touche; car n'ay veu le reste. Elle me mande vous avoir tout envoyé, qui est cause que ne vous envoye l'extrait qu'elle m'ast envoyé. Il vous plaira m'en mander votre intention par le premier.

Les lettres, qui viennent du ix de notre pays, disent que beaucoup de ces gentilshommes gueux, qui estoient avecque monsr. de Brederode partis de Amsterdam, sont estés attrapés en ung batteau, entre la coste de Hollande et de Frise : l'on y nomme les deux srs. de Battenbourg, Cock, qui estoit à monsr. d'Egmont, et Wingel, qui est de la compagnye du feu marquis de Berghes. Et dit-on que le sr. de Brederode est allé avecque sa femme vers Breme ou Hambourg. Voilà que c'est de suivre mauvais conseil ! souvïenez-vous sy j'ay esté profete. Il m'en desplait pour luy et plus pour madame sa femme, qui est une vertueuse dame; mais certes de luy j'ay tousjours douté d'ugne mauvaise fin; pour la vye qu'il menoit.

J'ai extrememement ressenti le partement du prince d'Orange, en cette conjuncture, pour l'occasion qu'il donne au monde d'en parler diversement; et suis mari qu'il n'a cru le conseil de ses amys, de vous et aultres. Il n'est pas bon d'estre parfois tant amy de son opinion. Pour luy estre serviteur, je voudrais avoir parlé deux heures à luy, ors(1) que je croy n'y profiterois non plus, que vous aultres n'avez fait; mais pour ma satisfaction. Je suis bien ayse qu'il ast laissé là son

(1) Quoique, bienque.

fils, et voudroys qu'eusse fait le mesme de sa fille, pour la bonne nourriture qu'elle prendra avecques la belle-mere. Je laisse(1) la bonne affection qu'elle luy porte.

Monsr. Je n'ay encore peu trouver opportunité de traiter de quelque *ayude de costa*(2). Si l'allée pardelà est cest esté, je croy bien qu'on remettra le tout jusques à sa venue: toutefois vous pourez estre à votre repos, que ne obmettray ny perdray nulle ocasion, et que tout ce qui touchera votre service, en auray le soing que suis obligé; et croyez, que vous ne désirez tant le bon succes de vos affaires que moy. Il me semble que ferez fort bien de continuer d'escrire au Roy, à toutes occasions qui se offriront, et au s^{r}. Ruygommes, lequel vous est fort amy, et luy devez beaucoup; mais le temps est tel qu'il ne peult faire ce qu'il voudroit bien. S'il vous plait m'envoyez tousjours copie des lettres.

Voyant que avez sy bien commencé, à l'endroit de Madame(3), d'oublyer les choses passées, pour ung plus grand bien, vous prye et conseille d'y continuer; et croyez que les princes désirent qu'on respecte tousjours leurs ministres, et ne vous esbayssez que en ung temps sy divers, que ast esté pardelà, n'y ast eu en tout la bonne diligence qui eust pu estre; car la dissidence estoit de tout costés.

Quant est de mon retour, le Roy m'a dit que à sa venue en ce lieu y avisera; sy esse que j'en ay peu d'es-

(1) *Je laisse*, zooveel als: *sans parler de.*

(2) *Aide de côte*, garde-côte. De graef van Hornes was, gelyk men weet, admiracl.

(3) Madame (de Parme).

poir. Puisque on y est, fault faire de nécessité vertu, et me suis résolu de le passer patiemment, tout le temps que le maitre le voudra; car pour chose, qui puisse advenir, je ne donnay jamais ce contentement à mes ennemis, de faire chose, dont mon maitre puisse avoir juste occasion d'avoir resentiment de moy. Durant mon absence, vous prye d'avoir ma femme pour recommandée, et tout ce qui me peult touscher. L'ugne des choses, que plus désire, seroit d'estre ung jour près de vous et m'en retourner, sans voir ma femme ny personne qui soit: ce sera quand il plaira à Dieu, auquel je rends graces du bon portement en quoy je suis, que de longtemps ne me suis trouvé en meilleure santé.

J'ai reçu ung grand contentement de l'asseurance que me donnez, que nuls ne basteront(1) de vous faire changer d'opinion, en chose qui touche le fait de la Religion ancienne, qui est certes conforme à ce que j'en ay tousjours fermement pensé et cru, ors que le diable est subtil, et ses ministres. Je n'ay failly de le faire entendre aux lieux que m'avez escrit.

En cest endroit, monsieur, vous baiserai humblement les mains, et prye au créateur vous donner bonne vye et longue. De Madril ce 26 may 1567.

Je vous supplye, monsieur, de [présenter] mes très humbles recommendations à la bonne grace de madame(2), et de madame l'admiralle: je leur escriray bien au long par led. sr. Billy, dans trois ou quatre jours, et croy qu'il sera aussy-tost là, que led. com-

(1) *Basteront*, suffiront, parviendront.
(2) Madame de Parme.

te(1). Ensemble à monsr. de Nuenar. Il me semble que Gotta est rendue, et Crombach(2) et ses complices chastiés. Il me semble que ceste année est contraire aux rebelles, et justement.

Votre plus obeyssant, humble frere à jamais,

F. DE MONTMORENCY.

Je fais revenir mon maitre d'ostel, par lequel me pourrez escrire; car luy mande qu'il vous en advertisse, et vous prye de tenir soing d'escrire par les courriers qui partent, ou le faire faire par aultres, affin que, en ce temps si divers, l'on sache de temps à aultre ce qui se passe.

Monsr. Pour tous bons reports, sy puissiez retenir le maitre d'ostel Perrin, je le voudray bien, pour le moins jusques à ma venue, en votre service. Il me semble que le pourez tant mieux faire, le temps que les dames seront absent.

Je vous prye bien fort me recouvrer une paire de beaux courteaux(3), ou hacquenayes, selon que vous ay escript par mes précédentes, pour m'envoyer icy; car aultrement ne voudriont les despens.

Het opschrift is:

à Monsr.

Monsr. l'Amiral

comte de Hornes.

(1) Le comte de Nagarolles.
(2) Zie (onder andere) Luiscius *Woordenb.* art. *Gotha.*
(3) Chevaux courteaux, (à queue et oreilles coupées).

ORDONNANTIE

OVER

DE GELDMUNTEN,

VAN HET JAER 1393.

Onder de moeilykheden, welke aen de studie onzer nationale oudheden verbonden zyn, mag men in de eerste plaets, en boven aen stellen, de onzekere kennis der oude geldmunten. Men weet schier niet meer welke geldstukken by onze voorvaders, vroeger dan de bourgondische regeering, in gebruik waren; en al vindt men de namen derzelve in oude brieven menigvuldigmalen opgenoemd, de kabinetten onzer muntverzamelaren bevatten een groot getal kleine stukjens, waer men volstrekt geen naem aen te geven weet. Nog erger gaet het, wanneer men de verhouding van het oude en nieuwe geld uitcyferen, of de betrekkelyke waerde wil nagaen van *lakengeld* en *sterkgeld (moneta debilis* et *moneta fortis*, of *inforciata)*, *zwart geld*, *wit geld*, *payments geld*, en andere dergelyke opgaven van gangbaerheden.

Frans Van Mieris, in zyn *Charterboek* en zyne *Beschryving der bisschoppelyke munten en zegelen van Utrecht*, Ghesquiere, in zyn *Memoire sur trois points intéressans de l'histoire monétaire des Pays-Bas*, en vooral A. Heylen, in zyne Prysverhandeling over de nederlandsche munten der 14e en 15e eeuw, bekroond by de Brusselsche Akademie, ten jare 1787, hebben ons dit moeilyk pad eenigerwyze gebaend en afgebakend; doch het is er verre af, dat hun arbeid overal, en naer vereisch van zaken, den oudheidonderzoeker voldoening geven zoude, en het ontbreekt ons nog altyd aen eene goede geschiedenis der nederlandsche munten. De nagelatene schriften van den heer Gerard, die thans by het algemeen archief van het koningryk te s'Gra-

venhage voorhanden zyn, moeten veel opleveren, dat tot de samenstelling eener zoodanige geschiedenis te gebruiken ware.

In de archieven der stad Leuven wordt eene oorspronglyke ordonnantie over de Munt gevonden, uitgevaerdigd door Johanna, hertoginne van Braband, in den jare 1393. Daer zy nog onuitgegeven en vry belangryk is, heb ik dezelve door mynen vriend C. Serrure, wien ik de kennis van dat stuk te danken hebbe, laten afschryven; en zy wordt hier den lezer getrouwelyk aengeboden. Heylen maekt er geen gewag van, schoon hy, met een woord, op bladzyde 24 zyner Verhandeling, en volgens eene opgave van Gerard, een stuk vermeldt, hetwelk tot gezegde ordonnantie, en als berichtschrift voor den muntmeester ten dezen aengesteld, betrekking heeft. Zy is bovendien ook letterlyk overgeschreven door den pensionnaris der stad Leuven, Cuypers, in eene Verzameling van *Charters ende andere munimenten der stad Loven*, deel VI, bladzyde 233—243, berustende in het archief der evengenoemde stad.

JOHANNA, bider gratien goids, hertoginne van Lutsemborch, van Lothrijck, van Brabant, van Lijmborch, ende marcgreevinne des heylich Rijx, doen cont ende kenlic allen lieden, dat Wy, aensiende de groete scade ende verlies onser goeder steede, lants ende goeder lude gemeynlec van Brabant, die sy namen dagelijx, overmits alrehande vremden munten, beyde van goude ende van zilvere, die in onsen lande van Brabant ghemeynlic ghingen seer hoghe boven hare weerde, daer dat gout ende siluer wt onsen lande seer met getoghen wert, ende de neeringe gemindert, ende verganclic worden, ende noch meer commers, scaden ende verliese af comen souden sijn, en hadde men ghene remedie daer toe gedaen; ende sunderlingen die vremde munten alsoe ingebroeken waren, ende bouen hare weerden ghinghen, dat Wy na der lester ordonnanchien, gemaect bi Ons, bi onsen goeden steden ende ghemeynen lande, niet en mochten doen munten, ende langhe stille geleghen hebben, ten groeten profite der anderre heren, buten lants ghesetен, ende tot Ons ende Ons gemeyns lants groeten scaden, met rade, wille ende consente, ende gemeynen

overdragene onser prelaten, baenrochen(1), ridderen, ende stede, ende gemeins lants van Brabant, Wy met hen, ende sy met Ons eendrechteleec, ene nuwe gulden munte, ende ene nuwe silueren munte geordineert hebben te doen maken, ende te slane, na dinhouden des walschen charters, dats te wetene: enen nuwen guldene penninc, die sal heten *een gulden Torre*(2), ende die ghelden sal neghen ende vijftich groete vleems. Ende dese nuwene guldenre penninge selen gaen een ende tsestech op de troissche marct(3), welke nuwe gulden penninc vors. houden sal drie ende twentech craet(4), een greyn onder ocht een greyn boven de remedien onbegrepen, int alloy.

Item enen nuwen zilueren penninc, houdende vijf penninghe conincs siluers, twee greyn onder ocht twee greyn bouen onbegrepen te remedien; vanden meesten vijf scillinge groete, vanden middelsten tien scillinge groete, ende vanden cleynsten twentech scillinge op de troyssche marck, een vanden meesten penningen vors. onder ocht bouen te remedien onbegrepen, welke meeste silueren penninc vors. ghelden sal twee ende dertich scillinge payments, de middelste sestien scillinge payments, ende de cleynste acht scillinge payments; altoes vander weerden ende vanden houdene der vors. guldenre ende silueren penninge, sonder enige argelist.

Ende dat men dese vors. nuwe gulden ende silue-

(1) *Baenrochen* voor *baenrotsen*, barons.
(2) *Torre*, toren. Zie Heylen, t. a. p. bl. 24, aenteek. I.
(3) *Marct* voor *mark*.
(4) *Craet*, karaet.

ren penninge houden sal staende, na tbegrip ende dynhouden des walschen charters voirs., durende enen tijd van acht jaren eenpaerleec(1) naestvolghende, ende niet lichten noch argheren hier inne, sonder weten, wille ende consente van Ons hertoghinne, ende der goeder steede ende lants van Brabant vors., ghelijc der vors. nuwer guldenre penninge, ende nuwere siluere penninge weerde, in goude ende in siluere in alloy ende in snede in den openen brieuen, die Ghijsbrecht vanden Bressen(2) van Thongeren, muntmeester onser munten van Brabant, nv ter tijt daer op ghegeuen heeft(3), om die alsoe te houdene staende sonder minderen, wel verclaert es. Ende voert soe hebben Wy hertoghinne vors. met onsen vors. goeden steeden, ende si met Ons, met rade, gheuolge ende consente onser prelaten, baenroidsen, ridderen ende gemeyne lants van Brabant vors., ouerdragen ende gheordineert die weerde der ghuldenre ende siluere penninge hierna bescreuen, hoe vele sy ghelden selen, in paymente gemeynlec, in allen onsen steeden ende lande van Brabant, na de weerde der vors. nuwere guldenre ende siluere penninge; dats te wetene: De *oude Yngelsche Noble* vore neghen scillinge, ende seuen penninge groete vleems; Item de *Ghentsche Nobels* vore neghen scillinge, ende viere penninge grote vleems; Item een *Keysers Scilt*, een *Vrancrijx Scilt*, een *out Ghents Schilt*,

(1) *Eenpaerleec*, Kil. *continuo ordine.*
(2) Verkeerdelyk Gijsbert van Biesen genoemd by Heylen, bl. 24.
(3) *Heeft*, voor *is.*

elc vore vijf scillinge, ende viere penninge grote vleems; Item een *Vrancrijx Mottoen* (1) vore vijf scillinge, ende ses penninge grote vleems; Item een *Vrancrijx Franc* vore drie ende vijftich grote vleems; Item een *Vrancrijx Croene*, een *Gulden Helm* te Ghent gemaect (2), een *Mechels Scilt* ende een *Gulden Peter*, te Louen geslagen, elc vore neghen ende vijftich groete vleems; Een *gulden Ynghel* vore ses scillinge, ende enen penninc grote vleems; Een *dobbel Scilt* vore vijf scillinge, ende neghen penninge groete vleems; Een *out Rijnsce Gulden* vore vier scillinge ende enen penninc grote vleems; Item een *Honghersce Gulden*, een *Beemsche* (3) *Gulden*, een *Ducaet* ende een *Genevoise Gulden*, elc daer af vore vier scillinge ende drie penninge grote vleems; Item de *Brabantsce Placke* (4), ende de *Bourgoensche Placke*, elc vore zes ende twentich scillinge payments; de halue daer af vore dertien scillinge; de *Labbay* (5), te Louene geslagen metten lange cruce, vore twen-

(1) *Mottoen*, fransch : *mouton.*

(2) Pontus Heuiterus en Heylen (bl. 72) hebben, op grond van d'Oudegherst, deze *gulden helmen* als de eerste gouden munt opgegeven, in Vlaenderen op last van *Lodewyk Van Male* geslagen; doch zie eene uitgebreide note van Gerard, in de uitgave van d'Oudegherst door Lesbroussart, deel II, bl. 186 en volgg.

(3) *Beemsche*, Boheemsche.

(4) *Placke.* Het woord schynt afgeleid van *plakken,* slaen, waervan ook een *schoolmeesters plak*, en ons brabandsch *plaquet.*

(5) *Labbay*, eigenlyk een *dischpenning* of *teerpenning*; want *labbayen* is *epulari*; zie Kiliaen. Het is dus genoegzaem 't zelfde als *braspenning*, *drinkpenning*, enz. Onze voorouders, gelyk men ziet, waren liefhebbers van brassen en drinken. Men leze over het *labayen* het *Synodicon Belgicum*, tom. I, p. 614.

tich scillinge; halue Labaye, gheheten *Prixken*(1), vore tien scillinge; *dobbel Roesbekers*(2) vore veertich scillinge; *halue Roesbekers* vore twentich scillinge; tvierendeel daer af vore tien scillinge; Oude *vleemsche Placken* vore twee ende dertich scillinge; de halue daer af vore sestien scillinge; Oude *Vleemsche groete* vore vier ende twentich scillinge; ende *Jangeleers*(3) vore veertich scillinge; de halue daer af vore twentich scillinge; Vleemsche *Botdragers*(4) vore ses ende dertich scillinge; de halue daer af vore achttien scillinge; tvierendeel daer af vore neghen scillinge des vors. payments; ende alle andere gulden ende silueren penningen ende vremt ghelt te nieute(5), sonder enigen loep te behoudene.

Item heeft de meester ouergheleuert een troissche mark, daerop hi munten sal, ende die es gheleyt in ene busse besloten, dewelke marck men bringen sal jegen sijn gewichten, soe wanneer men dassay maken sal vanden vors. nuwen gulden ende silueren munten.

Ende sijn geordineert twee bussen, daer de waer-

(1) *Prixken*, van *prikken*, *pri-en*, indrukken. Heylen (bl. 41) noemt ze *prieskens*, en Kil. heeft, voor *prieskens geld*, genus exactionis rei frumentariæ in Brabantia.

(2) *Roesbekers*, Roosbekers. Zie Heylen; bl. 85.

(3) *Jangeleers*, jangelaers; waerschynlyk van *jangelen* of *djangelen*, d. i. *dingen*, *bieden*. Iemand, die by 't koopen lang aenhoudt met *afdingen*, noemen wy in Braband eenen *djangelaer*. Het woord is in geenen woordenboek te vinden.

(4) *Botdrager*, of ruitersche blank. Kiliaen vertaelt het woord door *dipondius*.

(5) *Te nieute*, te niet.

deyn sijn werck in worpen sal, gelijc hier na volcht, van goude ende van siluere ; dats te wetene : een busse ten goude, ende een busse ten siluere ; ende elc busse sal hebben viere slotele, ende daeraf selen hebben van elker bussen Wy hertoginne vors. enen slotel, de stad van Louen enen, de stadt van Brues sele enen, ende de waerdeyn enen.

Item heeft de waerdeyn gesekert ende gesworen ten heyligen, ende Ons, onsen steeden ende lande van Brabant gheloift, dat hi de munte wel ende getrouweleec verwaren sal, ende in allen saken dat ambacht vanden waerdeynscap wel ende getrouwelec houden, vanden vors. nuwen gulden ende silueren penningen, op de vors. weerde, metter remedien bouen verclaert, ende op de gheerde(1) van goude, die daer af Ons ende onsen steeden ouergegheuen sijn.

Ende van allen den wercke van goude ende van siluere vors., sal de waerdeyn op sinen eedt beseghelen ende onderhouden, ende dan altoes te acht dagen, ocht te viertiennachten, als hem beste gerijst(2), sal hi ontbieden twe scepene van Louene, in de munte, ende dan in jegenwerdicheyden van hen, sonder argelist, van allen den wercke van goude sijn behoufte, na der munten recht, worpen in ene vanden vors. bussen. Oec van allen den wercke van siluere sal hi des ghelijx sijn behoufte werpen in dander busse. Ende als dat gedaen es, soe selen

(1) *Geerde* of *gaerde*, is een metalen staef of roede. De hier vermelde diende voor het *assay* van den *gouden Toren*.

(2) *Geryst*, belieft; van *greeten*, *greiten*, placere, daer *gretig* ook van afstamt.

de scepene beyde de bussen in enen sack beseghelen.

Oec soe selen de scepene doen bescriuen, op dat sij willen, hoe vele ghels dat men, telken tide, van goude ende van siluere daer in worpt.

Item sal men ten versueke van Ons, ocht van onsen goeden steeden, ocht enichs van hen, uter vors. bussen maken een wittich(1) assay vanden vors. guldene ende silueren gelde, ende versien ocht daer gebrec in is, sonder argelist.

Item soe heeft de assayeerder vander munten Ons, onsen goeden steeden, ende lande van Brabant, gesekert, ende enen openbaren eet ghedaen, dat hy alle dassaye, die hi maken sal vanden vors. nuwen gulden ende silueren gelde, wel ende getrouwelec doen sal op de ordenancie vander munten vors., sonder argelist, ende dat hi seggen sal of dassay wtcoempt, gelijc de ordonnanchie in heeft, ende wat dat houdt(2), oft yet meer of min houdt.

Item heeft de ysersnijdere vander munten vors. gesworen enen openbaren eet, ende Ons, onsen goeden steeden ende lande van Brabant vors. geloift, dat hi die ysere vander munten wel ende getrouweleec snijden sal, sonder yet te veranderen, ende enige ysere te snijdene in enigen anderen munten, sonder oorlof ende consente van Ons, ende van onsen goeden steeden vors.

Item soe wie dit vors. gelt, goude ocht siluere, anders gaue, ocht name, dan bouen vercleert es,

(1) *Wittich*, wettig; of misschien *naeuwkeurig*; van *witten*, weten, waervan 't hoogduitsche *witz*.

(2) Versta: *wat dat 't houdt*.

dat hijs soude sijn opt tgelt verloeren, ende op twelf pont payments, te berekene daer af een derdendeel Ons, dander derdendeel der stad, daert geuiele, ende tderde derdendeel den ghenen diet voertbrachte, alsoe dicke als ment beuonde.

Item dat Wy hebben selen, ende doen nemen van onsen cheise ende renten, vore elken ouden groeten drie pont ende vier scillinge, des vors. payments, ende niet meer, ende desgelijx selen alle andere cheinscheren, hoghe ende nedere, binnen onsen palen van Brabant geseten, nemen, ende niet meer; ende daer met sal elc man, die cheins sculdich es, gestaen. Ende soe wie meer name, die soude vereboeren(1) twentich scillinge ouder groete, tot onsen behoef, altoes ter goeder waerheyt.

Item sal men alle pennewarden(2), comenscapen(3) ende dat hueren, betalen, louen, copen ende vercoepen met ponden ende met scillingen, ocht met groeten des vors. payments, wtgenomen dat men met lakengelde (4) coept ende vercoept. Ende soe wie anders dade, boede ocht name, hi soude verboeren vier ende twentech pont, des vors. payments,

(1) *Vereboeren*, verbeuren.

(2) *Pennewaerden*, penningwaerden of penningwaren. Zie Huydecoper op Melis Stoke, II, bl. 44; doch voeg er by, dat *Penneweert* ook een biermaet was, houdende drie waelpotten, of een en halve pot (*Costumen van Braband*, I, bl. 235).

(3) *Comenscapen*, koopwaren. Men noemde een' koopman *coman*.

(4) *Lakengeld*, *gelaekt geld*, dat in waerde en gehalte afgenomen is. Zoo vertaelt Kiliaen: *laeckende waere* door *merx decrescens*. In de *Evaluatie van alderhande chynsen*, enz. door den advocaet De Leeuw uitgegeven te Antwerpen, vindt men, bladz. 31, *Schellinge lakens* opgenoemd.

te deylene gelijc vors. es vanden twelf ponden payments.

Item sal elc wisselaer van elken stucke gouds, sy groete, sy cleyne, te baten gheuen ende nemen ses scillinge, des vors. payments, elker malken(1) dies begeert, na dat louen geset es(2); ende dat gheen wisselaer sijns gouds noch payments en sal mogen loochenen, als ment aue hen snect(3) te wisselen. Ende soe wat wisselere anders dade, dat hijs(4) sijn soude, alsoe dicke als hijt dade, op tien Rijnsche gulden, te bekerene gelijc vors. es vanden twelf ponden payments. Ende des selen de raet, ocht de scepene van elker stad, daert geuiele, met onsen rechter enen eedt vanden wisseleeren nemen, waert dat sy haers gouds ocht payments loechenden, alsoe dicke alst den schepenen, ochte den rade aldaer, genoegen sal, ende orboir duncken, ende oec versueken ende weten van hen, ocht sy hier jegen yet gedaen hebben.

Item dat nieman en sal mogen wisselen enich gelt, daer hi bate af nemen mach. Soe wye dat dade, dat hi verboeren sal, alsoe dicke alse ment beuonde, twentech pont payments; deen derdendeel den here, dander der stad, daert geuiele, eude tderde den ghenen diet voertbrachte, wtgesceden(5) den wisselerен, die van tshertogen wegen daer toe ghedeputeert

(1) *Malk* of *mallik*, mensch, verkort van *manlic;* en vandaer *malk-ander*.

(2) *Na dat 't loven geset es*, volgens dat het geloofd is. Of anders: *volgens dat het te Leuven gebruikelyk is.*

(3) Als men 't van (af) hem verlangt. *Snekt*, van *snakken*, verlangen.

(4) *Hys*, hy des.

(5) *Wtgesceden*, uitgezonderd.

selen sijn, dat sy wisselen selen mogen op den vors. wasdoem(1) van ses scillingen payments, vanden stucke.

Item vanden bulyone(2) dat inden lande es, of comen sal, es geordineert dat ment ter munten bringen sal, op doude recht vanden lande, gelijc dat men dat van ouds in voerledenen tiden op de munte van Brabant gehanteert heeft, dats te wetene: dat nyeman gheen bulion vercoepen en sal noch en mach uten lande van Brabant, hi en sal dat yerst toenen ende presenteren den meester in de munte. Ende eest dat hi met onsen meester niet en ouerdraegt, oft dat hi hem niet gheuen en wilt alsoe vele alse men gheeft in de naeste munte van Vrancrijc, ocht van Vlaenderen, dat dan die coepman sijn goet vueren mach, daer hi wilt, sonder calengieren. Ende dan mach onse muntmeester van hen nemen enen eedt, dat hi dat goet niet min gheuen en sal, noch om den seluen prijs, die hen onse muntmeester gheboeden heeft. Ende waert dat hi niet meer hebben en mochte, dat hijt dan weder bringen sal, in onse munte. Ende soe wye hier jegen dade, hi soude verboeren dat bilyoen, ende daertoe enen coere(3) van tsestich pont Swerten(4), ons te betalen sonder verdragen.

(1) *Wasdom*, agio.

(2) *Bulyone*, biljoen.

(3) *Coere*, keur, bekeuring.

(4) *Swerten.* Volgens de opgenoemde *Evaluatie* van den advokaet De Leeuw, bladz. 14, zou een pond *Swerten* binnen Leuven waerd zyn geweest *eenen gulden tien stuivers* Brabandsch-courant: en, volgens de Evaluatie

Item dat jegen dese ordenancie vander munten den wisseleeren negheen poerterscap stade doen en sal, noch vrijheyde(1).

Item waert dat de wisseleeren geuoilden(2) ocht wisten, dat enige groete munte, dats te wetene, des grauen van Vlaenderen, of vanden anderen omsaten ons lants van Brabant, gheargert of gemindert worden, of dat enich penninc van goude oft van siluere op de munte van Brabant geslagen worde, dat sy des gels(3) niet innemen noch wtgheuen en selen, ende dat dat sy dat slechs ouerbringen selen, ane den raet van haren steeden, daer sy onder sitten, alsoe saen(4) als sy dat vernemen, sonder enich vertrecken, alsoe dat die raet dan voert onse ondersaten daer af verwaren moge. Ende soe wat wisseleere dat des niet en dade, dat hijs sijn soude op vijftich guldene, alsoe dicke alse ment beuonde ter goeder waerheyt, te be-

geplaetst in het eerste deel der *Costumen van Braband*, uitgegeven door J. B. Christyns, bladz. 241, zou een pont *swerte* gegolden hebben *twee blaeuw kroonen*, of 26 stuivers en 2 plekken. Men had zwarte mottoenen, zwarte guldens, zwarte geweren, zwarte tornoysen, *penningen swerte, penningen witte*, enz. Matthæus, in zyne *Fundationes et fata ecclesiarum*, p. 397, haelt eene ordonnantie aen van 3 july 1483, tot het slagen van eenen stuiver, welke « *sal heten* Miter, *ende den halven stuver een* Witgen. » Uit dit alles maek ik op, dat het gevoelen van den heer Raepsaet (*Analyse historique*, II, p. 183) als zoude door het *witte* het zilveren, en door het *zwarte* het koperen geld te verstaen zyn, zeer bedenkelyk is. Noch Ghesquiere noch Heylen spreken van *swerten*.

(1) Dat wil zeggen: *dat geen recht van poorter, of geene vryheden den wisselaren te stade zullen komen, in zooverre die strydig zouden wezen met deze ordonnantie.*

(2) *Gevoilden*, gevoelden, merkten.

(3) *Des gels*, des gelds, van dat geld.

(4) *Saen*, spoedig.

kerene deen derdendeel Ons, dander derdendeel der stad, daert geuiele, ende tderde derdendeel den ghenen diet voertbrachte. Ende dat die raet of die scepene van onsen goeden steeden onder hen, met onsen rechtere, elx wisseleren eet hier af nemen mogen, als sy willen.

Item dat die wisseleeren van Dyest, ende van alre andere smailre (1) heren steeden, onder Ons, in onsen lande ende palen van Brabant geseten, staen selen ende moeten, totter vors. ordenancien, ende tot onsen rechte van onsen vors. munten van Brabant, ghelijc den wisseleeren van onsen hoetsteede (2) van Brabant, sonder verdragen.

Item dat negheen mersman berren (3) en sal, noch doen berren siluer, noch bilyoen maken, hi en sal (4) dat leueren in onser munten van Brabant, of den wisseleeren vercoepen, diet ter munten leueren, ende niet anders. Ende soe wye daer jegen dade, soude verboeren tien guldenen ende tbylioen. Ende droeghe hijt buten lants, in anderen munten, dat soude sijn op den ouden core, alsoe vors. es.

Item dat men alle coemenscap, die men coept met goude, sal mogen betalen met paymente, ghelijc dat vore geprijst (5) ende geset es, wtgenomen van lakengelde, ende het en ware anders ondersproken.

Ende waert dat sake, dat men in enigen anderen

(1) *Smailre*, smalder, kleinder.
(2) *Hoetstede*, hoofdsteden.
(3) *Mersman*, meersenier, marskramer. *Berren*, branden, smelten.
(4) Of hy zal.
(5) Op prys gesteld.

groten munten of andere omtrent Ons, lichte van siluere oft van goude, in alloy oft in snede, dat soude die muntmeester vertasten(1), ende dat voertbringen aen Ons, ende onsen raet. Ende dat souden Wy dan voert doen toenen den rade of scepene onser steede van Loeuen, van Bruessele ende van Thienen, die dan, sonder vertrec, te gadere selen comen in onser munten van Brabant, ende maken een assay vanden gelichte penninge. Ende alsoe veel als men dien ghelicht vonde, in alloy of in snede, alsoe veele sal men dien dan nedersetten, na gelande(2) dat hi gelicht es. Ende dat sal men dan voert doen gebreden(3), in allen onsen steeden, op de boete vors. Alle de vors. ordenanchien, soe wye sy voer verclaert sijn, vanden vors. nuwen gulden ende silueren penningen, ende vanden gulden *Peter*(4), ende van allen anderen guldenen ende silueren penningen bouen genoemt, hebben Wy geloift, ende geloeuen, in goeder trouwen, vast ende onuerbreclijc te houdene, acht jaer lanc, volghende na den dach datum ons briefs, sonder middel, in alder manieren dat de brief begrijpt, daer mede dat Ghijsbrecht vanden Bressen van Tonghe-ren, onse muntmeester de vors. onse munte, beyde van goude ende van ziluere, Ons, onsen lande ende

(1) *Visiteeren.*

(2) *Na gelande*, na gelang, *pro rata.*

(3) *Gebreden*, verbreiden.

(4) *Peter*, Peeter, Petrus. Men weet dat de naem van *Peeterman* een eernaem was. Nog heden noemen de boeren rondom Leuven elken heer, die uit de stad komt, *Peeter*. Zy zullen niet *ja mynheer*, of *neen mynheer* antwoorden, maer altyd beleefdelyk zeggen: *ja Peeter! neen Peeter!* enz.

steeden verborcht heeft te houdene. Ende selen allen onsen amptluden van Brabant, die nu sijn ende namaels ter tijt sijn selen, ernsteleec beuelen, ende ten heyligen doen sweren, die vors. ordonnancie vast ende gestade te houdene, ende daer na wel ende getrouwelec te stane, in alre haerre macht, dat sy wel ende getrouwelec sullen worden gehouden van enen yegheliken. Ende sunderlingen geloeuen Wy, in goeder trouwen, dat Wy binnen den vors. acht jaren de vors. nuwe penninge van goude oft van ziluere, niet argheren [en selen], noch lichten van snede, noch int alloy, noch int gewichte; maer selen die houden staende, opten seluen voet ende weerde, alsi gemaect ende geordineert sijn, allen argelist wtgesceden. Ende des te orconden ende vesticheyden, hebben Wy onsen segel aen desen brief doen hanghen. Ende hebben voert gebeden onsen lieuen ende getrouwen raetsluden heren Thomase, here van *Diest*, heren Janne, heer van *Rotselaer*; heren Janne, here van *Wytham*, nu ter tijt onsen drossate in Brabant, heren Janne, here van *Borgneuail*(1), heren Janne van *Ophem*, ridderen, onsen hoefmeesteren, ende heren Reynere *Goedehere*(2), onsen rentmeester van Brabant nu ter tijt, dat sy in ghetuychenissen alle deser geloiften ende ordenanchien vors., hare segele metten onsen ane dese letteren willen hangen: dwelc wy raetslude voergenoemt, ter beuelen ende beden onser lieuer vrouwen van Brabant vors., gheerne ge-

(1) Borneval.

(2) Misschien Renier *de Goore* of *Goere*. Zie Butkens, I, p. 536, derde kolom, van onder.

daen hebbe. Ende kennen, dat Wy onse segele ane dese letteren hebben gehangen, in vesticheyt ende getuychenissen alle deser geloiften ende ordenanchien, vore ende hier na bescreuen. Voert hebben Wy hertoghinne vors. gebeden onsen goeden steeden van Loeuen, van Bruessel, van Thienen, ende oec der goeder stad van Dyest, dat sy vore hen ende alle den anderen onsen steeden van Brabant, alle de vors. ordenancien vander settingen ende weerden vanden vors. guldenen ende zilueren penninghen, om openbaren orbore ende profijt, Ons ende ons lants gemeynlec, gheloeuen willen, in goeden trouwen, vaste ende gestade te houdene, ende altoes daer bi te bliuen; ende onsen ambachteren ende knechten, daer toe geset, ocht te settene, van onsen, of van ons drossaten of rentmeesters wegen, gestentich ende gehulpich te sine, aen elker malc, dat sy gehouden werden na inhout der ordenancien, ende poenten vore verclaert, ende dat sy, des te orconden, vore hen ende vore den anderen onsen goeden steeden hare segele ane desen brief willen hangen. Ende Wy commoingymeesters ende raet der stad Loeuen, ende Wy scepene ende raet der stede van Bruessel, van Thienen, ende van Diest, om de vriendelike bede onser lieuer ende genadiger vrouwen van Brabant, ende om den gemeynen ende openbaren orbore onser lieuer vrouwen, ende alle der goeder steeden ende slants van Brabant, gemeynlec, ende omdat oec dese vors. ordenantien vander weerden ende zettinghen vanden gelde, beyde van goude ende van siluere, als bouen verclaert ende bescreuen es, bi onser lieuere

vrouwen, haren goeden rade, ende oec bi Ons, gemaect geordineert ende ouercomen sijn eendrechteleec, hebben die vors. ordenancien ende pointen vore Ons, ende vore den anderen goeden steeden van Brabant, die Ons des gemechtecht hebben, geloeft ende geloeuen, in goeden trouwen, vaste ende gestade te houdene, ende altoes daer bi te bliuene, ende dat Wy den ambachteren ende knechten onser lieuere vrouwen vors., die daer toe van hare, van haren drossate, ocht rentmeesters weghen, geset selen werden, ghestentech ende gehulpech sijn selen, te haren versuec, aen elker malc, dat sy gehouden werden, na inhout der poenten vors., ende na onser macht, sonder argelist. Ende hebben, te orconden ende getuychenissen alder dingen vors., onser vors. steede segele vore Ons, ende den anderen steeden, ane desen brief ghehangen. Ghegeuen te Bruessele vijftiene dage in hoymaende, int iaer ons heren, als men screef dusentech, driehondert tneghentech ende drie.

Boedelbeschryving

(INVENTARIS)

VAN EEN STERFHUIS,

DES JAERS 1377.

Zeer weinig is er ons bekend van de innerlyke gesteldheid der nederlandsche woonhuizen, in de middeleeuwen. Hetgeen de heer Van Wyn, in het tweede deel zyner *Avondstonden*, wegens den huisraed onzer voorvaders bybrengt, verdient zeker alle opmerking, doch laet nog veel te wenschen over, terwyl het Inventaris der nalatenschap van *Philips van Bourgonje*, Bisschop van Utrecht, van het jaer 1524, door Matthæus in het eerste deel zyner *Analecta veteris aevi* gedeeltelyk opgenomen, eene prinselyke maer geene burgerlyke wooning doet kennen, en van vry laten tyd is. Daerom achtte ik het van belang eene zoodanige beschryving van voorvaderlyken huisraed aen te treffen, als waerdoor wy tot de kennis van een' volledigen inboedel van een gezin uit den middelstand onzer toenmalige bevolking konden geraken. Ter goeder ure alzoo vond ik, onder de archieven van Onze-Lieve-Vrouwe kerk te Antwerpen, een Inventaris van den jare 1377, bevattende al hetgene er zich opdeed in het sterfhuis van den Pastoor dier kerk, het zelfde jaer overleden, en vermeldende bovendien de schatting der beschrevene goederen, waerdoor dat stuk in myn oog eene dubbele waerde verkreeg. Jammer slechts, dat het in de latynsche tael geschreven, en uit dien hoofde voor verschillende uitleggingen vatbaer is. Het heeft my geen kleine moeite gekost om er eene nederlandsche vertaling, in welke de toenmalige benaming der geinventarieerde voorwerpen eenigermate bewaerd bleef, van te leveren; en des niet tegenstaende, vreeze ik zeer, dat ik my omtrent sommigen derzelve nog vergist hebbe.

Behalven het *Glossarium* van Du Cange, met het vervolg van Carpentier, heb ik, ter vertaling in het nederduitsch, gebruik gemaekt van het tweede of latyn-duitsche gedeelte van Van der Schueren's *Teuthonista*, gedrukt te Keulen in 1475—1477, van het *Gemmula vocabulorum*, gedrukt by Van der Goes, te Antwerpen, in 1490, en van het *Dictionnarium triglotton* van Johannes Servilius, naer de uitgave van het jaer 1550. Dit scheen my den besten weg, om tot de beteekenis, welke men in ons vaderland aen vele middeleeuw-latynsche woorden gehecht heeft, te komen.

Datum per copiam sub signo meo notarii publici subscripti, in nomĩni Domini, Amen.

Notum sit universis hoc presens publicum instrumentum inspecturis, quod anno Domini millesimo, trecentesimo septuagesimo septimo, indictione decima quinta, mensis Aprilis die decima nona, de mane, pontificatus sanctissimi in Christo patris, ac divini nostri domini Gregorii, divina providentia Papæ undecimi anno septimo. In mea notarii publici et testium subscriptorum ad hæc specialiter vocatorum et rogatorum præsentia, propter hoc personaliter constituti discreti viri et honesti domini, magister Willelmus Loze, canonicus ecclesiæ beatæ Mariæ Antwerpensis, Wilhelmus Spirinc, Joannes Wale, presbyteri et cappellani perpetui dictæ ecclesiæ, et Arnoldus de Molen, oppidanus Antwerpensis, Cameracensis diœcesis, executores testamenti seu ultimæ voluntatis

Gegeven voor afschrift onder het zegel van my ondergeschreven openbaren notaris, in den naem des Heeren, Amen.

Zy kondig allen dengenen, die dezen tegenwoordigen brief zullen zien, dat in het jaer onzes heeren dertien honderd zeven en zeventig, in de vyftiende indictie, den negentienden dag van de maend April 's morgens, het zevende jaer des pausdoms van onzen allerheiligsten vader in Christo en heere Gregorius by de goddelyke voorzienigheyd den elfden Paus van dien naem, in bywezen van my openbaer notaris en nabeschrevene getuigen, hiertoe byzonderlyk geroepen en verzocht zynde door de ten dezen aengestelde eerwaerdige en voorzienige mannen, heeren meester Willem Loze, kanonik in Onze Lieve Vrouwe kerk te Antwerpen, Willem Spirinc, Jan Wale, priesters en vaste kapellanen in gemelde kerk, en Arnoud Van der Molen, poorter van Antwerpen, des bisdoms van Kameryk, uitvoerders van het testament of de uitterste wil van wyzen en eerzamen manne

discreti viri et honesti domini Joannis, quondam pastoris(1), presbyteri et perpetui cappellani ecclesiæ Antwerpensis prædictæ, jam dictæ Camaracensis diœcesis, qui die decima sexta mensis Aprilis prædicti, anno Domini jam dicto (cujus anima requiem habeat in beatis!) diem clausit extremum. Volentes, ut dicebant, prout tenentur et debent, juxta statuta synodalia Cameracensis diœcesis, inventarium facere de bonis dicti testatoris, per eum relictis, et in manibus ipsorum obligatis, accesserunt ad domum, quam inhabitare consuevit idem testator, et ibidem invenerunt bona hujus modi, tam in pecunia quam in aliis rebus diversis, quæ, ut moris est, taxari fecerunt per discretos appreciatores et appreciatricem(2), vocatos Gerardum Mey, Joannem Koestekere, et Elisabetham Bincelaren; quæ bona et eorumdem valor, juxta taxationem seu estimationem, hujusmodi, sequentur in hunc modum.

In primis itaque præfati executores invenerunt septem Scutata antiqua (3), quælibet pro quadraginta quatuor grossos flandrenses computata. Item unum denarium aureum, valentem quadraginta tres grossos flandrenses. Item unum Nobile, valoris sex solidorum et quinque grossorum flandrensium. Item unum florenum Roberti(4), valoris viginti grossorum flandren-

(1) *Pastoris*. Men noemde eenen pastoor *prochiaen*.

(2) *Appreciatricem*. Men ziet hieruit dat de zoogenaemde *voddenwyven* toen reeds in Antwerpen voorname oudekleerkoopsters waren.

(3) *Scutata antiqua*, oude schilden (geldmunt) *vieux écus*. Over de *Antwerpsche schilden*, zie Heylen, *Prysverhandeling*, bl. 18—27, doch het schynt wel, dat de hiervermelde *oude schilden* dubbel schilden zyn geweest. De enkele schild gold in 1351 twintig grooten, of daeromtrent. Matthæi *Analecta*, I. p. 776, en III, p. 779. Zie ook hierboven bl. 341.

heeren Joannes, wylen prochiaen, priester en vaste kapellaen in de gemelde kerk te Antwerpen, des voors. bisdoms van Kameryk, dewelke op den zestienden dag der gemelde maend april in het voors. jaer overleden is (zyn ziel geniete de rust der gelukzaligen!); en willende, zoo als zy verklaerden, volgens plicht en gehoudenheid, overeenkomstig de synodale statuten van Kameryk, inventaris doen maken van de goederen des gemelden testateurs, door hem nagelaten, en in hunne handen verbonden, hebben zich begeven in het huis, hetwelk door genoemden testateur placht bewoond te zyn, en vonden aldaer deszelfs goederen, op de wyze als volgt, en bestaende gedeeltelyk in geld, gedeeltelyk in verschillende andere voorwerpen, dewelke zy, als naer rechte, deden schatten door desverstaende en hiertoe uitgenoodigde schatters en schattersse, met name Gerard Mey, Jan Koestekere, en Elisabeth Bincelaren; zynde die goederen en de prysbepaling derzelve, volgens schatting of waerdering, opgenomen als volgt.

Vooreerst vonden de gemelde executeuren zeven oude schilden, ieder gewaerdeerd op vier en veertig grooten vlaemsch. Item eenen gouden penning, waerd drie en veertig grooten vlaemsch. Item eenen Nobel ter waerde van zes schellingen vyf grooten vlaemsch. Item eenen Robertus-gulden, ter waerde van twintig grooten vlaemsch. Item gevonden zeven

(4) *Florenum Roberti.* Noch Ghesquiere noch Heylen spreken van dezen *Robertus-gulden.* Hy werd waerschynlyk onder graef Robrecht III, *van Bethune*, in Vlaenderen geslagen.

sium. Item invenerunt viginti septem solidos grossos flandrenses in pecunia argentea diversarum monetarum. Item unum scyphum (1) argenteum cum pede, meliorem, legatum Joanni Knepe. Item duos scyphos argenteos, cum pedibus, equales, scuto Brabantiæ signatos, insimul ponderis duarum marcharum cum dimidia et viginti sterlinguis, valentes insimul quadraginta duos solidos grossos flandrenses. Item unum alium scyphum argenteum cum pede meliorem, ponderis unius marchæ et viginti sterlinguorum, valentem decem et octo solidos grossos flandrenses. Item unum scyphum, vulgariter dictum *plaen*(2), cum pede argenteo, legatum Margaretæ Oedensoens beghinæ, nepti suæ. Item unum crusilinum elevatum argenteum, legatum domicellæ de Molen. Item unum alium crusilinum argenteum, cum quinque aliis sibi inclusis, insimul ponderis duarum marcharum et quadraginta sex sterlinguorum, valentes triginta sex solidos et sex grossos flandrenses. Item quatuor scalas argenteas æquales, ut dicebant, executoribus legatas. Item unam aliam scalam argenteam, legatam Elisabethæ Hays. Item unum copkinum argenteum sine pede, ponderis dimidiæ marchæ et sex sterlinguorum, valoris octo solidorum et sex grossorum flandrensium. Item unam scalam aliam non de bono argento factam, valoris, secundum estimationem, trium solidorum flan-

(1) *Scyphum*, drinkbeker. Men kan er ook een *kelk*, een *kan*, *kop*, *nap* of andere drinkschael door verstaen; doch een mis-kelk schynt het wel niet geweest te zyn, daer er hier geene misgewaden, als kazuivels, stoolen en dergelyken, geinventarieerd zyn geworden.

(2) *Plaen*, en een weinig verder, *pladen*, by Van der Schueren, Plan-

en twintig schellingen grooten vlaemsch, in zilveren geld van verschillende munte. Item eenen besten zilveren drinkbeker, met den voet, by testament gelaten aen Jan Knepe. Item twee gelyke zilveren drinkbekers, met de voeten, gemerkt met de wapen van Brabant, wegende samen twee marken en half, en twintig engelschen, samen waerd twee en veertig schellingen grooten vlaemsch. Item eenen anderen besten zilveren beker met den voet, wegende een mark en twintig engelschen, waerd achttien schellingen grooten vlaemsch. Item eenen beker van metael, gemeenlyk geheeten *plaen*, met den zilveren voet, by testament gelaten aen Margareta Oedensoens, beggyn, nichte des testateurs. Item een klein zilveren staende kruisken, by testament gelaten aen jonkvrouw Vander Molen. Item een ander klein zilveren kruis, met vyf andere daer in gemaekt, wegende samen twee mark zes en veertig engelschen, waerd zes en dertig schellingen zes grooten vlaemsch. Item vier zilveren schalen, van gelyke grootte, volgens hunne verklaring aen de executeuren gelaten. Item eene andere zilveren schael, gelaten aen Elisabeth Hays. Item een zilveren drinkkopjen, zonder voet, wegende een halve mark zes engelschen, waerd acht schellingen zes grooten vlaemsch. Item eene andere schael van valsch zilver, waerd, volgens schatting, drie schellingen

TYN, KILIAEN en andere woordenboekschryvers niet te vinden, schynt my toe van *plat* (geplet) goed, *lamina*, te zyn verstaen geweest. Zoo noemde men *een plaen* hetgeen wy nu *een cabaret* heeten, *platelen* de fransche *plats*, enz. Het blikken-goed was nog onbekend.

drensium. Item duo coclearia(1) argentea meliora, legata domino Henrico De Steilant, presbytero. Item septem alia coclearia, ponderis dimidiæ marchæ et quatuordecim sterlinguorum, insimul valoris novem solidorum et quatuor grossorum flandrensium. Item unum sigillum argenteum, ponderis duodecim sterlinguorum, valoris quatuordecim grossorum flandrensium. Item unam corrigiam(2) deargentatam, valoris, secundum estimationem, undecim solidorum grossorum flandrensium. Item unum scyphum matherinum dictum vulgariter *pladen*, valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item unum alium scyphum, post illum meliorem, valentem decem et octo grossos flandrenses. Item duos alios scyphos de eadem materia factos, quorum quilibet valet duodecim grossos flandrenses. Item unum *pater-noster*, cum cruce appendente sive annexa, valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item unum cultellum(3) argentatum, cum forfice pertinente, valoris sex grossorum flandrensium. Item unam tabulam eburneam cum pectine pertinente(4), valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unum breviarium, legatum domino

(1) *Coclearia*, lepels. *Vorken* waren toen onbekend : men bediende zich, by het eten, van messen, gelyk nog de engelschen doen. Over het tafelhouden van dien tyd verdienen gelezen te worden Van Wyns *Avondstonden*, I, bl. 73 en volgg. Deze oudtydkundige vergist zich nogthans in de beteekenis van *bemaelde of geschilderde tafels*, hetwelk geen eettafels, maer *geschilderde tafereelen* waren. Een *outaertafel* was een *outaerschildery*. Zie, onder andere, *Historisch onderzoek der oudheden van Antwerpen*, bl. 171. Men had sierlyk opgeboende hardhouten (eiken) tafels, bedsteden, enz. doch nooit werden die beschilderd.

grooten vlaemsch. Item twee beste zilveren lepels, gelaten aen den heer Henrik van Steilant, priester. Item zeven andere lepels, wegende een half mark veertien engelschen, samen waerd negen schellingen veertien grooten vlaemsch. Item een zilveren zegelsignet, wegende twaelf engelschen, waerd veertien grooten vlaemsch. Item eenen verzilverden riem, waerd, volgens schatting, elf schellingen grooten vlaemsch. Item eenen beker van metael gemeenlyk geheeten *pladen*, waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item een anderen beker, minder dan de voorgaende, waerd achttien grooten vlaemsch. Item twee andere bekers van de zelfde stof, elk derzelve waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eenen pater-noster met aenhangende kruis, waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item een knyf, met zilver beslagen, met de daer by behoorende schaer, waerd zes grooten vlaemsch. Item een ivooren blad met den bygevoegden kam, waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eenen brevier, gelaten aen den

(2) *Corrigiam*, riem, gordel; doch de *Teuthonista* vertaelt het woord ook door *hosveter*; en wat is dat? de *veter* eener *hoze*, de *bindriem* eener *laers*.

(3) *Cultellum*, knyf, lang mes, waer men ook meê te velde trok. Huydecoper op Melis-Stoke, I, bl. 526—529.

(4) *Tabulam eburneam cum pectine pertinente*. Dit schynt zoodanig blaedjen geweest te zyn als by het concilie van Constans genoemd wordt: *Tabula secretarium missæ, in qua scilicet major et minor canon contineatur* (*Concil. German.* Tom. VIII, ad an. 1609, fol. 909) In het testament van graef *Everard*, van den jare 837, by Miræus (*Codex diplom.* tom. I, p. 21) vindt men opgenoemd *tabulas eburneas auro paratas, pectem* (sic) *verò auro paratum unum*. « *Tabula* (zegt de *Teuthonista*) is oick eyn « woirtaiffel scijve (worpeltafelschyf), off eyn breyt bret, off planck, « off eyn decksteyn, off eyn schrijfftaiffel. »

Johanni Wale, clerico, conditione, ut dicebant, quod liber , sive breviarium domini Johannis de Walen prædicti, vendi debet et pecunia inde recepta devolvi debet in testamentum dicti testatoris(1). Item unum lectum meliorem cum saergia glauci coloris, capitibus rubiis signata, et cum duobus albis vestibus ad ipsum pertinentibus, insimul valoris decem solidorum grossorum flandrensium. Item duos alios lectos strictos et arctos, cum rubiis saergiis et lectistadiis(2) ad hos pertinentibus, insimul valoris duodecim solidorum grossorum flandrensium. Item unum alium lectum strictum, jacentem in coquina, cum saergia sua rubea, valoris quinque solidorum grossorum flandrensium. Item unum lectum parvum, dictum *plumets*, valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unam saergiam latam rubii coloris, cum glaucis capitibus, legatam dominæ Ceciliæ de Staecbroec. Item unam vestem sedilem(3) meliorem, scutatam, longitudinis septem ulnarum vel circiter, legatam uxori legitimæ Johannis dicti Knepers. Item unam aliam vestem sedilem deinde meliorem, ejusdem operis, longitudinis quinque ulnarum, valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unam vestem sedilem latam, mixti coloris, cum capitibus viridibus, longitudinis quatuor ulnarum, valoris decem grossorum flandrensium. Item unam aliam vestem sedilem strictam, ejusdem

(1) Hieruit kan men afleiden welke groote waerde de boeken in dien tyd hebben moesten.

(2) *Lectistadiis.* Het woord is in het *glossarium* van Du Cange of Carpentier niet te vinden. Ik acht dat *lectistadium* (stadium lecti) *bedstede*, ledekant , beteekent. *Lectus strictus* houd ik voor een *matras*; ten zy

heer Jan Wale, priester, onder voorwaerde (zoo als men verklaerde) dat het gebedeboek of de brevier van den voorzeiden heer Jan de Wale, zal worden verkocht, en het daervan komende geld tot den boedel des testateurs keeren. Item een besten bed met graeuw saergie, aen de einden rood geteekend, mitsgaders de twee daer by behoorende witte bedkleederen (spreien), samen waerd tien schellingen grooten vlaemsch. Item twee andere smalle beddezakken, benevens de roode saergien en bedsteden derzelve, samen waerd twaelf schellingen grooten vlaemsch. Item een ander smal bed, liggende in de keuken, met deszelfs roode saergie ter waerde van vyf schellingen grooten vlaemsch. Item een klein pluimen bed (*plumets*), waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eene breede roode saergie, met geele boorden, gelaten aen vrouwe Cecilia van Stabroek. Item eene beste banktapyt met ruiten, lang ongeveer zeven ellen, gelaten aen de vrouw van Jan Knepers. Item eene andere banktapyt, van eene mindere soort, doch van het zelfde werk, lang vyf ellen en waerd twaelf grooten vlaemsch. Item een breed gespikkeld banktapyt, met groene boorden, lang vier ellen, waerd tien grooten vlaemsch. Item een ander smal banktapyt, van de zelfde kleur, waerd twee

men er een soort van onderbed wil door verstaen, hetwelk men *kulkt* noemde, en onder dien naem voorkomt in de lyst van het *stadsvoordeel*, in de *Costumen* van Antwerpen, Tit. CIV.

(3) *Vestem sedilem*, banktapyt. Men zou het woord ook anders kunnen vertalen; doch ik volg de oude benaming, zoo als dezelve voorkomt in het inventaris des boedels van Philips van Bourgonje, by MATTHÆUS, *Anal.* I, p. 223.

coloris, valoris duorum grossorum flandrensium. Item duas alias vestes sediles stripatas, insimul valoris sex grossorum flandrensium. Item unum scrinium, valoris quatuor solidorum grossorum flandrensium. Item duodecim cussinos meliores, de opere Sarrasenorum, insimul valoris viginti solidorum grossorum flandrensium et trium grossorum. Item quatuordecim alios cussinos, quorum quilibet valoris tres grossorum flandrensium. Item unum par linteaminum latorum, valoris sedecim grossorum flandrensium. Item unum aliud par linteaminum strictorum, valoris quatuordecim grossorum flandrensium. Item tria alia linteamina, insimul valoris novem grossorum flandrensium. Item mensale melius, longitudinis sex ulnarum, quarum quælibet ulna valet tres grossos flandrenses. Item unum aliud mensale, longitudinis quatuor ulnarum, valoris quinque grossorum flandrensium et unius sterlingui. Item unum aliud mensale, multum usitatum, quatuor ulnarum, valoris septem grossorum flandrensium. Item unum mensale breve, valoris quatuor grossorum flandrensium Item duo manutergia(1) nova, invicem annexa, septem ulnarum cum dimidia, valoris quindecim grossorum flandrensium. Item unum aliud manutergium, longitudinis quinque ulnarum, valoris quatuor grossorum flandrensium. Item unum aliud manutergium, etiam quinque ulnarum, valoris quatuor grossorum flandrensium. Item unam mappam, vulgariter dictam *Scietdwale*, sex ulnarum, valoris sex grossorum flandrensium. Item duas alias

(1) *Manutergia*, handdwalen, handdoeken. In het *Gemmula vocabulo-*

grooten vlaemsch. Item twee andere gestreepte bankbekleedsels, samen waerd zes grooten vlaemsch. Item een kas (kist) waerd vier schellingen grooten vlaemsch. Item twaelf beste kussens, sarasynswerk (damastengoed) samen waerd twintig schellingen drie grooten vlaemsch. Item veertien andere kussens, elk waerd drie grooten vlaemsch. Item een paer breede slaeplakens, waerd zestien grooten vlaemsch. Item een ander paer smalle slaeplakens, waerd veertien grooten vlaemsch. Item drie andere slaeplakens, samen waerd negen grooten vlaemsch. Item het beste ammelaken (tafellaken), lang zes ellen, waerd drie grooten vlaemsch de el. Item een ander ammelaken, lang vier ellen, waerd vyf grooten en een engelsche vlaemsch. Item een ander veel gebruikt ammelaken van vier ellen, waerd zeven grooten vlaemsch. Item een kort ammelaken, waerd vier grooten vlaemsch. Item twee nieuwe handdwalen (handdoeken) aen elkander vastgehecht, lang zeven ellen en half, waerd vyftien grooten vlaemsch. Item een andere handdwale lang vyf ellen, waerd vier grooten vlaemsch. Item een andere handdwale, ook van vyf ellen, waerd vier grooten vlaemsch. Item een schietdwale van zes ellen, waerd zes grooten vlaemsch. Item twee ande-

rum van 1490 worden *gausapium*, *manupiarium*, *mantile*, *mappa*, gelykelyk voor *handdwalen* gehouden. Men gebruikte toen geen *servetten*, of liever, wat *servet* hiet werd door den huisbediende op den arm of de linke schouder gedragen, de *twee enden hangende voren ende achter* (*Rationarium aulæ Car. audacis*, apud Matth. *Anal.* I. p. 259, 261, 272.); of men bezigde dezelve voor het opdienen der schotels, en dan hieten ze *schietdwalen*, van *schieten*, waer *schotel* ook van afstamt.

mappas, quarum quælibet est trium ulnarum, insimul valoris quatuor grossorum flandrensium. Item unam petiam panni linei, decem et octo ulnarum, quarum quælibet ulna valet tres grossos flandrenses. Item duos cussinos dictos vulgariter *orcussene*, sindone coopertos, insimul valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item quatuor alios cussinos nocturnos, panno lineo tectos, insimul valoris sedecim grossorum flandrensium. Item unum superpellicium(1) melius, de parvis filis, valoris, secundum æstimationem, triginta grossorum flandrensium. Item unum aliud superpellicium, melius post illud, valoris decem grossorum flandrensium. Item unum aliud superpellicium, valoris sex grossorum flandrensium. Item unam amucsiam(2) meliorem, dictam *kalaberen*, valoris decem et quinque solidorum grossorum flandrensium. Item unam aliam amucsiam unicorniam(3), legatam domino

(1) *Superpellicium* of *suppellicium*, overrok, in de *Gemmula vocabulorum* door *koorrock* of *koorcleet* vertaeld. Men noemt echter nog altyd de *surplis* overrok.

(2) *Amuctiam*, amutiam, almutiam, *homuts*, *hoogmuts*, of *hoofdmuts* in 't fransch *aumusse*, zynde HO *hoofd* of *hoog* (zie BILDERDYKS *geslachtlyst* op *huif*); doch ik vertale *bontmuts*, om dat dit toen de naem was, blykens een testament van het jaer 1389, vermeld door *J. Molanus* van Leuven, in zyn werk *de canonicis* (Lov. 1670, in-12°), pag. 336. Het was alsdan nog een hoofddeksel (gelyk myn geleerde vriend de wel eerw. heer DE RAM te Mechelen my deed opmerken), overeenkomstig de kerkelyke voorschriften, die by het concilie van Basel, van 1431, hernieuwd werden : *canonici ecclesias ingrediuntur almutias vel biretta tenentes in capite*. Dikwyls was, gelyk hier, de *homuts* van een Calaberschen pels gemaekt (*pellis ex calabria*, vide *Du Cange*, verbo *Calabre*). Volgens eene Limburgsche kronyk, aengehaeld in BINTERIM's *vorzüglichsten denkwürdigkeiten der christ-katholischen kirche*, deei V. bl. 400, waren dezelve met bont of pels versierd en gevoederd, met dat onderscheid, « dass eine

re dwalen, elk van drie ellen, samen waerd vier grooten vlaemsch. Item een stuk lynwaed van achttien ellen, waerd drie grooten vlaemsch de el. Item twee oorkussens, met fyn lynwaed (fluwynen) overtrokken, samen waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item vier andere nachtkussens, met lynwaed overtrokken, samen waerd zestien grooten vlaemsch. Item een' besten overrok van fyn linnen, waerd, volgens schatting, dertig grooten vlaemsch. Item een' anderen min beteren overrok, waerd tien grooten vlaemsch. Item een' anderen overrok, waerd zes grooten vlaemsch. Item een beste kalabersche *bontmuts*, waerd vyftien schellingen grooten vlaemsch. Item een andere bontmuts, met een enkele schoeve,

« ganz von fellwerk gemacht, haupt und bruste bedeckte, mit vielen « kleinen caudis und schwentzlein unten herumb geziert, und das ist « *Almutium* oder *Altmutsche*, so auch Beffen genent worden; dero « waren dreyerley farbigh, nemlich rote, weisse und grauwe, oder « rauchgrauwe; auch durch den unterschied der farben wurden die perso- « nen in irem gradt und stand priesterlichen würden unterscheiden, dass « einer ein prälatus, der andere *canonicus capitularis*, der dritte *expec-* « *tans* oder *vicarius* geachtet wurde. » Sedert de laetste helft der vyftiende eeuw begonnen de kanonikken de *homuts* als een' armpels op den arm te dragen. Zie ook J. B. Thiers, *Histoire des Perruques*, p. 67—84.

(3) *Amuctiam unicorniam*, letterlyk: *eene eenhoornige of enkelpuntige homuts*. Misschien was dit zoodanige *bontmuts* waervan maer éénen staert (cauda) of bel afhing (zie de vorige aenteekening); doch ik denk dat *unicornius* (zooveel als *unicornus* of *unicornuus*) hier een enkele *om-* of *opslag* zal moeten beduiden, als wordende, eenige regels lager, ook gesproken van *unam togam duplicatam foraturâ unicorniâ*, onder welke benaming ik versta: *eenen tabbaert gevoederd met bont van eene enkele schoeve* (*omslag* of *zoom*). Soortgelyke tabbaert wordt vermeld in het testament van Willem Draeck van Antwerpen (apud Matth. *Anal.* II.p. 354); en in het *Dictionnaire flameng-français* van M. Sasbout, op het woord *Schoeve*, heet een *mantel met een schoeve* manteau à rebras. Dat was *luxe*;

Nicholao Top presbytero. Item unum par vestium meliorum, mixti coloris, cum foratura(1) et capucio simplici ad has pertinente, valoris octo mutonum. Item unam togam simplicem factam de panno dicto *paerscaerlaken*, et cum capucio duplicato de eodem panno, valoris octo solidorum grossorum flandrensium. Item unam togam duplicatam foratura unicornia, valoris septem solidorum grossorum flandrensium. Item unum par vestium, ejusdem coloris cum toga prædicta, et capucio duplicato cum rubio, atque cum foratura dictarum vestium, valoris novem solidorum grossorum flandrensium. Item unam simplicem vestem longam, cum capucio simplici ejusdem panni, valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item unam tunicam brevem, blavii coloris, valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unam cappam choralem, valoris trium solidorum grossorum flandrensium. Item unam togam griseam duplicatam, valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item unam tunicam griseam longam, foratam panno albo, valoris quatuor solidorum grossorum flandrensium.

en daerom werd het in Anjou verboden, blykens de *Statuta synodalia ecclesiæ Andegavensis* (apud MARTENE et DURAND, in *Thesaur. Anecd.* Tom. IV. p. 528). « Prohibemus.... ne quis seu aliquas in vestimentis caudas et *cornua*, coleratas reversas manicas, quoquelucas, caputia, cornetas excessivas, zonasque latas aut alias superfluitates.... quam quæ statui suo congruant habere et deferre.... præsumat. » *Cornua* wordt ook by DUCANGE voor *extremitates vestis* gehouden. En inderdaed, ons *hoorn* (oudtyds *hoornik*) en het engelsche *corner* duiden beide den *hoek* of het *uiteinde* van iets aen. Hiervan vele namen van plaetsen als: *Avenhorn*, *Benthorn*, *Oudshoorn*, enz. (HOEUFFT *Taalkundige bijdragen tot de naamsuitgangen*, bl. 58). In den *Reineke de fos*, door SCHELLER en SCHELTAMA onlangs her-

gelaten aen heere Nicolaus Top , priester. Item een paër beste kleederen van verschillende kleur , met de voedering, benevens de ongevoederde kap, welke daerby behoort , waerd acht mottoenen. Item een ongevoederde tabbaert van paers schaerlaken , met gevoederde kap (kapruin) van de zelfde stof, waerd acht schellingen grooten vlaemsch. Item eenen tabbaert, gevoederd met bont van eene enkele schoeve, waerd zeven schellingen grooten vlaemsch. Item een paer kleederen van de zelfde kleur als de evengenoemde tabbaert , benevens roodgevoederde kapruin en voedering van het zelfde goed , waerd negen schellingen grooten vlaemsch. Item een ongevoederd lang kleed , met ongevoederde kapruin van de zelfde stof, waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item een korten vaelkleurigen onderrok , waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eene koorkap, waerd drie schellingen grooten vlaemsch. Item een graeuwen gevoederden tabbaert, waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item een langen graeuwen onderrok, met wit laken gevoederd, waerd vier schellingen grooten vlaemsch. Item twee flesschen van een gelte, elk waerd achttien grooten vlaemsch. Item

uitgegeven, vindt men *hornsheid* voor *verkeerdheid*, domheid , gebezigd. Uit welk alles ik besluite, dat *unicornius* zooveel te kennen geeft als *met een enkelen omslag, boord* of *zoom* (aen een *bonte muts* of aen *eenen tabbaert*).

(2) *Cum foratura*, misschien te verstaen *met bont of pels* (fr. *fourrure*); doch een weinig verder vindt men *unam tunicam griseam , foratam panno albo* , waer blykbaer van geen voedering *met bont* gesproken wordt. Het middeleeuwsche *foderare* is *voederen*, hoogduitsch *futteren*, gelyk Le Duchat en Wachter te recht hebben aengemerkt. Vergel. Matthæi Analect. I. p. 783.

Item duos flascones de ghelta(1); quorum quilibet valet decem et octo grossos flandrenses. Item duos alios flascones de dimidia ghelta, quorum quilibet valet duodecim grossos flandrenses. Item unum flasconem de *waelpodio*, valoris quinque grossorum flandrensium. Item unum parvum flasconem de *iuperkino*, valoris trium grossorum flandrensium. Item unum pottum stanneum de ghelta, valoris quindecim grossorum flandrensium. Item tres pottos stanneos de semi-ghelta, insimul valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item quatuor pottos terriales sine pedibus, quorum quilibet valet quinque grossos flandrenses. Item tres pottos terriales cum pedibus, quorum quilibet valet sex grossos flandrenses. Item duos pottos stanneos pro aqua, insimul valoris octo grossorum flandrensium. Item tria salina majora et meliora, insimul valoris sex grossorum flandrensium. Item tria alia salina parva, insimul valoris trium grossorum flandrensium. Item unam duodenam scutellarum meliorum, quarum libra valet tres grossos flandrenses. Item unam duodenam salseriorum(2) meliorum, quorum libra valet tres grossos flandrenses. Item unam duodenam scutellarum magnarum usitatarum, et octo salseria usitata, quarum libra est pro octo sterlinguis taxata. Item unam scutellam latam cujus libra valet duos grossos flandrenses. Item unam aliam scutellam latám, minorem priore, cujus libra valet tres grossos flandrenses. Item unam scutellam concavam vulgariter dictam *com*, cujus libra valet tres grossos flandrenses. Item unum pottum pro sinapio, valoris

(1) *Ghelta*, een Gelte deed eenen stoop of twee potten; twee gelten

twee andere flesschen van een halve gelte, elk waerd twaelf grooten vlaemsch. Item een flesch van eenen *waelpot* waerd vyf grooten vlaemsch. Item een fleschken van een *uperken*, waerd drie grooten vlaemsch. Item een tinnen pot van een gelte, waerd vyftien grooten vlaemsch. Item drie tinnen potten van eene halve gelte, samen waerd twee grooten vlaemsch. Item vier aerden potten, zonder voeten (pikkels), elk waerd vyf grooten vlaemsch. Item drie aerden potten met voeten, elk waerd zes grooten vlaemsch. Item twee tinnen waterpotten, samen ter waerde van acht grooten vlaemsch. Item drie beste groote zoutvaten, samen waerd zes grooten vlaemsch. Item drie andere kleine zoutvaten, samen waerd drie grooten vlaemsch. Item een dozyn beste schotels, waerd drie grooten het pond (tin). Item een dozyn beste saussierkens waerd drie grooten vlaemsch het pond. Item een dozyn groote zeer gebruikte schotels met acht zeer gebruikte saussierkens, waervan elk pond acht engelschen gewaerdeerd is. Item een groote schotel van twee grooten vlaemsch het pond. Item een andere groote schotel, kleiner dan de vorige, van welke elk pond drie grooten vlaemsch waerd is. Item een diepe schotel, die men een *kom* noemt, waerd drie grooten vlaemsch het pond. Item een mostaerdpot, waerd een groote. Item zes gelyksoortige kande-

maekten een *schreve* of *steke* uit; twaelf gelten een vierendeel-aems, of eenen *eemer*, wynmaets: een halve gelte deed eenen pot; een halve pot een pint (of een *waelpot*); een halve pint een *uperken*, enz. Zie J. B. Christyn's uitgave der *Costumen van Braband*, deel I. bl. 235.

(2) *Salseria*, saussierkens, sauskommen, anders ook wel *taljooren* genoemd.

unius grossi. Item sex candelabra ejusdem operis, insimul valoris decem et octo grossorum flandrensium. Item unum lavatorium vulgariter dictum *lavoer*, valoris viginti septem grossorum flandrensium. Item unam pelvim latam non concavam, valoris viginti septem grossorum flandrensium. Item unum lavatorium manuale, valoris novem grossorum flandrensium. Item unum aliud lavatorium, ad modum leonis factum, valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unam pelvim concavam meliorem, valoris viginti grossorum flandrensium. Item parvam pelvim concavam pro barbis, valoris decem gross. flandrensium. Item unam parvam pelvim, vulgariter dictam *tresierbecken*(1), valoris quatuor grossorum flandrensium. Item unum pottum æreum meliorem, valoris trium solidorum grossorum flandrensium. Item unum alium pottum æreum, post illum meliorem, valoris triginta grossorum flandrensium. Item unum alium pottum deinde meliorem, valoris viginti grossorum flandrensium. Item unum alium pottum æreum deinde meliorem, valoris quatuordecim grossorum flandrensium. Item duos alios pottos æreos multum usitatos, una valoris duodecim grossorum flandrensium. Item unum pottum pro aquæ calefactione, vulgariter dictum *oespot*(2), valoris duorum solidorum grossorum flandrensium. Item unum magnum cacabum(3) nigrum, valoris unius mutonis. Item unum alium cacabum nigrum, minorem, valoris octo grossorum flandren-

(1) *Tresierbekken* of *tryseerbekken*, teemst, *cribrum*. Kil. van *tre-en*, *tre-elen*, *treselen*, doortrekken, doorhaien, doorzygen, waervan *trechter*, *trysel* (cribrum frumentarium), *treeft*, *treuzelaer* (in den zin van *zemelaer*) enz.

laren, samen waerd achttien grooten vlaemsch. Item een waschkom, gemeenlyk geheeten *lavoir*, waerd zeven en twintig grooten vlaemsch. Item een groot plat bekken, waerd zeven en twintig grooten vlaemsch. Item een lampet, waerd negen grooten vlaemsch. Item een ander waschbekken, hebbende de gedaente van eenen leeuw, waerd twaelf grooten vlaemsch. Item een besten diep bekken, waerd twintig grooten vlaemsch. Item een scheerbekken, waerd tien grooten vlaemsch. Item een klein tresierbekken, waerd vier grooten vlaemsch. Item een besten koperen ketel waerd drie schellingen grooten vlaemsch. Item een anderen koperen ketel, volgende op den vorigen, waerd dertig grooten vlaemsch. Item een anderen min-beteren ketel, waerd twintig grooten vlaemsch. Item eenen anderen slechteren ketel, waerd veertien grooten vlaemsch Item twee andere koperen ketels, welke zeer gebruikt zyn, waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eenen ketel om water in warm te maken, genaemd *oospot*, waerd twee schellingen grooten vlaemsch. Item een' grooten zwarten (yzeren) ketel, waerd een mottoen. Item een anderen dergelyken ketel, kleiner dan de vorige, waerd acht grooten vlaemsch. Item een' besten witten rauwel, waerd

(2) *Oespot;* in geen woordenboeken te vinden; want voor een *hutspot* (een pot waer men alles in dooreenhutselt) kan men het niet nemen. *Ose* (waervan *hoozen*) is *water;* en deze *Oespot*, *pro aquæ calefactione*, zal wel niet anders zyn dan *waterpot*, hier *Oospot* genoemd, ter onderscheiding van een' anderen waterpot, *matula*, dienende om in te wateren. Wy noemen den *oospot* thans *moor*.

(3) *Cacabum nigrum*, waerschynlyk een *hespketel*, dergelyk ik er een ot xi schellingen gewaerdeerd vond in een' inventaris van het jaer 1510.

sium. Item unum cacabum album(1) meliorem valoris quindecim grossorum flandrensium. Item unum alium cacabum album, valoris quinque grossorum flandrensium. Item unam patellam æream, valoris quatuor grossorum flandrensium. Item unum spumatorium, valoris duorum grossorum flandrensium. Item unam patellam ferream, valoris quinque grossorum flandrensium. Item unum instrumentum ferreum, dictum vulgariter *waschyser*(2), valoris octo grossorum flandrensium. Item unum instrumentum ferreum, dictum teutonice *wendiser*(3), valoris sex grossorum flandrensium. Item duo verua, insimul valoris trium grossorum flandrensium. Item unum instrumentum dictum vulgariter *hanghiser*, valoris duorum grossorum flandrensium. Item unam fuscinam(4), valoris unius grossi flandrensis. Item unum instrumentum ferreum dictum vulgariter *wagheiser*(5), valoris duorum grossorum flandrensium. Item craticulam valoris unius grossi. Item unum mortarium, cum baculo suo, valoris quinque gross. flandr. Item unam cistam longam, valoris trium solidorum grossorum flandrensium. Item unam aliam parvam cistam stantem supra solarium, valoris octo gross. flandr. Item unum sedile sive spinnam(6), valoris decem et octo gross. fland. Item unum repositorium(7) sive promptuarium, valoris sex solidorum gross. flandr. Item unam spennam meliorem, stantem in aula, valoris quatuor solidorum cum dimidio. Item unum tritsorium(8), valoris sex

(1) *Cacabum album*, witte rauwel, of, gelyk men het elders noemt, graeuwe *stoofrauw*, of *gleizen pot*.

(2) *Waschyzer*. Een groot yzer, dat men boven in den balk der waschplaets vastmaekt, en vanonder een dwars kruis heeft, hetwelk in den waschtob ge-

vyftien grooten vlaemsch. Item een anderen witten rauwel, waerd vyf grooten vlaemsch. Item een koperen pan, waerd vier grooten vlaemsch. Item een schuimspaen, waerd twee grooten vlaemsch. Item een eizeren pan, waerd vyf grooten vlaemsch. Item een waschyzer, waerd acht grooten vlaemsch. Item een *wendyzer*, waerd zes grooten vlaemsch. Item twee braedspitten, samen waerd drie grooten vlaemsch. Item een *hangyzer*, waerd twee grooten vlaemsch. Item eenen *krauwel*, waerd een groote vlaemsch. Item een waegyzer, waerd twee grooten vlaemsch. Item eenen rooster waerd een groote. Item eenen mortier, met den stamper, waerd vyf grooten vlaemsch. Item een lange kist, waerd drie schellingen grooten vlaemsch. Item een andere kleine kist, staende op den zolder, waerd acht grooten vlaemsch. Item een bank of spenne, waerd achttien grooten vlaemsch. Item een schaprade of spinde, waerd zes schellingen grooten vlaemsch. Item een beste spenne, staende in de zale, waerd vier schellingen en half. Item een

steld en daerin omgedraeid wordende eenigerwyze het werk van menschenhanden verricht. Dergelyk *waschyzer* wordt thans in de Kempen noggebezigd

(3) *Wendyzer* of *brandyzer*, waer men het hout oplegt, en eertyds het spit op draeide, *fulcimentum.*

(4) *Fuscinam*, krauwel, driespitsige gaffel, ook een *vork* genaemd, *instrumentum ferreum tridens*, zegt het *Gemmula vocabulorum* van 1490. Men heeft te Antwerpen een *krauwelen gang*, naer een huis *de krauwel.*

(5) *Wagheizer*, yzer waer men mede weegt, gelyk onze boeren nog gebruiken, om de zakken graen te wegen; ook *eussel* of *eursel* genaemd.

(6) *Spinnam*, spenne, soort van rustbank. Een *spennekoets* noemen wy thans *canapé:* zy was oudtyds met doek *bespannen*, waervan de naem schynt afgeleid.

(7) *Repositorium*, wy noemen het in Braband een *schapraei. Spinde* is meer een *vliegenkas*, spankas, van doek op latten *gespannen.*

(8) *Tritsorium*, tritsoor, fransch *dressoir*, van *dresser*, en dus een aen-

solidorum et novem grossorum flandr. Item unum scamnum melius, valoris octo gross. fland. Item unum aliud scamnum, valoris quatuor grossorum flandr. Item duos tripedes sive scragas, dictos comiter *bloc-scraghen*(1), valoris octo gross. flandr. Item unam mensam, valoris duodecim gross. flandr. Item unam mensam cum duobus tripedibus, valoris sex gross. flandr. Item unum scamnum stans in cavia, valoris quatuor gross. flandr. Item unam cistam multum usitatam, valoris trium grossorum flandr. Item unum promptuarium, cum renna, valoris duodecim gross. flandr. Item unum sedile, vulgariter dictum *setel*, valoris quatuor gross. flandr. Item unam lucernam, valoris trium gross. flandr. Item unam cistam, valoris octo gross. flandr. Item unum sedile aliud, stans in coquina, valoris duorum grossorum flandr. Item duo ypopugia(2), insimul valoris viginti grossor. flandr. Item unam virgam ferream, valoris octo gross. flandr. Item unam pendulam (3) et duas tenellas, insimul valoris duodecim gross. flandr. Item unum lectistadium melius, valoris duodecim gross. flandr. Item sex libras filorum lincorum, quarum quælibet libra valet quatuor gross. flandr. Item sex libras filorum dictorum *werken*, quarum quælibet valet duos grossos flandr. Item duodecim fiertellas siliginis, quorum quilibet valet quindecim gross. flandr. Item unam coronam vulgariter dictam *routscron*(4), pro candelarum

richttafel, een spyswaerde, een soort van *buffet*. Waertoe hetzelve diende leert ons het *Rationarium aulae Caroli audacis*, by MATTHÆUS, I, bl. 261 en volgg.

(1) *Blocscraghe, proclinantia utrinque ligna cum tertio transversario superne immisso*, by KIL., *Tripodes mensarii*, by PLANTYN.

tritsoor, ter waerde van zes schellingen negen grooten vlaemsch. Item een beste bank, waerd acht grooten vlaemsch. Item een ander bank, waerd vier grooten vlaemsch. Item twee driepikkels of schragen, geheeten blokschragen, waerd acht grooten vlaemsch. Item een tafel waerd twaelf grooten vlaemsch. Item een tafel met twee schragen, waerd zes grooten vlaemsch. Item een bank staende in den kelder, waerd vier grooten vlaemsch. Item een zeer gebruikte kas waerd drie grooten vlaemsch. Item een spinde, met de renne, waerd twaelf grooten vlaemsch. Item eenen zetel waerd vier grooten vlaemsch. Item een lantaern, waerd drie grooten vlaemsch. Item een kas waerd acht grooten vlaemsch. Item een anderen zetel, staende in de keuken, waerd twee grooten vlaemsch. Item twee schutsels, samen waerd twintig grooten vlaemsch. Item een yzeren gaerde (staef), waerd acht grooten vlaemsch. Item een hael en twee tangen, samen waerd twaelf grooten vlaemsch. Item een beste beddestede, waerd twaelf grooten vlaemsch. Item zes pond vlas-garen, waervan elk pond waerd is vier grooten vlaemsch. Item zes pond werken garen, elk pond waerd twee grooten vlaemsch. Item twaelf veertelen rogge, elke veertel waerd vyftien grooten vlaemsch. Item een kroon, gemeenlyk geheeten *roetskroon*,

(2) *Ypopugia*, het grieksche *Ypopheugê*, suffugium? Ik denk dat men er *schutsels* door verstaen kan, schoon my het woord vreemd en onbekend luidt.

(3) *Pendulam*, hael, hogel, of hangel, hengel, waer men de ketel mede over het vuer hangt, en op- en neder laet. De *Costumen* van Antwerpen noemen het *een yseren pot-heyse*.

(4) *Routscron*, roetskroon, ruetskroon, een kroon aen welke men de rueten kaersen te verluchten hangt. De Hollanders noemen ons *ruet*,

provisione, valoris trium solidorum grossorum flandrensium. Item undecim petias lignorum, dictas *tienvoethout*, una valoris viginti duorum gross. flandrensium.

Super quibus omnibus et singulis præmissis, dicti executores petierunt a me Notario publico subscripto sibi scribi et tradi unum vel plura publicum seu publica instrumenta, in meliori forma, quâ fieri poterit, secundum dictamen cujuslibet sapientis sciti, cum scriptura non mutata, sub usitatarum testimonio personarum.

Acta fuerunt hæc Antwerpiæ, in domo dicti testatoris, anno, indictione, mense, die, horâ, pontificatu, quibus primitus, ibidem Jacobo Hesteyer, Johanne Magni Walteri, clericis, Petro Marscali et Petro de Mera, laïcis, Cameracensis et Trajectensis diœcesum, testibus fidedignis ad præmissorum testificationem vocatis specialiter et rogatis.

Et ego, Judocus Petri, clericus(1), Trajectensis diœceseos, publicus imperiali auctoritate Notarius, omnibus et singulis præmissis, dum sic agerentur, et fierent una cum prænominatis testibus præsens interfui, eaque sic fieri vidi et audivi, et manu mea propria in hanc publicam formam redegi, signoque meo solito et consueto signavi, in testimonium veritatis omnium præmissorum rogatus et diligenter requisitus.

smeer, ongel, talk. Misschien dienden deze *roetskroon* ook tot een soort van *luster* (luchter); want de waerde van drie schellingen doet iets meer onderstellen dan de tegenwoordig gebruikelyke koperen of blikken kaerskroonen. In het *Stadsvoordeel* der *Costumen* van Antwerpen wordt genoemd *een metalen croone, candelaer oft ermken.*

tot voorraed van kaersen dienende, waerd drie schellingen grooten vlaemsch. Item elf stukken hout, namelyk *tienvoethout*, samen waerd twee en twintig grooten vlaemsch.

Van al hetwelk, zoo gezamelyk als byzonderlyk, de opgenoemde executeuren my ondergeschreven Notaris hebben aengezocht, voor hen op te stellen en af te leveren een of meer authentieke bewyzen, in den best mogelyken vorm, en naer de gevoeglykste inrichting, zonder verandering in het geschrevene, en ter getuigenis der gewoonlyke persoonen, als naer rechte.

Gedaen binnen Antwerpen, ten huize van den erflater, in het jaer, de indictie, maend, uer en pauselyke regeering als voren; waer mede aen en over waren de hiertoe geroepene geloofwaerdige getuigen Jacob Hesteyer, Jan Magnus Wouters, geestelyken, Peeter De Smet, en Peeter Van der Mere, leeken, der bisdommen van Kameryk en Utrecht.

En ik, Judocus Peeters, klerk, des bisdoms van Utrecht, openbaer keizerlyk notaris, verklare in persoon ten dezen tegenwoordig te zyn geweest, gezien en gehoord te hebben, met de opgenoemde getuigen, alle de hierboven omschrevene verrichtingen, waervan ik met eigen hand deze openbare akte heb gemaekt, en met myn gewoon zegel bezegeld, in kennisse der waerheid van al het vorenstaende, en ten dien einde uitdrukkelyk aengevraegd en gebeden zynde.

(1) *Clericus*, klerk. Zie over de beteekenissen van het woord de *Voorrede* op het eerste deel van MAERLANTS *Spiegel historiael*, bl. XV. en volgg.

GEWYSDE

VAN DEN RAED VAN BRABAND,

OMTRENT HET GEZAG

DER NEDERLANDSCHE TAEL.

Toen Gregoire, by zyn verslag in de nationale conventie van Frankryk, den 16 Prairial jaer II, met zoo veel woorden verzekerde, dat er alstoen, van de vyf en twintig millioenen franschen, ten minste zes millioenen met de nationale tael van Frankryk volstrekt onbekend waren, en dat zes andere millioenen te naeuwer nood in staet konden zyn daerin eenig gesprek te houden, werd hy door niemand tegengesproken, en verhief geene enkele stem zich, om tegen hem te beweeren, dat de fransche tael dus de nationale tael der franschen niet kon wezen. Zekere lieden nogthans, in de zuidelyke provincien van ons vaderland (gelukkig dat het getal der zelve zeer klein is!), wien men het duidelyk kan aenzien, dat zy er op uit zyn, om onze Natie *la petite pièce* van de comedie onzer zuidelyke naburen te doen spelen, zekere nieuwerwetsche oppositiekraeiers, zeg ik, zouden ons in 1829 zoo gaerne als een geloofsartikel op de mouw spelden, dat de tael van een millioen Walen (waervan de helft *geen* fransch spreken *kan*) de landtael der Belgen zy! Om dit stelsel door te dryven beroepen zy zich op de fransche hofhouding der vreemde landvoogden van de voormalige regeering, maer vooral op de gelykheid der rechten welke tusschen alle Nederlanders moet onderhouden worden, en die zy zeer

hoog doen klinken en met het gezag van de eene spraek boven de andere onbestaenbaer oordeelen. Volgens hen, zouden de provincien Luik, Henegouwen, Namen en Luxemburg op de schael der nationaliteit evenveel, ja meer wegen, dan de veertien andere rykere en vermogender provincien te samen;— wel verre van dat het byzondere of provinciale belang voor het algemeene belang zou moeten onderdoen (art. 84 en 149 der grondwet) zouden *'s ryks* ambtenaren, in de waelsche provincien, niet eens verplicht kunnen worden de Nederlandsche tale aen te leeren, terwyl nogthans elke Wael, elke ingezetene, het recht zou moeten bezitten, geheel Nederland door, zyne zaken by de rechtbanken, notarissen en ambtenaren in het fransch te behandelen ;— Brussel zou geene Nederduitsche stad mogen heeten, ofschoon genoegzaem *alle* geborene Brusselaren ook het vlaemsch spreken, en vele duizenden in die stad volstrekt geen fransch *verstaen kunnen ;*— Omdat wy sedert dertig jaren tot eene fransche opvoeding gedwongen zyn geweest, zouden wy thans onbekwaem geworden zyn het Nederduitsch te schryven, hetwelk wy niet opgehouden hebben te spreken ;— Omdat de meeste Belgische dagbladen in de fransche tael worden uitgegeven (1) en

(1) Schier *alle* onze dagbladen, de *Courrier des Pays-Bas* niet uitgezonderd, worden door fransche huerlingen opgesteld. Wat er van Brabanders of Vlamingen in komt ondergaet gewoonlyk eerst de correctie van eene fransche hand. Het krielt in Brussel van *hommes de lettres* uit Frankryk. De redactie van een Nederduitsch blad zou op veel te groote kosten staen, en niets is gemakkelyker dan een fransch *journal* by te houden; want meer dan vyf zesden van den inhoud worden met de schaer uit de Parysche couranten geknipt en overgenomen. Vandaer, dat wy alle dagen veel beter onderricht zyn van hetgene er in Frankryk omgaet, dan van hetgene er in de Nederlanden gebeurt. Geheele kolommen worden gevuld met de redevoeringen der fransche kamer, terwyl onze Hollandsche Gedeputeerden er gewoonlyk afkomen met: *M. un tel a défendu le projet ministeriel en langue Hollandaise.* En zulke dagbladschryvers noemen zich stout weg: *les organes de l'opinion publique!* In zulke gazetten wil men den Nederlandschen volksgeest zoeken!..... Zoo lang het Gouvernement, (in stede van fransche litteratoren te begunstigen) niet krachtdadiger het beöefenen der Nederlandsche tael aenmoedigt, en de verspreiding dier tael, tot in de waelsche provincien toe, niet bewerkstelligt, zal er aen

de heer DE STASSART (die in de voorrede der Brusselsche uitgave zyner Fabels van NOTRE *inimitable* LA FONTAINE spreekt!) en sommige anderen zich inbeelden dat zy door hunne schriften reeds tot de klassische schryvers van Frankryk behooren, zouden thans de Nederduitsche letteren ons vreemd zyn geworden, en wy buiten staet om een Nederlandschen volzin aen een te knoopen;— Omdat..... doch genoeg hiervan; ik ben niet genegen hier alle de drogredenen van de vyanden der landtale onder het oog van den lezer te brengen, of dezelve te wederleggen. Het zou immers voor die vyanden vergeefsche moeite zyn; zy willen geen Nederduitsch lezen, en zoomin naer gezond menschenverstand als naer de Vaderlandsche Geschiedenis luisteren. Zou, by voorbeeld de *graef van Aerschot*, die ook onlangs in de eerste kamer der Staten-Generael tegen het vlaemsch te velde trok, my willen gelooven, wanneer ik hem verzekerde, dat 's lands adel, de *hertog van Aremberg*, *van Aerschot* enz. op den zeventienden july des jaers 1781, deel nemende in de *nederduitsche* akte van eed en inhuldiging van keizer *Joseph II*, plechtig erkenden, dat de tael onzer natie is de *Duytsche ofte* NEDERLANTSCHE (1)?

Voor ditmael wil ik slechts den lezer met den inhoud van een stuk bekend maken, hetwelk ten onwederlegbaren bewyze verstrekt, dat de fransche tael, tydens het gezag onzer oude Constitutie, in het vlaemschsprekend gedeelte van Braband, zelfs wanneer het Walen betrof, niet wettelyk kon worden gebezigd. Het is een gewysde van den Raed van Braband, van den 14 july 1622, ter verklaring en toepassing van de kort te voren gehomologeerde *Costumen van Leuven*. Men vindt dit document in het archief der evengenoemde stad, in de Ver-

geenen algemeenen Nederlandschen volksgeest te denken zyn. Wy hadden in den franschen tyd niet half zooveel fransch als nu. *Il faut* (zegt GREGOIRE in zyn hierboven aengehaeld verslag) *que l'unité de langue entre les enfans de la même famillè éteigne les restes des préventions résultantes des anciennes divisions provinciales, et reserre les liens d'amitié qui doivent unir des frères.*

(1) *Recueil des Représentations des états*, etc. Liège, 1787, vol. I, p. 60, en volgg.

zameling getiteld *Charters ende andere munimenten der stadt Loven*, deel VII, bl. 208, verso.

Veu au Conseil de Brabant la requeste y présentée le xxii d'avril dernier, par les grand Bailly et aultres officiers du roman pays de Brabant, ressortissant à la loy de Louvain, afin que la cour fust servie de decreter, par forme de reglement ou ordonnance, que ceulx de la ditte loy de Louvain auront d'oresnavant à permettre, qu'es procès, qui sont et seront aportez pardevant eulx en matières d'appel, et autres y commencez, ou a commencer en première instance, entre les inhabitans du dit roman pays de Brabant, l'on pourra proceder en langue franchoise, non obstant le stil ou observance à ce contraire, et de faire adiouster le dit reglement ou ordonnance aux coustumes du ressort de la ditte ville de Louvain, nagueres omologuées; veue aussy la rescription des Bourgemaistres, Eschevins, et Conseil de la dite ville de Louvain sur ce service, et le tout consideré, LA COUR declaire les dits suppliants es fins et conclusions prinses par leur dite requeste, non recepvables n'y fondez. Ainsy fait en la ville de Bruxelles, le quatorziesme de juillet xvi^c. vingt et deux. Estoit signé Steenhuyse.

Collation faite à son originel, de la date, et signé comme dessus, est trouvé y concorder, par le soussigné pensionnaire de la ville de Louvain.

F. CUYPERS.

1697.

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Willems, Jan Frans,

[Mengelingen]

S.l. [ca. 1820]

Belg. 279 o
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10276936-4